

Ion Copoeru
Nicoleta Szabo

(Coordonatori)

ETICĂ și CULTURĂ PROFESIONALĂ

III 12.250

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU” IAȘI

III 12.250

Ion Copoeru, Nicoleta Szabo
coordonatori

o

ETICĂ ȘI CULTURĂ PROFESIONALĂ

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca 5308

Coperta: Patricia Pușcas

Copyright © autorii, 2008

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Etică și cultură profesională / coord.: Ion Copoeru, Nicoleta Szabo. –

Cluj-Napoca : Casa Cărții de Știință, 2008

Bibliogr.

ISBN 978-973-133-440-0

I. Copoeru, Ion (coord.)

II. Szabo, Nicoleta (coord.)

174

În acest volum a fost respectată (orto)grafia autorilor

Director: Mircea Trifu

Fondator: dr. T.A. Codreanu

Tehnoredactare computerizată: Vlad Roman

Tiparul executat la Casa Cărții de Știință

400129 Cluj-Napoca; B-dul Eroilor nr. 6-8

Tel./fax: 0264-431920

www.casacartii.ro; e-mail: editura@casacartii.ro

ION COPOERU
NICOLETA SZABO
coordonatori

ETICĂ ȘI CULTURĂ PROFESIONALĂ

451687

B.C.U. IASI

ALE

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca, 2008

Copyright © 2008

ION COPOȘTEA
NICOLETA SZABO
coordonatori

Copyright © 2008

Descriere CIP a Bibliotecii Naționale a României
Titlu și autori profesionali
Clasificare: CDD 372.7
Bibliogr.
ISBN 978-960-13-4000-0

1. Copoștea, Ion
2. Szabo, Nicoleta

ETICĂ ȘI CULTURĂ PROFESIONALĂ

În acest volum a fost inclusă o contribuție a autorilor

Editor: Editura Tineretului
Preluare din T. A. Copoștea
Tehnoredactare: Editura Tineretului

Tipărit în România la Editura
978-960-13-4000-0
Cluj-Napoca, 2008
www.edituraitineretului.ro

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca, 2008

CUPRINS

SECȚIUNEA I

ASPECTE TEORETICE 7

- Adrian-Paul Iliescu** – Influențe ale filosofiei dreptului asupra deontologiei juridice. De la ipoteze asupra naturii legii la practica juridică și problemele ei etice..... 9
- Vasile Prahovean** – Fundamente kantiene într-o posibilă etică administrativă 24
- Jean-Jacques Sarfati** – L'étude du droit positif chez les post-socratiques et les raisons d'être d'un possible "déclin" contemporain de la pensée sur le droit 35
- Ion Vezeanu** – Dificultăți etice ale clonării reproductive umane..... 54
- Nicoleta Szabo** – Cultura non-normativă și spațiul public. Două exemple: Thomas Mann și Martin Walser 66

SECȚIUNEA A II-A

SOCIETATEA CUNOAȘTERII ȘI ETICA CERCETĂTORULUI...73

- Horia Costin Chiriac** – Etica societății cunoașterii..... 75
- Mircea Leabu** – Pregătirea și trimiterea spre publicare a unui manuscris ca temă a eticii profesionale 85
- Ovidiu Pecican** – Autoritatea istoricilor. Câteva evoluții în câmpul istoriografic românesc actual 101
- Maria Gyemant** – Repere etice pentru desfășurarea curei psihanalitice..... 118
- Cornelia Găspărel** – Transferul și contratransferul psihoterapeutic. Primele considerații privind etica profesională în plan psihiatric 127

SECȚIUNEA A III-A

ETICĂ ȘI CULTURĂ PROFESIONALĂ ÎN PROFESIILE

JURIDICE.....143

- Horst Proetel** – Fair Trial Application of Ethics and Human Rights in Proceedings 145

Andrea Annamaria Chiș, Flavius-Iancu Moșu – Comunicarea profesională în justiție. Aparența de imparțialitate în contextul comunicării dintre judecători și avocați	167
Cristi Danileț – Imparțialitatea – obligație și virtute a judecătorilor	178
Alexandra Sibana – Despre etica juridică a practicienilor din domeniul dreptului	192
Ana-Maria Puiu – Corupția văzută din interior	210
Cristi Danileț – Mecanisme de corupție și politici anticorupție în sistemul juridic.....	218
Alexandrina Rădulescu – Unele aspecte privind evaluarea comportamentului judecătorilor din perspectiva calitativă.....	256

SECȚIUNEA A IV-A

ETICA ȘI CULTURA PROFESIONALĂ A ARHITECTULUI 269

Stephanie Brandt – A Thought on Critical Design, User Experience and Humility	271
Kerstin Sailer, Andrew Budgen, Nathan Lonsdale, and Alan Penn – Changing the Architectural Profession. Evidence-Based Design, the New Role of the User and a Process-Based Approach.....	273
Augustin Ioan – Un oraș creștin. O arhitectură extremă. O proiectare <i>pro bono</i> ..	291
Dana Vais – Arhitecții dincolo de bine și de rău. Cazul clădirii Filarmonicii din Cluj.....	306

SECȚIUNEA A V-A

ETICA ȘI CULTURA PROFESIONALĂ A MEDICULUI

ȘI A ASISTENTULUI SOCIAL..... 319

Denizia Gal – Contextul etic al asistenței sociale	321
Cristina Gavrilovici – Diversitatea culturală în context medical	327
Corina Iulia Voicu – Obstacolele schimbării valorilor în munca de asistență socială.....	346
Mihaela Frunză – Considerații etice despre terapia prin rugăciune.....	355

SECȚIUNEA I ASPECTE TEORETICE

Unul dintre cele mai importante aspecte teoretice ale dreptului este cel privind structura dreptului ca pe o construcție științifică. În acest sens, dreptul este o construcție științifică care are ca obiect de studiu relațiile sociale regulate de norme juridice. Această construcție științifică este rezultatul activității științifice a juristului, care, pe baza cunoașterii realității sociale, creează norme juridice care să reguleze relațiile sociale. Astfel, dreptul este o construcție științifică care are ca obiect de studiu relațiile sociale regulate de norme juridice. Această construcție științifică este rezultatul activității științifice a juristului, care, pe baza cunoașterii realității sociale, creează norme juridice care să reguleze relațiile sociale.

Un alt aspect teoretic important este cel privind natura dreptului. În acest sens, dreptul este o construcție științifică care are ca obiect de studiu relațiile sociale regulate de norme juridice. Această construcție științifică este rezultatul activității științifice a juristului, care, pe baza cunoașterii realității sociale, creează norme juridice care să reguleze relațiile sociale.

ADRIAN-PAUL ILIESCU

INFLUENȚE ALE FILOSOFIEI DREPTULUI ASUPRA DEONTOLOGIEI JURIDICE

DE LA IPOTEZE ASUPRA NATURII LEGII LA PRACTICA JURIDICĂ ȘI PROBLEMELE EI ETICE

Mulți juriști, dar și mulți filosofi, sunt tentați să privească filosofia dreptului ca pe o cercetare strict (și îngust) specializată, de interes precumpănitor teoretic sau chiar speculativ, fără efecte notabile asupra practicii juridice și, în genere, fără impact asupra vieții publice. Uneori, se merge chiar pînă la extrema de a considera domeniul ca parte a scolasticii filosofice, adică a ansamblului de exerciții menite să pună în valoare fantezia și încăpățînarea argumentativă, dar nu capacitatea de a ajunge la adevăr. Valoarea filosofiei dreptului nu poate fi recunoscută decît pe baza unor pledoarii împotriva acestor percepții; trebuie argumentat în favoarea tezei că filosofia dreptului este implicată în cele mai interesante spețe și, mai ales, în țesătura de principii generale și intuiții etice care înconjură aceste spețe. Acest obiectiv este însă foarte amplu și el nu poate fi urmărit aici în întregul său. Scopul textului de față este numai susținerea ideii că asumarea (chiar nedeliberată sau neconștientizată) a unei anumite filosofii a dreptului – *pozitivismul legal* sau *realismul legal* –, modelînd viziunea asupra naturii actului juridic, poate influența profund concluziile asupra caracterului moral sau imoral al unor componente centrale ale practicii avocatului pledant. Mai mult decît așt, textul va propune ipoteza că adoptarea realismului legal este varianta cea mai favorabilă articulării unei pledoarii care să apere practica avocatului pledant de acuzațiile unei *imoralități intrinsece*.

Ca și activitățile politice de lobby, demersurile juridice profesionale de apărare a inculpaților în fața instanțelor nu scapă niciodată total de suspiciunea prezenței unor interese speciale, distincte față de cele afișate oficial; interesele financiare legate de cîștigarea unui proces anume, și, mai general, cele legate de formarea și apărarea unei reputații de performer – reputația unei mari capacități profesionale de a dobîndi succes în instanță – lasă totdeauna deschisă posibilitatea acestor suspiciuni. Principala sursă a acuzației că pledoariile «avocățești» sunt

sistematic marcate de imoralitate este convingerea că pledoariile apărării sunt produsele unei «industrii» de disculpare: indiferent cât de puternice sunt probele existente împotriva unui inculpat și, deci, cât de redusă este probabilitatea ca acesta să fie nevinovat, avocații apărării pun la lucru, ca experți, o tehnologie de blocare a sentințelor de vinovăție sau de obținere a disculpării. În virtutea acestei percepții, alți oameni ai legii (polițiștii) dar și mulți cetățeni (profani în domeniu) pretind destul de frecvent că «avocații există pentru a-i face scăpați pe cei vinovați». Ca «antreprenor» al unui proces de producere a sentințelor favorabile inculpaților, apărătorul legal (se afirmă adesea) nici nu mai este interesat de realitatea sau irealitatea culpei, și nici de pericolul social prezentat (eventual) de inculpat; el devine un simplu tehnician juridic, deoarece se devotează complet sarcinii *pur tehnice* de obținere a produsului dorit (disculparea). Un asemenea devotament nu poate să nu provoace reticențe etice; la urma urmelor, dincolo de profesie, suntem cu toții oameni și cetățeni, prin urmare nu ar trebui să ne lase indiferenți nici pedepsirea unui nevinovat, nici omiterea sancționării celui vinovat. Avocații obișnuiesc, desigur, să invoce diverse justificări pentru acest tip de atitudine (de exemplu, «cineva trebuie, conform legii, să asigure apărarea inculpatului – de ce să nu îndeplinesc eu această sarcină?»); dar abordarea problemei din acest punct de vedere explică cel mult *asumarea* sarcinii apărării, nu și extraordinarele investiții de energie, experiență, inteligență și, adesea, imaginație, făcute de avocații apărării. Că fiecare inculpat are dreptul la întregul «due process of law» este bineînțeles incontestabil, dar pretenția că eforturile (adesea pline de inventivitate și ambiție) ale apărării ar fi declanșate exclusiv de conștiința vie a acestui drept nu este suficient de plauzibilă – în particular, ea nu poate explica de ce în cazurile flagrante apărarea nu se limitează la un demers corect, dar minimal. Pentru cei care tind să vadă adevărul legal sau judiciar (privind culpa) drept manifest, eforturile intense ale avocaților apărării apar ca expresii ale unui nejustificat exces de zel; de aici și pînă la emiterea ipotezei că acest exces de zel este motivat de interese financiare meschine nu mai este decît un pas. Ca și omul de afaceri, avocatul pledant este deseori perceput drept întreprinzător *ahiat după profit*, și nu drept factor de impunere a dreptății, așa cum ar fi de așteptat în cazul său.

Filosofia dreptului poate contribui la furnizarea unor argumente mai profunde pentru disponibilitatea avocatului de a se angaja deplin (și, uneori, entuziast) în apărarea unor cauze aparent pierdute (adică în apărarea unor inculpați împotriva cărora există probe «zdrobitoare»); în acest sens, ea poate «reabilita» profesia de avocat pledant, printr-o mai bună întemeiere a logicii rolului de apărător. Desigur, validitatea acestei întemeieri depinde și de asumarea unor premise filosofice (în cazul de față, va fi vorba de premisele realismului legal).

*

Punctul de plecare al analizei de față va fi constatarea particularităților atitudinii prevalente față de justiție. Tendința dominantă – nu numai printre juriști, ci și printre nespecialiști, în rândurile tuturor oamenilor care au de-a face cu justiția, în genere – este aceea de a adopta spontan o viziune pozitivistă naivă asupra legii; conform ei, *ce spune legea* este clar deoarece decurge complet (și aproape automat) din formularea legiuitorului. Așadar, adevărul legal e *manifest* (în sensul lui Karl Popper); el nu trebuie «construit», nici măcar căutat prin testarea alternativelor, ci doar recunoscut (iar nu ascuns) precum și aplicat corect; pot exista mici probleme (bunăoară, «gaps in the law», lacune ale legii) create de carențele legiferării, dar ele sunt periferice, minore, astfel că pot fi ușor reparate sau depășite (*dacă există bună credință*). Ca efect, deciziile judecătorești însele apar drept consecințe ale unor adevăruri manifeste: în măsura în care legea este adevăr manifest, și este aplicată unor fapte incontestabile (restabilite ele însele, prin probatoriu, ca adevăruri manifeste), ea nu poate conduce decât la concluzii adevărate în mod manifest – raționamentul juridic (ce conduce la sentințe) conservă astfel adevărul ca orice alt tip de raționament corect. Întrucât concepția uzuală asupra actului juridic gravitează astfel în jurul ideii de adevăr manifest, sensul acesteia trebuie rememorat. Popper își explica noțiunea astfel:

„Prin doctrina că adevărul e manifest am în vedere, după cum vă amintiți, viziunea optimistă că adevărul, dacă ni se prezintă în nuditatea lui, poate fi întotdeauna recunoscut drept adevăr. Așadar, adevărul, dacă nu se dezvăluie singur, e de ajuns să fie dezvăluit sau descoperit. Odată făcut acest lucru, orice dezbateră devine de prisos. Ochii ne-au fost hărăziți spre a vedea adevărul, iar «lumina naturală» a rațiunii, spre a ni-l face vizibil. [...] doctrina adevărului manifest face necesară explicarea falsității. Cunoașterea, stăpânirea adevărului, nu necesită nici o explicație. Cum se poate întâmpla însă, dacă adevărul e manifest, să cădem vreodată în eroare? Răspunsul e: prin propriul nostru refuz vinovat de a vedea adevărul manifest; sau pentru că în mintea noastră sălășluiesc prejudecăți sădite în ea de educație și de tradiție ori alte influențe nefaste ce ne-au pervertit spiritul [...] Teoria că adevărul manifest, că oricine îl poate vedea, cu condiția doar de a dori să-l vadă, este baza fanatismelor de aproape toate felurile. Pentru că numai ticăloșia cea mai josnică poate refuza să vadă adevărul manifest: numai cei care au motive să se teamă de adevăr conspiră la înăbușirea lui”.¹

¹ Cf. Karl R. Popper, *Conjecturi și infirmări*, Editura Trei, 2001, p. 17-20

Avocatul pledant (atunci cînd se angajează în apărarea unui inculpat) trebuie și el să se supună evidenței adevărurilor manifeste. Cînd vinovăția inculpatului este adevăr manifest, pledoaria apărării pare (conform acestei concepții uzuale) confruntată cu dilema: fie ratează adevărul (din incompetență), fie îl ocolește (din interese inavuabile) – drept urmare, apărarea (dacă nu este incompetentă) este neapărat, în asemenea cazuri, incorectă moral.

Doctrina adevărului manifest include, printre consecințele sale, și așteptarea că, în general, cauzele pot și trebuie să fie rezolvate rapid, sentințele emise prompt; dacă acest lucru nu se întîmplă, este exclusiv din cauză că justiția funcționează prost (nu este eficace) și din cauza năravurilor avocațești (practica incorectă a «chichișelor» avocațești, a tergiversărilor sau a șicanelor procedurale). Cînd nu este vorba de proastă organizare a instituțiilor juridice, intră în acțiune ipoteza «imoralității» juriștilor: lipsa de «bunăcredință», interesele meschine, ar fi sursa obstacolelor puse în calea soluționării expeditivă a cauzelor.

Scopul textului de față nu este acela de a contesta existența fenomenelor de proastă organizare, lipsă de eficacitate sau imoralitate în sfera justiției; drept contingente, aceste fenomene pot foarte bine exista, și ele există (în ce proporție anume rămîne de stabilit în fiecare caz particular) în practica judiciară modernă. Dar tendința de a le proiecta în prim plan și de a le reliefa drept surse exclusive ale eșecurilor justiției ascunde primul lucru ce ar trebui recunoscut: *natura problematică a legii*. Această tendință induce convingerea că legea (așa cum este ea emisă de legiuitor) ar constitui un instrument lingvistic bine determinat, *necesar și suficient* pentru înfăptuirea dreptății, pe cînd ea este totdeauna mai mult sau mai puțin indeterminată și (în mod frecvent) numai un instrument necesar. O parte dintre argumentele interesante aduse în favoarea acestei concluzii sunt inspirate de realismul legal.

În contrast cu pozitivismul, *realismul legal* susține că *ce anume spune legea* nu decurge complet din formularea legiuitorului, ci reiese abia din *practica* instanțelor. Legea ca enunț autoritativ emis de legislativ nu este decît condiția necesară a găsirii adevărului legal sau judiciar – atingerea acestuia, în final, presupune o activitate laborioasă de natură adversarială (bazată pe confruntarea unor factori «adverși», *acuzarea și apărarea*) în care sunt antrenate mai multe instanțe.² Așadar,

² În plus, realismul este de regulă reținut în ceea ce privește validitatea definitivă a acestui «adevăr». Așa cum reiese foarte clar, de exemplu din formulările realiștilor, de la Holmes dar și de la autori mai recent, perspectiva lor este una pragmatică, ce are în vedere legea «așa cum funcționează ea practic pentru omul obișnuit». Jerome Frank, de exemplu, se referă explicit la „ce înseamnă legea pentru omul obișnuit din vremea de azi, atunci cînd își consultă avocatul” (*Legal Realism*, în Feinberg, Gross (eds), 1995, p. 174). În acord cu acest unghi de a privi lucrurile, și «adevărul» nu va fi decît unul operațional, reflectînd «ce înseamnă adevărat» în

adevărul legal nu este manifest, ci trebuie *construit*; construirea sa este o activitate complexă și complicată, ce face necesar celebrul *due process* (of law) – ansamblul procedurilor pe care nespecialiștii le percep drept «jungla juridică», dar care constituie miezul activității profesionale în sfera dreptului. Dificultățile ce apar în cadrul acestui *due process* nu sunt legate doar de minore lacune legislative (ambiguități sau curențe remediabile prin simpla aplicare a rutinelor legislative sau judecătorești); ele provin din *indeterminarea* profundă a legii, care, dintr-un anumit punct de vedere, este mai curînd o «profeție» (Holmes) asupra sancționării sau nesancționării juridice a unor acte, decît o sancționare *ante factum* a unor tipuri de acte.

Analizele de filosofia dreptului au identificat diverse surse ale *indeterminării* legii. Cele mai simple dintre acestea sunt ambiguitățile, omisiunile și lacunele pur accidentale (care ar fi putut fi evitate de legiuitor de la bun început dacă s-ar fi depus eforturile necesare). Ignorarea unor posibilități alternative de interpretare a textului legii (a echivocurilor), a unor cazuri particulare importante (necesitînd exceptări ori prevederi speciale) sau a ciocnirii diferitelor cerințe legale între ele sunt și ele eșecuri legislative relativ minore (chiar dacă pot avea consecințe sociale importante) în măsura în care ele pot fi reparate prompt, fără dificultate, printr-un surplus de legiferare. Mult mai problematice sunt discrepanțele ce pot exista (sau apărea ulterior) între categorizarea actelor și situațiilor realizată de lege și diversitatea categoriilor de acte și situații reale; un caz particular binecunoscut este prilejuit de imprevizibilitatea unor situații și acte care pot să nu se încadreze în grila prevăzută de lege, punînd astfel gîndirea juridică în fața unor probleme greu solubile sau dileme. Aici intrăm deja în contact cu natura «open-textured» (poroasă) a conceptelor (și deci a categoriilor) folosite de legiuitor; avem deja de-a face cu faimoasele «gaps in the law» (Hart).³ Atunci cînd legea autorizează reacții de apărare *proporționale* cu gradul de pericol prezentat de atac, vor exista situații clare (unui atac pur verbal nu ai dreptul să îi răspunzi cu focuri de armă, în schimb poți răspunde astfel unui atac armat), dar și situații indecidabile, indicînd «gaps» (goluri) ce trebuie umplute printr-un surplus de legiferare.⁴ Indeterminarea

practica juridică – iar în practică, «adevărul legal» se reduce la ultima sentință definitivă dată (în mod corect) de cea mai înaltă instanță legitimă.

³ Pentru «gaps in the law», *locus classicus* este H. L. A. Hart *The Concept of Law*, Oxford University Press, 1961 sau 1994.

⁴ Michael F. Noone citează exemplul unor femei neînarmate care, în timpul conflictelor din Irlanda de Nord, au dezarmat și imobilizat un militar britanic (Gary Barlow), pînă la venirea unui naționalist irlandez înarmat care l-a împușcat mortal. Din perspectiva legislației internaționale, aceste femei nu erau beligerante și, fiind neînarmate, nu prezentau un pericol grav; ca atare, legea nu îl autoriza pe militar să se apere de ele deschizînd focul.

intenției originare a legiuitorului (de exemplu, a autorilor Constituției) este un alt exemplu de indeterminare a legii; gîndirea juridică poate interpreta felurit această intenție și decide în moduri diferite în funcție de interpretarea aleasă. În dreptul bazat pe precedente (dar și oriunde precedentele contează), apare indeterminarea sau ambiguitatea relației de asemănare: *care dintre precedentele existente este cel adecvat ca termen de comparație pentru cazul în discuție?* Cum observă J. R. Lucas, este evident că trebuie să tratăm similar cazurile similare, dar nu există un algoritm unic de stabilire a similarității și noi nu putem decît cere să existe temeiuri pentru deciziile luate: „We must treat like cases alike” dar „we cannot lay down in advance what constitutes cases being alike [...] but must always leave open the possibility that circumstances alter cases [...]”; tot ce putem deci face este că „we require that if we are to discriminate between cases there must be some distinguishing feature to justify our differentiating between them” (J. R. Lucas); dar care să fie trăsătura ce distinge și justifică tratamentele date cazurilor respective, și cît de amplă, rămîne deschis controverselor. Mai departe, în dreptul bazat pe precedente (și oriunde precedentele contează), apare o indeterminare generată de ambiguitatea autorității (sau a autorității supreme): *care dintre regulile implicate în precedent este cea mai autoritativă și care este secundară, puțînd fi ignorată în cazul aflat în discuție* ?⁵ O altă sursă de indeterminare, care decurge, eventual, din cele de mai sus este incertitudinea chestiunii *cum vor decide instanțele?* De exemplu, cum vor vota cei 9 judecători de la Curtea Supremă a SUA? Dar problema se pune și în cazul unor «complete de judecată» formate, nu din juriști, ci din nespecialiști – de exemplu, la noi, *cum vor vota membrii CNSAS?*

Recunoașterea deplină a dimensiunilor, profunzimii și semnificației indeterminării pune într-o nouă lumină activitățile de căutare a adevărului juridic, inclusiv activitatea de testare a ipotezelor interpretative privind existența sau inexistența unei culpe. Dacă există indeterminare, adevărul legal nu este *dat* (nu decurge direct din legislație și din faptele cunoscute), ci trebuie abia ulterior *găsit* prin procedurile standardizate ale justiției. Cunoscutul *due process* al legii este cel care permite căutarea și găsirea; în acest caz însă, procedurile apărării (considerate frecvent drept simple «chichițe» sau «trucuri» avocațești), departe de a fi comparabile cu niște obstacole puse în fața dreptății (din interese inavuabile), sunt

Neîndoielnic, însă, ele au constituit de fapt pentru el un pericol fatal. Cum putea însă legea prevede, descrie și categoriza acest pericol, de vreme ce simpla conduită ostilă a femeilor respective nu dovedea că se va ajunge la rezultatul fatal la care s-a ajuns? (vezi Michael F. Noone, *Whacking Unarmed Women: Gaps in the Law of Armed Conflict*, 2002).

⁵ Cf. Andrew Altman *Legal Realism, Critical Legal Studies, and Dworkin*, în vol. Joel Feinberg, Hyman Gross (eds), *Philosophy of Law*, Wadsworth Publishing Company, 1995.

mai curînd similare cu procedurile științifice de testare (prin tentative de falsificare) a ipotezelor științifice. Tot Karl Popper este cel care a prezentat cercetarea științifică drept proces de avansare a ipotezelor și de testare a lor (testarea fiind un lung proces de falsificare tentativă). Ceea ce luăm drept adevărat nu este nimic altceva, conform raționalismului critic de tip falsificaționist al lui Popper, decît rezultatul acestui proces: ceea ce a rezistat tentativelor de falsificare (deci nu a fost infirmat) poate fi acceptat drept adevărat. Dacă aplicăm un tip de falsificaționism (de inspirație popperiană) activității de căutare a adevărului juridic (adică a adevărului privind culpabilitatea sau dreptatea), putem vedea rolul acuzării ca fiind acela de lansare a ipotezelor și rolul apărării acela de a supune testelor de falsificare aceste ipoteze. Adevărul este atins doar dacă toate tentativele de falsificare au eșuat, caz în care rechizitoriul a avut succes iar pladoariile apărării au eșuat. Toate eforturile apărării pot fi, în acest sens, justificate ca părți componente ale unei activități raționale, nu de disculpare, ci de testare a ipotezelor lansate de acuzare. Această perspectivă presupune însă premisa că adevărul nu este manifest: nimeni nu știe de fapt care este adevărul juridic în speța dezbătută, înainte să fi eșuat toate tentativele apărării de a «falsifica» (infirmă, respinge, contracara) «ipoteza» acuzării. Ceea ce contează (elementul decisiv) este rezultatul final al procedurilor.

Printre juriști, autorul care, într-un anumit sens, a pregătit terenul pentru acest fel de a vedea lucrurile a fost Oliver Wendell Holmes. Holmes a combătut cele două mari erori ale concepției standard despre lege: ideea că legea are un miez moral (că ea este un fel special de regulă morală) și ideea caracterului deductiv al concluziilor juridice.

Împotriva primei idei, Holmes arată că, deși „legea este martorul și depozitul exterior al vieții noastre morale” iar „istoria ei este istoria dezvoltării morale a rasei”,⁶ totuși ceea ce contează de fapt în sfera juridică nu este legătura dintre drept și morală. Important (și definitoriu) nu este conținutul moral al legii – de altfel, au existat totdeauna și (crede Holmes) vor mai exista și legi care sunt condamnate de opinia luminată, deci nu pot fi considerate morale.⁷ Ceea ce contează, în drept, este ceea ce se va întîmpla pînă la urmă: faptul că cineva («vinovatul») va avea de suferit iar altcineva («păgubașul») va fi despăgubit. De aceea, însăși obligația morală nu este altceva decît o profeție: „datoria morală, așa numită, nu este decît predicția că, dacă un om face sau omite să facă anumite lucruri va fi făcut să sufere în acest sau acel mod pe baza judecății Curții”.⁸ Pentru omul rău, care ia în considerare eventualul său conflict cu legea, datoria legală nu este decît „profeția că, dacă face anumite lucruri, va fi supus unor consecințe dezagreabile, prin încarcerare sau plata obligatorie a unor sume de

⁶ Cf. O. W. Holmes *The Path of the Law*, în Feinberg, Gross (eds), 1995, p. 169.

⁷ *Ibidem*, p. 170.

⁸ *Ibidem*, p. 169.

bani”.⁹ Discutînd despre datoria legală în termeni de predicție, Holmes prefigurează ideea că adevărul legal nu este decît ceea ce se va confirma pînă la urmă (în urma desfășurării aceluia «due process of law»). Firește, acest tip de adevăr este mai curînd un adevăr practic, *operațional*, și nu un «adevăr ultim»; de altfel, anumite sisteme de drept nici nu își propun să ajungă la un presupus «adevăr ultim», căci un atare țel ar transforma procedurile judiciare în procese infinite.¹⁰

Împotriva celei de-a doua idei – a presupunerii că „singura forță ce acționează în dezvoltarea unei legi este logica” –, Holmes arată că decizia juridică nu se ia exclusiv pe baze logice, ci depinde de aprecierea (care nu este niciodată absolut certă și complet unanimă) a greutății unor temeuri legale, temeuri care, la rîndul lor, nu fac decît să reflecte obișnuințele de gîndire ale opiniei publice. „Limbajul deciziei judiciare este în principal limbajul logicii”, dar convingerea că raționamentul juridic însuși ar fi o deducție logică nu este decît o iluzie: „În spatele formeii logice stă o judecată privitoare la valoarea și importanța relativă a temeiurilor legale aflate în competiție, adesea o judecată inconștientă și nearticulată, e-adevărat, și totuși o judecată ce este însăși rădăcina și nervul întregii proceduri”.¹¹ Este vorba despre o judecată ce cuprinde totdeauna importante elemente de *apreciere*, elemente proprii unei comunități sau unui grup social, ținînd deci de simpla *opinie*, și fiind, prin urmare „inapte de a fundamenta concluzii logice exacte”.¹² Spre deosebire de alte concepții («dreptul natural» sau «pozitivismul juridic»), realismul legal este acut conștient de relativitatea unei mari părți a dreptului, parte ce depinde de opiniile (volatile) ale comunității: de aceea, el se plînge că „noi nu realizăm ce mare porțiune din dreptul nostru este susceptibilă de reconsiderare la simpla schimbare a obiceiurilor spiritului public. Nici o propoziție concretă nu este de la sine evidentă, indiferent cît de pregătiți am fi noi să o acceptăm [...]”.¹³ Pe scurt, vrea Holmes să spună, decizia judiciară depinde în mod

⁹ *Ibidem*, p. 170.

¹⁰ Vezi, în acest sens, argumentele lui Watkins: J. W. N. Watkins *Teoria cunoașterii și politica*, în volumul editat de Mircea Flonta *Filozoful-rege? Filozofie, morală și viață publică*, Humanitas, 1992.

¹¹ Cf. O. W. Holmes *The Path of the Law*, în Feinberg, Gross, 1995, p. 172. Să observăm că în limba engleză, termenul de «judecată», și anume «judgment», are sensul comun de «evaluare» și conotația de subiectivitate; căci folosirea sa se inspiră din opoziția «matters of fact» (chestiuni de fapt, incontestabile) – «matters of judgment» (chestiuni de apreciere sau de evaluare făcute de cineva, deci contestabile).

¹² O. W. Holmes *The Path of the Law*, în Feinberg, Gross (eds), 1995, p. 172.

¹³ *Ibidem*, p. 173. Termenul «proposition» din original poate fi tradus prin «propoziție», așa cum am procedat, dar și prin «propunere». Contextul nu permite precizarea univocă a uneia singure dintre cele două variante.

esențial de anumite opțiuni (relative), ea nu ni se *impune logic*. Încă o dată, adevărul nu este manifest; aici, de exemplu, adevărul judiciar nu poate fi perceput (sau descoperit) direct de oricine posedă bună-credință și gândire logică – el rezultă din proceduri care fac apel la opțiuni ale spiritului public și numai funcționarea acestora va confirma în final care era (sau în ce consta) adevărul.

Validitatea deciziei juridice nu provine deci dintr-un raționament logic impecabil, ci din parcurgerea procedurilor standardizate; ca efect, valabilitatea unei sentințe nu poate fi decisă anterior încheierii acestor proceduri, ci este pur și simplu consecința lor – ceea ce revine la a spune: «nu câștigi procesul pentru că ai dreptate, ci ai dreptate pentru că ai câștigat procesul».

Felul în care acest mod de a gândi legea poate fi înțeles rațional este ilustrat de un caz gândit și comentat de Jerome Frank. Cazul presupune că o firmă de taxiuri (B&G Taxi) are un contract de exclusivitate a servirii unei gări din Kentucky. O altă firmă (Purple Taxi) încearcă să spargă monopolul de care se bucura B&G, ceea ce conduce la o serie de procese succesive. Cum în Kentucky contractele ce conduc la monopol sunt interzise, B&G primește din partea avocaților săi sugestia să procedeze în felul următor: să creeze o nouă companie B&G în statul Tennessee, care să preia vechea companie B&G; astfel, procesul devine o dispută între două firme din state diferite, ceea ce aduce cazul la nivel federal (unde el poate fi susținut de B&G fără teama de efectele legislației antimonopol din Kentucky). După o suită de dispute în instanțe de la diverse niveluri, procesul ajunge la Curtea Supremă, unde judecătorii decid 6 contra 3 în favoarea firmei B&G (ceea ce, desigur, nu s-ar fi întâmplat în Kentucky). Jerome Frank conchide că a vorbi aici de o așa zisă determinare a sentinței de către o lege preexistentă este vorbă goală, căci dacă numai doi din cei șase judecători ar fi decis altfel, sentința însăși ar fi fost opusul celei date de fapt.¹⁴ Ceea ce este drept rezultă aici (ca și în alte cazuri) din ceea ce a hotărât ultima instanță, instanța supremă: nu un raționament logic, ci procedurile succesive au decis, așadar, ce era drept în acest caz.

Cazul analizat de Jerome Frank scoate în evidență însemnătatea redusă a evidențelor *prima facie*. Ceea ce părea evident la prima vedere (vinovăția firmei B&G sau faptul că firma Purple Taxi «avea dreptate») se dizolvă pe parcursul unui *due process*; aparențele cedează în fața rezultatelor *construcției* (cazului) la care ajunge treptat justiția. Apare aici limpede avantajul pe care realismul legal îl oferă analizei raționale și analizei morale a dreptului: localizînd dreptatea la sfîrșitul procedurilor judiciare standardizate, și tratînd-o ca pe o *construcție* (realizată prin aceste proceduri), realismul blochează efectele înclinației spontane de a presupune că:

¹⁴ Cf. Jerome Frank, *Legal Realism*, în Feinberg, Gross (eds), 1995, p. 174-175

- (a) «este evident care dintre părți are dreptate», și, ca urmare,
- (b) este evident că avocații celeilalte părți (a părții care «nu are dreptate») sunt nesinceri și interesați (deci imorali) atunci când se angajează în susținerea ei.

Realismul legal are deci atuul de a putea să suspende temporar convingerile subiective privind dreptatea și să împiedice transformarea lor în instanțe subiective de judecată, instanțe capabile să «concureze» instanțele oficiale, pretinzând să evalueze «corectitudinea» morală a acestora din urmă. «Proceduralismul» inerent realismului, rolul esențial rezervat procedurilor, produce o serie de avantaje nete. Atuul proceduralismului își demonstrează utilitatea mai ales atunci când este necesar să se elimine intruziunile unor opțiuni subiective în procedurile judiciare. Asemenea intruziuni apar, spre exemplu, atunci când anumite acțiuni legale sunt repudiate drept trucuri.

În virtutea intuițiilor comune, se poate desigur obiecta că, în cazul de mai sus, sentința favorabilă firmei B&G Taxi a fost în cele din urmă posibilă doar datorită apelului apărării la anumite trucuri (de exemplu, trucul transformării firmei B&G din Kentucky în filială a unei alte firme B&G din Tennessee). Dar, în măsura în care transformarea este legală, concluzia că aceasta era în fond un truc se bazează pe supoziția tacită că am ști deja de partea cui este dreptatea (de partea firmei Purple Taxi) și, pe baza acestei certitudini, putem cataloga decizia transformării primei firme ca simplu «truc». Cu alte cuvinte, avem de-a face cu o eroare argumentativă cunoscută sub numele de *begging the question* (eroarea de a asuma tacit ceea ce trebuie de fapt demonstrat): numai cine are pretenția că știe deja că B&G nu are dreptate poate susține, ca pe o certitudine, că transformarea era un truc (menit evitării sentinței drepte), și deci trage concluzia că soluția finală favorabilă firmei B&G nu este dreaptă («B&G nu are dreptate»). Fără această supoziție inițială («B&G nu are dreptate»), ce anume ar mai îndreptăți ideea că transformarea era un simplu truc? De ce n-ar fi fost ea considerată *un mijloc* de a ajunge la adevărul judiciar? Desigur, poate apărea obiecția că una dintre părți a încercat să sustragă procesul autorității judiciare din Kentucky; dar această «sustragere» devine un truc numai dacă iar asumăm tacit că aceasta era autoritatea legitimă cea mai potrivită pentru a decide asupra cazului, în timp ce altele nu erau la fel de îndreptățite să judece cazul. Pe ce se bazează însă această asumptie? Pe faptul că disputa a început în Kentucky? Luat în sine, faptul că ea a început acolo nu arată că autoritatea cea mai competentă pentru a decide asupra ei ar fi fost cea din Kentucky. Faptele care au generat cauza avuseseră loc în acest stat, dar acest lucru nu conduce automat la concluzia că justiția din Kentucky și numai ea era îndreptățită să judece cauza. Părțile sunt, în fond, îndreptățite să întrețină păreri

divergente despre autoritatea judiciară cea mai potrivită pentru a se pronunța, la fel cum sunt îndreptățite să aibă păreri divergente despre soluția dreaptă a disputei. În măsura în care una dintre părți găsește o cale legală de a transfera cauza sub jurisdicția unei alte autorități, pe care o consideră mai potrivită, actul de transfer, luat în sine, nu este condamnabil ca «truc» sau ca subterfugiu imputabil. Chiar și în cazul în care transferul este inspirat de motivații *ad hoc*, cum ar fi, bunăoară, convingerea apărării că în altă parte juriile sau judecătorii sunt mai înțelegători (față de punctul de vedere al clientului ei), tentativa de transfer poate să nu fie imputabilă. Dacă apărarea pleacă de la convingerea că într-un anumit loc s-ar putea confrunta cu fanatisme, cu atitudini excesive (influențate politic sau dictate de inflamații emoționale ale opiniei publice), deci cu partizanate subiective, ea are toată îndreptățirea morală (nu numai pe cea juridică) de a solicita transferul cauzei în altă parte. Impresia că transferul cauzei a fost cu certitudine un truc nu este, prin urmare, în sine relevantă; numai în condiții speciale (în care se poate dovedi întemeierea ei) ea devine semnificativă.

Așadar, numai tratarea cauzei drept una deja soluționată (în lumina adevărului manifest că B&G Taxi era vinovată) sau antepronunțarea (implicită) a sentinței ne împinge spre concluzia că această firmă a recurs la trucuri avocățești pentru a evita «să se facă dreptate». Îndată ce ne impunem abținerea de la orice asumare a unui adevăr manifest, de la orice antepronunțare și de la orice concluzie prematură, dispare nu numai convingerea subiectivă că știm care este sentința justă («cine are dreptate») dar și temeiul pentru a pretinde că una din părți ar fi recurs la un truc pentru a evita pierderea procesului. Cu alte cuvinte, dacă nu se comite eroarea *begging the question*, nu se mai poate conchide că firma B&G Taxi ar fi angajată în manevre culpabile cel puțin din punct de vedere moral.

Aceeași eroare – *begging the question* – apare și în raționamentul menit să demonstreze că avocatul apărării este imoral, deoarece încearcă să-și apere clientul cu toate că știe perfect de bine că el nu are dreptate. Ideea că apărarea știe deja (anterior sentinței) că propriul client nu are dreptate este o mostră clară de adevăr manifest și de antepronunțare; ea reflectă convingerile comune, naive, privind transparența absolută sau evidența dreptății, privind caracterul ei neproblematic. În ciuda răspîndirii ei, impresia că «oricine poate vedea de partea cui e dreptatea» este unul dintre cele mai periculoase miraje ale raționalității, și în sfera juridică, și în cea politică. Conform lui Popper, impresia comună că «oricine poate vedea cine sunt cei buni și cine sunt cei răi» sau «ce este bun și ce este rău pentru societate» duce la fanatism politic; regulile jocului politic, inclusiv toleranța față de adversar, sunt implicit anulate, de vreme ce adversarul este, în mod manifest, «răul» (regulile apar drept simple impedimente formale în calea anulării «răului»). Exact același fenomen se

poate produce și în sfera judiciară. Impresia comună că «oricine poate vedea de partea cui este dreptatea» sau «cine este vinovat și cine nu» duce la un fel de fanatism anti-procedural; «răul» (și «vinovăția») fiind considerate drept evidente, procedurile sunt dezavuate (mai mult sau mai puțin) ca simple obstacole în calea dreptății, iar complicațiile procedurale sunt taxate drept trucuri. Din acest punct de vedere, funcționarea «adevărurilor manifeste» este un pericol capital pentru menținerea integrității demersului judiciar: respectarea binecunoscutului *due process of law*, evitarea caricaturizării sau a reducerii sale la o simplă serie de formalități cu rezultat dinainte cunoscut, presupun respingerea programatică a tuturor «adevărurilor manifeste» și a tuturor «evidențelor» subiective privind dreptatea și culpa.

Conform perspectivei realismului legal, toate procedeele legale la care pot apela părțile sunt legitime deoarece fac parte din acea practică a instanțelor care este (singura) în măsură să conducă la stabilirea dreptății. Practica judiciară (în această perspectivă) este realmente comparabilă cu practica cercetării științifice înțeleasă ca activitate de falsificare tentativă a ipotezelor. Apărarea încearcă să falsifice «ipoteza» acuzării, iar în această activitate ea este îndreptățită să supună tuturor «testelor» legale falsificabilitatea ipotezei. Și același lucru se întâmplă în toate demersurile juridice de tip adversial, ori de câte ori se încearcă respingerea unei interpretări date legii sau Constituției și așa mai departe. În contextul acestei perspective, inventarea de așa-zise «trucuri» pentru testarea posibilității de a respinge o anumită interpretare sau de a ajunge la o anumită soluție juridică nu este mai imorală decât inventarea de teste severe la care să fie supuse ipotezele științifice: când adepții unei școli de gândire propun teste pentru falsificarea unei ipoteze (lansate, de exemplu, de o altă școală de gândire) avem de-a face cu același tip de demers adversial care se justifică prin același tip de raționalitate critică. În sfera științei, raționalismul critic de tip falsificaționist (apărat de Popper) pretinde că găsirea adevărului presupune supunerea ipotezelor la toate testele posibile, și la teste cât mai severe; cercetătorul trebuie «să se înverșuneze» împotriva ipotezei tocmai pentru a putea găsi adevărul (adică rezistența acestuia la obiecții cât mai serioase). În mod analog, demersurile judiciare de opunere (față de «ipoteza» acuzării sau față de o interpretare a legii) constituie o «înverșunare» necesară și benefică, deoarece ele verifică rezistența unei «proponeri» sau «opțiuni» juridice la testele de (posibilă) falsificare necesare verificării ei. S-ar putea spune că avocatul caută interpretarea justă a legii și o soluție adecvată, exact așa cum savantul caută o interpretare corectă a fenomenelor și o explicație adecvată a lor. Deontologic, este în principiu corect să cauți «chichițe» și «trucuri», la fel cum este corect să cauți metode de falsificare a unei ipoteze științifice. Decizia finală (sentința) va fi rezultatul acestor tentative și va fi cu atât mai bine întemeiată cu cât numărul de

«teste» («chichițe» sau «trucuri» juridice) depășite sau trecute cu bine va fi mai mare; și numai ea va indica «de partea cui este dreptatea». Dacă se admit premisele realismului legal, nimeni nu știe anterior sfârșitului unui proces care este adevărul judiciar în cauză (cine este vinovat, cine are dreptate); nici acuzarea, nici apărarea. Ei «află» adevărul, la fel ca toată lumea, abia atunci când ipoteza acuzării este admisă sau respinsă prin procedurile legale de rigoare.

Convingerea subiectivă (de exemplu, *«se știe că inculpatul e vinovat, se vede vinovăția»*) este la fel de neconcludentă ca și convingerea naivă, neconfirmată științific (*«se știe că soarele se învârteste în jurul Pământului, se vede acest lucru»*). Chiar și atunci când inculpatul «își recunoaște vina» rămîne loc pentru «falsificarea» acuzațiilor, căci, de fapt, inculpatul *nu poate decît să-și recunoască faptele*, fără însă a putea el însuși furniza «adevărul judiciar». Inculpatul însuși poate fi o autoritate numai cu privire la propriile sale fapte – și, de fapt, nici aici totdeauna: în anumite contexte, numai martorii și probele pot atesta ce a făcut el realmente (spre exemplu, atunci când inculpatul dorește să preia asupra sa o culpă pentru a disculpa pe altcineva). În nici un caz el nu este o autoritate asupra încadrării juridice a propriilor sale fapte și nici asupra sentinței. Drept urmare, chiar atunci când există «mărturisiri complete», rămîne loc pentru căutarea adevărului juridic, și deci pentru «inventarea de trucuri» sau de «chichițe» (care pot rămîne necesare în situația dată). Înțelegerea acestui lucru este o condiție a schimbării percepției comune asupra «industrii» de apărare a inculpaților.

Realismul legal este, prin natura sa, o variantă de *proceduralism*, deoarece acordă rolul decisiv nu legii ca atare sau unei interpretări a ei, și nici idealurilor de dreptate (mai mult sau mai puțin subiective), ci desfășurării complete a sistemului de proceduri judiciare. Ca orice *proceduralism*, realismul pare nefavorabil abordării faptelor (aici: faptelor juridice) din punct de vedere moral. La o privire grăbită, s-ar părea că adoptarea principiilor sale va conduce la abolirea analizei morale a demersurilor judiciare: dacă «dreptatea este ceea ce statuează sentințele», ce rost mai pot avea considerațiile etice paralele cu aceste sentințe? Impresia că punctul de vedere moral se dizolvă prin aplicarea perspectivei realiste este greșită. De fapt, realismul legal nu introduce prohibiții decît asupra pretențiilor de antepronunțare (asupra dreptății) pe baza unor intuiții sau impresii care s-ar substitui procedurilor juridice standard; aceste pretenții (emise spontan foarte frecvent, mai ales de către profani, dar nu rareori și de către specialiști) sunt nelegitime tocmai pentru că se bazează (de obicei) pe «adevăruri manifeste» și, mai ales, pentru că eludează acel *due process of law* ca pe ceva superfluu. Îndată ce pretențiile de antepronunțare sunt abandonate, realismul legal nu mai are posibilitatea de a pronunța prohibiții. Considerentele morale își pot deci găsi un larg câmp de aplicare în sfera dreptului, atîta vreme cît ele nu aspiră să

decidă asupra dreptății anterior, în mod independent și «deasupra» procedurilor judiciare standard. Astfel, realismul legal nu poate interzice nici evaluarea morală a legilor sau a sentințelor, nici judecarea moralității diverselor acte sau conduite din sfera justiției. El va respinge numai încercările de a substitui asemenea evaluări sau judecăți procedurilor efective (legale) ale justiției. Cu alte cuvinte, realiștii vor susține că dreptatea este rezultatul funcționării (corecte) a justiției, și nu ceea ce ni se poate părea *apriori* «drept» în lumina opțiunilor noastre morale (mai mult sau mai puțin subiective) – atenționare ce trebuie luată în sensul că, dacă dreptatea ar putea fi stabilită prin simplu apel la «adevăruri morale manifeste», atunci justiția însăși nu și-ar mai găsi sensul. Însă, odată ce se recunoaște că dreptatea nu poate fi «postulată» de moraliști (în afara demersurilor juridice standard), că ea trebuie să rezulte din funcționarea «mașinărilor legii», și nu din diverse argumentări sau considerente exterioare aceluia *due process of law*, realismul nu poate emite nici un fel de interdicții asupra analizei morale și nici nu este obligat (de specificul său) să o facă. Mai mult decât atât, el poate fi conciliat cu anumite tipuri de analiză etică. Spre exemplu, adoptarea punctului de vedere realist nu este incompatibilă cu condamnarea morală a unor manevre «avocățești» care denaturează dezbaterea de fond a cazului: răstălmăcirea intenționată a faptelor sau depozițiilor, ascunderea sau escamotarea detaliilor semnificative, apelul la reacțiile emoționale (ale juraților sau judecătorilor, ale opiniei publice),¹⁵ încercarea de a substitui argumentelor autentic juridice mijloace de persuasiune psihologică nelegitime sau presiuni (de ordin politic, religios etc.), tentativa de a exploata prejudecățile uzuale în vederea descrierii denaturate a faptelor, și așa mai departe. Căci – și acest lucru este esențial de menționat – realismul legal nu implică o concluzie cinică de tipul «orice mijloace sunt bune dacă ele aduc succesul pledoariei»; el nu abolește cîtuși de puțin cerințele de bună credință impuse juriștilor sau magistraților. Deși este un tip de proceduralism, realismul legal nu legitimează folosirea oricăror proceduri susceptibile de a conduce la succesul pledoariilor și al demersurilor judiciare; dimpotrivă, accentul pus de el pe ceea ce se numește *due process* scoate în evidență că numai procedurile legitime (din punct de vedere juridic) sunt recomandate pentru obținerea succesului. Procedurile sunt esențialul, dar este vorba de proceduri

¹⁵ Apelul justiției la ideile înrădăcinate în opinia publică este, în mare măsură, inevitabil, așa cum remarcă și Holmes, căci, la urma urmelor, instituțiile juridice aparțin unei societăți și nu pot să nu reflecte «obiceiurile de gândire» ale acesteia; ceea ce nu înseamnă însă că orice prejudecată sau convingere subiectivă răspîndită în opinia publică va putea și va trebui să fie exploatată de juriști pentru obținerea succesului în instanță. Trebuie, bineînțeles, disociat limpede între *idei înrădăcinate* legitime (chiar dacă nu necontrovertate), cum ar fi «pedeapsa trebuie să servească prevenirii altor infracțiuni», și *prejudecăți sau asumptii nelegitime*, cum ar fi cele rasiale, gen «negrii (sau țigani) sunt criminali înnașcuți».

obiective (aflate în ceea ce Popper numește «lumea a treia», a conținuturilor obiective de judecare),¹⁶ nu de cele subiectiviste, căci problemele judiciare însele sunt probleme obiective iar sarcina (atât a acuzării cât și a apărării) este să le soluționeze *corect*; găsirea interpretării juridice juste într-o cauză este o problemă obiectivă și succesele aparente care pot apărea în mod contingent (dacă, de exemplu, avocatul apărării reușește să inducă în eroare și «să îmbrobodească» jurații sau Curtea) nu sunt succese reale. Așadar, a adera la realismul legal nu presupune a repudia etica și a îmbrățișa cinismul (chiar dacă unii realiști au, eventual, asemenea înclinații personale): ci înseamnă numai a pleca de la premisa că adevărul legal nu poate fi dedus apriori, ci poate rezulta numai din derularea completă și adecvată a procedurilor juridice standard.

Pe de altă parte, adoptarea realismului are avantajul de a preveni, măcar parțial, efectele negative ale încrederii spontane în «adevăruri manifeste» sau în «certitudini unanime» (privind culpele), încredere ce constituie o sursă principală a reticențelor față de rolul apărătorului în instanță. Cine își interiorizează principiile proceduraliste ale acestei filosofii a dreptului, va putea mult mai ușor precepe rolul avocatului pledant ca pe unul intrinsec necesar (procesului judiciar), și nu ca pe unul intrinsec imoral. După cum o interpretare științifică nu poate fi acceptată înainte de a fi supusă unor teste severe, nici o interpretare juridică sau judiciară nu poate fi acceptată înainte de a fi fost confruntată cu obstacolele cele mai dure pe care le poate ridica în calea ei (în mod corect, obiectiv și legitim) un jurist competent. Rolul de a ridica bariere sau de a pune obstacole în calea unei interpretări judiciare ce poate părea «manifest adevărată» nu este mai puțin necesar sau mai puțin «eroic» decât cel al omului de știință ce testează necruțător soliditatea unei interpretări de ordin cognitiv.¹⁷

¹⁶ Despre obiectivitate și «lumea a treia», cititorul interesat trebuie să consulte mai ales studiul *On the Theory of Objective Mind*, din volumul lui Popper *Objective Knowledge* (Clarendon Press, 1972, 1979).

¹⁷ Pentru comentarii și obiecții, autorul este disponibil la adresa web: ailiescu@gmx.net.

VASILE PRAHOVEAN

FUNDAMENTE KANTIENE ÎNTR-O POSIBILĂ ETICĂ ADMINISTRATIVĂ

În interpretarea lui Nietzsche, filosofia morală a lui Kant este etica funcționarului desăvârșit. Aprecierea este mai degrabă peiorativă, întrucât în scrierile nietzscheene Kant este numit deseori „Chinezul din Königsberg”¹, iar concepția lui etică este considerată drept „chinezărie”.

Așa cum voi încerca să demonstrez în reconstrucția ce va urma, Nietzsche distorsionează sensul eticii kantiene. Mai precis, va reduce aceasta din urmă numai la imperativul datoriei. Pentru Nietzsche, kantianismul, ca filosofie morală, înseamnă instituirea și legitimarea unei mentalități de funcționar, care acordă prioritate absolută executării necondiționate a sarcinilor administrative. El echivalează persoana morală a lui Kant cu „bunul funcționar”, acesta fiind o versiune modernă a mandarinului de odinioară, care veghează cu strictețe asupra respectării ordinii consacrate.

Nietzsche deplasează, fiind destul de neclar dacă voit sau involuntar, sensul eticii lui Kant spre o concepție ce pare a fi mai degrabă hegeliană. În accepțiunea lui Hegel omul își atinge deplinătatea existenței doar în stadiul de cetățean. Aceasta se dobândește prin abandonarea stării de individualitate (singularitatea nu poate trece niciodată dincolo de stadiul conștiinței nefericite²) și regăsirea în generalitatea rațională a organizației statale. Libertatea înseamnă raționalitate și își găsește cea mai înaltă formă de exprimare în stat. Statul liberal al lui Hegel este mai degrabă o justificare a etatismului, întrucât existența individuală are sens numai dacă este subordonată în mod direct interesului general exprimat prin imperativele instituțiilor publice.

¹ Friedrich Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău*, trad. Francisc Grunberg, Humanitas, București, 1991, pag. 135.

² Vezi G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, trad. Victor Bogdan, IRI, București, 1995, capitolul *Conștiința nefericită, subiectivismul pios*, pag. 126-137.

Nietzsche incriminează tocmai combaterea individualității și în mod eronat îi atribuie lui Kant această trăsătură dominantă a idealismului german. Denunță ca fiind resentimentară orice concepție care se opune afirmării valorilor individuale și atribuie eticii în special această vină, deoarece etica se ocupă prioritar de binele în general. Pe de altă parte, consideră ca fiind gregară și decadentă acea societate, care este intolerantă față de noile valori și cultivă conformismul. Acestea din urmă nu sunt altceva decât expresia spiritului de turmă, agresiv și grosolan, care are ca ultim scop instituirea propriei mediocrități.

În cele ce urmează voi urmări două obiective. Primul va încerca să reconstruiască concepția etică a lui Kant pentru a arăta, în contra lui Nietzsche, că aceasta nu poate fi redusă numai la un nivel administrativ-funcționăresc și etic-conformist. Al doilea obiectiv, mai important pentru demersul efectuat, constă în a demonstra că pe baza doctrinei kantiene poate fi întemeiată o etică administrativă și că principiile morale ale kantianismului pot servi și la ora actuală ca fundament pentru acțiuni etice în procesul administrativ.

Concepția filosofică despre etică cunoaște la sfârșitul secolului al XVIII-lea o profundă schimbare datorită lui Immanuel Kant, care abordează problema moralei dintr-o perspectivă nouă, opusă celei teleologice. Concepția teleologică a dominat discursul filosofic despre morală chiar de la originile acesteia, fiind împărtășit de la primii moralisti importanți (Aristotel, Epicur) până la utilitarismul modern. Dacă acceptăm o interpretare teleologică înseamnă că toate evenimentele sunt îndreptate către un scop prestabilit. Ca atare, voința noastră ar fi condiționată de niște cauze anterioare, ceea ce ar atrage după sine că noi oamenii, nu putem iniția acțiuni în întregime independente.

Această concluzie este inacceptabilă pentru Kant. El admite că nu suntem „independenți” în ceea ce privește existența noastră fiziologică, întrucât suntem supuși legilor universale ale naturii. Deși rațiunea umană este cea care stabilește aceste legi totuși, pentru Kant actul nu este rezultatul unei acțiuni libere, ci al unei activități „spontane” a intelectului, care produce conceptele necesare și suficiente pentru a da sens informațiilor recepționate în mod pasiv de către sensibilitatea noastră în genere.

În privința voinței, omul este complet liber și poate să-și dea sieși legi, care să-i determine comportamentul în lume. Astfel, în concepția kantiană, omul ca ființă morală, este singura ființă autonomă din univers. Rațiunea umană poate determina voința în virtutea căreia omul acționează în lume și numai astfel acțiunile sale pot dobândi valoare morală. În consecință, „noua” etică imaginată de Kant este una prin excelență raționalistă.

Cele două ipostaze ale rațiunii umane, spontaneitate respectiv, libertate reprezintă trecerea de la lumea lui „este”, la cea a lui „să fie”. Lucrurile „sunt” pur

și simplu, iar principiul lor de existență nu este omul, ceea ce nu mai este însă valabil în cazul acțiunilor specific umane. Trecerea de la „este” la „să fie” exprimă libertatea esențial umană, care este una etică și principială. Omul își stabilește normele morale pe baza unor principii și nu acționează din instinct. Pe de altă parte însă, omul este o ființă „finită” în sensul că deseori încalcă normele morale prescrise, dând ascultare pornirilor și patimilor sale. Nu de puține ori înclinațiile și slăbiciunile noastre ne fac să ne abatem de la exigențelor normelor morale. În această situație sarcina filosofiei se dovedește a fi dublă: pe de o parte, să determine modalitatea prin care se poate condiționa respectarea legilor morale, iar pe de altă parte, să clarifice fundamentul universal și nealterat al moralității.

Într-o primă fază, Kant distinge între *maximă* și *lege morală*. Maximele sunt principii morale valabile numai la persoana întâi. Pot fi de genul „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte”, însă în acest caz, principiul nu poate fi regulă de acțiune decât numai pentru un individ luat ca atare. Nu poate viza întreaga omenire, căci ar duce la escaladarea conflictului generalizat, ce ar amenința însăși existența speciei.

Prin lege morală se înțelege o normă de comportament, care poate fi valabilă pentru întreaga umanitate. Ea poate fi de genul „iubește-ți aproapele” însă, așa cum s-a menționat, nu avem nici o garanție că va fi respectată de fiecare individ în parte. Problema încălcării legii la nivel individual face indispensabilă existența unei „instanțe” care să vegheze asupra respectării acesteia. Fiind vorba de individ, trebuie să se poarte din interiorul acestuia, iar instanța supremă nu poate fi decât conștiința. Ceva din noi trebuie să ne poruncească să fim într-un fel și nu în altul; conștiința noastră trebuie să vegheze asupra moralității acțiunilor noastre.

Modalitatea generală prin care ne „auto-constrângem” să acționăm într-un anume fel, Kant o numește *imperativ*, al cărui echivalent lingvistic este cuvântul „trebuie”. Imperativele se împart în ipotetice și categorice. Primele sunt menite pentru a îndeplini un scop, sau un obiectiv bine precizat; conțin prescripții, instrucțiuni tehnice și sunt întotdeauna dependente de context.

Imperativele categorice sunt independente de orice scop și sunt universal valabile. Semnificația kantiană a termenului „categorie” presupune caracterul necesar și general, care nu depinde de nici un context, dar care este condiția necesară pentru orice context posibil. Ca atare, numai imperativele categorice pot sta la baza legilor morale. În accepțiunea lui Kant, există de fapt un singur imperativ categoric, care formal constă în a accepta numai acele maxime, care pot fi considerate principii ale unor legi universale.

Această formalizare, care pare fi savantă și greoaie, are un „mesaj” puternic. Imperativul categoric ne îndeamnă la libertate și ridică la statutul de valoare supremă autonomia morală. De asemenea, ne arată cum să trăim ca ființe autonome în univers,

deoarece pretinde ca fiecare dintre noi să-și traseze reguli și norme de comportament, în așa măsură încât aceste să poată deveni universal valabile.

Aspectul moral al existenței umane nu izvorăște din înclinație, ci din sentimentul *datoriei*. Înclinațiile sunt patologice, adică vin pe un fond dual de plăcere, respectiv neplăcere. Astfel, ele sunt în ultimă instanță imprevizibile și întotdeauna depind de stările sufletești. Dacă ținuta morală a acțiunilor noastre s-ar origina în acest fond labil, caracterul moral al acțiunilor noastre ar fi contingent. Kant însă nu poate admite întâmplarea în privința deciziilor noastre morale, care sunt expresia cea mai profundă a raționalității și libertății umane. De aceea, atitudinea etică trebuie să se origineze exclusiv în sentimentul datoriei, pentru a elimina orice influență patologică. Ba mai mult, moralitatea noastră este și mai evidentă atunci, dacă ne facem datoria în ciuda unui sentiment de profundă repulsie. În această situație dobândim de fapt deplina tărie a caracterului nostru moral, care are puterea de a transcende orice „slăbiciune” a propriei naturi. Numai în măsura în care acționăm făcându-ne datoria ca oameni, suntem demni de umanitatea noastră. Iar presupuziția etică menită să determine acest mod de a acționa, Kant o numește *deontologie*.

Datorită faptului că imperativul categoric implică universalitatea, fiecare dintre noi este obligat să perceapă umanitatea ca pe un principiu normativ. Imperativul categoric ne îndeamnă să nu tratăm diferențiat umanitatea raportată la persoana proprie și a celorlalți deoarece fiecare om este *întotdeauna scop și niciodată mijloc*. Orice om reprezintă întotdeauna un scop în sine și nu poate fi tratat ca instrument. Numai lucrurile pot fi tratate astfel fiindcă au prețul lor, pe când oamenii au demnitatea lor. Fiecare își dobândește demnitatea doar în măsura în care respectă demnitatea celui alt, adică în măsura în care acționează ca persoană morală. În accepțiunea deontologiei kantiene, omenirea este eminentă o comunitate etică și nu una a instrumentelor de utilizat.

Echivalarea eticii personale cu cea generală pare a fi, la primă vedere, o mutare ilicită, întrucât practica cotidiană ne asigură că există o diferență fundamentală între etica personală și cea aplicabilă în legislație. Etica personală vizează întotdeauna individul și relațiile dintre indivizi, pe când legislația are ca obiectiv prioritar instituțiile sociale și relațiile dintre acestea. Astfel, etica în legislație stabilește normele de comportament impersonale, menite să reglementeze relațiile interumane publice.

Kant s-ar putea apăra ușor argumentând că normele etice aplicabile la nivel legislativ vizează întotdeauna generalul uman sub o formă individuală și sunt menite pentru a lua decizii bune în context social și politic. Codul etic se dovedește a fi un instrument indispensabil pentru o bună guvernare, întrucât definește acele reguli și

conținuturi, care stau la baza oricărei decizii juste. Scopul fundamental al acestor reguli de conduită este de a menține asemenea raporturi în cadrul sistemului instituțiilor publice, încât să garanteze integritatea morală a unei societăți anume.

Sub un alt aspect, concepția kantiană este întărită implicit și de cele trei principii fundamentale pe care se bazează etica legislativă democratică. Primul principiu este cel al *independenței* și vizează luarea deciziilor dezinteresate și corecte. Reprezentantul puterii legislative trebuie să țină cont numai de buna funcționare a societății și în afară de imperativele rațiunii, nu trebuie să dea ascultare nici unui alt factor de influență.

Cel de al doilea principiu este cel al *corectitudinii* și se referă la respectarea regulilor jocului. Puterea legislativă trebuie să se achite cu succes de sarcinile primite și, etic, nu-i este permis să abuzeze de poziția sa, în sensul că preeminența legislativului nu poate „eclipsa” executivul și autoritatea magistraturilor. Puterea legislativă trebuie să respecte autonomia și interesele specifice ale puterii executive și judecătorești.

În fine, cel de al treilea principiu este cel al *responsabilității*. Puterea legislativă contribuie în esență la realizarea și menținerea încrederii în instituțiile publice și de aceea, pentru a întări sentimentul de responsabilitate al celor implicați în demersul legislativ, este prevăzut ca aceștia să fie responsabili pentru deciziile luate și să se confrunte în mod direct cu judecata opiniei publice.

În privința eticii în administrație, doctrina kantiană pare să întâmpine dificultăți mai serioase. O etică în administrație pe fundamente kantiene trebuie să se refere la acele principii morale, pe care funcționarii sunt obligați să le respecte în acțiunile lor specifice. Ca atare, trebuie în primul rând determinate acele drepturi și îndatoriri, care vor constitui codul de conduită profesională a persoanelor cuprinse în demersul administrativ. Concomitent cu aceste drepturi și îndatoriri trebuiesc stabilite și circumstanțele de aplicare a normelor etice în practica administrativă.

Contrar exigențelor de mai sus, practica administrativă pare mai degrabă să excludă orice posibilitate de a avea un cod etic clădit pe un fundament moral. În practica administrației funcționează simultan, o etică a *imparțialității*, care impune funcționarului o poziție neutră ireductibilă în abordarea problemelor administrative, în sensul că acesta nu poate da curs propriilor convingeri morale, și o etică a *structurii*, care consideră că singurii responsabili pentru deciziile luate și politica generală a instituției sunt conducătorii acesteia. La o analiză mai amănunțită, ambele modele neagă presupuziția fundamentală a oricărei judecăți morale și anume, acțiunea individului: pentru etica imparțialității funcționarul nu este o persoană care judecă moral, iar pentru etica structurii funcționarul, în special cel ierarhic subordonat, nu este o persoană, care poate fi judecată din punct de vedere moral.

În accepțiunea eticii imparțialității, funcționarul trebuie să acționeze în virtutea politicii trasate de către superiorii ierarhici, sau de guvern. Totuși, în acest context funcționarul nu pare să fie chiar complet neutru din punct de vedere moral, întrucât este constrâns să acționeze în conformitate cu un set de norme prestabilite. Din perspectiva instituției, funcționarul impecabil este asemenea unui instrument de maximă încredere, care îndeplinește fără nici o reținere obiectivele stabilite de organizație și niciodată nu induce valori personale în procesul realizării sarcinilor primite. Singurele modalități tolerate cu privire la afirmarea unei eventuale dezaprobări, sunt cazurile în care funcționarul își susține convingerile la negocierile dinaintea luării deciziei, sau respectă prevederile regulamentare de manifestare a protestului.

În accepțiunea eticii structurii, subiectul judecății morale este guvernul, sau instituția. Funcționarul poate fi tras la răspundere numai pe baza neefectuării sarcinilor atribuite. Astfel, funcționarul luat ca angajat al sistemului administrativ nu este responsabil de politica și de acțiunile morale ale instituției, pe considerentul că nici un individ nu poate fi cauza suficientă și necesară a activităților derulate de către întreaga instituție. Tot în acest sens, există o diferență de esență între intenția individuală și rezultatul unei acțiuni colective; motivațiile individuale deseori sunt foarte diferite chiar și în sânul unei instituții, iar în spatele unor acțiuni demne de laudă se pot ascunde intenții foarte dubioase, precum și multe acțiuni de-a dreptul catastrofale sunt duse la bun sfârșit cu cea mai bună intenție.

Etica structurii atrage după sine un set de insuficiențe, dintre care unele pot fi foarte grave. În primul rând nu există nici o cale prin care cetățenii să poată trage la răspundere funcționarii, care le administrează problemele. În al doilea rând, este prea puțin verosimil ca un funcționar să-și prezinte demisia; chiar dacă sunt nepotriviți pentru munca solicitată, funcționarii în general nu prea sunt dispuși să renunțe la siguranța locului de muncă și avantajele care vin odată cu avansarea pe scară ierarhică. În cele din urmă, sistemul ierarhic presupus de etica structurii impune prea categoric varianta consensului. Astfel, dacă o decizie a superiorilor este dezaprobată de un funcționar, acesta poate protesta deschis numai în spatele ușilor închise, iar din moment ce decizia este luată definitiv, trebuie să contribuie la punerea în practică a noilor directive. În rest, singurele modalități de a obstrucționa decizia considerată ca fiind greșită sunt acceptarea rolului în structură pentru a sabota derularea procesului, respectiv „trădarea”, adică de a fi sursa unor scurgeri de informații dăunătoare, sau compromițătoare.

O problemă fundamentală a eticii structurii este așadar, cea a răspunderii pentru deciziile luate, coroborată cu consecințele generate de acestea din urmă. Sunt foarte rare cazurile în care cetățenii pot avea o percepție clară și distinctă

asupra scopurilor reale urmărite de către puterea politică. La aceasta se mai adaugă și faptul că este foarte dificil să se indice cu precizie persoana, care a influențat în mod decisiv cursul politicii de guvernare.

Teoria cea mai des întâlnită în această privință este cea a *responsabilității ierarhice*. În conformitate cu aceasta, responsabilitatea revine persoanei, care deține cea mai înaltă poziție în lanțul ierarhic. Se pleacă de la premisa că în interiorul statului modern funcționează o asemenea structură ierarhică, care permite exercitarea controlului direct de către forurile conducătoare asupra funcționarilor ordinari. În acest context, cei care lucrează în administrație nu pot fi trași la răspundere, întrucât aparatul administrativ execută deciziile politicianului, fiind subordonat acestuia din urmă.

Prin urmare, răspunderea ierarhică exclude majoritatea funcționarilor din sfera responsabilității morale. Teoria se dovedește a fi totuși reduționistă, deoarece o sumedenie de analize au demonstrat că în repetate rânduri, aparatul funcționăresc este acela care coordonează din umbră activitatea politică și stabilește scopurile de urmărit ale politicii la nivel înalt. Este suficient să ne reamintim ce spune Mill despre birocrăția țaristă:

„Aceasta este trista condiție a Imperiului Rus (...). Țarul însuși este neputincios în fața birocrăției; el poate trimite pe oricare dintre membrii acestei birocrății în Siberia, dar nu poate guverna fără ei ori împotriva voinței lor. Asupra fiecărui decret al său ei pot exercita un veto tacit, prin simpla abținere de la aducerea lui la îndeplinire”³.

De asemenea, nu putem omite nici concluzia lui Appleby, care considera că cel mai mare pericol pentru societate nu este coruptibilitatea unora, ci o reprezintă imperfecțiunile sistemului instituțiilor publice.⁴

În virtutea celor spuse, când liderii politici își asumă întreaga răspundere, aveam de-a face mai degrabă cu un ritual, decât cu o realitate. Ei vor să asigure opinia publică că nu există pericolul ca anarhia să se instaureze. De asemenea, politicianul care ia asupra sa întreaga responsabilitate, apare în postura conducătorului curajos, care nu pune eșecul pe seama celorlalți. Nu trebuie omise nici considerentele de ordin pragmatic: pe de o parte, pentru că ține spatele angajaților, va putea conta pe loialitatea

³ John Stuart Mill, *Despre Libertate*, trad. Adrian-Paul Iliescu, Humanitas, București, 2001, pag. 149.

⁴ Paul H. Appleby, *Morality and Administration in Democratic Government*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1952.

și sprijinul acestora, iar pe de altă parte, nu permite ca disensiunile din interior, sau deciziile discutabile, să facă obiectul unor dezbateri publice.

Alternativa la teoria răspunderii ierarhice ar fi teoria *responsabilității colective*, care pleacă de la premisa că eroarea nu trebuie căutată la nivelul acțiunilor individuale, ci în modul de organizare al grupului. Dificultatea majoră cu care se confruntă această teorie constă în determinarea poziției responsabile, deoarece în cazul în care fiecare membru al organizației respective devine răspunzător pentru situația creată, cetățenii de fapt nu au posibilitatea să tragă la răspundere o persoană anume.

În consecință, devine necesar un criteriu de stabilire a *responsabilității individuale*. Atunci când considerăm un funcționar ca fiind responsabil suntem de acord că activitatea, respectiv neglijențele sale profesionale au dus la producerea situației cu pricina. Totodată, considerăm că acțiunile sale nu au fost făcute din ignoranță, sau la presiunea superiorilor ierarhici. Ca atare, teoria responsabilității individuale presupune două condiții fundamentale preliminare: responsabilitatea cauzală și responsabilitatea volitivă.

Ambele condiții însă par a fi problematice la o analiză mai amănunțită. În privința impactului cauzal, sunt destul de rare cazurile în care, prin contribuția unui singur funcționar, va fi influențată decisiv modalitatea de a acționa a instituției. De asemenea, la fel de rare sunt și cazurile când un funcționar acționează în deplină cunoștință de cauză coroborată cu independența completă în exercitarea atribuțiilor sale profesionale.

Neputința de a stabili cine este de fapt responsabil într-o etică a structurii, face imposibilă întemeierea unui cod moral al funcționarului public; de fapt, etica structurii nu ia în considerare competența morală a individului. Problema întemeierii nu este rezolvabilă însă, după cum am mai văzut, nici prin etica imparțialității, întrucât aceasta nu recunoaște judecățile morale la nivel individual.

Singura soluție ar consta într-o etică personală a funcționarului public. Teoriile mai recente⁵ consideră că etica personală a funcționarului public se compune din îmbinarea atitudinilor mentale cu normele morale asumate. Prin aceasta se poate dobândi o conduită virtuoasă fundamentată rațional, ca garanție a unei atitudini echilibrate și responsabile, care presupune trei exigențe de conduită:

a) funcționarul public trebuie să admită că există o corespondență între interesul privat și serviciul public. Aceasta înseamnă că în luare deciziilor trebuie luat în calcul și interesul personal, fiindcă este firesc ca orice om să fie interesat de

⁵ Stephen K. Bailey, *Etika és közszolgálat*, in. *Közigazgatás*, coord. Richard J. Stillman, Osiris, Budapest, 1999, pag. 131-143.

bunăstarea lui personală și să caute maximizarea propriilor avantaje. În măsura în care funcționarii unui sistem administrativ caută să deservească ambițiile și interesele personale, vor atrage după sine oprobiul opiniei publice și neîncrederea cetățenilor. Ca atare, este o condiție necesară ca reprezentanții sistemului administrativ să integreze acțiunile individuale într-o perspectivă mai largă și să legitimizeze deciziile luate prin intermediul valorilor morale.

b) funcționarul public trebuie să recunoască acei factori, care determină prioritatea anumitor aspecte morale. Se poate ajunge ușor în situații în care funcționarul trebuie să aleagă între două posibilități de a acționa. Adesea nici ierarhia valorilor nu este fixă, ea schimbându-se în funcție de evoluția lucrurilor. Dacă funcționarul public schimbă prea des ierarhia, atunci poate fi suspectat de oportunism; dacă în schimb este rigid, atunci situația poate scăpa de sub control. Atitudinea echilibrată este o soluție posibilă și pentru a preîntâmpina posibilitatea luării unor decizii administrative fără nici o justificare morală.

c) funcționarul public trebuie să-și asume starea paradoxală a administrației publice. Prescripțiile, regulile sunt menite să contribuie la constituirea unei societăți drepte și el este direct responsabil de bunul mers al lucrurilor. Se poate întâmpla însă, ca regulile ce susțin ordinea socială să fie aberante sau să dăuneze bunului mers al societății. Funcționarul, care nu ține cont de paradoxul fundamental al demersului administrativ și se rezumă la a respecta necondiționat regulile aflate în vigoare, poate deveni un susținător al obtuzității administrative și politice.

Pentru a putea face față acestor exigențe se presupune că un funcționar etic trebuie să dispună de trei aptitudini fundamentale: optimismul, curajul și corectitudinea, care izvorăsc din iubirea și respectul pentru oameni.⁶ Optimismul nu trebuie însă confundat cu euforia și de aceea, denotă mai degrabă entuziasmul și încrederea că pot fi găsite acele soluții creative, care în situații confuze ne vor călăuzi pe calea cea bună. Desigur, aceasta presupune un anumit curaj, capacitatea de a asuma decizia și interesul necesar pentru rezolvarea problemei. Consecința unei asemenea atitudini este cu certitudine benefică, deoarece nu permite ca guvernarea să devină marioneta manipulărilor, a ambițiilor politice personale și a dezinteresului cinic.

În concluzie, pentru a evalua profilul moral al unui funcționar prins într-o structură administrativă nu este suficient ca analiza efectuată să se rezume numai la faptele sale, ci trebuie să se extindă și asupra omisiunilor sale. Investigația nu trebuie să se concentreze numai asupra motivației și intenției personale, ci asupra

⁶ Idem, pag.139.

manierei de a acționa și a consecințelor rezultate. Responsabilitatea funcționarului nu se restrânge asupra felului în care își îndeplinește sarcinile, ci și asupra felului în care preîntâmpină efectele nedorite ale demersului său, deoarece miza acțiunilor sale o reprezintă bunăstarea celor mulți.

Teoria eticii personale a funcționarului public omite însă să numească criteriile prin care s-ar prefera o soluție altelea. Pe ce bază funcționarul public alege o variantă anume? Cum poate decide care dintre soluții este mai bună? Deseori, deciziile care izvorăsc din dorința de a face bine pot avea consecințe dezastruoase. În alte situații, măsurile restrictive și greu de suportat pentru ceilalți se dovedesc ulterior ca fiind foarte utile.

Suntem constrânși să admitem că nu pot fi formulate criterii generale, care să specifice cu exactitate ce decizii trebuie luate. De această dificultate era conștient și Kant. De aceea, luarea deciziilor o atribuie formal facultății de judecată, care se pronunță în privința lucrurilor particulare:

„Dacă se definește intelectul în genere ca facultate a regulilor, atunci judecata va fi facultatea de a se subsuma regulilor, adică de a distinge dacă ceva stă sau nu sub o anumită regulă dată.”⁷

Însă facultatea de judecată nu poate acționa în virtutea unei reguli prestabilite deoarece, dacă ar exista o regulă pentru aplicarea regulilor, ne-ar amenința problema regresului la infinit. Ca atare, facultatea de judecată, adică capacitatea de a judeca, va fi expresia cea mai autentică și mai personală a fiecăruia dintre noi:

„și astfel se vedește că dacă intelectul este într-adevăr apt de a fi instruit și înarmat cu reguli, judecata este un talent particular, care nu vrea să fie nicidecum instruit, ci numai exercitat”.⁸

Așadar judecata este o capacitate înnăscută, fiind „specificul așa-zisului bun-simț, a cărui lipsă nici o școală nu o poate înlocui.”⁹ Prin transpunere în contextul administrației publice, putem conchide că profunda cunoaștere a legilor și a regulilor este condiția necesară, dar nu și suficientă pentru o conduită etică în administrație. Moralitatea unui funcționar presupune o atitudine, care se manifestă prin spiritul în care interpretează legile și reglementările. Ori Kant oferă o soluție admirabilă când pune ca și condiție fundamentală respectarea umanității celui alt.

⁷ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. N.Bagdasar, IRI, București, 1994, pag. 164.

⁸ Ibid. pag. 165.

⁹ Ibid.

Individul, care inevitabil suportă acțiunea imensului aparat administrativ, nu poate fi tratat asemenea unei entități cantitative oarecare.

Acesta pare a fi sensul autentic al deontologiei kantiene, iar teoria funcționarului care își face numai datoria de birocrat este rezultatul unei distorsiuni. Această prejudecată a fost însă preluată cu promptitudine și de marii criminali ai celui de-al doilea război mondial. La procesul în care era acuzat de genocid și de crime împotriva umanității, Eichmann a susținut în mod consecvent că el nu a făcut altceva decât să execute ordinele primite. Mai mult, spunea că a fost un funcționar impecabil, în accepțiunea kantiană a termenului, care s-a achitat în mod exemplar de sarcinile primite...

Bibliografie:

- Appleby, Paul H., *Morality and Administration in Democratic Government*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1952
- Bailey, Stephen K., *Etika és közszolgálat*, in. *Közigazgatás*, coord. Richard J. Stillman, Osiris, Budapest, 1999
- Hegel, G.W.F., *Fenomenologia spiritului*, IRI, București, 1995
- Hegel, G.W.F., *Principiile filosofiei dreptului*, IRI, București, 1996
- Kant Immanuel, *Oeuvres complètes*, Gallimard, Paris, 1980
- Kant, Immanuel, *Critica rațiunii pure*, IRI, București, 1994
- MacIntyre, Alasdair, *After Virtue*, Gerald Duckworth, London, 1985
- Mill, John Stuart, *Despre libertate*, Humanitas, București, 2001
- Nietzsche, Friedrich, *Dincolo de bine și de rău*, Humanitas, București, 1991
- Nietzsche, Friedrich, *Genealogia moralei*, Echinox, Cluj-Napoca, 1993
- Tengelyi László, *Kant*, Aron, Budapesta, 1995
- Thompson, Dennis F., *The Moral Responsibility of Many Hands*, Political Ethics and Public Office, Harvard University Press, 1987
- Thompson, Dennis F., *The possibility of Administrative Ethics*, Public Administration Review, Mai/June, 1990
- Thompson, Dennis F., *Ethics in Congress*, The Brookings Institution. Washington D.C., 1995

L'ÉTUDE DU DROIT POSITIF CHEZ LES POST-SOCRATIQUES ET LES RAISONS D'ÊTRE D'UN POSSIBLE "DÉCLIN" CONTEMPORAIN DE LA PENSÉE SUR LE DROIT

Je souhaite, dans cette conférence, rechercher les causes du relatif appauvrissement de notre pensée du droit. Essayer d'y remédier ou simplement d'y réfléchir peut nous aider à mieux comprendre notre post-modernité et la crise que celle-ci traverserait. Le fait que la dite crise affecte le droit peut avoir des conséquences désastreuses pour le lien social. En effet nos Etats modernes et post-modernes ne se définissent plus que par la référence à celui-ci. Le droit a remplacé la religion dans nos sociétés "laïques"; s'il s'effondre c'est l'essentiel de ce qui nous rassemble et nous distingue qui peut s'étioler. Or tout ce qui ne se pense plus peut à terme se disloquer. Pour trouver une issue à cette problématique, il convient de décrire plus précisément en quoi consiste le dit "déclin" (I). Pour mieux approfondir nos analyses, un détour par l'histoire des post-socratiques sera opéré (II); il permettra de proposer une première explication à la raison d'être de la situation constatée (III).

I. Comment pourrions nous caractériser ce "déclin" contemporain d'une "pensée" sur le droit ?

L'idée n'est évidemment pas ici de remettre en cause la qualité du travail de certains juristes ou penseurs du droit contemporain. Il existe de nombreux professionnels en ce domaine – et en tous pays – qui essaient chaque jour, dans leurs écrits, leurs discours ou leurs jugements ou lois, de démentir ce que je vais tenter de mettre en évidence. Mon projet vise plus ici à identifier une tendance générale, un phénomène lié à la relation que nous entretenons avec le droit depuis quelques années. S'agit-il ici d'une critique du positivisme juridique ? Il importe, sur ce point, de faire la "part" de choses. Le "déclin"- si déclin il y a – ne provient pas du positivisme proprement dit mais de ce que j'ai préféré appeler : "sous-

positivisme". Je vais tenter d'identifier plus précisément celui-ci, car il me paraît être proprement une non-pensée du droit et paraît quelque peu se répandre.

A) Le positivisme n'est pas (la seule) cause du déclin et n'est pas toujours un déclin de la pensée sur le droit.

En France – et semble-t-il dans beaucoup de pays occidentaux – nombre d'observateurs se plaignent de la montée du positivisme juridique. La prégnance d'une telle doctrine est critiquée essentiellement parce qu'elle conduit d'une part, à raréfier les réflexions sur ce que pourrait être une loi "juste" ou "légitime" et d'autre part, parce qu'elle transforme les juristes en techniciens opérationnels et non plus en scientifiques détenant la "cause" première de leur art. En cessant de s'intéresser aux principes, à l'origine de leur savoir, les juristes auraient donc ainsi "appauvri" celui-ci et seraient devenus de purs exécutants d'une volonté qu'ils ne maîtriseraient plus et dont ils pourraient avoir perdu la "cause" première.

Le représentant le plus éminent de cette attitude critique à l'égard du positivisme – essentiellement de type webérien ou kelsenien – fut Léo Strauss. Dans *Droit naturel et histoire*, ce dernier s'opposa, en effet, à la pensée positiviste sur le droit et le politique en reprochant à celle-ci de nous empêcher de "*rien connaître de ce qui concerne les principes ultimes de nos choix, c'est-à-dire que nous ne pouvons rien savoir de leur justesse ou de leur fausseté ; ils n'ont d'autre fondement que notre préférence arbitraire donc aveugle...*"¹. Pour Strauss, le positivisme était donc une pensée déclinante car elle nous imposait une ignorance sur un sujet majeur : la hiérarchie des valeurs. En poussant son analyse, l'auteur de *Droit naturel et histoire* estimait que si nous devions suivre le positivisme "jusqu'au bout", il faudrait alors traiter de la même manière un honnête citoyen qui aurait cherché toute sa vie à s'occuper de sa cité, de sa famille et un de nos semblables qui – au contraire – aurait consacré toute son existence à son seul enrichissement matériel. De telles conclusions sont peu discutables. Un auteur comme Kelsen lui-même estimait que le concept de justice n'était pas absolu. En conséquence, ce relativisme pris à la lettre ne peut que conforter la critique straussienne. Toutefois, si cette pensée fut juste en bien des points, elle ne peut caractériser ce déclin de la "pensée sur le droit" qu'il s'agit de mettre en évidence. En effet, le problème, ne se situe pas (uniquement) au niveau du "positivisme". La raison en est qu'il faut, en fait, distinguer deux sortes de positivisme – comme l'a bien compris le philosophe et juriste italien Noberto

¹ Cf. Léo Strauss, "Droit naturel et histoire", Champ Flammarion, 2005, p. 16.

Bobbio : celui qui pense qu'il faut étudier le droit positif mais qui ne pense pas que le droit se réduit à la loi (le positivisme épistémologique) et celui qui estime au contraire qu'il faut toujours assimiler droit et lois positives en refusant de considérer l'idée même d'une justice (le positivisme idéologique). Le premier en soi (ou positivisme épistémologique) est parfaitement intéressant et nécessaire car il faut défendre le système juridique et le connaître pour aider nos concitoyens (ou nos semblables qui ne le seraient pas) à se défendre eux-mêmes face aux différents abus dont ils peuvent être victimes et dont la loi peut parfois limiter les effets. Loi et jurisprudence demeurent nécessaires pour assurer une certaine stabilité des situations et n'oublions pas que pour les Grecs et les lumières la loi était le premier rempart contre la tyrannie, elle-même symbolisée par le décret ou le commandement non par le loi.

Le positivisme juridique (épistémologique) qui réfléchit sur les moyens de mieux connaître – et de valoriser la loi en aidant les juristes dans leur missions parfois délicates lorsqu'ils se trouvent face à certains pouvoirs abusifs – doit donc être développé. D'autant qu'il est parfois utile de philosopher à partir de ce que les phénomènes "juridiques" et politiques nous enseignent. En revanche, il faut combattre le second (le positivisme idéologique) car il est indéniable que le droit inclut parfois la loi mais qu'il ne peut s'y réduire. En effet, pour les anciens, l'idée de "droit" (qu'ils ignoraient d'ailleurs en tant que telle car ils n'utilisaient pas ce terme qui n'apparaît semble-t-il qu'avec Rome ou même la modernité; ces derniers usaient du terme de "justice") ou de "juste" renvoyait également à celle de "conscience droite" et donc à un concept qui associait justice, éthique et bonheur. Or par le réductionnisme qu'il nous impose ici le positivisme idéologique est bien à l'origine d'un certain déclin de notre pensée sur ce qui devrait ou pourrait être "droit" puisqu'il associe droit et loi en coupant le premier concept de son origine "morale" ou "idéelle". En effet, lorsqu'un terme est séparé de ce qui le fonde, lorsqu'il en est éloigné, il perd une part de sa force ; il devient une pure "affirmation" qui recèle tout autant de valeur que d'autres affirmations qui pourraient le contredire. Il devient aveugle et conduit les hommes sans que ces derniers connaissent les raisons de leurs actions. Il les affaiblit ainsi en leur interdisant d'approfondir leurs justifications et les accoutume progressivement à accepter les discours tout faits...De même lorsqu'un terme est réduit à une seule de ses acceptions (ici réduction du concept de droit à sa seule définition positiviste), il s'appauvrit tout comme se "rabougrit" un individu qui se referme sur deux ou trois idées en refusant de s'ouvrir à d'autres visions du monde. Peu à peu, une telle attitude peut même – en certaines occurrences pathologiques – faciliter la mise en oeuvre d'un sous positivisme qui est la marque du véritable déclin et ce même au corps défendant du premier cité.

B) Le "sous positivisme" marque d'un vrai déclin et lien à son corps défendant avec le positivisme idéologique

Envisagé dans sa stricte réalité, le sous-positiviste juridique n'est ni un idéologue de la positivité, ni un épistémologue. En réalité, ce dernier est plus proche du "cynique" ou de celui qui associe pouvoir et force en excluant l'idée de justice. Il n'ignore pas le concept de "loi" ou de droit". Il l'utilise pour mieux les ignorer. En fait, le sous-positiviste tient le droit pour un "alibi" et, en invoquant la loi, il ne croit jamais à elle (sauf lorsqu'il s'agit de contraindre les autres et rarement pour soi ou pour ceux qui lui sont proches) ni à sa réalité. En un certain sens, le sous-positiviste est un "intégriste" de la loi. Il n'aime pas l'idée de "conscience droite" au service de laquelle les anciens plaçaient le droit positif. Plus précisément, il considère qu'il ne faut pas confondre celle-ci avec la vision qui est la sienne d'un droit "positif" qui n'est souvent que l'outil de ses vues arbitraires. Le sous positiviste va donc à l'encontre de la raison d'être du droit et de la loi. En principe, il se situe donc à l'exact opposé des intentions des positivistes juridiques. Ceux-ci en effet, contre le sous-positiviste, estiment que la loi est le seul moyen de confondre les tyrans, surtout lorsque ce dernier est pensé comme un "système", impliquant respect de la hiérarchie des normes et option pour la cohérence. Le sous positiviste est rarement cohérent. Il invoque les "grands principes" lorsqu'il y a intérêt, pour lui, à les invoquer. Il les ignore dans les autres cas. Il aime "jouer" avec les normes. En conséquence, comment et pourquoi relier positivisme idéologique et sous positivisme s'ils s'opposent dans les termes ?

Le sous positiviste est en un certain sens totalement étranger au positivisme idéologique, ceci a été déjà relevé. En fait, la première cité ne s'appuie sur le second que pour mieux le corrompre. En ce qu'il est bien "en dessous" de tout, le sous-positivisme est une déviation du positivisme idéologique et il trahit ce dernier.

Toutefois, malgré l'opposition, il n'est pas éloigné de lui tout comme l'oligarchie n'est pas éloigné de l'aristocratie, ce même si la première demeure une déformation de la seconde. En fait, le sous positivisme n'est autre qu'un affaiblissement du positivisme idéologique. Il est une réduction de cette pensée qui était déjà "réductrice" nous l'avons noté. En fait, malgré les oppositions, le sous-positivisme trouve son origine à partir des failles de ce qu'il corrompt. En effet, le positiviste idéologique refuse l'enseignement ou la pensée sur le juste au nom de l'efficacité. Or refuser une telle étude peut finir par favoriser le déclin de la loi et introduire le sous-positivisme. Les étudiants en droit sont les futurs exécutants du système juridique et judiciaire. Ils formeront plus tard le dit système. S'ils ne savent pas ou plus réfléchir sur ce qui est juste comment pourront-ils s'opposer à celui qui

n'applique la loi que dans les circonstances qui lui sont favorables ? En effet, ces derniers prendront l'habitude de considérer la loi que sous son angle formel. Seront qualifiées telles pour eux uniquement les textes ou décisions qui émanent de l'autorité qu'ils jugeront compétentes. Ils finiront donc par associer droit et autorité et estimeront que lorsqu'une autorité décrètera il s'agira d'exécuter.

De plus – et de surcroît si le système juridique est éparpillé en de multiples lois inconnues les unes aux autres –, le juriste finira par croire de moins en moins à l'autorité des dites lois et estimera que la seule interprétation qui prévaudra sera celle de l'autorité supérieure. Il aura peu de chance de trouver la "parade" à telle loi invoquée s'il n'a pas la formation de "spécialiste" qui est adéquate. Enfin il peut perdre peu à peu ce recul nécessaire pour "apprécier" de la légitimité de la loi qui lui est proposée si les études qu'il doit faire se résument à un "par cœur". Enfin, en ignorant l'idée de juste, il perd un argument conséquent pour s'opposer à certaines interprétations d'autant que la spécialisation ne l'aidera pas toujours à trouver les arguments adéquats.

Une telle spécialisation paraît devoir être à l'œuvre dans nos Universités. C'est ce que nous indique notamment C. Grzegorzcyk lorsqu'il écrit que désormais : « *L'enseignement dans les facultés de droit est organisé de telle manière qu'aucune synthèse véritable ne s'en dégage. Chaque branche étant pratiquée à part comme une discipline quasi indépendante... (les) étudiants... n'arrivent pas à se former une quelconque vision d'ensemble...* »². Pour lui, "la formation juridique...présume (désormais) qu'à toute question juridique ne corresponde qu'une seule réponse correcte de la loi et qu'il suffise de la trouver..."³. En se spécialisant, le droit serait donc devenu peu à peu la "propriété" de quelques initiés. Il semble qu'il ait peu à peu induit des formes d'uniformité sur la manière de le penser. En effet, lorsque la liberté de parole existe entre chacun des "initiés" en question, le droit "spécialisé" peut demeurer dans le respect du droit et être riche. Mais qu'advient-il lorsque ce n'est pas le cas et qu'un "groupe" ou "un individu" domine les autres et dispose des moyens (de toute forme) pour imposer ses vues aux autres ? Que se passe-t-il lorsque la possibilité d'une interprétation plurielle d'un problème n'est plus envisagée comme le souligne l'auteur précité ?

² Sous la direction de M Troper et F Michaut "L'enseignement de la philosophie du droit", Bruylant, LGDJ, 1997. Pour lui, en effet : « La formation juridique apprend surtout aux étudiants à assimiler des réponses et rarement à formuler des questions. Le modèle dit légitimateur hérité du XIXème siècle est probablement responsable de cette manière d'enseigner. Il présume qu'à toute question juridique ne corresponde qu'une seule réponse correcte de la loi et qu'il suffise de la trouver... » (p 128).

³ Ibidem, p. 128.

Le contrôle et la remise en cause s'avèrent quasi-impossible puisque l'érection du droit en question en "spécialité" interdit par essence aux non-spécialistes toute appréciation critique et en s'enfermant, le droit qui avait été réduit par le positivisme "idéologique" se réduit plus encore et la pensée sur ce dernier s'appauvrit peu à peu pour installer le "sous-positivisme".

Pour A. J. Arnaud, celui-ci serait même déjà à l'œuvre dans certaines organisations privées (mais rien n'interdit d'étendre le raisonnement dudit auteur à certaines structures de la sphère publique). Pour cet auteur, qui fut certes influencé quelque temps par la lecture structuraliste du droit, lorsque nous pénétrons dans le monde contemporain de l'entreprise ou de l'organisation, il devient fréquent de constater que l'on « *parle désormais moins de respect des loi que de coût de soumission ou de coups de compromis. Une entreprise d'une certaine envergure ne se soucie plus de respecter la loi parce que la loi doit être respectée ; elle raisonne en faisant des calculs pour savoir quels seront les coûts qu'elle aura à supporter en tant qu'agent économique fondamental pour la survie et le développement de la société, si les obligations imposées par les dispositions légales et réglementaires fiscales et autres sont respectées. Dans la négative, tout sera mis en œuvre pour faire pression sur l'auteur de ces dispositions en attendant un éventuel changement, l'entreprise fera évaluer quel sera le coût du compromis en cas de problème juridique.* »⁴

Si le respect de la loi coûte plus que l'ignorance de celle-ci alors seulement celle-ci sera respectée et si sa remise en cause est possible tout doit être tenté à cette fin. Plongée dans le positivisme idéologique les entreprises elles-mêmes ne se disent plus pourquoi elles sont "là" et vivantes. Certes il leur faut "gagner" des marchés mais pour augmenter le bonheur et la prospérité de la cité et ou au moins de ses propriétaires. Or ceux-ci ont-ils réfléchi au fait que trop de déviance pouvait à terme leur être préjudiciable? Le positivisme idéologique les en dissuade car il récuse l'idée même de "droit" sauf pour l'envisager sous un angle purement formel.

Ce faisant le chef d'entreprise ne raisonne donc plus qu'en termes d'"efficacité" et il lui est demandé de l'être sans que l'on s'interroge sur les conséquences de certaines décisions. Peu à peu, il adopte ainsi un raisonnement "économique" sur le droit et se rapproche peu à peu du cynisme. Il sait ainsi que, dans nos sociétés complexes, la mise en application du droit implique de la part des victimes des procédures, une certaine formation qu'ils ne possèdent pas toujours. De plus, elle exige une certaine autorité lorsqu'il s'agit de faire reconnaître par les magistrats des interprétations qui peuvent contrarier certaines idées reçues. Or, dans la formation de nos législateurs une telle donnée n'est pas

⁴ Sous la direction de M Troper et F Michaut "L'enseignement de la philosophie du droit", p 157.

toujours prise en compte car ceux-ci croient parfois qu'en "votant la loi" celle-ci sera appliquée nécessairement et l'on se soucie encore trop peu du fait que le droit est précisément un "système" qui se pense comme un tout et ne peut se saisir sans la mise en évidence d'une fin qu'il doit servir. Si l'idée même de droit avait été pensée, réfléchi en même temps que l'élaboration de la dite loi, la faiblesse de celle-ci, dans son application aurait-elle été aussi grande ? La situation actuelle ne trouve-t-elle pas partie de sa cause dans ce déclin ou ce refus de penser le droit autrement que sous un angle formel et par l'impossibilité dans laquelle nous nous trouvons de lui donner une "forme" qui se rapproche de son fond ?

En second lieu, cette pratique a induit les modifications actuelles qui affectent désormais la profession de juristes de plus en plus cantonnée dans la sphère des directions juridiques d'entreprise ou dans de gros cabinets de taille internationale. Arnaud note ainsi que *"Le juriste aura ici à intervenir – et il le fait en réalité déjà – non seulement comme conseil pour aider l'entreprise à évaluer les coûts de commissions et les coûts de compromis mais encore comme défenseur pour obtenir le meilleur compromis, l'action judiciaire étant autant que possible exclue... Les entreprises devenues acteurs centraux de la globalisation des relations économiques échappent donc très largement à la régulation aussi bien nationale qu'internationale. L'Etat qui a toujours par principe le monopole du droit apparaît comme une structure de plus en plus absente lorsqu'on traite des relations juridiques de fait qui se passent de plus en plus en marge du droit étatique..."*⁵. S'interrogeant sur les juristes eux-mêmes, notre auteur indique ainsi : *« Que sera la profession d'Avocat dans 50 ans ? Le cabinet du conseil sera aussi une étape où se régleront les affaires contentieuses entre des parties de plus en plus prêtes à la transactions et de moins en moins prêtes à en passer par les voies normales, judiciaires ou administratives de règlement des conflits... Les relations juridiques s'organiseront selon des règles soit coutumières soit écrites qui seront de plus en plus difficiles à repérer que celles qui se trouvent dans nos recueils de législation et de jurisprudence... »*⁶.

La question de la "transformation" des juristes en conseil n'est pas en soi toujours discutable et il n'est pas certain que l'Etat soit toujours l'acteur le plus adéquat pour opérer les régulations. En revanche, il est intéressant de noter que, dans ce que nous indique A. J. Arnaud, les règles sont désormais associées à des interprétations coutumières qui ne sont plus connues que d'un petit nombre. Ce lien entre une certaine manière d'interpréter la loi et la "globalisation" qu'Arnaud dénonce reste discutable. Il convient peut-être plus de le relier précisément à ce déclin de la pensée sur le droit que nous avons tenté de mettre en évidence et aussi peut-être à des modes d'édition du droit qui font que les vraies connaissances sur

⁵ Ibidem, p. 158.

⁶ Ibidem, p. 159.

celui-ci sont de moins accessibles à ceux qui n'en ont pas les moyens et que par l'effet de la spécialisation, les mêmes juges rencontrent les mêmes avocats qui finissent ensemble par développer des non-dits sur la plus adéquate manière d'interpréter la loi. Ceci est lié au positivisme idéologique. En effet, si le droit n'est pas pensé en tant que ce qu'il pourrait être, s'il n'est pas conceptualisé par les formateurs et les juges, si un accord (même minimal) sur ce dernier n'est pas présent et si aucun esprit d'analyse n'est favorisé sur ce point, il devient facile dès lors d'interpréter les textes en s'en référant à une certaine coutume, une habitude routinière qui finit par s'imposer faute de réflexion sur ce qui est droit. En effet, la nature a "horreur du vide" dit-on parfois en France et lorsque la pensée ou l'analyse approfondie vient à manquer, les opinions non remises en cause finissent parfois par s'installer à l'insu même de ceux qui pensaient en être préservés. Ici cela peut signifier que lorsque l'on ne propose pas aux juristes des principes permettant d'interpréter, de comprendre les lois, celles-ci sont alors interprétées en fonction de critères qui finissent par devenir tous-terrains et qui ne sont plus connus que d'un petit nombre.

Mais le "déclin" semble se "décliner" ailleurs en un lieu où il aurait pu être légitime de considérer qu'une présence du droit aurait dû se révéler nécessaire. Ainsi, un "sous positivisme" plus inquiétant semblerait être à l'œuvre ici. Il semblerait se caractériser par une forme d'ambivalence à la l'égard de la loi de certains magistrats. D'un côté en effet, la croyance respectable en un positivisme idéologique ou épistémologique, mais parfois l'oubli ou l'impossibilité de mettre en œuvre les grandes idées "éthiques" (aurait dit Kant) d'équité ou de "bonne foi", de "loyauté" ou d'abus de droit. Mais aussi et surtout de l'autre côté : attitude contradictoire consistant le plus souvent au contraire à vouloir se détacher de la loi – non pas au non de l'équité qui impose et suppose justification, rattachement à un autre "ordre" – mais au nom d'un arbitraire (ou d'une routine pour certains plus exactement) que la loi et que l'équité elle-même voulaient précisément combattre. C'est ainsi que C. Attias décrit l'état du droit dans certaines juridictions, lorsqu'il note que *"à force de décrire le juge comme un serviteur servile de dispositions légales directement applicables aux circonstances de fait et qu'il se contenterait de suivre à la lettre, l'idéologie contemporaine (le positivisme idéologique) a engendré des juges qui peuvent se réfugier derrière la lettre de la loi pour renoncer à toute analogie, à toute interprétation voire à toute recherche de justice. Encore n'adoptent-ils cette attitude que de façon intermittente lorsque les circonstances ne les conduisent pas à se libérer purement et simplement de la loi... S'il faut appeler positivisme la tendance à voir dans le droit des réponses et non des questions... Il n'a pas seulement envahi le discours des juges et celui des praticiens, auxiliaires de justice... Il a investi l'enseignement de la théorie juridique »*⁷.

⁷ Cf. C. Attias, "Philosophie du droit", PUF, 2004, p. 296.

C. Atias évoque le positivisme. Nous pensons ici que le fait de se "libérer de la loi" est le contraire absolu de cette philosophie et n'est autre qu'un "sous positivisme". Mais les deux sont en lien. En effet, lorsque la loi cesse d'être pensée à partir de principes qui la dépasse et qui prennent racine hors d'elles et sont "pensés" pour elle, elle perd de sa force. Elle devient un simple moyen, l'outil pragmatique d'une politique qu'un juge -soucieux précisément d'une autre vision de sa fonction – peut alors ne plus avoir envie d'appliquer et qui lui donne alors l'occasion d'un arbitraire qui ne le choque plus parfois puisque la loi elle-même se ressent comme telle.

Enfin, un tel sous-positivisme peut être favorisé (toujours à son corps défendant n'en doutons pas) dans l'enceinte même où s'élabore la loi. En effet, nombre de juristes désormais s'inquiètent de la "piètre" qualité de nos lois et de l'augmentation grandissante de celles-ci. Les plaintes sont de plus en plus nombreuses au point d'ailleurs d'avoir récemment inquiété le conseil d'Etat français et l'ancien Président de la République française lui-même. Ainsi, un rapport publié par le Conseil d'Etat Français a rappelé notamment que « *La France négocie depuis les années 90, 200 accords bilatéraux par an. Or ce chiffre était de 14 par an entre 1919 et 1935* ». Ne parlons pas du nombre de lois et de décrets qui se publient chaque jour en France. Certains même selon certains auteurs viennent contredire un texte qui a été publié la "veille" !⁸ La multiplication des contentieux alourdit ainsi les tâches de magistrats qui n'ont plus le temps de "penser" leurs affaires et sont accablés. La multiplication des lois "alourdit" et rend plus difficile le décryptage d'une loi qui est de plus en plus souveraine et de moins en moins considérée comme telle. Le "maquis" ne cesse de se faire de plus en plus confus et faute d'une réflexion sur le juste, il n'y pas toujours possibilité de répondre à telle loi de détail invoquée de ci de là par une disposition qui pourrait l'éclairer ou la contredire mais que tout le monde (ou presque sauf s'il est bien informé)

⁸ Cf. J.-C. Zarka, "A propos de l'inflation législative", Revue hebdomadaire du Dalloz, ed. 2005, Points de vue, p. 660 et P. Mbongo, "De l'inflation législative comme discours doctrinal", ibidem, 2005, Point de vue, p. 1301. Voir aussi, J. D. Bredin, "Les Maladies du droit": intervention faite devant les présidents de chambre de la cour de Cassation. Références : www.courdecassation.fr/manifestations/conference/2005-01-17-Bredin. Ou encore, voir les échanges de vœux du conseil constitutionnel au Président de la République le 3 Janvier 2005 ou le Rapport annuel rendu public mercredi, 15 mars 2006 par le Conseil d'Etat. Ou pour la jurisprudence, les remarques de J Carbonnier in J. Carbonnier "Flexible droit. Pour une sociologie du droit sans rigueur", 8ème ed, Paris, LGDJ, 1995, p. 184 : « *la jurisprudence est devenue quotidienne, abondante et relâchée...* ».

ignore....La loi pour les "modernes" était forte parce que "nul n'était censé l'ignorer". Elle continue pourtant à avoir la même force alors que tout un chacun l'ignore en son détail désormais....Et alors qu'elle aurait dû être pensée dans un système "cohérent" de type Kelsenien et dont plus personne ne perçoit la réelle cohérence qui assurait pourtant ici la sécurité requise.

En conséquence, le phénomène qu'il s'agissait de tenter de décrire de "déclin de la pensée sur le droit" semble donc se présenter sous plusieurs angles. A chaque fois, il paraît dénoter un "refus" (ou le plus souvent une incapacité en elle-même on ne peut plus signifiante) de penser de manière approfondie le droit, s'interroger sur ce qu'il devrait être, sur ce qu'il signifie et ce qu'il implique soit dans un cas général soit dans l'affaire plus particulière qu'il faut juger. Il paraît également avoir pour cause une faiblesse de pensée sur le sujet. En effet, c'est toujours parce que l'on se refuse à penser ce que pourrait être "ontologiquement" le droit que l'on en vient alors à l'interpréter de manière arbitraire, voire à n'interpréter la loi que sous un angle qui arrange certains et peut opprimer ou déranger fortement d'autres.

Idéalisée par un positivisme devenu idéologique alors qu'il aurait dû demeurer épistémologique, la loi oublie qu'elle n'était qu'une enveloppe, qu'elle ne signifiait rien si l'on se refusait à ignorer l'idée de juste. Ce "sous positivisme" trahit ainsi la pensée moderne et l'idée même de loi sur laquelle elle s'appuie car pour ceux même qui l'ont inspiré la loi devait unir *"les droits aux devoirs et ...la justice à son objet..."* (Rousseau, Contrat social II. 6). Il oublie donc que la dite loi n'était pour les modernes que moyen et non fin en soi destinée à culpabiliser ou à inquiéter. Ils cessent donc – au nom de la modernité – d'être modernes.

Ce faisant un tel sous positivisme devient "aveugle" car lorsque le moyen perd sa fin de vue, celui ci avance comme un "canard sans tête", il ére tel un égaré et ce faisant il est de moins en moins possible de s'opposer à un certain arbitraire qu'il peut parfois provoquer. Il "décline" alors car il cesse de devenir "droit" pour n'être plus qu'ordre...et l'ordre – chacun le sait – lorsqu'il ne s'inscrit pas dans une certaine harmonie ne favorise pas toujours la pensée...Mais, outre la "nature humaine" souvent plus soucieuse de ses intérêts à court-terme que d'une réflexion plus approfondie sur ce qui pourrait la servir, comment expliquer un tel déclin ? Comment expliquer les raisons pour lesquelles nous en sommes arrivés à considérer que l'idée même de penser le "droit" en tant que droit relevait de l'accessoire ? Pour ce faire un "détour" par l'histoire peut s'avérer nécessaire afin, peut-être de donner – comme le pensait Léo Strauss, une approche plus objective à nos représentations.

II. Combattre les idées reçues : la pensée du droit positif chez les post-socratiques

Si la pensée sur le droit a "décliné", une telle affirmation suppose une époque plus "glorieuse" qui aurait ainsi été "perdue de vue" par le dit aveuglement et la nécessité de ne plus croire en l'idée d'un progrès – à tout le moins linéaire – de la pensée. Si tel est le cas, un retour sur l'histoire de ce qui s'est pensé devient alors nécessaire. Or, en opérant un tel recul, il m'est apparu que les post-socratiques pouvaient nous éclairer sur ce point car ils ont eux aussi connu un certain "déclin" de la pensée sur le droit positif. En effet, à tort, ces "anciens" nous sont souvent présentés comme des théoriciens du juste qui s'intéressaient peu aux problèmes "réels", à ce que nous appelons le droit positif ou l'histoire. Mais il n'en est rien. Il y a bien eu une pensée du droit positif et chez Platon, et chez Aristote et chez Epicure. Cependant cette pensée n'a pas pris les mêmes formes pour ces trois auteurs et ne s'est pas opérée avec la même force. Si, en effet, Aristote a su avec bonheur reprendre le travail de son maître et l'approfondir, Epicure paraît avoir été le symptôme d'une forme de "refus" de penser le droit qui peut s'associer à une forme de déclin. Revenir sur cette évolution peut nous aider à comprendre la nôtre.

A) Platon et la représentation du droit positif pour découvrir des "idées"

Sans trop entrer dans les détails de la question, il faut noter que Platon a étudié le droit positif dans deux de ses textes majeurs en terme de philosophie politique et juridique : la *République* et les *Lois*. Dans la *République* l'étude du droit et de l'histoire n'est pas détaillée mais elle est passionnante et riche d'enseignements tant pour le juriste, le citoyen que le philosophe. En effet, dans ce texte, Platon met surtout en évidence l'histoire des "régimes" constitutionnels et il décrit un cycle qui explique leur genèse à partir d'une "psychologie" propre à l'homme de tel ou tel régime. Pour lui ainsi, il est possible d'expliquer chaque "révolution" pour des raisons le plus souvent économiques ou sociales qui n'ont jamais rien d'anodins et qui elles-mêmes s'initient à partir de désirs des individus suscités par leurs modes de vie. La *République* est ainsi le texte où Platon propose une généalogie des constitutions et des régimes (le démocratique, le "tyrannique", le ploutocratique) et explique la genèse de chacun d'eux pour une raison bien précise. Il part donc de l'histoire et du droit "positif" pour philosopher. Toutefois dans le dit dialogue c'est essentiellement Socrate qui parle et sa vision est parfois "historiciste" et schématique. Dans les *Lois*, Platon n'est pas présent mais Socrate n'est plus là. Un Athénien parle – hors de sa terre natale au nom sans doute d'un Platon qui a mûri – il est ainsi plus libre de ce qu'il peut dire et cette liberté est une occasion pour une nouvelle étude du droit positif et de l'histoire qui permettra

d'affiner, de préciser la philosophie du droit de notre auteur. Ce dernier progresse dans ses analyses. Il a lu les historiens. Il les cite. Il utilise les mythes, étudie en profondeur certaines constitutions et montre la connaissance précise qu'il peut avoir de certains faits historiques. Le but est ici de partir de ce "concret" pour pouvoir trouver des remèdes, ne pas répéter les erreurs du passé. La légistique devient un art qui a ses propres lois et Platon est sans doute le premier qui tente de les mettre en forme. Qu'en fut-il de son "élève" le plus doué ?

B) Aristote et l'étude du droit positif pour se former et s'informer

Sur cette question, le Stagirite poursuit l'œuvre entreprise par son maître et il la porta, selon moi, à son apothéose. Ce fut notamment et essentiellement dans le *Politique* – mais pas seulement ; il ne s'agit pas ici d'entrer dans le détail de ce sujet – que le Stagirite put reprendre la démarche engagée par Platon dans les *Lois*. Il étudia également le droit positif de certaines cités de manière détaillée comme le fit Platon dans les *Lois* mais il fut plus circonspect, plus détaillé et ses intentions furent plus complètes et complexes que celles de Platon, sans doute parce qu'elles avaient en mémoire certaines des erreurs ou supposées telles commises par le Maître qui précédait.

Outre que le *Politique* devait se relier aux autres ouvrages aristotéliens, il s'agissait dans ce texte, en premier lieu, de critiquer l'historicisme socratique exposé dans la *République* et de proposer une philosophie de l'histoire. Pour Aristote, l'histoire était "singulière". Et annonçant Freud ici, il devait insister sur l'idée très conséquente selon laquelle celle-ci n'était pas fatalité et qu'elle ne se répétait pas nécessairement.

Mais, de plus, Aristote indiquait que la dite histoire ou le dit droit malgré leur singularité n'étaient pas totalement séparés de l'universel puisque les idées n'étaient pas pour lui séparées du "réel". En conséquence, il jugeait qu'il était important d'étudier l'histoire politique et du droit pour connaître la vérité et pour trois raisons a) comme chez Platon, pour "tirer" les leçons, découvrir les bonnes techniques et se défier des mauvaises ; b) former le "bon" législateur à cette lecture qui était nécessaire car, selon lui, légiférer n'était pas "toujours" révolutionner mais simplement "guérir l'existant" qu'il fallait donc apprendre à connaître dans sa profondeur et donc qu'il fallait se "former" à étudier (acquérir une *hexis* en ce domaine) et c) pour former ou informer le citoyen. Car pour Aristote, la vérité n'était pas toujours dans les belles intentions ou déclarations de principe des gouvernants. La nature réelle d'un régime pouvait et devait se découvrir en effet à partir d'une étude minutieuse de certaines lois qui pouvaient en dire "plus long que tous les longs discours". Mais cette étude n'était pas possible pour tout le monde pour le Stagirite. Comme il l'écrivit dans l'*Ethique à Nicomaque* : « il peut se faire que les

recueils de lois ou de constitutions rendent des services à ceux qui sont capables de les méditer et de discerner ce qu'il y a de bon ou de mauvais et quelles sortes de dispositions légales doivent répondre à la situation donnée (mais)...ceux qui se plongent dans des collections de ce genre, sans avoir la disposition requise, ne sauraient porter un jugement qualifié »⁹.

L'étude du droit positif était donc essentielle et première pour Aristote. Mais pour pouvoir en "tirer" toute la substance, un savoir à la fois théorique et pratique du sujet était nécessaire. Il fallait être à la fois "prudent" et "sage" nous dira ce dernier et se former suivant une méthode qu'il semblait avoir déclinée successivement dans la rhétorique, le politique et les deux éthiques. Le droit en soi se devait donc d'être pensé. Mais il ne pouvait l'être sans les dispositions requises, acquises et/ou innées (mais toujours travaillées) pour le penser. Cette exigence – en ce qu'elle était sans doute trop exigeante ou "idéaliste" – ne fut pas reprise par Épicure qui fut ainsi, cependant, le premier précurseur d'un déclin de la pensée occidentale sur le droit.

C) Épicure ou l'abandon de l'étude détaillée du droit positif

Épicure, en effet, ne nia pas la réalité du droit positif. Il était, dit-on, fin connaisseur du système juridique mais il ne fut jamais question de lois dans leur détail dans ses écrits (en tous les cas dans ceux que la postérité nous a transmis). Pour lui, comme les maximes capitales le révèlent, le droit se résumait à trois éléments : l'utilité, la contrainte et la convention. La "justice" était donc purement relative et n'était juste que ce qui était reconnu comme tel par la masse. L'injustice n'était par elle-même que la peur d'être sanctionné. Il ne fallait donc pas croire en un possible bonheur par le (seul) truchement de la loi qui devait simplement assurer la "sécurité" et qu'il fallait respecter pour notre propre tranquillité.

La pensée épicurienne sur le droit fut parfois trop ignorée. Il faut au contraire l'étudier plus à fond pour mieux comprendre notre modernité car l'influence de ce dernier fut conséquente.

III. La domination moderne et post-modernes de l'épicurisme et sa raison d'être. Tentative de libre herméneutique de la pensée Straussienne sur le sujet.

L'idée qu'Épicure ait pu jouer un rôle central dans la formation de la pensée juridique moderne (peut-être même de manière plus forte qu'Aristote)

⁹ Cf. "Éthique à Nicomaque", X 1181 b 5.

m'est venue de la lecture de Léo Strauss dans *Droit naturel et histoire*. Il convient de dire quelques mots sur ce sujet avant de proposer ma propre herméneutique.

A) La thèse de Strauss sur le "déclin" du droit et de la pensée politique

Contrairement à ce que l'on considère parfois, Léo Strauss ne fut pas un anti-moderne. Il voulait au contraire défendre la modernité ou, en tous les cas, ce qui existait de meilleur en elle. Ses premiers textes, qui ont récemment été traduits en Français par O. Sedeyn, le démontrent d'ailleurs. Strauss n'a jamais été un "anti-moderne". Il fut en effet un opposant (et même une victime des Nazis lui-même). Or il considérait précisément que le nationalisme socialisme était un nihilisme qui voulait « *la destruction de la civilisation moderne dans la mesure où la civilisation moderne a une signification morale* »¹⁰. La protestation du nazisme était donc morale pour Strauss et elle trouvait son origine dans la « *conviction que l'internationalisme inhérent à la civilisation moderne ou plus précisément à l'établissement d'une société parfaitement ouverte qui est pour ainsi dire le but de la civilisation moderne, et par conséquent toutes les aspirations liées à ce but sont inconciliables avec les exigences de la vie morale. Cette protestation venait de la conviction que la racine de toute vie morale est essentiellement et par conséquent éternellement la société close...* »¹¹. Par son ouverture aux autres et au monde, Strauss n'était donc en rien "un réactionnaire". Il croyait sans nul doute aux vertus de l'ouverture, de l'échange international. Mais il avait identifié – après Husserl d'ailleurs – une "crise de la conscience européenne" et c'est à cette crise qu'il voulait remédier en retournant à l'étude des anciens, en reprenant chez eux ce que les modernes avaient abandonné ou croyaient avoir ignoré.

Le vrai problème occidental, pour Strauss, fut peut-être que nous n'avions plus en Occident "ni cette certitude ni cette clarté" qui fut celle de nos prédécesseurs et que nous souffrions de cette situation¹². Or la confusion, qui était aussi causée par le déclin de la philosophie politique, était périlleuse car pour lui « *une société qui avait l'habitude de se comprendre en fonction d'un dessein universel ne peut perdre sa foi en un tel dessein sans perdre par la même tous ses repères* ». A cette confusion, s'ajoutait pour Strauss précisément une forme de neutralité axiologique – dont le positivisme juridique était la marque – et qui a été évoquée plus avant¹³. La société occidentale était donc bien

¹⁰ Cf. L. Strauss « Nihilisme et politique », Rivages Poche, 2004, trad. O. Sedeyn (les conférences de ce textes sont de 1941 ou de 1962), p. 36.

¹¹ Cf. « Nihilisme et politique » précité, p. 37.

¹² Ibidem, p. 89.

¹³ Cf. "Droit naturel et histoire", précité, p. 15.

"déclinante" pour Strauss et la pensée sur sa politique et son droit également. Pour remédier à cette situation, il proposa deux types d'explications :

a) En premier lieu, il associa la pensée moderne à Machiavel et à Hobbes. Pour lui, si Machiavel était l'homme d'une "colère théologique", Hobbes était plus exactement le représentant d'un Épicurisme de la dite modernité qui ne s'assumait pas comme telle. En conséquence, Strauss paraissait bien devoir faire un lien entre "déclin" de la pensée et épicurisme juridique car pour lui, quelque chose d'essentiel avait été perdu par la modernité qui avait favorisé le désarroi post-moderne.

b) En second lieu, il situait la première crise de la modernité et du droit "naturel" chez Rousseau qui était alors vécu comme l'initiateur d'une ambiguïté. Pour lui en effet "Rousseau n'était pas réactionnaire, il était un homme qui s'était abandonné" à l'esprit moderne..." et "en acceptant le destin de l'homme moderne" ce dernier était revenu "à l'antiquité"¹⁴.

En conséquence, deux auteurs pouvaient être à l'origine de notre désarroi actuel : Epicure – via Hobbes d'un côté – et (de manière moins prégnante) Rousseau. Il faut approfondir ces thèses pour tenter ici de proposer une explication à l'interrogation qui a été effectuée.

B) De l'explication Straussienne à une explication plus personnelle de la situation contemporaine.

Reprenant, les thèses Straussiennes, mon idée est que le déclin de la pensée actuelle sur le droit est liée à notre Epicurisme. Nous sommes devenus épicuriens et les conséquences de l'adoption "sous-terrainne" de cette philosophie sont à l'origine de notre refus persistant de penser à partir ou autour du droit. Trois points qui convergent peuvent expliquer cet état de notre pensée.

a) Ainsi, en premier lieu, de Locke, à Hobbes, en passant par Machiavel, il est patent que pour ces auteurs, le droit sert uniquement à assurer la sécurité. Il n'entend plus "civiliser". Il doit faire peur et/ou sécuriser les situations, les propriétés. Or pourquoi étudier ce qui fait peur? Au contraire ce qui effraie est mis à l'écart ou ne doit être étudié que de manière efficiente comme nous le faisons désormais mais il ne s'agit plus de le penser dans la profondeur de ses significations et dans ses buts. En conséquence, il faut expliquer notre refus actuel de penser sur le droit, de penser "à partir" du droit par le fait qu'étant tenu comme un simple objet utilitaire qui fait "peur", ce dernier est (inconsciemment peut-être,

¹⁴ Cf. "Droit naturel et histoire", précité, ch.VI. a, p. 221.

si l'inconscient n'est pas qu'une hypothèse) "mis à l'écart" comme tout ce qui fait peur. Il n'est plus "réfléchi" car l'on ne réfléchit pas à partir de ce qui crée de la crainte, de l'oppression même parfois et donc ne fait plus vraiment "rêver".

b) En deuxième lieu, être Epicurien signifie ne plus croire au bonheur public mais exalter le bonheur privé. Les modernes (et les post-modernes) se caractérisent bien par cette tendance que – depuis Constant au moins – l'on caractérise par une forme de repli sur la sphère privée. Or si le droit n'aide pas à trouver le bonheur, pourquoi l'étudier en profondeur ? Il faut au contraire le mettre à l'écart et glorifier ce qui semble nous apporter ce "plaisir" que nous recherchons désormais dans les arts (et plus encore dans les arts mécanisés tels que le cinéma ou la musique). Le droit n'est plus "pensé". Il est simplement "consommé". On ne cherche plus à l'élaborer finement. L'art, l'invention – le prestige – sont réservés à ce qui fabrique le rêve ou le plaisir, les "étoiles" et la "lumière" sont réservés au théâtre, au cinéma et il ne faut plus s'étonner dès lors de la fascination contemporaine de nos politiques pour les "stars" et leurs souci de s'afficher auprès d'elles car c'est là que le rêve se "love" désormais et là aussi que l'on espère trouver une forme de "bonheur". Les jeunes "citoyens" quant à eux ne rêvent plus de devenir d'honnêtes bâtisseurs, du bonheur et de la paix publique. Ils doivent être "célèbres", devenir des "vedettes" et ce peu importe même les raisons pour lesquelles ils pourraient l'être... Le droit certes peut mener à tout mais "à condition d'en sortir" (et le plus vite possible), pense-t-on même sans doute. Il ne fait plus rêver et il est logique que l'on ne souhaite pas penser à ce qui n'a plus qu'une figure formelle et abstraite.

c) En troisième lieu, être épicurien consiste à refuser de croire en l'idée de législateur d'exception – auxquels croyaient les "anciens" que furent Platon et Aristote qui crurent à l'idée du législateur d'exception. Or si le droit est le fruit d'une masse (souvent ignorante ou intéressée ou, en tous les cas, non le fruit d'un être supérieur) pourquoi l'étudier ? Il faut le traiter comme ce qui est "vulgaire", commun et le mettre ainsi dans la position déclinante qui convient à celui-ci. En revanche, il faut réserver l'idée d'élitisme à des produits de "luxe" ou à une forme de pensée autre qui s'éloignerait le plus possible d'un droit considéré ainsi comme produit d'une masse. Le "luxe" rejoint alors les "stars" et nous comprenons mieux ainsi pourquoi les industries de ce type recherchent désormais tant la présence de ces étoiles créées parfois par une industrie de plus en plus prégnante elle-même ...

Certes, Strauss a noté la "différence rousseauiste", il pourrait ajouter aussi la petite note "bergsonienne" qui pourrait "faire tâche" et annoncerait la "crise". Rousseau comme Bergson pensaient en effet qu'il pouvait y avoir des "législateurs

d'exceptions" et que le droit pouvait "moraliser" ou "civiliser" les individus contre Epicure. En ce sens, il eut raison de placer Rousseau dans une autre "dimension", une autre sphère. Mais Rousseau ne fut pas réellement "post-moderne". Il ne pouvait annoncer Strauss ou H. Arendt. En effet, Rousseau croyait plus en la loi qu'au droit et il ne voulait pas s'interroger sur la question d'équité qui sera sans doute l'une des grandes interrogations futures de notre philosophie sur le droit. De plus, Rousseau croyait en l'égalité or ce concept est aussi au cœur de notre problématique contemporaine. Enfin, il nous décrit certes le législateur d'exception mais celui-ci demeure, dans son dispositif, un être improbable qui n'a d'ailleurs aucune place dans la constitution qu'il pense et qui aura plus d'influence sur le génie kantien que sur le souci d'un retour Straussien ou Villeytiste au "juriste" de bonne volonté ou de bon aloi.

Enfin, il faut noter que ce législateur rousseauiste, fut une forme de Moïse ou de Mahomet qui ne croyait pas en la religion, si ce n'est pour "influencer" et moraliser les foules. Or la dimension religieuse ne fut pas seulement morale pour Strauss et pour les anciens. Il en fut de même pour le "législateur d'exception" de Bergson. Lorsque l'on évoque l'idée d'une exception puis que celle-ci est considérée comme fictive et traitée de manière purement abstraite, elle ne peut trouver sa réalité ni faire l'objet d'une application plus concrète. Le droit ne peut donc sortir de "l'enfermement dans lequel il a été mis dès qu'il fut véritablement "honoré" par les modernes.

En conclusion provisoire de cette interrogation, si des recherches doivent être entreprises autour du phénomène que nous avons tenté de mettre en valeur en l'appelant (improprement peut-être) "déclin sur la pensée sur le droit", il convient sans doute de refaire un détour par les post-socratiques et par l'histoire des modernes et des post-modernes sur leur relation au droit et à son élaboration pour comprendre les post-post modernes que nous sommes. L'épicurisme semble bien devoir être la philosophie dominante des modernes en matière de pensée sur le droit. Devons nous le remettre totalement en cause ?

A supposer que la philosophie eut ce pouvoir, il faut qu'elle soit prudente sur ce point. En effet, comme le note Jean Salem, l'épicurisme est une philosophie du déclin de la cité et de la monté des empires¹⁵. En ce sens, elle nous est proche puisque nous savons depuis Constant que l'homme moderne se caractérise par le fait d'être replié sur la sphère privée.

¹⁵ Cf. Jean Salem, "Tel un Dieu parmi les hommes. L'éthique d'Epicure", Ed. Vrin, 1989, p. 133.

Cependant il est important de savoir que, contrairement à ce que l'on veut nous faire croire, ce repli ne fut pas volontaire. Il fut "contraint", imposé par les structures politiques et économiques de la modernité naissante et les besoins de l'économie. L'homme n'a pas voulu ce repli, comme l'a bien vu H. Arendt. L'homme privé est en effet un être "privé" d'une sortie sur le monde et d'un lien à l'autre. Il n'est donc qu'une part de lui-même car, par essence, l'homme est animal politique. Il a besoin de se sentir appartenir à un "commun", de savoir qu'il peut élaborer son "droit", construire son avenir. Or le repli sur le "privé" le prive de cet espoir. La modernité, en créant les "nations" et en mettant à néant la montée en puissance des villes cités, l'a réduit par ce biais en lui donnant l'espoir d'un échappatoire par l'art qui demeure l'opium de la modernité et de la post-modernité.

La "crise" ou le sentiment de "crise" que certains ressentent provient sans doute de cette privation et de l'impossibilité dans laquelle nous nous trouvons de pouvoir la résoudre. L'épicurisme moderne, tout comme l'ancien est venu le consoler de cette "crise" en lui indiquant que l'homme était un "loup pour l'homme", qu'il pouvait trouver refuge dans l'isolement de sa "conscience" ou dans des "abstractions" telles que la "fraternité ou l'égalité" républicaine. La psychanalyse (et la télévision) ont pris le relais sur ce point. Elles sont venues lui apporter un peu de réconfort en appelant ces crises des "névroses" et en donnant un peu de cette sociabilité (fictive toutefois et purement imagée) qui a été perdue. Nous ne pouvons subitement retirer au citoyen les bénéfices qu'ils en retirent car ils font aujourd'hui l'effet de "cité virtuelle" en quelque sorte.

En revanche, nous ne devons pas pour autant nous satisfaire de cette situation purement artificielle. L'homme n'est pas fait pour l'artifice. Il a besoin de communautés qui s'enracinent sur des territoires naturels et se concrétisent par des relations humaines identifiées et "vivantes". Le philosophe doit donc tenter de lutter contre ce monde de la virtualité sans le détruire car il est parfois bien efficace (au moins provisoirement). Il doit donc trouver de nouvelles pistes pour faire en sorte de remettre en cause une telle philosophie car en soi elle finit par être périlleuse lorsqu'elle est dominante. Car elle nous prive d'une part de ce bonheur qui ne s'enferme pas dans la seule sphère privée (même s'il s'y trouve aussi, d'où l'importance de la psychanalyse ou de l'épicurisme). Celui-ci a en effet deux faces qui se rejoignent dans le public et le privé. Nous devons donc analyser les causes de ce rejet du bonheur public, tenter ainsi de recréer des ponts pour trouver de telles causes. Celles-ci trouvent sans nul doute leur origine dans notre relation à l'identité et à la singularité, ainsi qu'à la loi. En travaillant à partir des travaux des juristes, des scientifiques de toute nature sur ce point, nous pourront enrichir la philosophie qui pourra alors peut-être faire en sorte de nourrir ces autres formes

de savoir. Certes nous ne trouverons jamais la pierre philosophale mais nous construirons pour un temps et, en construisons, nous retrouverons une partie de nous-mêmes tout en sachant que cette construction sera nécessairement éphémère et imparfaite et que d'autres après nous pourrons la reconstruire. Cependant une telle croyance ne doit pas nous faire perdre de vue le souci de rejoindre à une forme d'éternel qui, s'il n'est pas toujours accessible à l'homme, n'en demeure pas moins une réalité qu'il peut parfois saisir par... exception.

DIFICULTĂȚI ETICE ALE CLONĂRII REPRODUCTIVE UMANE

Abstract: The ethical question of the human reproductive cloning reveals some problems *inter* and *trans*-disciplinary. Genetics, Biology, Physics, Sociology, Justice, Anthropology, Logic, Epistemology and Ethics are meeting together. The dominant current of the contemporary scientific research renews with the former conceptions and practices of the Middle Age (magic and alchemical transformations of the man). The new ideology, a deviation of the traditional transhumanism, is the result of this medieval conception. We propose in this paper an argument against the human reproductive cloning. It is about the moral rationality argument; it is based on the necessary reason principle. This argument is followed of five philosophical dilemmas; they show the ethical difficulties in the case of human reproductive cloning.

Chestiunea etică a clonării subîntinde probleme filosofice grave privind, de manieră generală, definiția noțiunii de „persoană” și în mod particular problema „identității personale de-a lungul timpului”. Dezbaterea de filosofie morală asupra clonării umane are ca fundal controversele încă neelucidate ale dificultății raportului corp/spirit. Chestiune antropologică vastă prin interdisciplinaritatea ei, dilema se poate rezuma astfel: faptul că nu există o definiție satisfăcătoare a conceptului de persoană conduce la numeroase confuzii în disputele actuale asupra statutului etic al clonei umane; or, atâta timp cât criteriile de identitate personală nu vor fi clarificate, nu vom dispune nici de o bună definiție a persoanei nici de elucidarea statutului de clonă umană. Consecințele etice sunt pe măsura problemei metafizice.

Importanța acestei chestiuni este cu atât mai dramatică cu cât progresele tehnologice în cercetările biomedicale ar fi depășit cu mult, în secolul al XX-lea, rezultatele reflecțiilor etice. Câmpul tematic de reflecție este centrat pe definiția

omului. Iar ceea ce constituia înainte doar speculații științifico-fantastice cu privire la posibilitatea de transformare și de modificare a omului de către om, prin mijloace artificiale, a devenit în prezent obiectul discuțiilor științifice, epistemologice și etice. Literatura consacrată este imensă. Amintim aici doar câteva repere care dau măsura mizei subiectului nostru, dar pe care nu le putem discuta în detaliu¹.

Pierre Teilhard de Chardin² a scris în secolul trecut o carte excelentă despre locul omului în natură. Paleontologul, teologul și filosoful francez susține teza evoluției darwiniene a omului, înțeles ca omenire, către o conștiință globală cosmică, o noosferă divină. În schimb, Julian Huxley³ propune ideea unei religii fără Dumnezeu și a unui transumanism evolutiv, unde omul poate interveni pentru împlinirea acestuia, pentru continuarea evoluției prin mijloace artificiale; ideea este denunțată sub forma unei scrieri de ficțiune, o anti-utopie, de către fratele său Aldous Huxley⁴; conflictul de idei a fost deci mai întâi familial.

Însă adevărata definiție a transumanismului apare la Eliade⁵, care interpretează riturile de inițiere ale societăților arhaice și pre-moderne, ca pe niște modalități de progres spiritual, tehnici de transformare mistică a ființei umane, către o umanitate mai profundă, mai bogată, o trans-umanitate. Pe de altă parte, Jean Rostand⁶, anunță cu mare entuziasm, în aceeași perioadă, că omul poate fi modificat din punct de vedere biologic (genetic). Iar Gilbert Simondon⁷ susține teza reduționistă a ontogenezei fizico-biologico-informațională a ființelor vii, a indivizilor umani, și astfel pregătește baza teoretică și ideologică necesară pentru aplicarea noilor tehnologii de transformare a omului.

François Dagognet⁸ este mai prudent și denunță inversarea raportului viață-om, în sensul în care omul este cel care vrea să modifice și să domine acum

¹ Pentru o analiză aprofundată, trimitem la lucrarea noastră *Impossibila moralia*, Paris, l'Harmattan, 2007.

² P. Teilhard de Chardin, *La Place de l'homme dans la nature. Le groupe zoologique humain*, Paris, Albin Michel, 1956.

³ J. Huxley, *Religion without Revelation*, C. A. Watts and Co., Londres, 1967; tr. fr. A. Godel, *Religion sans révélation*, Paris, Stock, 1968.

⁴ A. Huxley, *Brave New World*, Mrs. Laura Huxley (ed.), 1932; tr. fr. J. Castier, *Le Meilleur des mondes*, Paris, Plon, 1977.

⁵ M. Eliade, *Initiation, rites, sociétés secrètes. Naissances mystiques*, Paris, Gallimard, 1959.

⁶ J. Rostand, *Peut-on modifier l'homme?*, Paris, Gallimard, 1956.

⁷ G. Simondon, *L'Individu et sa genèse physico-biologique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1964.

⁸ F. Dagognet, *Penser le vivant. L'homme maître de la vie?*, Paris, Bordas, 2003.

viața. La începutul secolului al XXI-lea, Francis Fukuyama⁹ anunță ca pe un avertisment grav „sfârșitul istoriei și al omului”; politologul american reia teme specifice epocii contemporane, profeția apocaliptică nietzscheană „Dumnezeu a murit” și profeția autorealizatoare a lui Michel Foucault¹⁰, care, prin mimetism, a afirmat și el că „Omul a murit”.

În fine, într-o lucrare recentă, Jean Goffette¹¹ descrie antropotehnica, adică metoda de ameliorare, de transformare sau de modelare, pe scurt, de fabricare a omului de către om. Această tehnică este aflată în slujba ideologiei transumaniste artificiale contemporane; însă își are rădăcinile în alchimia și magia evului mediu, atât de bine ilustrate de filosoful Francis Bacon în paragraful «Minunății naturale, mai ales acelea care sunt în serviciul omului» din *Noua Atlantidă*: „Prelungirea vieții. Redarea tinereții într-o anumită măsură. Întârzierea îmbătrânirii. Videcarea bolilor cunoscute drept incurabile. Diminuarea durerii. [...] Creșterea forței și a activității. Creșterea capacității de a suporta tortura și durerea. Transformarea temperamentului, a îngrășării și a slăbirii. Transformarea staturii. Transformarea trăsăturilor. Creșterea și îmbunătățirea cerebralității. Metamorfozarea unui corp într-altul. Fabricarea unor noi specii. Transplantarea unei specii într-alta. Instrumente de distrugere ca cele ale războiului și ale otrăvii. Determinarea stării de bucurie și de bună dispoziție a spiritelor. Puterea de imaginație asupra corpului propriu sau asupra unui alt corp. [...] Forțe ale atmosferei și nașterea furtunilor. [...] Producerea unor noi alimente plecând de la substanțe care nu sunt utilizate în prezent. Fabricarea unor noi fire pentru îmbrăcăminte; și a unor noi materiale, de tipul hârtiei, sticlei etc. [...] Iluzii ale sensului. Plăceri mult mai mari pentru sunet. Minerale artificiale și cimenturi.”¹²

Aparent, progresul tehnostiințific avansează cu mult mai repede decât ideile noastre speculative. În realitate, aceste chestiuni au o anumită perenitate metafizică fiind deja tratate în antichitate, iar mai târziu în epoca modernă, precum reiese și din citatul baconian. În domeniul eticii nu se constată un

⁹ F. Fukuyama, *La Fin de l'histoire et le dernier homme*, tr. fr. Paris, Flammarion, 1992. Deasemeni semnalăm *Our Posthuman Future. Consequences of the Biotechnology Revolution*, Farrar, Strauss & Giroux, New York, 2002; tr. fr. D.-A. Canal, *La Fin de l'homme. Les conséquences de la révolution biotechnique*, Editions de la Table Ronde, 2002.

¹⁰ M. Foucault, *L'Histoire de la folie à l'âge classique*, Paris, Gallimard, 1972.

¹¹ J. Goffette, *Naissance de l'antropotechnie. De la médecine au modelage de l'humain*, Paris, Vrin, 2006.

¹² F. Bacon, *New Atlantis*, 1626; tr. fr. *La Nouvelle Atlantide*, Paris, Payot, 1983 (prima traducere a fost făcută de Pierre Ambroise, Paris, 1627), p. 86-87.

progres la fel de important ca în alte domenii. De exemplu, de la Aristotel¹³ până în zilele noastre, evoluția este destul de timidă; orice ar spune detractorii săi, etica aristoteliciană rămâne o referință esențială în filosofie. Scrierile de filosofie morală sunt invers proporționale cu importanța lor; ele sunt pe cât de rare pe atât de cruciale. Or etica este chiar la originea reflecției filosofice, este fundamentul filosofiei occidentale.

De aceea, este suficient să reluăm problematica și să o reconsiderăm cu noile instrumente epistemologice contemporane. Doar opinia publică și mai ales legislația nu sunt gata să facă față acestor crize. În prima parte a articolului, propunem *argumentul raționalității morale*, care se bazează pe *principiul de raționalitate necesară* și care este un principiu de meta-etică. Iar în a doua parte, propunem cinci argumente împotriva clonării reproductive umane, sub forma unor *dileme* filosofice de naturi diferite (gnoseologică și socială, juridică și morală, logică și civică, psihologică și metafizică, industrială și politică).

Aceste dezbateri rezumă deci într-o perspectivă foarte generală confruntarea metafizică dintre concepția mistică și religioasă, pe de o parte și concepția magică și alchimistă despre lume și despre om, pe de altă parte; confruntare din care am ales doar tema particulară a eticii clonării reproductive umane.

1. Argumentul raționalității morale

1.1 Principiul de raționalitate necesară

Argumentul central al acestui articol se poate dezvolta în două etape: i) pentru a putea acționa în mod moral, ar trebui să o facem în urma unei decizii raționale; ii) dar nu putem să luăm decizii raționale dacă nu am elucidat noțiunile fundamentale care privesc intențiile și acțiunile noastre. Altfel spus, nu putem să ne comportăm moral decât în cunoștință de cauză. Ambele condiții sunt necesare, dar insuficiente, pentru a garanta reușita morală a acțiunilor noastre. De aceea, aceste clauze nu ne arată ceea ce trebuie să facem pentru a acționa convenabil din punct de vedere moral, ci care sunt „situațiile limită” care riscă să scape domeniului eticii și care, prin urmare, nu mai pot justifica actele noastre la nivel moral.

De unde și problema filosofică, deoarece clonarea reproductivă umană pare să se sustragă exigenței de raționalitate instaurată de argumentul nostru. Într-

¹³ Aristotel, *Aristotelis graece, ex recensione IMMANUELIS BEKKERI, ed. Acad. reg. Borussica*, 5 vol. in-quarto, Berlin, 1831-1870, tomul II, pp. 1094 a – 1181 b 23; tr. fr. J. Tricot, *Éthique à Nicomaque*, Paris, Vrin, 2001 (1997).

adevăr, dacă nu suntem capabli să ne exersăm *inteligența* în cunoștință de cauză, prin aplicarea *voinței*, în mod *liber*, corespunzător *sensibilității* și intereselor noastre, atunci când *acționăm* în viață, când înfăptuim ceva, nu vom fi capabili nici să *răspundem* pentru ceea ce am făcut; altfel spus, nu vom fi capabili să asumăm în mod rațional responsabilitatea actelor noastre. Unul din argumentele logice invocate în favoarea clonării umane este că nu există nici un pericol în multiplicarea persoanelor, plecându-se de la o origine comună, deoarece oricum identitatea lor nu este amenințată: acestea nu sunt aceleași. Deci „dreptul nostru la unicitate”, și astfel demnitatea noastră, ar fi prezervate!

Analizele noastre (din studii precedente și de specialitate) confirmă într-adevăr această concluzie. Prin clonare reproductivă se urmărește obținerea unui organism identic, dar rezultatul paradoxal este un individ diferit, ba mai mult, o persoană diferită. Dar dacă rezultatul analizei este de necontestat, interpretarea etică pe care i-o dăm este complet diferită. Altfel, a persista pe această cale, ar echivala cu o confuzie gravă între logică, gnoseologie și etică. Toate sunt domenii diferite ale filosofiei, însă ceea ce este posibil într-unul nu merge în celălalt. Cu toate acestea, există legături, poduri sau trecători între cele trei domenii, iar printre acestea, principiul de raționalitate ni se pare cel mai important. Argumentul nostru de raționalitate impune o relație coerentă de necesitate între analiza logică, înțelegerea conceptuală și activitatea noastră cognitivă, pe de-o parte și deciziile și acțiunile noastre morale, pe de altă parte.

Altfel, lăsând loc arbitrariului, deciziile noastre nu vor fi doar contradictorii și iraționale, ci mai mult se vor afla în afara câmpului eticii. Nu putem acționa în mod corect fără a cunoaște situația, starea de lucruri în care ne aflăm și pe care vrem să o modificăm. Această regulă devine imperativă atunci când riscăm să declanșăm prin acțiunile noastre procese sau fenomene ireversibile. Altfel spus, există o relație de *necesitate* care garantează coerența dintre *cunoștințele*, pe de o parte, și *deciziile și faptele* noastre, pe de altă parte.

Un raport epistemic (gnoseologic) nedeterminat, vag sau problematic cu lumea nu poate da naștere decât unor decizii arbitrare și astfel iraționale. Prin urmare, acțiunile noastre vor fi mai degrabă imorale decât morale. Pentru ca să se stabilească o relație necesară între cunoștințele, deciziile și acțiunile noastre, ar trebui ca cele dintâi să fie precise, adecvate, coerente și astfel să le determine pe următoarele (conform unei necesități logice), care la rândul lor să le antreneze în ultimele (după o necesitate ontologică). Oricât de slabe, tolerante, relative și laxiste ar fi regulile noastre morale, acestea nu pot fi fructul hazardului și al arbitrariului. Chiar și copii fac apel în mod instinctiv la acest principiu, atunci când li se reproșează o faptă reprobabilă și răspund „Nu am făcut dinadins, nu știam că nu este bine”.

1.2 Un principiu de meta-etică

Oricare ar fi tipurile de etică pe care le vom considera, va exista întotdeauna un principiu de raționalitate impunând cunoașterea, clarificarea, înțelegerea, explicarea noțiunilor fundamentale utilizate. Acest principiu este utilizat în elaborarea regulilor, în luarea de decizii și în împlinirea acțiunilor noastre. În caz contrar, fiind prizonieri ai arbitrariului, vom putea să facem ce vrem, deoarece o acțiune va avea tot atâta justificare de a fi efectuată ca oricare alta. Însă nu acest relativism universal este ceea ce căutăm, atunci când elaborăm principii și reguli etice, pentru a ne organiza viața morală.

Am putut constata în cercetările noastre că noțiunea cheie de „persoană” este o noțiune vagă, nedeterminată. Astfel, față de noțiunile adiacente de embrion, de zigot, de *duplicatum* și de clonă, ne aflăm în aceeași condiție de *nedeterminare cognitivă*, un fel de impas epistemologic și moral. Această situație nu ne permite să luăm decizii raționale pur și simplu pentru că acestea nu decurg în mod necesar; sunt arbitrare. Cum să tragem o concluzie necesară dintr-un concept vag, problematic sau neînțeles? Nici nu avem nevoie să facem apel la principiul de precauție sau la principiul de responsabilitate¹⁴, deoarece înainte chiar de a fi prudenți, circumspecți sau responsabili, noi trebuie să fim raționali! Acțiunile noastre nu ar putea fi imputabile decât dacă am putea să justificăm sau să explicăm în mod liber aceste acțiuni, ca fiind rezultatul voinței noastre. Dar libertatea însăși a intențiilor, a deciziilor și a faptelor noastre nu se poate fonda pe ignoranță și pe irațional.

Libertatea își are sursa în capacitatea noastră de a ne exersa voința în mod rațional, chiar și împotriva propriului nostru interes, în ciuda prejudiciilor pe care ființa noastră le-ar putea întâmpina și suporta de-a lungul vieții. Dacă omul, înțeles ca persoană individuală, este singura ființă sensibilă, care are posibilitatea să fie și ființă morală (deoarece umanitatea este amorală, iar majoritatea indivizilor sunt imorali), se întâmplă astfel tocmai datorită faptului că dispune de această libertate rațională. În afara acesteia nu există nici demnitate, nici morală.

În realitate, principiul nostru este presupus în mod implicit, chiar dacă este inoperabil, deoarece este prost înțeles, în majoritatea cazurilor. Din păcate acesta trece neobservat din cauza formulărilor diferite, fiind explicitat în funcție de tipul de etică pe care îl adoptăm. De exemplu, pentru *relativistul cultural*, o noțiune cheie este *toleranța*. Pentru a introduce această idee înțeleasă ca principiu etic, el are nevoie de o teorie coerentă și argumentată care-i va permite să explice

¹⁴ H. Jonas, *Le Principe de responsabilité: une éthique pour la civilisation technologique*; tr. fr. J. Greisch, Paris, Flammarion, 1998.

universalitatea relativismului său. Dar aplicarea acestui principiu de toleranță se dovedește a fi deficitară, pentru că relativistul intră în dezacord cu normele propriiei societăți. Nu putem să respectăm în același timp toate normele noastre etice și pe cele ale celorlalți, cu riscul de a fi inconsecvenți și deci incoerenți.

În schimb, pentru un *subiectivist*, judecățile morale nu vor mai constitui expresia convențiilor sociale, ci rezultatul *vieții afective* a indivizilor. Este vorba tot de relativism, dar de un relativism individual, deci încă și mai generalizat. Inconvenientul acestei concepții este că instaurează un fel de anarhie morală eliminând astfel orice normă etică. Totul depinde de bunul plac al fiecăruia.

Deasemeni *intuiționistul* încearcă să fondeze cunoașterea morală pe *intuiții* morale și pe *adevăruri evidente* prin ele însele. Însă intuițiile și adevărurile evidente sunt deasemeni datorate relativismului cultural și psihologiei indivizilor. Și exemplele pot continua în același sens, fapt care ilustrează *a contrario* existența unei exigențe meta-etice, a unui principiu general de raționalitate, care transcende diferitele etici cunoscute, care face posibilă chiar existența acestor etici, dar și speculațiile filosofice pe seama lor.

Prin urmare, decizia de a clona ființe umane pare a fi un act irațional deoarece este decretat și efectuat în mod arbitrar. Din păcate, principiul nostru de raționalitate nu garantează *reușita morală* a acțiunilor noastre, dar ne indică acele situații în care nu mai putem acționa în deplină cunoștință de cauză. Concluzia imediată, în cazul clonării reproductive umane, este că nu putem decide să o facem, deoarece nu știm ce facem. O dovedesc dilemele următoare.

2. Dileme etice ale clonării umane

2.1 Dilema recunoașterii

Orice filosof ar trebui să știe că identitatea numerică (orice lucru este identic cu el însuși, unul și același – latinul *solo numero*) nu poate fi logic confundată cu identitatea calitativă (un lucru are aceeași culoare, formă, calitate cu un alt lucru sau cu el însuși). Însă la nivelul distincției practice pe care o putem face, altfel spus, raportat la posibilitățile noastre empirice de cunoaștere și de recunoaștere a obiectelor și a persoanelor, faptul pare imposibil. În cazul gemenilor perfecți știm că aceștia nu au aceeași identitate numerică. Dar identitatea lor calitativă ne împiedică să-i recunoaștem. Îi confundăm în mod constant.

Există deci un obstacol epistemologic privind mecanismul nostru de recunoaștere a persoanelor, care este la originea problemelor etice. Încălcările legii practicate de gemenii perfecți prin intervertire de persoane sunt monedă curentă. Când gemenii decid să se amuze, nici părinții, nici soții, nici prietenii lor și cu atât mai

puțin autoritățile nu își dau seama. Într-un anume fel, aceste situații sunt un fel de divertismente și furnizează subiecte interesante pentru literatură sau pentru cinema.

Totuși atunci când este vorba de o situație gravă care transgresează în mod brutal legile, faptele se complică deja enorm. „Cine este responsabilul, cine este culpabilul?” rămâne o întrebare fără răspuns. Or, în cazul unei situații care nu mai este naturală ci artificială (reproducerea umană asexuată), atunci când trebuie clonați mai mulți indivizi umani plecându-se de la o sursă comună, dificultățile vor fi exponențiale și astfel imposibil de controlat. Astfel, importanța identității calitative în cazul persoanei umane, care conduce la confuzia cu identitatea numerică, duce la un eșec de recunoaștere în activitățile noastre cognitive cotidiene. Această situație este plină de consecințe din punct de vedere juridic și moral, într-o lume în care clonarea și duplicarea persoanelor devin posibile.

2.2 Dilema responsabilității

Dar, după anumiți filosofi mai entuziaști, legislația s-ar adapta în așa fel încât responsabilitatea să fie transmisă de la persoana originală la clonele acesteia sau la diversele sale *duplicata* fără ca identitatea numerică să fie necesară. Dimpotrivă, credem că deocamdată lucrurile sunt prea complicate pentru a putea face previziuni atât de optimiste. Cum am putea să știm care este originalul dacă identitatea numerică nu este necesară? Să presupunem că o persoană umană (originalul) este un criminal în serie, care a comis crime ireparabile descoperite după clonarea sa. Conform justiției țării respective, este condamnat la moarte.

Rezultă astfel că toate clonele trebuie să treacă pe scaunul electric sau să fie închise în mod preventiv? Faptul pare absurd, deoarece crima a fost înfăptuită de o *singură* persoană, nu de mai multe! Sau să imaginăm un grup de clone ale unui singur individ, care decid să atace o bancă. Vor putea acționa fără să se deghizeze. Alte clone își continuă activitățile în altă parte în toată legalitatea. Cum pot fi identificați culpabilii? Este exact genul de situație juridică nedeterminată (în franceză, *un non lieu*).

Pe scurt, identitatea calitativă este importantă pentru identitatea personală, dar nu atât de mult pe cât se afirmă. Bineînțeles că legislatorul poate remedia această situație, în cazul precis al clonelor, prin măsuri de trasabilitate electronică (trasori sau procesoare informatice sub-cutanee, etichete RFID etc.) pentru a permite identificarea lor automată, instantanee și sigură, în același fel în care se procedează în prezent cu obiectele și cu animalele. Dar acest gen de măsuri, care au început să fie puse în practică în mod experimental și pe ființele umane, și care sunt împotriva celor mai elementare libertăți umane, nu ar putea fi justificate de nici un tip de etică demnă de acest nume. Deci dilemele recunoașterii și ale responsabilității persistă.

2.3 Dilema moștenirii

O altă dilemă a clonării provine din faptul că aceasta se opune relației de ancestralitate (între tată sau mamă și copii). Precizăm, pentru cei care ignoră, că noțiunea numită „ancestrală” a fost una din noțiunile cheie ale programului fondamental logicist al lui Frege¹⁵. Filosoful german a utilizat această noțiune în demersul său de justificare a matematicilor. De exemplu, vom numi strămoși ai lui x , expresiile următoare: tatăl (sau mama) lui x , tatăl tatălui lui x , tatăl tatălui tatălui lui x (considerând bineînțeles că o persoană nu are mai mult de un tată, respectiv de o mamă). Astfel, relația ancestrală ne permite să facem raționamentul următor: dacă y și z sunt doi strămoși diferiți ai lui x , atunci fie y este un strămoș al lui z , fie z este un strămoș al lui y . Relația ancestrală grantează din punct de vedere logic și metafizic succesiunea prin continuitate conform principiului originii. Aceasta se află, printre altele, la baza identificării persoanelor umane și a posibilității de reconstituire a arborilor genealogici.

Or prin clonare această relație este complet distrusă. Tatăl și mama pot fi luați drept frate și soră, iar aceștia din urmă drept fiul și fiica, cu toate combinațiile posibile care ar face *tabula rasa* din legăturile de rudenie. Problemele juridice de ereditate și de moștenire sunt deja foarte complicate și constituie fericirea avocaților și a notarilor, în special în cazul marilor averi. Dar într-o societate de clone, noțiunea de moștenire ar fi efectiv absurdă. Cine moștenește pe cine? Într-o lume în care oamenii suferă deja de o mulțime de probleme psihice amplificate de teorii psihologice bizare și contradictorii, ștergerea categoriilor de înrudire legate de ancestralitate nu ar face decât să complice și mai mult îndeletnicirile psihologilor, ca să nu mai vorbim de psihanaliști care se află deja într-o complicație totală. Ce valoare explicativă ar mai avea „complexul lui Oedip”¹⁶ în acest caz?

2.4 Dilema arbitrariului ontogenetic

Într-adevăr, problemele legate de origine induc dileme psihologice, metafizice și juridice. Una dintre acestea este dreptul copiilor de a revendica un statut ontogenetic arbitrar, care nu a fost pre-destinat biologic (genetic) de către părinți sau de către alte persoane (tutori legali sau instituții, persoane juridice). Într-o situație normală, care este tipul de naștere naturală dintr-un cuplu care

¹⁵ Frege, *Begriffsschrift* (1879), tr. fr. Corine Besson, *Idéographie*, Paris, Vrin, 1999; în cap. 3, p. 75-112, Frege analizează chestiunea eredității proprietăților și a funcțiilor într-o teorie generală a șirurilor.

¹⁶ Precizăm pentru pasionații de psihanaliză că acest complex a fost al lui Freud, iar nu al lui Oedip.

dorește să procreeze, copilul nu poate imputa părinților nici calitățile, nici defectele fizice, psihologice sau intelectuale pe care le-a moștenit. Deoarece, în afara actului sexual de iubire, care este la originea procesului de fecundare, părinții nu mai intervin în mod pre-determinat în schimbarea cursului dezvoltării ontogenetice ale copilului. Acest proces urmează legile naturale care se aplică cu o marjă importantă de arbitrar: copilul poate fi mai înalt sau mai scund, mai slab sau mai gras, cu ochi albaștri sau verzi, mai vioi sau mai calm ș.a.m.d. În cazul în care în mod excepțional un copil, care a moștenit în mod destul de aleatoriu caracterele părinților, le cere totuși socoteală, le reproșează părinților condiția lui actuală, aceștia pot oricând să răspundă că faptul nu a depins de intențiile, de dorințele sau de voința lor. *Așa a fost să fie!*

Însă în situația în care se operează în mod pre-determinat, conform unui program de modificare genetică, astfel de transformări, cum este clonarea reproductivă umană, acestea sunt chiar rezultatul intențiilor, dorințelor și voinței „genitorilor”. De aceea, în acest caz, copii pot revendica și imputa părinților atât defectele cât și calitățile, atât aptitudinile cât și incapacitățile, atât reușitele cât și eșecurile lor. Altfel spus, moștenitorii genetici își pot inculpa genitorii pentru tipul de viață pe care o trăiesc, pentru felul cum sunt, pentru faptul că *sunt așa și nu altfel*. Într-un astfel de proces părinții sunt cei care vor pierde tot timpul.

Ba mai mult, părinții pot fi acuzați chiar și în situațiile în care nu au intervenit, fiind în cunoștință de cauză, pentru întreruperea de sarcină din motive de handicap congenital. Această dilemă are la bază angoasa existențială provocată de faptul că persoana clonată nu are sentimentul unei libertăți totale, ci a unei predeterminări, a unei mărci care i-a fost pusă înainte chiar de a se naște și care i-a impus în mod radical destinul. Or destinul este tocmai posibilitatea ca noi să putem decide liberi, prin propria voință și raționalitate, în interesul nostru, și în ciuda determinării biologice aleatorii. Întreaga noastră viață morală depinde de această posibilitate, care se bazează și pe dreptul de a revendica arbitrariul ontogenetic. Nimeni nu are dreptul să ne confişte soarta.

2.5 Dilema fabricării industriale

În fine, există dilema fabricării care contestă sistemul democratic însuși. Atunci când persoana umană se constituie în mod natural prin procese biologice bine cunoscute de procreație, de naștere și de dezvoltare într-un context natural, social și cultural, acest fapt nu ridică probleme grave din punct de vedere al raționalității. Nu avem de ce să discutăm despre raționalitatea unui fenomen natural. Nu putem bănui că procesele naturale au intenții raționale. Dar atunci când este vorba de fabricarea persoanelor umane, altfel spus de a considera

mijloacele artificiale pentru producerea ființelor umane, chestiunea raționalității se pune. Nu putem pretinde să facem lucruri fără rost, fără sens. Căci dacă ar fi fost să fie așa, ar însemna că lăsăm loc doar voinței, dorințelor și subiectivității noastre, care sunt generatoare de raporturi arbitrare de putere, de violență și de inegalitate, iar nu de libertate, de prietenie și de înțelegere între ființele umane.

Multiplicarea persoanelor prin clonare ține de procedeul industrial de fabricare în serie a ființelor umane. Orice producție de masă (obiecte, bunuri, servicii, plante, animale etc.), consumul de masă, ca și educația de masă sunt de tip totalitar, antidemocratic. Presupoziția mult prea tare (și astfel inacceptabilă) este o voință umană absolută și deci irațională de a controla, de a ordona, de a nivela totul. Proiectul de stăpânire a naturii, în general și al naturii umane, în particular este de tip utopic. Acesta are toate șansele de a se realiza de manieră catastrofică, cu violența care este proprie utopiilor, cu atât mai mult cu cât se dezvoltă sub masca progresului și a succeselor tehnostiințifice, care vor provoca întotdeauna admirația și frenezia mulțimilor. Însă utopie și anarhie se completează reciproc (una dă naștere celeilalte) și constituie de altfel cele mai bune pretexte, pentru puterile prezente, de a încălca principiile democrației și de a instaura sisteme politice autoritare ba chiar totalitare.

În concluzie, nu avem interesul de a multiplica problemele. Dacă respectăm principiul raționalității, nu putem să luăm cutare decizie sau să efectuăm cutare acțiune, care vor crea mai multe probleme decât rezolvă sau care vor declanșa mecanisme irevocabile. O ființă rațională trebuie să urmeze mai degrabă principiul de parcimonie al rațiunii, care se aplică oricare ar fi tipul de etică utilizată: să caute explicația și înțelegerea; să asigure necesitatea și coerența ideilor noastre; să favorizeze precizia față de echivocate; să prefere situațiile simple celor complexe; să vrea câștigul în loc să piardă; să minimizeze pierderile maximizând câștigurile; să prefere fericirea nenorocirii și o viață plăcută suferinței; să caute înțelegerea și prietenia mai degrabă decât neînțelegerea și adversitatea; să încurajeze soluțiile în fața problemelor etc. Or acest principiu de parcimonie este el însuși subordonat principiului nostru de raționalitate necesară.

Fără a cădea într-un absolutism rigid și inoperant ca cel al lui Leibniz¹⁷ (cu principiul său, al rațiunii suficiente, legat de principiul identității și de principiul non contradicției) și deasemeni fără a adopta un relativism de tipul lui Protagoras¹⁸ (unde toate perspectivele sunt echivalente), trebuie totuși să considerăm principiul

¹⁷ Leibniz, «Second écrit de Leibniz», *Correspondance Leibniz-Clarke*, (fin novembre 1715), § 1, p. 36: „nici un fapt nu ar putea să fie adevărat sau existent, nici un enunț veritabil, fără o rațiune suficientă, de ce să fie așa și nu altfel”.

¹⁸ Cf. Platon, *Protagoras*, tr. fr. E. Chambry, Paris, Garnier-Flammarion, 1967.

de raționalitate îmbrăcând diverse forme și relativ la sistemele etice alese, pur și simplu pentru că este un principiu de meta-etică; este un fel de a prelungi și de a depăși demersul kantian¹⁹. Pe scurt, am arătat că noțiuni ca cele de persoană și de clonă ridică reale obstacole conceptuale și că, utilizarea abuzivă deoarece ambiguă a unor astfel de concepte, nu ne autorizează să luăm decizii raționale și, prin urmare, nu ne permite să acționăm convenabil și justificat din punct de vedere moral în situațiile limită, care provoacă procese ireversibile.

Într-un sens mult mai general, acest articol este răspunsul dat peste secole concepțiilor alchimice și magice, care au fost revalorizate în epoca contemporană, și cărora li s-a conferit chiar un statut științific nemeritat. Dacă dorim cu adevărat să preservăm raționalitatea de tip științific și filosofic, iar cu aceasta principiile noastre morale și antropologice, atunci nu putem decât să ne opunem ideii periculoase că „Totul este posibil”, idee la modă acum în lumea cercetării științifice, dar care a fost atât de bine exprimată de Francis Bacon, în urmă cu patru secole, în termeni inițiativi: „Fundatia noastră are ca scop cunoașterea Cauzelor și mișcarea secretă a lucrurilor; și de a împinge limitele Imperiului Uman în vederea realizării tuturor lucrurilor posibile.”²⁰

¹⁹ Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1785, Academia de științe din Berlin (t. IV, 1903, pp. 385-463), 1792; tr. fr. V. Delbos, *Fondements de la métaphysique des mœurs*, Paris, Delagrave, 1967; cf. deasemeni tr. fr. A. Renaut, *La Fondation de la Métaphysique des mœurs*, Paris, Flammarion, 1994.

²⁰ F. Bacon, *op. cit.*, p. 72.

CULTURA NON-NORMATIVĂ ȘI SPAȚIUL PUBLIC

DOUĂ EXEMPLE: THOMAS MANN ȘI MARTIN WALSER

Astăzi, performanțele culturale sînt din ce în ce mai imperios construite în funcție de un barometru virtual (personal și colectiv) ce măsoară capacitatea lor de a afecta, inspira sau influența regiuni ale spațiului politic-social. Vectorialitatea socială și politică a culturii se explică prin sensibilitatea la eforturile de democratizare a societăților contemporane, care, prin dinamici transversale încearcă să pună în contact autorii cu publicul general tocmai prin intermediul producțiilor culturale, în așa fel încît ideea că trăim și construim o lume comună împreună să devină efectivă. Prin politici de democratizare a culturii, care de cele mai multe ori sînt politici culturale de proximitate, se exprimă ambiția de a educa și de a co-interesa individul să devină activ în spațiul public. În acest fel, raporturile de apartenență la o comunitate specifică, la o națiune anume sau la cultura europeană, precum și problemele ridicate de viața în comun devin vizibile și pot fi adresate în spațiul public. Dialogul, discuțiile, dezbaterile, practicile comunicaționale în general, sînt modalitățile predilecte prin care se produce consensul colectiv¹ asupra unei probleme urgente. Publicitatea – acordarea de vizibilitate anumitor tematici de interes general – și consecințele ei nu sînt scutite însă de dificultăți insidioase². Astfel, dorim să subliniem, prin prezentarea succintă a două exemple, fie pericolul caracterului selectiv al comunicării în disprețul spațiului public, fie riscul instituționalizării și intelectualizării anumitor practici în detrimentul spațiului

¹ A se vedea, Jürgen Habermas, *The theory of communicative action*, Beacon Press, Boston, 1984, translated by Thomas McCarthy. Este interesant însă comportamentul bizar al lui Habermas în privința conferinței lui Peter Sloterdijk, *Règles pour le parc humain* (Editions Mille et une nuits, 2000, traducere de O. Mannoni). În interviul acordat lui Eric Alliez în 2000, publicat cu titlul *Vivre chaud et penser froid* pe site-ul Multitude, Sloterdijk îl acuză pe Habermas de folosire de practici „ne-comunicaționale” (manipulare, folosire de interpuși, concertare în vederea excluderii „sofistului” Sloterdijk dintre gînditorii responsabili, activi pe scena publică).

² Pentru o critică a mecanismelor democratice care se compromit cu industriile culturale și de divertisment, adevăratele producătoare ale consensului, a se vedea: Noam Chomski, *Philosophers and Public Philosophy*, in *Ethics*, The University of Chicago Press, vol. 79, n. 1, 1968, pp. 1-9.

privat. Exemplele alese (o meditație romanească a lui Thomas Mann, preluată ulterior de acesta în reflecțiile sale politice despre spațiul public contemporan și, respectiv, intervenția controversată a lui Martin Walser chiar în spațiul public împotriva caracterului normativ insinuant al acestuia) doresc să ilustreze faptul că gândirea critică (filosofică, sociologică, istorică, etc.) își caută sursele în acele pre-tematizări, mai mult sau mai puțin fluide, ale lumii vieții intersubiective care afectează comunitățile (profesionale sau publicul larg, în general) și pot constitui, de asemenea, un pericol pentru jocul liber al diferențelor individuale.

1. Exemplul lui Thomas Mann: cultura dezbaterii

Thomas Mann alocă o mare parte a apetitului său intelectual pentru contradicții și antiteze disputei dintre Nietzsche și Wagner cu privire la opoziția viață-artă, la găsirea și coalizarea aliaților potriviți pentru afirmarea vieții, cu riscul dizolvării eului și al capitulării lui definitive în fața seducției morbide a voluptuosului. Dar, dincolo de faptul că Mann a adăugat dezbaterii pe tema respectivă propriul filon argumentativ, servit de instrumentele profesiei sale de romancier, receptivitatea și angajarea sa în dezbaterile culturale/e a/le epocii au aparținut, în diferite grade, și contemporanilor săi interesați de subiect. Cultura autentică (artist-creator) și cultura profesională (scriitor profesionist) trec prin cultura dezbaterii (comunicarea cu ceilalți – predecesori sau contemporani), prin faze de explorare interpretativă a sensului unei situații (estetice, sociale, politice, etc.), de tatonare a importanței sale publice sau private și de asumare a avantajelor și riscurilor în mod conștient³. Astfel, intersectarea dintre autentic-subiectiv și diferitele forme de dezbateri-intersubiective (de la cele specializate – formale sau informale, la popularizări, controverse de presă ori chiar suculenta « bîrfă » cotidiană) nu este un accident nedorit pe traseul singular către autenticitate

³ Amintim că Thomas Mann, în vederea educării sale în anumite domenii, pe care le stăpînea mai puțin și care cu atît mai mult îl fascinau, a căutat nu doar cărțile necesare instruirii sale, ci și companiile cele mai indicate: după cum mărturisește în jurnalul său (*Le journal du Docteur Faustus*, Christian Bourgois, traduction Louise Servicen, 1994) el a dorit, a căutat și a realizat colaborarea prețioasă și îndelungată cu filosoful și muzicianul Theodor W. Adorno la elaborarea structurii teoretice muzicale a romanului *Doctor Faustus*. De asemenea, la apariția romanului lui Hermann Hesse, *Jocul cu mărgele de sticlă* în 1943, ce prezenta o formă de filosofie a culturii și a vieții europene asemănătoare cu cea la care Thomas Mann încă mai lucra pentru romanul său *Doctor Faustus*, în același menționat jurnal, lui Mann îi scapă cu amărăciune observația că „din păcate, nu sîntem singuri pe lume”. Nu numai că e dezirabilă participarea la spațiul public, dar e și inevitabilă.

(conform teoriilor culturale elitiste sau severei ontologii heideggeriene), ci maniera de a lua contact cu spațiul public, de a-l cunoaște, de a-l folosi ca pe o sursă posibilă de creativitate și, cu certitudine, de a răspunde apelului la exersarea responsabilității de participant (sau formator) prin dobândirea unei voci informate, angajate în apărarea sau criticarea unei anumite teme titrate pe piața publică. Această co-existență necesară a autenticului și a ne-autenticului, a personalului și a impersonalului, a subiectivului și a intersubiectivului, a tăcerii și a dezbaterii este analizată succint de Thomas Mann în romanul său *Muntele vrăjit*.

Hans Castorp, „copilul răsfățat al vieții” și al romanului lui Mann, ajunge ca, prin frecventarea prietenilor săi spirituali, Nafta și Settembrini, să-și dezvolte puterile sale formative în capacitatea de a analiza minuțios și de a exprima cu finețe gândurile sale tot mai numeroase și subtile. „Școala vieții” de la sanatoriul Davos din creierii munților și performanțele de pe mica scenă publică, populată de ideile culturale și politice ale lui Settembrini și Nafta, îl educă pe Castorp, lent și nu fără riscuri, pentru a deveni „un cetățean al lumii”. Însă, unul din pericolele ce-l pîndește pe eroul lui Thomas Mann este acela ca, odată dobîndită deprinderea de a se exprima cu eleganță și precizie în public, Hans Castorp să facă uz de ea selectiv, în funcție de interesele sale intelectuale momentane: antrenîndu-l și pe vărul său, onestul Joachim, în strategia sa condamnată, Hans se eschivează programatic de la conversația lejeră cu diverșii pacienți de la Davos. Or, Settembrini, un fel de conștiință socială a lui Castorp, îl atenționează imediat și cu severitate că tăcerea lui nu este un semn de elecțiune superioară, ci un refuz răsfățat de a lua parte, în mod responsabil, la conversațiile vieții. Incomunicabilitatea pretențioasă la care recurge Castorp este o modalitate de a se rupe de viața reală, comunitară sau intersubiectivă, închizîndu-se în interioritatea propriilor preocupări egoiste (chiar dacă printre aceste preocupări s-ar înscrie o teorie umanistă). Mușenia educată este mult mai nocivă decît limbușia simplă din conversațiile cotidiene deoarece, în timp, ea poate exploda în proiecte sociale sau politice ireale. Izolarea și cultivarea eului în exces ori aplicarea abundentă a principiului afinităților electivă în practicile de interacțiune socială și culturală produc un efect de falsă familiarizare la realitățile mult prea complexe și incomode ale lumii. Astfel explică Thomas Mann în *Considérations d'un apolitique*⁴, monologul distructiv al Germaniei din cel de-al doilea război mondial. Spațiul public nu este un spațiu neutru, unde optăm să pătrundem sau pe care refuzăm să-l frecventăm fără consecințe pe termen lung,

⁴ Thomas Mann, *Considérations d'un apolitique*, traduction Louise Servicen, Paris, Grasset, 1975. Tocmai de aceea, cultura autenticului existenței și a inautenticității ei (spațiul public al impersonalului și al bîrfei irelevante), propusă de Heidegger trebuie înțeleasă cu multă grijă.

deoarece viața publică, disprețuită pentru automatismele ei facile, poate fi confiscată de mono-logul⁵ ideologiilor totalitare unde tocmai solilocviul privat, necomunicat, rămîne singura formă de expresie personală la limita „legalității” sistemului. De aceea, conversația, discuția, dezbaterăa cu ceilalți a problemelor publice grave sau a derizoriilor mode cotidiene sînt necesare pentru a corecta sau înfrîna derapajele „interiorității educate”, hyper-intelectualiste, obraznic-tendențioase sau fanatic-ideologice.

2. Cazul Martin Walser: cultura difuză, non-normativă

Prin cultura dezbaterii, după runde nenumărate de discuții și dialoguri, se conturează o anumită linie de conduită referitoare la un anumit subiect de interes public, acceptată majoritar, atît de pugiliștii culturali, cît și de publicul meciurilor respective. Este posibil ca apoi ea să fie asumată și implementată prin diferite programe de politici culturale cu un grad mare de adresabilitate. Fie că această linie de conduită subzistă la modul difuz, ori e prezentată explicit prin manifestări colective, strînse sub autoritatea unor programe și politici publice, ea poate naște conformisme rigide și intoxicante ce fluctuează în spațiul public și sînt receptate ca pe o normalitate (para)normativă. Iar, uneori, conformismul lor e accentuat de o componentă morală care le conferă aspect de obligativitate. Împotriva acestui filon normativ insidios al culturii validate de spațiul public se ridică gestul scriitorului german Martin Walser.

Există pericolul ca spațiul public democratic, prin instituționalizări abuzive, să împleteze asupra spațiului privat. Martin Walser, în surprinzătorul său discurs rostit, în calitate de laureat, la decernarea prestigiosului Premiu al Păcii în 1998 de către Uniunea librarilor și editorilor germani, avertizează festiva asistență că modalitățile simbolice și mediatice de rememorare a Holocaustului, puse în practică de către societatea democratică germană, prescriu conștiinței personale felul corect de a-și aminti și asuma crimele nazismului. Or, Martin Walser refuză energic orice prescripții exterioare și revendică dreptul și libertatea de a-și construi o memorie personală a istoriei celor mai teribile fapte⁶. Fiind copil în anii regimului

⁵ Facem aici referire și la definiția totalitarismului dată de Hannah Arendt: punerea, cu consecvență, în practică a singurei logici legitimate ideologic de regimul totalitar. A se vedea, Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt, Brace, Jovanovich, New York, (4 ed.), 1973.

⁶ Martin Walser, *La conscience est une affaire individuelle*, în *L'Humanité*, 19 aprilie, 1999. Pentru comentarii pro sau contra-Walser, a se vedea: Maeve Cooke, *A space of one's own: autonomy, privacy, liberty*, în *Philosophy Social Criticism*, SAGE Publications, London, 1999,

lui Hitler și trăind ferit de monstruozițările dictaturii naziste, Walser pretinde dreptul de a nu-și reevalua – nici în public și nici în privat – amintirile copilăriei în funcție de cunoștințele dobândite ca adult despre ororile petrecute în societatea germană⁷. Walser, poziționează conștiința personală în afara oricărei prize publice moralizatoare chiar cu riscul ca aceasta să rămână / devină vidă⁸.

Discursul curajos al lui Walser ca și romanul, apărut în același an, *Ein Springender Brunnen*⁹, au provocat rapid un scandal notoriu în Germania (dar și în alte țări, precum Franța¹⁰). Disputa sa spinoasă cu Ignatz Bubis, președintele Consiliului central al evreilor din Germania, singurul care nu a aplaudat discursul lui Walser, rostit în Paulskirche din Frankfurt în acordul entuziast al tuturor notabilităților vremii, a scindat spațiul public în două tabere antagoniste, puternic polarizate de (hyper)problema modurilor de rememorare a Holocaustului. Însă dincolo de miza acestei dezbateri pentru societatea germană, reținem pledoaria îndrăzneată a lui Walser în favoarea conștiinței individuale, care are dreptul la libertatea de a deroga în spațiul privat de la prescripțiile publice.

Spațiul public¹¹ este așadar locul unde se formează o legătură particulară între indivizi, care nu constă neapărat într-o armonizare a diferențelor lor, a specialității singulare a fiecăruia, ci într-o « între-reflecție »¹² comună care îi unește și aduce în comuniune ideile și pasiunile lor, lăsînd, în același timp, diferențele

pp. 25-53; Anne Fuchs, *Towards an Ethics of Remembering: The Walser-Bubis Debate and the Other of Discourse*, The German Quarterly, Blackwell Publishing, vol. 75, n. 3. 2002, pp. 235-246; Alexander Mathas, *The Presence of the Past: Martin Walser on Memoirs and Memorials*, German Studies Review, German Studies Association, vol. 25, n. 1, 2002, pp. 1-22.

⁷ Martin Walser, *Über Deutschland Reden*, Suhrkamp, Frankfurt, 1988.

⁸ În nuvela sa, *Cal în fugă* (traducere Viorica Nișcov, Humanitas, București, 2004), Walser prezintă cazul extrem al lui Helmut, care, din nevoia de autenticitate, se retrage în interiorul său, necomunicînd nimănui ceea ce simte sau gîndește. Prețul autenticității spațiului impermeabil ultra-personal construit de Helmut este plătit prin diminuarea vieții proprii (apatie).

⁹ Martin Walser, *Ein Springender Brunnen*, Suhrkamp, Frankfurt, 1998.

¹⁰ A se vedea, de exemplu, articolele lui Bernard-Henry Lévy, *Allemagne année zéro?*, in *Le monde*, 6, 7, 8 februarie 1998, care exprimă o poziție clară anti-Walser.

¹¹ Precizăm că nu înțelegem spațiul public aici în sensul politic dat de Habermas ca spațiu, esențialmente democratic, polarizat de Statul-Națiune și care funcționează ca motor de ameliorare democratică a comunității politice (naționale și internaționale). Din contră, spațiul public este locul unde diferențele individuale interacționează în funcție de predicatele lor culturale. Evident, rolul său politic este mai degrabă unul subversiv și transgresiv, din moment ce nu mai există un subiect universal al transformării politice.

¹² Expresia îi aparține lui Gabriel Tarde, *L'Opinion et la foule*, Les presses universitaires de France, 1901, p. 32 : « à s'entre-réfléter ».

individuale să joace în mod liber. Tocmai datorită promovării acestor diferențe, cultura contemporană și-a pierdut caracterul ei normativ, altădată imprimat de activitatea exclusivistă și automat prestigioasă a intelectualilor¹³. Inevitabilitatea confruntării în spațiul public, pe care o observa Thomas Mann cu un soi de bosumflare specifică eroului său, Hans Castorp, este expresia convingătoare a liantului dintre indivizi într-o epocă a „decadenței” transcendențelor.

3. Concluzii

Cultura este înțeleasă, spiritual și material, ca mod de viață general, nu doar ca obiect al sferei publice literare, ca producție specifică a vieții artistice (filosofice, literare, etc.). Non-normativitatea culturii se datorează, din punct de vedere istoric, glisării în marginal a sferei literare/artistice (luată în sensul ei cel mai general) prin eșecul înregistrat de către pretențiile sale de emancipare socială. Pe de altă parte, fructificând observațiile critice ale lui Husserl din *Krisis*¹⁴, cultura nu se poate reduce la „idealizările culturale” (de genul idealizărilor matematice ale lui Galileo Galilei), ci se înrădăcinează în chiar practicile culturale ale omului, întrucât fără esențiala componentă subiectivă a producerii ei, cultura ar deveni un sistem reificat de cunoaștere tehniciza(n)tă. Există așadar un moment de criză când utilizatorii de producții simbolice uită de geneza și semnificația lor din practicile cotidiene. Sfera publică devine un soi de spațiu de joc serios și responsabil unde se reglează excesul de subiectivism (exemplul lui Thomas Mann) sau se testează libertatea privatului (Martin Walser). Thomas Mann sublinează că, indiferent de efortul retractil personal, sîntem deja afectați de spațiul public în calitate de subiecți culturali, iar Martin Walser încearcă să salveze autonomia spațiului privat de la invazia practicilor conformismului public, mult prea onorabile în aparență și de aceea rămase nechestionate.

¹³ A se vedea, Sygmunt Bauman, *La Décadence des intellectuels. Des législateurs aux interprètes* Chambon, Actes Sud, 2007.

¹⁴ Cf. Edmund Husserl, *La crise des sciences européennes et la phénoménologie transcendantale*, traduction Gérard Granel, Gallimard, Paris, 1976.

ETICA SOCIETĂȚII CUNOAȘTERII

SECȚIUNEA A II-A

SOCIETATEA CUNOAȘTERII ȘI ETICA

CERCETĂTORULUI

Societatea contemporană este caracterizată în primul rând de cele două componente: tehnologia și informația. Datorită caracterului lor de a fi în continuă evoluție, acestea au devenit factori de schimbare în lumea modernă. Astfel, tehnologia a permis o mai bună înțelegere a lumii și a omului, iar informația a devenit o resursă esențială pentru dezvoltarea societății. În același timp, aceste două componente au creat și noi probleme etice, care trebuie abordate cu atenție. De exemplu, utilizarea tehnologiei în scopuri militare sau de supraveghere poate încălca drepturile omului. De asemenea, accesul necontrolat la informații poate duce la violarea confidențialității și la discriminare. Prin urmare, este necesar să se stabilească norme etice care să reguleze utilizarea tehnologiei și a informației în societate.

Societatea contemporană este caracterizată în primul rând de cele două componente: tehnologia și informația. Datorită caracterului lor de a fi în continuă evoluție, acestea au devenit factori de schimbare în lumea modernă. Astfel, tehnologia a permis o mai bună înțelegere a lumii și a omului, iar informația a devenit o resursă esențială pentru dezvoltarea societății. În același timp, aceste două componente au creat și noi probleme etice, care trebuie abordate cu atenție. De exemplu, utilizarea tehnologiei în scopuri militare sau de supraveghere poate încălca drepturile omului. De asemenea, accesul necontrolat la informații poate duce la violarea confidențialității și la discriminare. Prin urmare, este necesar să se stabilească norme etice care să reguleze utilizarea tehnologiei și a informației în societate.

Societatea contemporană este caracterizată în primul rând de cele două componente: tehnologia și informația. Datorită caracterului lor de a fi în continuă evoluție, acestea au devenit factori de schimbare în lumea modernă. Astfel, tehnologia a permis o mai bună înțelegere a lumii și a omului, iar informația a devenit o resursă esențială pentru dezvoltarea societății. În același timp, aceste două componente au creat și noi probleme etice, care trebuie abordate cu atenție. De exemplu, utilizarea tehnologiei în scopuri militare sau de supraveghere poate încălca drepturile omului. De asemenea, accesul necontrolat la informații poate duce la violarea confidențialității și la discriminare. Prin urmare, este necesar să se stabilească norme etice care să reguleze utilizarea tehnologiei și a informației în societate.

ETICA SOCIETĂȚII CUNOAȘTERII

Rezumat: *Societatea Informațională în care trăim și Societatea Cunoașterii în care sperăm să trăim sunt amândouă caracterizate printr-o distanță extrem de scurtă de la informație la putere. Datorită capacității lor de a transforma informația în cunoaștere și cunoașterea în putere indivizii câștigă foarte multă libertate socială, mult mai multă decât cea acordată lor de către stat. Acest lucru se întâmplă pentru că, de obicei, statul trebuie să limiteze sau să ierarhizeze într-un anumit fel accesul la informație strategică pentru anumiți indivizi, dar în același timp, în era informației digitizate, capacitatea sa de a asigura acest lucru este în continuă scădere. Luând de asemenea în considerare gradul din ce în ce mai mare de interdependență tehnologică și interacțiune informațională între indivizi și sistemele sociale din care aceștia fac parte, considerăm necesară elaborarea unui nou tip de etică privitoare la relațiile dintre tehnologie, intimitate informațională, libertate, cunoaștere și putere: Ethics of Knowledge Society.*

Societatea contemporană se constituie într-unul dintre cele mai complexe obiecte de studiu pentru științele sociale, inclusiv cele ale comunicării, motiv pentru care s-au făcut numeroase încercări de circumscriere a trăsăturilor acesteia prin termeni ca *network society* (societate-rețea)¹, *societate informațională*, *societate a cunoașterii etc.*, ultimul termen desemnând acea societate în care accesul la cunoașterea științifică și aplicarea acesteia la majoritatea problemelor vieții cotidiene au pătruns în toate straturile societății – ceea ce, în ceea ce ne privește, considerăm că reprezintă mai degrabă un deziderat decât o realitate a prezentului.

Societatea cunoașterii este un produs al erei informaționale, care a fost inaugurată prin ipoteza cuantificării energiei pe care o datorăm lui Max Planck, majoritatea tehnologiilor informaționale de astăzi putând fi considerate drept aplicații ale Mecanicii Cuantice. La fel ca și în cazul societății informaționale, în

¹ Manuel Castells, *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol.1: *The Rise of Network Society*, Blackwell, 1996, p.7.

societatea cunoașterii informația joacă un rol privilegiat în procesul de luare a deciziilor cu caracter politic sau social. Pentru că circulația informației între diferitele sisteme sociale și gestionarea acestora au loc după tipare specifice care au fost create pe baza noilor tehnologii informaționale, se poate considera că însăși comunicarea interumană, ca proces de transfer al informației între subiecți conștienți, capabili de intenționalitate comunicativă, a suferit modificări importante în era informației. Din acest motiv, etica societății cunoașterii este în primul rând o etică a comunicării.

În articolul său „*Patru probleme ale erei informaționale*”², Richard O. Mason observă că o etică a erei informației trebuie să se ocupe de patru probleme fundamentale: intimitatea informațională sau caracterul privat al anumitor informații, acuratețea informației, proprietatea asupra informației și accesibilitatea informației. O etică a viitoarei societăți a cunoașterii trebuie să țină cont de aceste patru aspecte menționate de autorul american și, de asemenea, trebuie să ia în considerare schimbările legate de etica muncii pe care Pekka Himanen le-a descris în cartea sa „*Etica hackerilor*”³. Dacă etica weberiană⁴ privea munca ca pe un scop în sine, ca pe o datorie a cărei împlinire cu maximă dăruire și conștiinciozitate trebuia urmărită dincolo de orice recompensă materială, în cadrul eticii hackerilor apare un element nou: dăruirea totală în raport cu obiectivele urmărite are drept suport pasiunea pentru muncă, pentru munca de programator văzută ca *joc*. În acest sens, etica hackerilor este o etică a libertății, pentru că o astfel de pasiune nu poate apărea decât în legătură cu un obiectiv ales în mod liber.

Etica societății cunoașterii trebuie să suplinească puterea limitată a anumitor instituții politice, în ceea ce privește influențarea controlului anumitor grupuri asupra maselor (această etică ar putea fi, eventual, singurul obstacol în calea răului pe care unii indivizi ce au acces privilegiat la informații îl pot face altora). Așa cum spuneam, etica societății cunoașterii este și o etică a comunicării ca transfer de informație. Propunem considerarea sistemelor informaționale ca având intenționalitate derivată, ca fiind prelungiri tehnologice ale intențiilor comunicaționale umane. Datorită performanțelor acestor sisteme, oamenii își pot prelungi extrem de mult intențiile comunicaționale în raport cu ceilalți oameni în timp și spațiu. Avem astfel de-a face cu un nivel intențional derivat al comunicării interumane care dublează în societatea cunoașterii nivelul primar intențional al comunicării interumane, așa cum este acesta

² Richard O. Mason, Carr P. Callins, Edwin L. Cox, *Four Ethical Issues of the Information Age, Management Information Systems Quarterly*, Vol. 10, No. 1, March, 1986. pp. 5-12.

³ Pekka Himanen, *The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age*, Random House Trade Publishers, New York, 2001, p.9.

⁴ Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 54.

descrie de O. Scholten și Van Cuillenburg⁵. Acest nivel secund al comunicării mărește interacțiunea comunicațională la nivel social (internetul și sistemele automate de pe internet). Producerea, accesarea, criptarea și decriptarea informației sunt extrem de importante în cadrul acestui proces și prilejuiesc noi ierarhii sociale în privința accesului la informație ca formă de putere. Munca joacă un rol important în interacțiunea cu informația și, așa cum observă și Himanen, o nouă etică a informației și a comunicării înseamnă o nouă etică a muncii. Deja se poate observa că, pentru categoria privilegiată a hackerilor, munca devine din obligație plăcere, iar eficiența în muncă nu mai depinde atât de mult de strictețea unui program impus din exterior de o anumită instituție, ci depinde de pasiunea și motivația interioară pentru rezolvarea anumitor probleme. Capacitățile latente ale individului sunt astfel mobilizate într-o direcție asumată de acesta în mod autonom. Prima condiție pentru a te exercita ca hacker este aceea de a fi liber în a-ți stabili obiectivele și termenele. Mai mult, apartenența la comunitate este și ea o opțiune liberă în spațiul virtual, hackerul devenind mai puternic, dar nu mai puțin liber ca membru al comunității hackerilor.

Așa cum observa și Richard O. Mason, în era informațională relația dintre informație și putere devine din ce în ce mai strânsă, majoritatea deciziilor cu caracter politic fiind luate în funcție de cadrul informațional la care au acces factorii de putere. Mai exact, informația devine un ingredient fundamental al exercitării puterii politice. Accesul la informație înseamnă putere și, de vreme ce pentru anumite categorii sociale acest acces nu mai poate fi îngăduit sau ierarhizat de către stat, putem considera că noua etică a societății cunoașterii trebuie să fie una care să ia în considerare noua situație a accesului la putere prin informație. Întrucât prin intermediul informației în societatea cunoașterii anumite grupuri pot influența soarta unui număr mare de indivizi dincolo de puterea de control a statului, putem considera era informației ca fiind caracterizată de un grad mai mare de descentralizare decât alte epoci, cel puțin pe termen scurt.

Pentru a contura problematica pe care este chemată să o acopere o viitoare etică a societății cunoașterii ca etică a comunicării, ne propunem mai întâi să decelăm câteva dintre caracteristicile comunicării în societatea informațională, adică în cadrul societății în care comunicarea este în mare măsură intermediată de computer, iar gestionarea informației – ca și transformarea oricărei informații în informație digitizată transmisibilă pe internet – este, de asemenea, facilitată de noile tehnologii.

Modelele clasice ale comunicării, mai ales cele din cadrul Școlii Proces, deși surprind câteva aspecte cronologice esențiale ale interacțiunii dintre participanții la

⁵ J. Van Cuillenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *Știința comunicării*, Ed. Humanitas, București, 2004, p. 24.

procesul de comunicare, nu reușesc să reflecte stratificarea comunicării la nivelul societății informaționale. Un prim pas în această direcție a fost făcut de modelul Gerbner al școlii semiotice, dar, în această privință, noile școli ale comunicării – mai ales interacționismul simbolic, analiza conversației și etnometodologia – au adus o înnoire importantă, accentuând faptul că semnificația mesajului transmis între doi sau mai mulți comunicatori este influențată într-o măsură considerabilă de mediul în care comunicarea are loc.

Trebuie adăugat însă că, în cadrul interacțiunii comunicaționale mediate de computer, nu doar mesajul și sensurile atașate lui sunt re-create de către mediul în care comunicarea are loc, ci chiar *identitatea comunicatorilor* este re-creată de către acest mediu. Spațiul virtual este unul al unei morfologii a comunicării cu totul aparte. Tot mai mult din ceea ce înainte era considerat spațiu privat intră în aria de influență a spațiului public. De asemenea, acest spațiu este unul al alterității și libertății radicale (ca să nu spunem extreme).

Pe de o parte, *celălalt*, cel cu care comunică, poate fi *altul* în sens geografic și cultural. Pe de altă parte, feed-back-ul său în urma mesajelor pe care i le transmite nu poate lua *decât* forma unui mesaj de răspuns scris sau verbal, ceea ce în raport cu comunicarea directă, față în față, reprezintă foarte puțin din punctul de vedere al autorității în comunicare. Și, acolo unde autoritatea este scăzută, libertatea este cu atât mai accentuată. Violența nu dispare însă, ea manifestându-se scriptic sau verbal.

De asemenea, libertatea mare și ciocnirile între sisteme de valori foarte diferite nu înseamnă că internet-ul nu este un spațiu al ierarhiilor. Și pentru că singura resursă absolut indispensabilă pe internet este informația, elitele și ierarhiile se structurează în raport cu accesul la informație. Or, acest acces nu poate fi controlat și limitat de către stat, singura condiție pentru atingerea unei libertăți de mișcare remarcabile în rețea fiind valorificarea cunoștințelor informatice: are acces la informație doar acela care este suficient de inteligent și de răbdător pentru a aprofunda știința calculatoarelor, atât în ceea ce privește componenta software, cât și în ceea ce privește componenta hardware. În acest sens, comunitățile de hackeri (categorie oarecum distinctă de cea a crackerilor și care a avut de multe ori în era informațională un rol pozitiv, fie în privința dezvoltării unor aplicații informatice, fie în privința amendării tendințelor statului de a limita în spațiul virtual accesul la informație) beneficiază de o libertate de acces la informație și implicit de o anumită formă de putere ce nu pot fi îngrădite de către stat în mod eficient.⁶

⁶ Pekka Himanen, *The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age*, Random House Trade Publishers, New York, 2001, p.85.

Digitizarea informației reprezintă o trăsătură importantă a societății informaționale. Comunicarea fiind transmitere de informație, aproape orice poate fi descompus astăzi în pachete informaționale și transmis dincolo de granițele spațiale, ajungând la destinatari într-o varietate de contexte mult mai mare decât în trecut. Evident, nu orice informație se constituie în sursă de cunoaștere, dar accesul la informație facilitat de internet este mai puțin ierarhizat decât în trecut (sau ierarhizat după criterii specifice), ceea ce are un impact deosebit asupra formării unor noi mentalități caracterizate prin disponibilități specifice de receptare a anumitor informații drept surse de cunoaștere. Învățarea cu încredere a unei informații se petrece astăzi din ce în ce mai mult la nivel inter-cultural și nu intra-cultural.

Noile ierarhii valorice nu mai sunt configurate exclusiv în plan local. Un om informat astăzi este obișnuit să ia contact simultan cu mai multe puncte de vedere în raport cu o anumită informație, emise de surse diverse. Deși identitățile culturale locale nu și-au pierdut importanța, atașamentul față de ele este pe alocuri în scădere datorită pluralismului cultural prezent în spațiul virtual.

Societatea informațională este una de tip *network*, multi-strat, și în cadrul ei primim diverse identități și profiluri, ca într-o lume a oglinzilor pe care nu le vedem toate reflectându-se spre noi, ci și spre ceilalți. Imaginea noastră livrată celorlalți nu ne aparține exclusiv nouă, ci este uneori construită sau re-construită de alții independent de noi. Suntem textul scris la adresa noastră de ceilalți, dar fără să vrem și să știm. Uneori această imagine ne deformează în raport cu ceea ce credem în raport cu noi înșine. Alteori ne anticipează evoluțiile, iar atunci când ajungem să o cunoaștem avem senzația că suntem nu doar re-creați de ceilalți, ci chiar ante-creați identitar în raport cu ceea ce ne îngăduim noi să fim. Crearea unei identități proprii în societatea informațională depinde de noi, dar într-un mod din ce în ce mai puțin intențional și personal. Pekka Himanen ilustrează acest aspect atunci când vorbește în cartea sa despre crearea unui profil al consumatorului în lumea virtuală prin intermediul unor programe care îi supraveghează acestuia comportamentul, contabilizând ponderea accesării anumitor site-uri de către acesta într-un anume interval de timp.⁷

Spațiul comunicării este considerat în mod tradițional ca fiind o suprapunere parțială de orizonturi de așteptare ale celor doi sau mai mulți comunicatori. De altfel, comunicarea umană are loc între două limite reprezentate de *alteritatea totală* și *identitatea totală* dintre comunicatori. Amândouă anulează posibilitatea comunicării.

⁷ Pekka Himanen, *The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age*, Random House Trade Publishers, New York, 2001, p.69.

Dacă *celălalt* ne apare ca fiind definitiv, complet și iremediabil *altul*, atunci nu deținem nici un ingredient care să facă posibilă adresabilitatea dintre el și noi. Nu avem un cod comun și nu putem construi unul. Nu avem un canal deschis al comunicării și nici un cod prin respectarea căruia să putem învinge zgomotele de fond.⁸ Nu putem avea o sintaxă comună, o semantică măcar parțial împărtășită și nici un set de așteptări plauzibile ale reacțiilor celuilalt la nivel pragmatic. Neavând conturată nici un fel de identitate a celuilalt, nu avem *cui* adresa mesajul și pentru *cine* să-l formulăm.

(Dimpotrivă, în cazul identității *totale* cu celălalt, nu avem nimic de transmis pentru că valoarea oricărui mesaj, care este pentru interlocutor direct proporțională cu gradul de noutate sau improbabilitate⁹ a respectivului mesaj pentru acesta, este nulă. Așadar, pentru a putea comunica cu celălalt avem nevoie de conștientizarea comună a unei *alterități parțiale* între noi, care să facă deopotrivă *posibilă* și *interesantă* comunicarea. Dar conturarea oricărei diferențe nu poate avea loc decât în raport cu un fond comun, cu o identitate parțială împărtășită de participanții la comunicare. Pentru a comunica cu celălalt, am nevoie ca *o parte* din ceea ce consider eu că mă reprezintă pe mine ca partener al lui să-i fie cunoscut și accesibil. Problema identității în comunicare este, în acest context, extrem de importantă. Tocmai conturarea acestei identități în cadrul societății informaționale este una specifică.)

Datorită faptului că interacțiunea comunicativă are loc oarecum independent de granițele spațiale, în cadrul societății informaționale responsabilitatea pentru mesajul transmis celuilalt se definește în raport cu alte repere. Nu poți fi pedepsit *imediat* pentru ceea ce îi comunic celuilalt, dar nici nu poți fi sigur că ceea ce transmiți este înțeles într-o manieră oarecum apropiată de ceea ce anticipezi că va fi sensul atașat mesajului de către celălalt. Spațiul virtual, ca spațiu al comunicării, este unul autonom în raport cu comunicatorii. Este un loc al conștientizării alterității radicale, singurul element care îi unește pe comunicatori fiind disponibilitatea de a comunica. Dar, în cadrul acesteia din urmă, nu putem ști sigur dacă celălalt conștientizează diferențele între el și noi într-o manieră similară cu a noastră. Conștientizarea acestor diferențe, ca premisă a comunicării, variază în societatea informațională, de la un comunicator la altul, într-un mod mai pronunțat decât în cazul altor tipuri de societate, tocmai pentru că factorul spațial joacă un rol mai mic decât factorul temporal.

⁸ Claude E. Shannon, *A mathematical Theory of Communication*, The Bell System Technical Journal, Vol. 27, pp. 379-423, 623-646, July, October, 1948.

⁹ J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *Știința comunicării*, Ed. Humanitas, București, 2004, p. 27.

În comunicarea interumană directă, de exemplu, limbajul para-verbal și cel non-verbal reprezintă ingrediente fundamentale ale strategiilor de optimizare a schimbului de mesaje pe cale verbală. Acest lucru are darul de a compensa „pesimismul procentual”¹⁰ al ciclului verbal mesaj-feedback.

În cadrul comunicării în spațiul virtual, lipsa modalităților para-verbale și non-verbale de optimizare a comunicării îngreunează adaptarea la celălalt. De asemenea, relația specifică cu timpul instituită în cadrul comunicării mediate de computer face să capete o mai mare importanță decât în cadrul comunicării directe problema identității „fragmentare” a conștiinței, ca identitate comunicațională, problemă pe care o vom detalia în cele ce urmează.

Așa cum au evidențiat recent neurofiziologia și psihologia cognitivă¹¹, conștiința umană ca proces continuu nu se poate surprinde pe ea însăși în mod fidel prin simplă introspecție. Mai exact, a avea un gând și a-l conștientiza verbalizându-l sunt două acțiuni distincte ale minții umane, care presupun activarea a două rețele neuronale distincte în creier. Consecințele acestui fapt în planul comunicării sunt destul de complexe, mai ales în ceea ce privește identitatea comunicatorilor. De asemenea, procesualitatea conștiinței nu poate fi reflexivă și auto-referențială decât *episodic*, ceea ce ne face să fim *martori infideli* ai propriului nostru flux mental pentru interlocutorul nostru căruia, în cadrul procesului comunicării, încercăm să-i formăm o imagine despre noi, o identitate comunicațională pe care el să ne-o asocieze pentru a ne identifica în cadrul societății-rețea. Să nu uităm întrebările pe care Lasswell consideră că și le pune orice comunicator: cine?, ce spune?, prin ce canal?, cui?, cu ce efect?)

¹⁰ „Pesimismul procentual” al comunicării ar putea fi exemplificat astfel: Din ceea ce doresc să transmit, reușesc să verbalizez *doar* un anumit procent. Din ceea ce am verbalizat, celălalt înțelege *doar* un anumit procent. Din ceea ce a înțeles de pe urma primirii mesajului, celălalt poate verbaliza sau formula *doar* un anumit procent sub formă de feedback. Din ceea ce interlocutorul a formulat, eu, ca inițiator al comunicării, înțeleg *doar* un anumit procent, ceea ce duce la două dificultăți. Pe de o parte, inițiatorul comunicării este dezamăgit de diferența dintre cantitatea de informație pe care a transmis-o și cantitatea de informație care reiese că a fost receptată de interlocutorul său de pe urma primirii feedback-ului. Pe de altă parte, datorită faptului că feed-back-ul nu reprezintă integral cantitatea de informație receptată de destinatar și datorită faptului că feed-back-ul nu a fost integral înțeles de către expeditor, el nu poate asigura o redresare optimă a strategiilor comunicaționale adoptate de inițiatorul comunicării atunci când acesta își propune reinițializarea ciclului comunicării pentru a micșora diferențele între ceea ce a dorit să transmită și ceea ce a fost receptat de interlocutor în cadrul procesului de comunicare.

¹¹ Mircea Miclea, *Psihologie cognitivă: modele teoretico-experimentale*, Ed. Polirom, 1999, p. 36.

Problema identității în cadrul comunicării în societatea informațională este strâns legată de acest „cine?”. Noi ne „livrăm” celui alt așa cum ne surprindem pe noi înșine, ceea ce, așa cum am văzut, nu înseamnă o reflectare fidelă a procesualității conștiinței noastre în cadrul comunicării. În vreme ce identitatea noastră comunicațională este în *continuă evoluție*, ceea ce îi livrăm celui alt este o *succesiune de ipostaze* ale noastre în cadrul dialogului cu el, pe care reușim să le conștientizăm și să le ordonăm valoric pentru a forma marca noastră proprie, care ne face unici și ne distinge de ceilalți comunicatori. Problema se adâncește în cadrul societății informaționale și prin aceea că noi nu suntem singurii furnizori ai unei identități fragmentare în raport cu prestația noastră de comunicatori. În cadrul spațiului virtual, așa cum arată și Pekka Himanen, acțiunile noastre sunt continuu supravegheate prin mijloace informatice, actele noastre de comunicare (accesarea unor site-uri, de exemplu) fiind grupate pentru a ni se crea un profil comercial sau de altă natură, în funcție de care anumite instituții cu caracter comercial (sau, mai rar, chiar politic) își adaptează strategiile de piață, inclusiv oferta publicitară online. Aceste profiluri create de alții în raport cu noi se suprapun peste imaginea fragmentară și discontinuă pe care noi o creăm despre noi înșine și o livrăm celui alt pe post de identitate reflexivă. Drept urmare, ceea ce se întâmplă la nivelul societății-rețea, după cum o numește Manuel Castels, este nu doar o re-creare a mesajului, ci chiar o re-creare a participanților la comunicare, atât în ceea ce privește identitatea lor externă, cât și în ceea ce privește identitatea lor internă, modul cum se privesc pe ei înșiși.

Aici apar două aspecte ale actualizării identității noastre de comunicatori pentru celălalt. Mai întâi, nu ne putem actualiza amintirile neschimbate, ci o facem re-creându-le pe ele și pe noi în măsura identificării noastre cu ele ca experiențe mentale trăite ce ne definesc raportarea la lume. În al doilea rând, nu ne putem surprinde pe noi înșine prin exercițiul reflecției introspectiv-critice, în procesualitatea conștiinței noastre. Ne livrăm pe noi înșine fragmentar celorlalți, ca reflectați în cioburile unei oglinzi, dar cu pretenția de „aceiași”. În plus, în cadrul acestui demers ne suprapunem peste identitatea noastră externă creată de cei ce ne supraveghează în rețea, identitate¹² care este și ea fragmentară și anticipată de ceilalți. Portretul pe care ni-l conturează ceilalți în cadrul societății informaționale și despre care aflăm că ne este atribuit în spațiul social are chiar caracter anticipativ uneori, ceea ce ne dă strania senzație că ceilalți ajung să știe aproape înaintea noastră ce vom face sau ce vom alege mâine – element ce poate sta la baza unui

¹² Prin identitate comunicațională înțelegem aici o imagine a unui comunicator care îi este asociată acestuia de către ceilalți parteneri și care este construită fie de comunicatorul însuși – identitate internă –, fie de către partenerii săi – identitate externă.

nou sentiment de înstrăinare. Pe lângă multe alte chestiuni intime ce au devenit publice în contemporaneitate, inclusiv goliciunea trupului, identitatea devine și ea una eminamente publică, în reconstrucție permanentă, în cadrul acestui proces filtrul privat-public fiind greu de aplicat consecvent.

Am putea încheia considerațiile de mai sus remarcând că alteritatea interlocutorului este una multiplă în societatea informațională, el nefiind singurul care se reconstruiește pe sine, pentru sine sau pentru celălalt, în procesul comunicării. Caracterul tribal al grupurilor de pe internet, de exemplu, poate reprezenta o încercare de reconstruire identitară a graniței dintre „eu” și „ceilalți”.

Credem că este prea devreme pentru statuarea unor principii ale eticii societății cunoașterii înainte ca acest tip de societate să devină o realitate extinsă geografic, dar discutarea specificului unei astfel de etici a viitorului ni se pare importantă. Luând în considerare faptul că majoritatea sistemelor informatice din cadrul instituțiilor lumii contemporane sunt conectate la internet – spațiu al alterității radicale – ne putem imagina o lume în care un hacker suficient de abil poate controla de la distanțe de mii de kilometri sisteme de asistență publică de tipul spitalelor sau marilor centrale producătoare de energie electrică. Ținând cont și de faptul că haosul se poate propaga extrem de repede în societatea-rețea dependentă de spațiul virtual, ne putem întreba ce anume l-ar putea împiedica pe un hacker să controleze informația și să-și folosească cunoașterea dobândită prin accesul la această informație pentru a declanșa un dezastru social la mii de kilometri de locul unde se află.

Răspunsul ar putea face trimitere la valorile cultivate în cadrul unei moralități comune¹³, inerente apartenenței la un grup social și la conștientizarea câtorva caracteristici ale societății informaționale. Deși poate influența electronic în rău oameni aflați la mare distanță, hackerul depinde, la rândul său, în eventualitatea unui accident, de aceleași instituții de asistență socială pe care le poate perturba, cu mențiunea că, de data aceasta, nu poate fi ajutat direct prin internet. El face parte din aceeași societate-rețea în care haosul se poate propaga cu mare viteză. Haosul nu mai cunoaște limitările spațiului fizic pe care asistența socială încă nu le poate depăși decât parțial. Nu știm dacă conștientizarea unei astfel de asimetrii în privința utilizării cunoașterii în societatea-rețea ar fi suficientă pentru a-l opri pe hacker de la fapte reprobabile. Deocamdată, conștiința alterității pe spațiul virtual este mai puternică decât cea a apartenenței la rețea. Dar configurarea unei etici a societății cunoașterii ar putea ajuta măcar la clarificarea opțiunilor celor care pot transforma accesul la informație în cunoaștere și, ulterior, în putere. În definitiv, rezolvarea marilor probleme ale umanității depinde statistic de accesarea cunoștințelor actuale de către cât mai multe dintre mințile celor din rețea... Însă trecerea de la accesarea

¹³ Bernard Gert, *Common Morality*, Oxford University Press, New York, 2004, p. 10.

cunoștințelor la cunoaștere și apoi la putere, prin intermediul informației, este un proces al cărui substrat etic nu poate fi ignorat.

Pe lângă accentul pus pe libertatea de circulație a informației în rețea și pe munca văzută ca pasiune liber asumată, o etică a societății cunoașterii va trebui să ia în considerare problematica complexă a responsabilității în cunoaștere, ca premisă a unei interacțiuni benefice dintre individ și grup prin intermediul tehnologiei informației.

Bibliografie:

- Castells Manuel, *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol.1: *The Rise of Network Society*, Blackwell, 1996;
- David Daniel, *Prelucrări inconștiente de informație*, Editura Tritonic, București, 2004;
- Dennett Daniel, *Tipuri mentale*, Editura Humanitas, București, 1998;
- Fauconnier Gilles, Turner Mark, *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, Basic Books, New York, 2002;
- Gert Bernard, *Common Morality*, Oxford University Press, New York, 2004;
- Himanen Pekka, *The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age*, Random House Trade Publishers, New York, 2001;
- Mason O. Richard, Callins P. Carr, Cox L. Edwin, *Four Ethical Issues of the Information Age*, Management Information Systems Quaterly, Vol. 10, No. 1, March, 1986;
- Miclea Mircea, *Psihologie cognitivă: modele teoretico-experimentale*, Ed. Polirom, 1999;
- Panksepp Jaak, *Textbook of Biological Psychiatry*, Wiley-Liss, Inc., Hoboken, New Jersey, 2004;
- Shannon Claude E., *A mathematical Theory of Communication*, The Bell System Technical Journal, Vol. 27, pp. 379-423, 623-646, July, October, 1948;
- Van Cuilenburg J., Scholten O., Noomen G.W., *Știința comunicării*, Ed. Humanitas, București, 2004;
- Weber Max, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Editura Humanitas, București, 1993.

PREGĂTIREA ȘI TRIMITEREA SPRE PUBLICARE A UNUI MANUSCRIS CA TEMĂ A ETICII PROFESIONALE

Conștientizăm sau nu, aspectele etice ne inundă existența, atât pe cea personală, cât și pe cea profesională. De la a permite unui conducător auto să intre în fața noastră de pe un drum fără prioritate, când traficul este aglomerat și nu am putea înainta mai mult de lungimea unei mașini într-un minut (să zicem), până la înțelegerea problemei familiale a unui colaborator, deciziile etice ne solicită permanent. În același timp, deciziile noastre pot avea consecințe mai largi, putându-se constitui chiar ca un mijloc de educare. Comportamentul nostru va putea duce la determinarea celui căruia i s-a permis accesul pe drumul cu prioritate să facă și el la fel în ocazii similare, dovedind generozitate decizională, iar colaboratorul va încerca să nu abuzeze de bunăvoința noastră pe viitor. Atitudinea etică este atât o chestiune de caracter, cât și un rezultat al educației. Mai mult, între nivelul de educație și comportamentul etic nu se regăsește neapărat o proporționalitate directă. Ca și în definirea intelectualității: intelectualitatea este o stare de spirit și nu este neapărat direct proporțională cu nivelul studiilor. Așa cum se subliniază într-o glumă cu oarecare circulație, deși este o realitate tristă: numărul celor cu diplome de studii superioare a depășit numărul intelectualilor.

În ceea ce urmează, vor fi abordate aspecte etice legate de redactarea și trimiterea de manuscrise la reviste de specialitate din domeniul cercetării biomedicale spre a fi evaluate în vederea publicării. Cunoașterea, dar mai ales respectarea acestor aspecte în timpul redactării manuscriselor reprezintă, în concepția autorului prezentului material, un mijloc de a educa membrii echipei în spiritul atitudinii etice în profesiune, mai ales dacă aceștia sunt la începutul activității, când aspectele formative nu trebuie deloc ignorate.

Aspecte etice în redactarea unui manuscris

Motivarea dorinței de a publica

Finalitatea oricărei activități de cercetare constă în publicarea rezultatelor obținute. Reușita în a pătrunde cu rezultatele muncii tale în revistele de specialitate reprezintă, în primul rând, o confirmare a valorii studiului în care ești angrenat. În al doilea rând, publicarea rezultatelor eforturilor depuse în realizarea studiului reprezintă o modalitate de a contribui la dezvoltarea cunoașterii în domeniul abordat, ceea ce este o cerință a tuturor codurilor etice, indiferent de domeniu. Publicarea reprezintă și o modalitate de a crea posibilități pentru verificarea, corectarea și dezvoltarea rezultatelor științifice obținute. De aceea, o autentică certificare a rezultatelor unui studiu nu se poate face decât prin reușita publicării în reviste cu politică de evaluare prin experți ("peer-review"). Mai mult, numărul de articole publicate a devenit și în România un criteriu de evaluare a performanțelor profesionale și de avansare. Când se va adăuga la acest criteriu și aprecierea după valoarea internațională a revistelor în care se publică aprecierea va câștiga în greutate și obiectivitate.

Cele expuse mai sus ar trebui să se constituie ca tot atâtea motive care să determine dorința de a publica, mai mult, de a publica în reviste de specialitate cât mai bine cotate pe plan internațional.

Reguli deontologice unanim acceptate privind redactarea unui manuscris

Există o serie de considerente care trebuie avute în vedere în redactarea unui manuscris chiar înainte de trimiterea spre publicare și de eventuala acceptare pe baza recomandărilor referenților invitați de editor să evalueze lucrarea. Acestea sunt:

1. Grijă pentru originalitate, din punct de vedere teoretic și experimental a manuscrisului. Fără îndoială că aspectele de originalitate se referă în primul rând la fondul și mai puțin la forma manuscrisului (cu atât mai mult cu cât revistele din domeniul bio-medical impun formate standard). Originalitatea poate izvorî atât din aspectele conceptuale legate de studiul abordat, cât și din aspectele metodologice (modul de a combina tehnicile și metodele cele mai adecvate scopului urmărit). În ciuda urmăririi originalității, aspectele de rutină legate de etica activității de cercetare care implică subiecți umani, animale de laborator, sau alte sisteme vii și care pot avea efecte asupra mediului, trebuie subliniate în sensul respectării legilor și prevederilor locale și internaționale care le reglementează. În

ultima perioadă de timp atât editorii, cât și referenții sunt preocupați și deosebit de exigenți asupra includerii acestor pasaje în manuscrise.

2. Participarea adecvată la realizarea studiului și manuscrisului a coautorilor (detalii asupra acestor aspecte vor fi abordate mai jos, când vom vorbi despre condițiile prin care o persoană se poate califica drept autor al unui manuscris).
3. Evitarea trimiterii simultane a aceluiași manuscris la mai multe reviste. Este o condiție de comportament etic ce nu poate fi încălcată nici din greșală. De aceea, urmărirea unui manuscris odată finalizat trebuie atent efectuată, astfel încât nimeni dintre cei care au participat la elaborare și au acces la forma finală a manuscrisului să nu aibă inițiative care să contravină acestei reguli a netrimiterii simultane a unui manuscris la mai multe reviste.
4. Atenție în depistarea și declararea oricăror conflicte de interese. Problema conflictelor de interese este o chestiune etică de mare răspundere. Această prezentare nu își propune să dezvolte problemele legate de identificarea conflictelor de interese, dar dorește ca cititorul să conștientizeze importanța declarării conflictelor de interese la trimiterea spre publicare a manuscriselor și să atenționeze asupra grijii deosebite ce revine autorilor în aceasta privință.

După acceptarea unui manuscris, două sunt aspectele la care autorii trebuie să se aștepte:

1. Transferul de „copyright” prin semnarea unei declarații specifice revistei care a acceptat manuscrisul.
2. Solicitarea expresă pentru declararea conflictelor de interese (dacă a fost omisă specificarea anterioară legată de eventuala existență a acestora).

Calificarea ca autor la o lucrare

Promiteam mai sus că vom insista asupra aspectelor legate de condițiile pe care trebuie să le îndeplinească o persoană pentru a se califica drept (co)autor al unui manuscris. Trei sunt condițiile minimale pentru ca cineva să poată fi considerat (co)autor la o lucrare:

1. Să aibă contribuții substanțiale la unul sau mai multe dintre următoarele aspecte: (i) conceptul sau designul studiului, (ii) producerea datelor experimentale, (iii) analiza sau interpretarea datelor.
2. Să participe la redactarea manuscrisului (integral sau parțial pentru punctele legate de activitatea sa experimentală), sau să aibă contribuții intelectuale semnificative la forma finală ca urmare a citirii critice a acestuia.
3. Să participe la luarea deciziei finale de trimitere spre publicare (acceptarea și asumarea formei și conținutului, stabilirea revistei la care se trimite manuscrisul).

Asigurarea celor trei condiții minimale mai sus enumerate, atrage după sine o realitate care trebuie asumată: toți autorii sunt responsabili de conținutul manuscrisului.

Un aspect specific cercetării bio-medicale, care rezultă din complexitatea metodologică a studiilor, este acela că lista autorilor unui articol poate fi lungă sau foarte lungă. De aceea stabilirea ordinii autorilor în listă ține de alte reguli convenite în lumea științifică a domeniului, ca urmare a unei îndelungate experiențe manageriale. Trebuie știut că implicarea autorilor în realizarea studiului scade de la extremități către centrul listei. Parcurgerea listei de la început către centru indică gradul de implicare practică a autorilor, iar parcurgerea de la sfârșit către centru indică implicarea conceptuală a autorilor. Altfel spus, primul autor din listă are contribuția cea mai însemnată în producerea rezultatelor experimentale care stau la baza manuscrisului, iar ultimul autor este cel care conduce cercetările. Din cele menționate, rezultă că o atitudine etică adecvată impune ca toți autorii să participe la stabilirea ordinii din lista de autori, iar fiecare dintre autori trebuie să fie capabil să explice ordinea stabilită. O serie de reviste încurajază din ce în ce mai mult ca, în funcție de spațiul editorial disponibil, contribuțiile autorilor să fie detaliate specificate. Odată rezolvată și această problemă a ordinii autorilor, mai trebuie menționate următoarele aspecte asupra altor responsabilități care trebuie asumate: (i) autorul de corespondență garantează asupra respectării aspectelor de calitate, acuratețe și etică legate de manuscris; (ii) responsabil pentru deținerea datelor originale este coordonatorul grupului, așadar, de regulă, ultimul din lista de autori.

De menționat că cele prezentate mai sus referitor la ordinea autorilor se aplică la articolele ce prezintă rezultate obținute experimental în diverse teme de cercetare (*original papers*). În cazul unor articole de sinteză (*reviews*), lucrurile se inversează: primul autor este conducătorul de grup, iar implicarea autorilor în realizarea manuscrisului scade continuu dinspre începutul către sfârșitul listei. De regulă, asemenea manuscrite nu au o listă prea elaborată de autori, astfel încât lucrurile se simplifică și din punct de vedere etic, erorile neintenționate fiind mai puțin posibile.

În sfârșit, legat de aspectele calificării drept (co)autor la un manuscris, mai trebuie menționat că pentru cei care au avut contribuții ce nu acoperă toate cele trei condiții minimale, prezentate la începutul acestei secțiuni, există în manuscris paragraful de mulțumiri (*Acknowledgments*). Acesta dă posibilitate autorilor să menționeze orice altă contribuție, de orice natură profesională ar fi aceasta.

Cunoașterea regulilor este necesară, dar nu suficientă

Titlul acestei secțiuni ar trebui să reprezinte justificarea acestui material. Ei bine, experiența de asistent editorial executiv a autorului la o revistă bine cotate internațional, *Journal of Cellular and Molecular Medicine* (cu următoarea evoluție a

factorului de impact: 1.694 pentru 2003, 2.153 pentru 2004, 3.606 pentru 2005, respectiv 6.555 pentru 2006), a dovedit că, deși unanim acceptate, aspectele legate de atitudinea etică, trecute în revistă în secțiunile anterioare, nu sunt întotdeauna respectate. Chiar dacă neintenționată, nerespectarea regulilor etice referitoare la redactarea și trimiterea spre publicare a manuscriselor poate crea prejudicii. Această experiență merită să fie împărtășită celor interesați, atât prin exemplificări de situații nedorite, cât și prin aprecierea unor exemple pozitive. Având convingerea că prelucrarea în limba de corespondență (engleză) a unor pasaje grăitoare din schimburile de mesaje reclamate de cazurile respective nu va afecta comoda parcurgere a acestui text, ci va spori credibilitatea fondului, voi prezenta în cele ce urmează câteva situații care ar trebui să ne determine să medităm asupra eticii profesionale și să ne sporim atenția pentru evitarea unor greșeli. Bineînțeles că voi căuta să păstrez confidențialitatea asupra identității celor care au ignorat aspectele etice în redactarea și trimiterea spre publicare a manuscriselor, ca și identitatea celor care s-au comportat corespunzător. De menționat că situațiile ce vor fi prezentate în cele ce urmează au fost semnalate de referenți invitați să evalueze manuscrisele. În toate citatele din corespondența exemplificativă care urmează, acolo unde lipsește semnătura după formula de încheiere a scrisorilor, înseamnă că expeditorul mesajului este autorul prezentei lucrări.

Exemple nedorite

1. Caz de trimitere simultană a unui manuscris la mai multe reviste

Prin acest exemplu se observă că deși autorii menționează în scrisoarea de însoțire că manuscrisul nu a fost trimis și la o altă revistă, realitatea a fost alta.

Dear Editor,

On behalf of my coauthors I would like to submit a manuscript titled "n-3 polyunsaturated fatty acids prevent disruption of epithelial barrier function induced by proinflammatory cytokines" to be published in Journal of Cellular and Molecular Medicine.

In the present study, we found that docosahexaenoic acid (DHA, 22:6 n-3) and eicosapentaenoic acid (EPA, 20:5 n-3) changed lipid environment in membrane microdomains of tight junction in vitro. We also observed dramatic reorganization of TJ proteins in epithelial lateral membrane following treatment with TNF- α and IFN- γ . DHA and EPA effectively prevented the redistribution of occludin and ZO-1 and distortion of TJ morphology, reduced transendothelial electrical resistance induced by the cytokines. Our findings for the first time indicate that n-3 PUFAs play an important role in proinflammatory cytokines-induced permeability

defects and epithelial barrier dysfunction by modifying lipid environment in membrane microdomains of tight junction.

In consideration of the publication in Journal of Cellular and Molecular Medicine, We hereby warrant and undertake:

1. This article is an original work and no substantial portion of the study has been published or is under consideration for publication elsewhere.

2. None of the authors has any potential financial conflict of interest related to this manuscript.

3. All authors listed have contributed to the work, and they have agreed to submit the manuscript to Journal of Cellular and Molecular Medicine. And the submission for publication has been approved by the institution where the work was carried out.

Your consideration of the manuscript would be greatly appreciated.

Sincerely yours,

Prof.

Sesizarea a fost primită de la editorul pentru aria australiană a revistei la care manuscrisul fusese simultan trimis. Mai mult, unul dintre experții invitați să evalueze manuscrisul ne atenționase asupra situației, după cum se va vedea la sfârșitul citatelor.

Subject: CO-SUBMISSION OF MANUSCRIPT

From: "....." <.....@uq.edu.au>

Date: Tue, October 2, 2007 5:56 pm

To: mleabu@jcmm.org

Cc:@ucl.ac.uk

Dear Dr Leabu

As editor for the International Journal of Biochemistry and Cell Biology, I would like to draw your attention to a manuscript that has been simultaneously submitted to our journal as well as yours, as manuscript # JCMM-08-2007-022 entitled "n-3 polyunsaturated fatty acids prevent disruption of epithelial barrier function induced by proinflammatory cytokines".

I have contacted the authors and they have admitted simultaneous submission (email contents below). We have subsequently withdrawn the manuscript and indicated to the authors that this practice is a severe breach of understanding when submitting a manuscript for review.

I draw these events to your attention for your information.

Kind regards

.....
Professor

..... Editor

International Journal of Biochemistry and Cell Biology

Împreună cu mesajul de mai sus, era prezentat și schimbul de mesaje dintre profesorul Minchin și autorul pentru corespondență al manuscrisului.

Dear Editor.

I am very sorry for what had happened in the submission of our work. I have asked my assistant and confirmed that the data was submitted elsewhere. Could you please withdraw the submission? We promise it will never happen.

Please allow me to express my deep sorry for it.

Sincerely yours

Prof.

*Journal title: The International Journal of Biochemistry & Cell Biology
Corresponding author: Prof. Article title: n-3 polyunsaturated fatty acids prevent disruption of epithelial barrier function induced by proinflammatory cytokines
Manuscript number: BC-D-07-00404*

Dear Dr

During the review of your manuscript, it has been brought to my attention that the same work has been submitted to another journal.

All international journals require that research submitted for publication is not submitted elsewhere and that none of the work has been previously published. If the data are under consideration elsewhere, we would consider this a severe breach of your agreement when submitting the work to the International Journal of Biochemistry and Cell Biology. Can you please confirm that this manuscript is NOT submitted elsewhere and that NONE of the data have been published?

Sincerely yours

Professor

Editor, International Journal of Biochemistry and Cell Biology

Penibilitatea situației este evidentă pentru o persoană cu o structură morală intrinsecă. Când sesizarea profesorului R. F. M. a ajuns la noi, manuscrisul era deja rejectat. Iată mai jos răspunsul nostru la mesajul de atenționare:

Subject: Re: CO-SUBMISSION OF MANUSCRIPT

From: "Mircea Leabu" <mleabu@jcmm.org>

Date: Wed, October 3, 2007 12:46 am

To: "....." <.....@uq.edu.au>

Dear Professor,

I greatly appreciate to receive your message regarding the manuscript JCMM-08-2007-022 entitled "n-3 polyunsaturated fatty acids prevent

disruption of epithelial barrier function induced by proinflammatory cytokines".

Fortunately, we were also admonished by one of the invited scientist to review that manuscript about the simultaneous submission. Therefore, we decided to reject that manuscript. Please see below our Decision Letter:

"From:@jcmm.org

To:@yahoo.com

Subject: Journal of Cellular and Molecular Medicine – Decision on Manuscript ID JCMM-08-2007-022

Body: 04-Sep-2007

Dear Prof.:

I write you in regards to manuscript # JCMM-08-2007-022 entitled "n-3 polyunsaturated fatty acids prevent disruption of epithelial barrier function induced by proinflammatory cytokines" which you submitted to the Journal of Cellular and Molecular Medicine.

In view of the criticisms of the reviewer found at the bottom of this letter, your manuscript has been denied publication in the Journal of Cellular and Molecular Medicine.

Moreover, we received signals that the manuscript was evaluated in the same time for another journal (International Journal of Biochemistry and Cell Biology). Please note that is in conflict with our editorial policy.

Thank you for considering the Journal of Cellular and Molecular Medicine for the publication of your research. I hope the outcome of this specific submission will not discourage you from the submission of future manuscripts.

Sincerely,

Prof.

Editor in Chief, Journal of Cellular and Molecular Medicine

.....@jcmm.org"

Finally, I may mention that your message is really helpful for me in finding examples for incorrect attitude of some scientists in terms of ethics, in my quality of President of the "Life Sciences Commission" of the "Romanian Committee for Ethics in Scientific Research, Technological Development and Innovation".

Sincerely yours,

Mircea Leabu, PhD

Executive Assistant Editor of Journal of Cellular and Molecular Medicine

Confidential Comments to the Assistant Editor

It has come to my attention that this manuscript is also currently under review at The International Journal of Biochemistry and Cell Biology. I

have also been asked to review this paper for them. Although the manuscript is interesting, I cannot recommend it be accepted until this issue is resolved. I leave it in your hands.

I have however, included my referees report below.

Dr., Department of Surgery, School of Medicine, Cardiff University, Cardiff, UK

Așa cum am menționat de la începutul exemplificării, citatele se sfârșesc prin comentariul confidențial către editor al referentului care ne-a atras atenția asupra încălcării unei reguli de etică profesională.

2. Caz de trimitere la o altă revistă a unui manuscris nerevizuit

Scrisoarea de însoțire a manuscrisului care se constituie ca exemplu denotă o lipsă totală de interes a autorilor pentru aspectele etice.

November 14th, 2007

Journal of Cellular and Molecular Medicine
Editor

Dear Editor,

Please find in the accompanying our manuscript entitled "Differential δ -opioid receptor desensitization and phosphorylation, β -arrestin recruitment, and patterns of ERK activation mediated by two ligands". We would like to request consideration of this manuscript for publication in Journal of Cellular and Molecular Medicine. For your convenience, we have also included a list of 5 qualified referees.

Recently increasing evidence has shown that G protein-coupled receptor can activate ERK1/2 in G protein-independent, β -arrestin-dependent pathway. However, the functional significance of this β -arrestin-dependent signaling is poorly understood. In this manuscript, we demonstrate that β -arrestin2-dependent activation of ERK1/2 via δ -opioid receptor (δ OR) exerts an inhibitory regulation on δ -opioid receptor desensitization and internalization, suggesting that β -arrestin-mediated ERK signaling may exert a feedback inhibition on β -arrestin functions. These findings uncover a novel mechanism underlying the regulation of δ -opioid receptor cellular signaling.

If I can be of any further assistance in this matter, please do not hesitate to contact me by telephone, Fax or e-mail. Thank you.

Sincerely,

....., Ph. D.,

Department of Neuropharmacology, Shanghai Institute of Materia Medica, Chinese Academy of Sciences,
Email:.....@mail.shcnc.ac.cn

Ca urmare a sesizării unui expert invitat să evalueze manuscrisul și care a dovedit o atitudine etică de apreciat prin onestitate și corectitudine (declinând spre avantajul, declarat de el, al autorilor evaluarea pentru revista noastră), am adresat un mesaj autorului de corespondență cerând explicații. Mai jos sunt prezentate cele două scrisori.

Subject: RE: Reminder: Journal of Cellular and Molecular Medicine
manuscript JCMM-11-2007-044
From: "....." <.....@temple.edu>
Date: Mon, November 19, 2007 11:01 am
To: mleabu@jcmm.org

After careful considerations, I decided to decline. I have reviewed this manuscript for another journal. In fairness to the authors, it probably should be reviewed by someone else.

Sorry for the delay.

....., Ph.D.
Professor, Department of Pharmacology,
Center for Substance Abuse Research, Temple University School of
Medicine
.....@temple.edu

From: mleabu@jcmm.org
To:@mail.shcnc.ac.cn
Subject: Journal of Cellular and Molecular Medicine
Body: 19-Nov-2007
JCMM-11-2007-044 – Differential δ -opioid receptor desensitization and phosphorylation, β -arrestin recruitment, and patterns of ERK activation mediated by two ligands

Dear Prof.:

One of the invited reviewers admonished us that the manuscript was reviewed for another journal. Could you explain that and let us know any details regarding this situation?

Sincerely,

De menționat că nu am primit nici o reacție de la autori până la rejectarea manuscrisului. Decizia ne-a fost ajutată și de opiniile critice ale referenților, nu numai de suspiciunile de natură etică. Faptul că manuscrisul a fost a doua oară rejectat ne îndreptățește să considerăm că forma trimisă la revista noastră nu a fost consistent revizuită conform criticilor referenților de la revista la care fusese trimis anterior. Un motiv în plus ca să apreciem defavorabil moralitatea autorilor. Cât de moral poate fi să ignori eforturile unor referenți și să trimiți manuscrisul, la noroc, în varianta inițială sau superficial revizuit, la o altă revistă?

3. Trimiterea la o altă revistă a unui manuscri revizuit

După două exemple nedorite, este momentul să prezentăm și un caz de atitudine etică a unor autori demnă de urmat. Ca și în celelalte situații, semnalul care ne-a condus la schimbul de mesaje prin care s-a clarificat lipsa oricăror suspiciuni de natură morală, a venit de la un expert invitat să evalueze manuscrisul. Iată mai jos corespondența care este grăitoare chiar în lipsa unor alte comentarii:

Subject: JCMM-09-2007-007
From: "....." <.....@sw.ca>
Date: Fri, September 28, 2007 2:37 pm
To: mleabu@jcmm.org

Dear Dr. Leabu,

I'm writing on behalf of Dr. in response to your email of Sep. 28. First of all, I'm sorry for the delay in getting back to you but this is the first time that Dr. has ever received your request. Second, Dr. would like to decline because he's already reviewed the same paper back in June, but at the time it was submitted to Cancer Research, and the paper was rejected. Nevertheless, he would now like to recommend Dr. S..... L..... as a possible reviewer. Dr. L.....'s email address is@duke.edu

Yours sincerely,

.....
Assistant to Dr.
Molecular & Cellular Biology Research, Sunnybrook Health Sciences Centre
Toronto, Ontario M4N 3M5
e-mail:@sri.utoronto.ca
(please note new e-mail address, which will take effect as of April 1, 2006)

From: mleabu@jcmm.org
To:@cup.uni-muenchen.de
Subject: Journal of Cellular and Molecular Medicine
Body: 29-Sep-2007
JCMM-09-2007-007 – Acrolein: unwanted side product or contribution to antiangiogenic properties of metronomic cyclophosphamide therapy?

Dear Dr.:

I've got the information that your manuscript was previously submitted to Cancer Research. May I know, please, if the manuscript submitted to our Journal is an improved form of the previous one, according to the suggestions of the reviewers at Cancer Research?

I need this detail for my correspondence with some possible reviewers.

Sincerely,

La solicitarea mea, autorul de corespondență a considerat că toate detaliile referitoare la forma revizuită a manuscrisului merită specificate, iar eu am simțit nevoia să-i mulțumesc pentru aceasta:

Subject: AW: Journal of Cellular and Molecular Medicine
From: "....." <.....@cup.uni-muenchen.de>
Date: Tue, October 9, 2007 5:56 am
To: mleabu@jcmm.org
Cc: "....." <.....@cup.uni-muenchen.de>
(more)

Dear Dr Leabu,

After receiving the reviewers' comments from Cancer Research, we have thoroughly revised the manuscript following the suggestions of the reviewers. Especially one of the major concerns, i.e. the relevance of the acrolein concentration in vivo and in vitro, has been clarified in detail.

To all figures showing the usage of certain acrolein concentrations, we have additionally added the so called measured acrolein concentration. This is important information, as it shows that also when carrying out in vitro experiments in the presence of serum, the concentration of free, not serum bound acrolein is much lower. So we observed in vitro effects already at low (5 micromolar and below) concentration of free acrolein. According to the literature, there concentration is indeed in a range that is also found in patients after CPA therapy.

I hope that this information is helpful for you.

Yours sincerely

.....
Dr, Pharmaceutical Biology-Biotechnology, Center of
Drug Research,
Department of Pharmacy, München, Germany
<http://www.cup.uni-muenchen.de/pb/aks/>...../

Subject: Journal of Cellular and Molecular Medicine
From: "Mircea Leabu" <mleabu@jcmm.org>
Date: Tue, October 9, 2007 8:45 am
To: "....." <.....@cup.uni-muenchen.de>

Dear Dr.,

Thank you for giving me important information about the submitted manuscript. The evaluation procedure seems to go well. We do hope to get

an editorial decision before the middle of October, if the reviewers will respect the deadlines.

Sincerely yours,

Rezultatul cred că poate fi considerat ca ceva firesc. În baza comentariilor referenților revistei noastre, manuscrisul a fost acceptat spre publicare. S-ar putea trage o concluzie prin comparație cu situația prezentată la punctul 2. Atitudinea etică a autorilor a contribuit la reușita publicării manuscrisului, deci a fost răsplătită.

4. Un caz de plagiat

Ultimul exemplu al acestui schimb de experiență pare că este și cel mai flagrant. O sesizare a unui posibil plagiat. Oricare ar fi realitatea (nu ne propunem să dăm un verdict) aspectele de etică sunt profund încălcate. Iată mai jos ce mesaj am primit de la un expert invitat să evalueze un manuscris :

Subject: RE: Reminder: Journal of Cellular and Molecular Medicine
From: "....." <.....@rcsi.ie>
Date: Tue, January 22, 2008 7:20 am
To: mleabu@jcmm.org

Dear Dr Leabu,

I received a request from you to review a paper for JCMM (see below). Apart from major concerns about the depths of the data and mechanistic concerns that I would outline in a review I've found an abstract on FASEB:

http://www.fasebj.org/cgi/content/meeting_abstract/20/5/A1419-b?maxtoshow=&H

ITS=10&hits=10&RESULTFORMAT=&searchid=1&FIRSTINDEX=0
&minscore=5000&resourcetype=HWCIT

Although it is "only" a meeting abstract and the first author of the meeting abstract "C. Z." seems to have gotten a "middle authorship" in the current manuscript, the complete resemblance of the study undertaken and the conclusion drawn strikes me. Since hence still this is hence not straightforwardly plagiarism, please be so kind to advise me as to how to proceed, as I am not fully aware of the regulations that your journal imposes on publication (some journals request that data has not been shown by anybody else at meetings/abstracts/talks).

Thanks very much,

With kind regards,

.....

Reacția mea a fost aceea de a mulțumi pentru sesizare, după care am contactat autorul de corespondență pentru a încerca să rezolvăm problema prin cea mai adecvată decizie. Răspunsul autorilor a rezolvat problema editorială, nu însă și pe cea de etică profesională. Iată mai jos mesajele:

Subject: Journal of Cellular and Molecular Medicine
From: "Mircea Leabu" <mleabu@jcmm.org>
Date: Tue, January 22, 2008 9:54 am
To: "....." <.....@rcsi.ie>

Dear Dr.,

Thank you for your message, informing me about a presumptive issue of plagiarism.

I will question the corresponding author about your admonishment using parts of your message, and will try to contact the other scientists involved in the matter.

Please accomplish the review of the manuscript to save time in evaluation procedure and specify in the form to be filed in MC the problem you present me.

We will get the right decision, after contacting scientists appearing in the list of authors under the Abstract you mentioned and disappeared in the manuscript.

Thank you for your help!

Best regards,

From: mleabu@jcmm.org
To:@polyu.edu.hk
Cc:@cuhk.edu.hk
Subject: Journal of Cellular and Molecular Medicine
22-Jan-2008

JCMM-01-2008-005 – Activation of groupIII metabotropic glutamate receptors protects neurons from A β A-[31-35]-induced apoptosis via inhibition of increased calcium influx

Dear Prof.:

One of the invited scientists to review your manuscript raised a problem regarding a presumptive ethical issue.

Please find below the message:

.....
Considering your cover letter does not remove those suspicions we need confirmation of all the authors appearing in the Abstract mentioned below that everything is OK. Therefore I ask you for help in getting those

scientists e-mails to directly communicate in the matter. Otherwise we will be enforced to deny publication of the manuscript.

Sincerely,

Subject: Re: Journal of Cellular and Molecular Medicine
From: "..... [ABCT]" <.....@smtpgw.y.polyu.edu.hk>
Date: Wed, January 23, 2008 11:14 pm
To: mleabu@jcmm.org
Mircea LEABU, PhD
Associate Professor,
Department of Cellular and Molecular Medicine,
"Carol Davila" University of Medicine and Pharmacy
Chairman of Cell Biology Laboratory
"Victor Babes" National Institute of Pathology
Executive Assistant Editor of JCMM
Bucharest, Romania

Dear Prof. LEABU,

Thanks for your e-mail and the important information about the Abstract in FASEB Journal. 2006; 20: A1419. The paper we submitted was prepared mainly based on the data completed by Z. L. (1st Author) when she worked as Research Assistant in our laboratories recently. We don't know that Abstract in FASEB J at all. To avoid all potential argument, after discussed with Dr. Z. L. and other authors, we decided to withdraw this paper from JCMM.

Thanks for your e-mail and approval,

..... MD, PhD
Professor, ABCT Department
Hong Kong Polytechnic University

Cred că acest al patrulea caz nu are nevoie de comentarii suplimentare. L-am informat pe Dr. asupra finalului mulțumindu-i încă odată pentru ajutorul acordat în identificarea și rezolvarea unei probleme de etică editorială.

În loc de concluzii

Îmi place să cred că acest text poate fi util colegilor mei din cercetarea biomedicală. Exemplificările dovedesc faptul că nu este suficient să cunoaștem regulile etice ci este necesar să le aplicăm. Cu atât mai mult cu cât în condițiile actuale de circulație a informației și de comunicare, regula este că nerespectarea codurilor profesionale are mai degrabă șanse să fie imediat divulgată decât să

treacă neobservată. Afirmatia „lumea este mică” a ajuns să capete noi valențe, iar șansa este de partea celor corecți. Spuneam în introducerea acestei lucrări că etica este o chestiune de spirit, dar și de educație. Mai este însă și o problemă de conștiință, care este, deasemenea, educabilă. Iar pentru educație consider că se găsesc suficienți membrii ai profesiei noastre care să își asume asemenea misiuni. Să identificăm aceste modele și să le încurajăm. Pe de altă parte descurajarea celor care ar fi dispuși să ignore exigențele comportamentului etic în profesie se poate realiza și prin inițierea unor dezbateri intra-profesionale pe chestiuni de etică. Acestea ar aduce clarificări pentru provocările noi care apar, ar contribui la înțelegerea regulilor, ar împiedica uitarea acestora și, ca urmare, ar conduce la respectarea permanentă a lor.

Închei prin a cere scuze aceloră căroră acest text li s-ar părea prea didactic, sau ca abordând chestiuni firești, prezentându-le ca probleme, sau dacă pare agasant de programatic. Uneori este nevoie să ne mai aplecăm prin meditație asupra firescului pentru a nu ajunge să-l ignorăm.

Ca surse de inspirație pentru crearea acestui material, în afară de instrucțiunile către autori din website-urile mai multor reviste, au mai fost utilizate următoarele articole:

1. Dale J. Benos, Jorge Fabres, John Farmer, Jessica P. Gutierrez, Kristin Hennessy, David Kosek, Joo Hyoung Lee, Dragos Olteanu, Tara Russell, Faheem Shaikh, Kai Wang. **Ethics and scientific publication.** *Adv Physiol Educ.* 29: 59–74; 2005.
2. Dale J. Benos, Edlira Bashari, Jose M. Chaves, Amit Gaggar, Niren Kapoor, Martin LaFrance, Robert Mans, David Mayhew, Sara McGowan, Abigail Polter, Yawar Qadri, Shanta Sarfare, Kevin Schultz, Ryan Splittgerber, Jason Stephenson, Cristy Tower, R. Grace Walton, Alexander Zotov. **The ups and downs of peer review.** *Adv Physiol Educ.* 31: 145–152; 2007.
3. Lisa Cicutto. **Plagiarism: Avoiding the peril in scientific writing.** *Chest* 133: 579–581; 2008.

AUTORITATEA ISTORICILOR

CÂTEVA EVOLUȚII ÎN CÂMPUL ISTORIOGRAFIC ROMÂNESC ACTUAL

1. Problema autorității

Chestiunea autorității în istoriografia română revine în atenție în diverse forme, la intervale diverse de timp, ceea ce arată și că este vorba de o problemă mereu actuală, și că nu i s-au dat încă răspunsuri convingătoare¹. De curând, revista albaiuliană *Discobolul*² găzduiește în paginile ei o serie de luări de poziție pe acest subiect, reproducând, în fapt, materialele și discuțiile prezentate în cadrul unei conferințe organizate de universitatea apulensă între 20 – 21 octombrie 2006. Atrage atenția din acest grupaj textul semnat de istoricul clujean Toader Nicoară, intitulat „Despre autoritate și despre lipsa ei în istoriografia română de azi” (calificat, pe bună dreptate, chiar de autor, datorită tonului său aspru și al judecăților sale tranșante, drept o „ieremiadă”).

Cum se vede încă din titlu, universitarul socotește că România traversează în prezent o criză de autoritate la nivel istoriografic. Una dintre cauze ar fi tot mai rara frecvență a predecesorilor, socotiți autorități în măsura în care „... prin opera lor au lăsat o urmă în prestigiul și devenirea disciplinei”. O altă fațetă a problemei este, după același, cea instituțională. Facultăți de profil și unități de cercetare, ca și Academia înseși (a se înțelege, desigur, secția ei de istorie), sunt marcate de „nivelul tot mai scăzut al exigențelor”, de „mediocritatea majorității celor care obțin cu ușurință titluri academice”, de „laxitatea criteriilor de calitate”, de „ușurința cu care se parcurg treptele afirmării academice”. Se mai spune că Ministerul Educației mărește și el confuzia, instituind reguli de admitere contraproductive la diversele trepte ale instruirii înalte și întreținând o serie de comisii în cel mai bun caz inutile. Nici revistele specializate nu asanează domeniul,

¹ Prezentul text a apărut sub forma unei succesiuni de articole în revista clujeană de cultură *Verso*, în cursul anului 2007. În actuala versiune el nu depășește încă stadiul unei lucrări în curs de facere (sau, cum se spune în arealul anglo-saxon, a *work-in-progress*).

² *Discobolul*, nr. 106-107-108, 2006.

recenzările fiind, în fapt, simple prezentări de cărți ori rezumate și repovestiri fără urmă de critică. Soluția, cel puțin la ultimul dintre nivelurile abordate, ar fi înțelegerea spiritului critic individual, manifestat în discutarea mai responsabilă, mai lucidă și mai puțin timorată a producțiilor din domeniu, indiferent de vârstă și nivelul de calificare în profesie.

Judecata lui Toader Nicoară, deși aspră, se întemeiază pe realități constatabile de oricine. Soluția sugerată nu este însă decât un paliativ și o iluzie compensativă, fiindcă în absența unui climat favorabil, curajul personal al istoricului nu se va dezvolta, chiar dacă acuitatea privirii de expert nu îi va lipsi. Întrebarea cu care s-ar cuveni poate inițiat un demers de factura celui propus de decanul de la Istoria clujeană ar fi dacă și în ce fel se poate regăsi autoritatea în demersul istoricilor activi la noi astăzi.

În opinia mea, ceea ce s-a modificat față de trecutul invocat cu o anume nostalgie de colegul meu este contextul social-politic și general istoric în care purtăm astăzi discuția despre autoritate. În vremea dictaturilor care au marcat secolul al XX-lea, mai exact în deceniile dintre 1938 și 1989, modelul autoritarist al vieții publice nu a marcat doar prim-planul politic al vieții comunitare, ci s-a repercutat cu putere și în cultură. Reflexul care i-a supraviețuit a fost acela de a căuta peste tot „geniul nepereche”, unicatul excepționalist. Este semnificativ că genialitatea eminesciană nu s-a revelat cu forță colegilor de generație ai poetului, ci unora dintre liderii de opinie ai naționalismului înfocat din anii de după primul război mondial; în primul rând lui Nicolae Iorga, el însuși proclamat personaj de altitudine mitologică în cercurile istoricilor și ale iubitorilor de istorie, deși nici până astăzi opera lui nu a cunoscut o reeditare critică integrală. Deși tendința de a împinge spre piscuri neatinse de alții un personaj dintr-o cultură pare să aibă o sorginte romantică, întemeiată pe o atitudine oarecum exaltată și exclusivistă, și în pofida faptului că asemenea atitudine s-a întâlnit în câmpul culturii noastre încă din vremea lui Carol I – când Hasdeu era proclamat savantul fără egal al acestui areal –, totuși, exaltarea maximă la adresa marilor gânditori și creatori precum Eminescu, Hasdeu sau Iorga a caracterizat mai degrabă deceniile interbelice și, prin reflexul indirect al unei prohibiții motivate ideologic, și pe cele postbelice de dictatură. Tendința corespundea și reflexelor – lipsite de sublim – ale politicianilor de a adora ostentativ și fără preocupare pentru ridicol, ba pe „regele cercetaș” Carol al II-lea, ba pe Corneliu Zelea-Codreanu ca întruchipare a forțelor purificatoare ale neamului, ba pe geniul Carpaților Nicolae Ceaușescu.

Cele nici două decenii de democrație burgheză dintre războaie, prea ocupate cu dibuirea soluțiilor de refacere după războiul întregirii, de scăpare de criza economică și de unificare efectivă a provinciilor reunite, nu au fost generoase

cu pluralismul de gândire viguros profesat. Abia astăzi, după 1989, când dominantă lumii occidentale la care ne-am racordat pare să fie democrația plurifațetată și multiplanică, terenul unei regândiri a paradigmelor culturale moștenite se arată fertil. Or, una dintre consecințele modificării situației este tocmai aceea că, în planul istoriografic, autoritatea nu mai trebuie atribuită unei personalități unice, unui singur discurs, unei instituții tutelare, ea putând emana din mai multe direcții, în mai multe feluri. Un singur exemplu, acum: apariția *Jurnalului* lui Mihail Sebastian (1997) a reușit mai mult decât orice exegeză să amendeze mitul strălucirii fără fisuri a culturii române interbelice și a tinerei generații de atunci. Editarea de către Leon Volovici a acestei opere inedite și cutremurătoare, ca și impactul enorm avut asupra publicului românesc, arată clar că autoritatea istorică nu vine neapărat de la cel mai vârstnic, mai bine remunerat și mai bine reprezentat instituțional istoric, ci uneori... de unde nu te aștepti. În același timp, un tratat de istorie elaborat sub egida Academiei și susținut la vremea apariției de putere nu a izbutit să se impună cu o forță de iradiere similară. Ceea ce nu înseamnă că autoritatea istoricului a dispărut, ci că ea a devenit difuză și că trebuie căutată altminteri, în altă parte decât până acum.

2. Prestigiul istoricului

Lumea istoricilor nu este, absolut sigur, una structurată conform viziunii lui Dionisie Pseudo-Areopagitul³. Ea nu copiază piramida ierarhică celestă în vârful căreia se regăsește instanța divină monoteistă a creștinismului. Nici măcar atunci când scrie sub presiunea unui atotputernic, istoricul nu este obligat să urmeze în evocarea trecutului un traseu interpretativ unic, după cum o dovedește demersul dublu – “diurn” și “nocturn” al lui Procopiu din Cezareea⁴, autor bizantin ce nu poate fi suspectat de “gilbertdurandism” ori de postmodernism. Cu atât mai puțin se va petrece așa într-o lume înțeleasă divers, în virtutea unor teorii explicative concurente, cum s-a întâmplat în secolul al XX-lea și cum se petrece în continuare. Într-o lume în curs de globalizare, supusă celor mai diverse interacțiuni și modelată de impulsuri contrastante, a căuta vechiul tip de autoritate în lumea istoricilor este o operațiune vană, sortită eșecului. Ce fel de autoritate îi mai rămâne, atunci, la îndemână, profesionistului ocupat cu descifrarea timpurilor de odinioară?

Răspunsurile posibile sunt, și ele, plurale. Întâi și întâi, ar putea fi vorba despre autoritatea inteligenței interogative. Ca și prezentul, trecutul se prezintă și

³ Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Ierarhia cerească. Ierarhia bisericească*, Iași, Institutul European, 1994.

⁴ Procopiu din Cezareea, *Istoria secretă*, București, Ed. Academiei, 1972; ed. a II-a, București, Ed. Gramar, 2006.

el discontinuu, asimetric, alcătuit din calcare și blocuri de bazalt distribuite alandala, tasând limbi de pământ de nuanță gălbuie ori cernoziomuri întunecate, mълuri opace și argile impenetrabile. Pentru a da sens acestui amestec diform și respingător, istoricul trebuie să deschidă un drum punând o întrebare. Cel mai adeseori, inventivitatea în acest domeniu este redusă. Ea a fost mult timp dictată de interesele confesionale ori de cele politice. Discursul istoricului a rămas mereu conectat la actualitate prin privirea peste umăr la politica zilei ori la glasul de clopot al Bisericii. Dar chiar și așa, au existat mereu voci care s-au întrebat creativ despre cele ce au fost, adoptând metodele cele mai potrivite pentru a extrage informația necesară reconstituirii din izvoare, adaptându-le, inovând, încercând marea cu degetul. Procedând astfel, profesionistul adevărat va rămâne, totuși, mereu într-un orizont al verosimilului. Îl ajută în acest sens documentele, urmele arheologice, vestigiile artistice, narațiunile de odinioară și chiar lucrările unor colegi de vocație de ieri și de azi, permițându-i să-și calibreze în mod adecvat demersul. Primul semn al autorității ar trebui să fie, așadar, cutezanța de a investiga altfel decât până la el materialul luat în discuție, strădania de a aduce în atenție noi teme, preocuparea pentru îmborspătarea arealului problematic frecventat.

În istoriografia română modernă, această trăsătură nu s-a bucurat aproape niciodată de prețuirea cuvenită. Atunci când ea s-a manifestat – de exemplu, în cazul volumului *Interpretări românești* de P. P. Panaitescu⁵ –, a stърnit îndată suspiciunea și chiar ostilitatea membrilor breslei. Instinctul mimetic ori poate numai o prudență excesivă în abordarea trecutului a impus un adevărat canon al întrebărilor legitime ale istoricilor, de la tema etnogenezei la chestiunea continuității daco-romane, la nașterea statului național modern, unificările statale ș. a. Rezultă că, oricât de meritorie ar fi în principiu, opțiunea pentru un decupaj original are mari șanse să fie rejectată de majoritatea breslei, tăcută sau sonoră.

Un alt palier al prestigiului, mult mai prețuit într-o meserie unde obsesia rigorii și a preciziei rămâne o preocupare justificată și constantă, de căpetenie, este, desigur, documentarea abundentă. Accesul la arhive, la depozite documentare, punerea în circulație a unor izvoare noi (narrative, numismatice, vestigii sau de alte tipuri) par să acrediteze, prin ele însele, un travaliu care, câteodată, nici nu prea depășește acest tip de preocupări, mărghinindu-se să ofere materialul necesar confrăților. Erudiția pisăloagă, depășită în Occident de decenii, rămâne la noi pe mai departe obiect de elogiul, poate și pentru că marile colecții nu au fost încă editate complet, iar bibliotecile noastre, lacunar alimentate, nemodernizate, în criză

⁵ P.P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, Ed. Enciclopedică, 1994, ed. de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely (prima ediție: 1947).

de spațiu și cu manipulatori de stil interbelic, sunt departe de a facilita consultarea cărților într-o manieră satisfăcătoare. Practic, însă, obsesia de care vorbesc vine și din evidența faptului că de șaptesprezece ani încoace editurile românești nu-și mai pot răspândi produsele pe piața întregii țări. Cu puține excepții, ele abia acoperă piața urbană, jumătatea rurală a țării rămânând un mediu impenetrabil. Și este vorba până și de cele mai ușor vandabile cărți – romane și carte școlară –, nu numai de contribuțiile specializate ale istoricilor.

Cel mai puțin discutată printre meseriașii studierii trecutului – dintr-o prejudecată pesemne persistentă – rămâne priceperea de a scrie, talentul narativ. Din acest unghi de vedere, istoricul este, ca și literatul, o specie de scriitor. Istoriografia noastră a dat stilști remarcabili, precum Bălcescu, Hasdeu, Iorga și P. P. Panaitescu, dar dominația mediocrilor timp de o jumătate de veac, și disprețul de neînțeles pentru publicul cititor de istorie (de parcă s-ar scrie numai și numai pentru cei cincisprezece sau douăzeci de colegi de breaslă interesați de subiectul pe care îl abordăm) face ca, până astăzi, talentul scriitoricesc, aptitudinea de a folosi corect regulile gramaticale, de a comunica limpede și cu forță sugestivă rezultatul propriilor descoperiri sau conjeturi rămâne subevaluată. Acest lucru nu se petrece însă și în alte părți ale lumii ori în alte țări, iar mai devreme sau mai târziu ameliorarea dorită se va produce, influențând și standardele scrisului istoric românesc.)

3. Istoricul instituționalizat

(Calea consacrată, de-a lungul timpului, de a obține recunoașterea ca istoric a fost mereu cea instituțională. Instituțiile reprezintă pentru cei mai mulți dintre noi, în societățile netulburate de anomie, de lipsă de coerență a proiectului social – indiferent de natura lui –, de sincope grave, garanția consacrării. Fie că este vorba despre un înalt funcționar, despre un mare sacerdot, despre un premiu ori despre numirea într-o poziție semnificativă a ierarhiei de specialitate, în toate aceste cazuri – și în altele – recunoașterea dobândită din partea unor astfel de instanțe ori într-o asemenea formulă este expresia unei prețuiri instituționalizate. Ea trebuie socotită ca reprezentativă pentru societatea însăși, ca și pentru valorile pe care aceasta pariază în spațiul public. Tocmai pentru acest motiv, distingerea unui istoric în raport cu alții prin premiere, promovare în funcții de mare vizibilitate și răspundere arondate propriei arii de acțiune profesională, retribuire substanțială ori prin forme de promovare simbolică este de privit într-o dublă perspectivă. Într-o direcție, ea propulsează istoricul, făcând din el un exponent al comunității în

cauză. În cealaltă, ea vorbește despre tabla de valori, despre coerența de viziune și despre valoarea instituțiilor comunității înseși.)

În România actuală există un acord majoritar că instituțiile sistemului nostru educativ, unitățile de cercetare și chiar Academia Română au de făcut față provocărilor înnoirii, ameliorării și întăririi nivelului de performanță, acest lucru fiind valabil și atunci când vine vorba despre sectoarele relevante pentru formarea și afirmarea istoricilor. Nu este însă întotdeauna de urmat impulsul către o critică pausală, în bloc, recomandabilă fiind mai curând analiza metodică și organizată pe diferite niveluri a situației date. Astfel, nu sunt deloc evidente „nivelul tot mai scăzut al exigențelor” și „laxitatea criteriilor de calitate”, în facultățile de istorie și în institutele de investigare a trecutului, cel puțin comparativ cu ceea ce se petrecea în aceste foruri în timpul dictaturilor comuniste succesive, de până în 1989. Deschiderea spre Occident, alimentarea bibliotecilor de profil cu bibliografie de ultimă oră, necenzurată, înnoirea și îmbogățirea ofertei universitare de cursuri și seminarii, de burse pentru studenți și stagii pentru dascăli în centre prestigioase de pe mapamond, organizarea în trepte a învățământului superior (cu posibilitatea unor aprofundări a cunoștințelor inițiale prin cicluri masterale și chiar prin doctorate) sunt, în esență, argumente pentru a susține contrariul.

A vorbi despre „mediocritatea majorității celor care obțin cu ușurință titluri academice”, de „ușurința cu care se parcurg treptele afirmării academice” înseamnă, practic, să ignori evidența că nicidecum, în nici o societate, fie ea democratică sau nu, meseria de istoric nu a produs excelențe creatoare la nivel de masă. Scopul învățământului specializat nici nu mi se pare a fi acesta, ci mai degrabă o creștere generală a nivelului de instruire, o formare mai accentuată și mai riguroasă a conștiinței istorice și a cunoașterii trecutului, o vizitare a vremurilor de altădată cu ajutorul unor metodologii de specialitate plurale, pentru a oferi măcar motive de reflecție asupra precedentelor, asupra prezentului și, poate, a viitorului, cu intenția de a obține cetățeni mai deplini, mai activi, mai capabili de a imagina proiecte sociale. De aceea, nu mă număr nici printre criticii masificării învățământului superior, întrucât scopul acestuia nu este doar acela de a furniza diplome utile în obținerea unor slujbe, ci și – de nu cumva în primul rând – posibilitatea de a hrăni „inima și mintea” într-un exercițiu ce ar trebui să dureze, în feluritele lui forme, tot restul vieții.

Este însă adevărat că, pretextând o orientare pragmatică a reformei, către nevoile unei societăți în refacere și rapidă transformare, Ministerul Educației dă dovadă de o gravă incoerență, făcând, în diversele etape prin care a trecut din 1990 încoace, pași înainte și pași înapoi, înaintând ofidian și repliindu-se în formula racului, ascultând impulsurile unor miniștri voluntari și dând curs sugestiilor sau

presiunilor forței politice care i-a propulsat. Marea problemă a sistemului studiilor istorice – ca și a întregului sistem academic românesc actual – pare, de aceea, să fie nu elaborarea unei strategii de durată, coerente și coezive, ci satisfacerea nesăbuită a unei clientele oarecare, fie că este vorba despre un lobbying politic, de unul economico-financiar, de nevoia globală de mână de lucru ieftină, deși instruită, sau chiar de anumite impulsuri de factură sindicală impuse pe agendă de jos în sus, în momentele de criză (care numai rare nu sunt). În acest context, care aproape că nici nu mai pomenește interesul public, menținându-se într-o lipsă acută de contact cu realitatea și parcurgând în zbor distanțele între minimalul dezirabil și maximalul inconsistent, nu este de mirare că se configurează restricționări greu de motivat logic ori, dimpotrivă, o accesibilitate la fel de chestionabilă, comisii parazitare și costisitoare, o recentralizare apăsătoare ori scăpări de sub orice control public a unor instituții ajunse formule „dinastice”, despotice, iresponsabile.

Un lucru rămâne însă clar: într-un context politic fluctuant, cu instituții în degringoladă, nu tot ceea ce se vinde cu titlul de „expert” sub cupola acestora stă în picioare, cum nu tot ceea ce rămâne nevalidat de aceste foruri reprezintă nonvaloare. Sigure, deocamdată, rămân mai cu seamă evaluările multiple – de experți, ca și de publicul mai larg – ale producțiilor istoriografice, iar ultimul cuvânt rămâne pe seama trecerii timpului și evaluărilor critice retrospective pe care Cronos le prilejuiește.

4. Diletanți profesioniști și profesioniști diletanți

Atunci când istoricul Toader Nicoară vede un leac pentru bolile actuale ale istoriografiei noastre înțetirea spiritului critic individual, manifestat în discutarea mai responsabilă, mai lucidă și mai puțin timorată a producțiilor din domeniu, indiferent de vârstă și nivelul de calificare în profesie, domnia sa nu este singurul care se pronunță în favoarea întineririi și regenerării discursului. Împrospătarea s-ar lega, astfel, nu doar de vârstă, în arena dezbaterilor fiind chemați – se înțelege – până și proaspeții absolvenți, cei mai tineri profesioniști. Dar poate că nici nu e de așteptat implicarea doar din partea absolvenților de facultăți de profil, ci și de la noile contingente de pasionați de istorie, diletanții – aici fără sens peiorativ – bucuroși să împărtășească interesul pentru trecut cu oamenii de meserie. Nu ar trebui să mire o asemenea interpretare fiindcă, dacă se privește îndărăt, la anii de după revoluția din 1989, disciplina a primit impulsuri pline de sugestii, nu o singură dată, din partea oamenilor de cultură instruiți în alte domenii. Spre a nu rămâne în zona afirmațiilor generale, mă grăbesc să ilustrez această afirmație amintind exemplele câtorva scriitori și oameni de presă foarte activi și cu bune

prestații în restituirea diverselor trecuturi. Așa s-a întâmplat cu Liviu Malița, istoric literar care în monografia *Eu, scriitorul* a reconstituit atmosfera literară interbelică transilvană, preocupat de elucidarea statutului scriitorului dintre cele două conflagrații mondiale⁶. Notorii sunt și cazurile Ruxandrei Cesereanu⁷ și, respectiv, al Doinei Jela⁸, amândouă scriitoare și jurnaliste interesate de fenomenul concentraționar în perioada comunistă, cu cărți substanțiale în aproximarea tectonicii atrocității topos. Un alt literat, expertul în comparatism Corin Braga, a dedicat o masivă monografie în două volume, apărută la editura pariziană Harmattan obsesiei medievale pentru Paradisul terestru, înscriind într-un șir substanțial de investigații internaționale o contribuție salutară la cunoașterea istoriei culturii și a imaginarului universal⁹. Este și cazul sociologului Marius Lazăr, odinioară și critic literar, a cărui monografie dedicată modernității culturii române și elitelor literare și filosofice oferă un cadru interpretativ original întemeiat pe explorarea cantitativă a mărturiilor¹⁰. Toate aceste aporturi – prin subiectivitatea unei selecții fiind, întâmplător, clujene – se alătură altora de o valoare sau cu un impact similar și indică în ce mod pot contribui autori din afara câmpului propriu-zis al istoriografiei la îmbogățirea și la primenirea acesteia.

Dacă ne-istoricii se dovedesc, nu o singură dată, și nici întâmplător, niște agenți ai schimbării salutare, nu întotdeauna istoricii înșiși sunt la înălțimea provocării vremurilor și a avansurilor metodologice. Nu o dată, teama de cutezanțe – de înțeles în anumite limite, dar nu și atunci când ea nu duce decât la repetare sterilă, mecanică, a adevărilor de ieri – poate bloca pe adevărații profesioniști până la stadiul în care discursul lor, chiar și al celor mai tineri, beneficiari de contacte

⁶ Liviu Malița, *Eu, scriitorul. Condiția omului de litere din Ardeal între cele două războaie*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 1997.

⁷ Ruxandra Cesereanu, *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conștiința românească* (eseu, Fundația Culturală Română, București, 1998); Idem, *Panopticum. Tortura politică în secolul XX* (eseu, Institutul European, Iași, 2001); Idem, *Gulagul în conștiința românească* (eseu, ediția a doua, Polirom, 2005).

⁸ Doina Jela, *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, București, Ed. Humanitas, 2001; Doina Jela, Cătălin Strat, Mihai Albu, *Afacerea Meditația Transcendentală*, București, Ed. Humanitas, 2004; Doina Jela, Vladimir Tismăneanu (coord.), *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist*, București, Ed. Curtea Veche, 2006;

⁹ Corin Braga, *Le Paradis interdit au Moyen Age. La quête manquée de l'Eden oriental*, Paris, L'Harmattan, 2004; Idem, *La quête manquée de l'Avalon occidentale. Le Paradis interdit au Moyen Age – 2*, Paris, L'Harmattan, 2006.

¹⁰ Marius Lazăr, *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești*, Cluj-Napoca, Ed. Limes, 2002.

prelungite cu mediile istoriografice și academice occidentale, s-au alimentat din plin de la izvoare de prima mână. Din păcate însă, erudiția nu ține loc de îndrăzneală științifică și civică, ea putând foarte bine coexista cu prudența și spaima. Este vorba despre teama bolnăvicioasă de a nu pierde linia dreaptă a istoriografiei *main stream* (a principalului curent istoriografic), iar aceasta îi poate ușor transforma în niște reprezentanți ai altei istoriografii, mai puțin dezirabile, *mean stream* (altfel spus, a curentului... meschin). Intențiile și mijloacele pot fi onorabile și, la prima vedere, legitime, dar rezultatele sunt derizorii. Spre a mă face mai bine înțeles și a nu vorbi în gol, voi da două exemple recente de asemenea cazuri, survenite chiar în proximitatea autorului acestor rânduri.

Într-o cunoscută publicație de medievistică (SMIM, 2006), un condeier zglobiu, Liviu Pilat, dedică o sumă de remarci caustice unei cărți despre Ștefan cel Mare pe care cititorii din Republica Moldova și câteva alte recenzii din țara noastră au situat-o printre aparițiile anului. Nepregătit pentru un ton moderat și cu adevărat critic, arogant și marțial ca Moș Teacă, omul dă lecții de bibliografie, condamnă preocuparea pentru "frivolități" cum ar fi fizionomia reală ștefaniană, se pronunță cu stupefiantă suficiență cu privire la cultura epocii ștefanienae, pretinzând că scrieri menționate în carte nu au existat doar pentru că el nu a auzit despre ele niciodată. Să presupunem că toate criticile pe care comentatorul le aduce ar fi întemeiate. Ei bine, chiar și într-un asemenea caz, poziția sa de principiu rămâne mărturia unei inculturi profesionale crase, căci omul nu pare la curent nici cu evoluția cercetării europene înspre investigarea corporalității, a prezenței fizice a protagoniștilor istoriei și chiar a interesului pentru bolile acestora. Cu atât mai puțin știe referitor la reconstituirea textologică a unor opere dispărute, pe temeiul variantelor tardive și a compilațiilor ulterioare, artă exersată încă de exegeții de odinioară ai Bibliei, căreia i-au dat o nouă strălucire istoricii francezi interesați de geneza marilor *chansons de geste* medievale și care la noi, încă din vremea lui Hasdeu, Iorga, Pușcariu și Cartoian beneficiază de prețuire și emulație. Ignoranța și grobianismul fac casă bună în textul invocat, alibiul abordării pamfletare neavând ce căuta într-o recenzie și nefiind slujit de un talent literar care să dea savoare făcăturii textuale.

(La rândul său, pe o pagină de web postată împreună cu alți congeneri, unde face mare haz de Dragoș Vodă într-un fotomontaj cu păpușele, tânărul istoric Vladimir Agrigoroaei, purtat de curenții uceniciei cărturărești tocmai la Poitiers, dedică ample șiruri de semne unui studiu al meu despre prezența teutonă în Carpați. El îi reproșează pe un ton frapant de asemănător cu cel al lui Liviu Pilat – unde insolențele și glumițele de un gust îndoielnic fac casă bună cu stridențele stilistice și gafele de exprimare – eterna chestiune a neepuizării bibliografiei,

inadvertențe etc. și, desigur, se dorește luat în serios. De fapt, ceea ce îl deranjează pe Agrigoroaei este că episodul teuton le pare important istoricilor români. Iată o mare originalitate: găsim firească opțiunea proprie pentru studii în Franța, omul e totuși profund iritat de teza că teutonii au furnizat un posibil exemplu și model de întemeiere statală locuitorilor din Carpați. I s-ar părea, desigur, mai potrivită sincronizarea personală cu Europa, în vreme ce anii de locuire a cavalerilor-monahi germani pe teritoriul actualei Româнии trebuiau să rămână fără consecințe. Este, cum ușor se poate ghici, incapacitatea unui autohtonist de a ieși din ticul recuperării unilaterale a trecutului, doar pe dominantă sa daco-romano-slavă, iar tonul comentariului gălgăie de egolatrie.

Iată că istoriografia română se confruntă cu un val de insațiabil spirit mucalit, îndopat cu erudiție, dar lipsit de măsură și bun simț. Dacă acestea sunt noile arme chemate să slujească resurecția la care visează Toader Nicoară și visăm toți, atunci poate că am și ajuns acolo unde speram să ajungem. Condiția istoricului rămâne pe mâini bune.)

5. Când istoricul pășește în gol

Tinerețea este o vârstă zglobie și exuberantă, neavând nevoie de alibiuri pentru a fi acceptată ca atare. Aserțiunea este validă în multe circumstanțe de viață, dar nu necesarmente și în domeniul explorării științifice, unde recomandabilă ar fi mai degrabă abordarea ponderată a obiectului cercetat, cunoașterea sa temeinică și exprimarea atentă a părerilor proprii. Studiile de medievistică ale tânărului Vasile Pârvan, editate în volum de Lucian Nastasă, rezistă și acum, impunând prin consistență și relevanță, în timp ce prestații mai recente – e drept, deocamdată și mai puțin glorioase – se remarcă în primul rând prin im-pertinență.

Exemplificările se impun, spre a nu irosi în vânt cartușele cu sare, iar exemplul care îmi vine în minte este, iarăși, ilustrul coleg dedicat animației cu obiecte de plastic pe site-ul propriu, întru glorificarea voievodului Dragoș, dl. Vladimir Agrigoroaei, cel purtat de pofta învățaturii tocmai la Poitiers. În critica hidrocefală – căci umflată – cu care mă învrednicește pe site-ul menționat, gogomânia cu ifose atinge sublimul în câteva rânduri. Așa se întâmplă atunci când, nemulțumit de selecția bibliografică a autorului criticat, extravertitul istoric spune: "Domnul Pecican a folosit la redactarea acestui articol propriul său spirit critic dublat de zece titluri. Cam puține – am putea spune – având în vedere complexitatea temei. Patru dintre ele sunt citate masiv, la sânge, trei sporadic și altele trei intră în categoria praf în ochii cititorului". Trec peste evidența – pentru cei cărora logica nu le-a rămas indiferentă – că spiritul critic (a se observa

singularul) nu poate fi "dublat" de zece titluri. Un calcul elementar arată că – presupunând că bunul gust și rigoarea din piscurile căreia discutăm ne-ar permite să adunăm, vorba ceea, perele cu merele –, am avea de-a face cu înmulțirea lui unu cu zece. Exigentul comentator nu se încurcă însă în astfel de nimicuri, trecând neîntârziat la o contabilizare *sui generis*, profund originală, a bibliografiei utilizate, organizată de domnia sa în categorii năstrușnice: "citări la sânge", "sporadice" și "categoria praf în ochii cititorului". Ca proză ubuescă ori patafizică, compartimentarea îmi provoacă o hilaritate deloc savantă, făcându-mă să icnesc de răs. Cum însă exigența respectului colegial mă îndeamnă la seriozitate cu orice preț, nu-mi rămâne decât să constat că în lectura deloc inocentă a domnului Agrigoroaei nu există cu nici un chip citări întemeiate, anodine, banal funcționale. Între prea mult și prea puțin, superfluu și nesatisfăcător, adică între extremele de tot felul către care îl poartă avântul vârstei și creativității nerăbdătoare, pesemne – nu și conformitatea cu vreo exigență științifică în uz, desigur –, jovialul meu comentator nu găsește nici un echilibru. Trag nădejde că excelentele inovații categoriale de mai sus vor fi teoretizate și publicate de Vladimir Agrigoroaei și în limba franceză, spre a aduce renume internațional noii generații de istorici români și spre a face profit și în miezul unei istoriografii hexagonale care trebuie să ignore până acum delicia inventarierii subsolurilor unui text științific după criteriile occidentale de sortare ale gunoiului menajer. Ecologist eu însumi, socotesc combinația de interes pentru asanarea pivnițelor erudite, alegrețea stilistică și inventivitatea scăpată de sub control un produs intelectual ce nu va întârzia să îi aducă autorului o binemeritată faimă printre cunoscători. În ce mă privește, cum se vede, mă strădui să contribui la recunoașterea meritelor sale indubitabile, mulțumind pentru atenție și socotindu-mă un privilegiat din această cauză.

Rămâne, totuși, lăsând deoparte motoarele prea încălzite ale bolizilor de ultimă generație de pe autostrada istoriografiei recente, melancolia după un dialog autentic cu cei care vin, în cadrul căruia buna credință, cordialitatea și politețea să părăsească idealitatea, instalându-se în real și găsindu-și sprijinul în deschideri și competențe profesionale autentice.

Beneficiind de aceleași calități în exces, dar vădind o mai precară imaginație și informare, dl. Liviu Pilat acuză, în schimb, după toate aparențele, o lăudabilă vocație de ucenic ascultător. Domnia sa deține în degetul mic arta citării, drept care e gata să explice de ce, atunci când trimiți la un autor, fără a detalia poziția aceluia, lăsându-l pe cititor să o verifice dacă va vrea sau nu, este eronat să îți expui propria interpretare. E clar că, neauzind vreodată de "briciul lui Ockham" – expresie legată de logică, și nu de frizeria unui *hair stylist* occidental, cum ar putea crede – dl. Pilat are aceeași problemă cu utilizarea surselor ca și dl.

Agrigoroaie. El nu poate măsura cu moderație recursul la izvoare și comentarii, fiind pândit de bănuiala că bruma de știință agonisită cu greu de domnia sa este singurul criteriu infailibil în domeniu. De fapt, lucrurile sunt mai simple și mai puțin dramatice: într-un studiu sunt de folosit nici mai multe, nici mai puține trimiteri decât cele strict necesare. Câtă vreme mai junele coleg ignoră această regulă de bază a meseriei, acuratețea demersurilor sale poate fi pusă la îndoială. Te întrebi, în schimb, de unde până unde această manie la mai mult de un singur istoric de extracție nouă și nu afli decât un răspuns: cam asta au învățat acești oameni de la maestrul lor, reputați colecționari de mărunțișuri și chichițe. Ei calcă vizibil pe urmele aureolate ale vreunui magistru (clasicizat, imprudent, înainte de vreme), imitându-i acestuia – indiferent cine ar fi el – ticurile de pedestraș, nu și performanțele (tot din zona pietonală, și ele). Brevetată deja de atâția alții, metoda obedienței reproductive îl va conduce, poate, și pe dl. Pilat înspre poziționarea profesională râvnită.

Să așteptăm, prin urmare, un suflu renovator de la cei mai cutezători dintre noii veniți? De acord din toată inima, dacă scrisul lor îi va dezvălui ca pe niște profesioniști demni de respect. Pentru a nu împinge exigențele prea departe, le-aș solicita însă câteva condiții minimale: să salute corect la intrare, să își descopere cu demnitate capetele, să își domolească tahicardia ideatică și să încerce să aplice codul de politețe în uz. Chiar dacă nu are nimic de a face cu erudiția, cel puțin demonstrează că buna creștere nu li se pare desuetă¹¹.

¹¹ Dl. Vladimir Agrigoroaei trimite redacției *Verso* următorul text:

"Recent mi-a fost anunțat răspunsul domnului Ovidiu Pecican la o critică pe care i-am adus-o cu multă vreme în urmă. Și cum dreptul la replică este un dat al exprimării... democratice, voi replica, în speranța că răspunsul meu va apărea în aceeași publicație. Astfel, domnul Pecican mă insultă prin rocade insidios-zoomorfe ale literelor numelui meu (Agrigor/oaie > Agrigor/oaie), lucru pe care îl putem ierta, căci e balcanic. Pe urmă sunt aruncat într-o lungă tiradă, tolerat indulgent la nivel academic, adică taman unde lucrurile ardeau mai tare, și în cele din urmă dat cu flit în baza faptului că cine-i mic nu știe nimic. Ba mai mult, cum nu poate concepe că există și medievști neafiliați, domnia sa mă pune în umbra unui magistru, deși magistrul nu mi-l cunoaște, căci n-are de unde.

Faptul că a dorit să-mi răspundă este un imbold lăudabil, căci știința crește întotdeauna din și prin controverse, dar numai atunci când acestea sunt la obiect. Îi aduc pe aceasta cale aminte domnului Pecican că atunci când l-am criticat, am făcut-o pentru exagerări, superficialități și romantisme; i-am imputat mai exact afirmarea unei reale gogomării, de pe urma căreia cavalerii teutoni ar fi ajuns fondatorii Țării Românești. Or, domnia sa uită obiectul disputei, se simte lezat ca om, nu ca cercetător, și răspunde în perfect acord cu simțirile în cauză. Își dorește apoi să comentez studiile sale în recenzii scrise în limbi străine, dar mă tem că va fi dezamăgit, căci aș supralicita atât obiectul cât și

subiectul. În cele din urmă, când răspunzi unei critici, se cuvine să o arăți unde e. Eu unul am indicat referințele bibliografice atunci când l-am criticat. Domnia sa m-a indicat numai pe mine, cu nume strâmb și ignorând argumentația, motiv pentru care îmi dau seama că nu dorește să discute».

Cum se vede, reflexele democratice ale dlui Agrigoroaei primesc satisfacție, fiind găzduite integral chiar în cadrul rubricii unde venise vorba de domnia sa. Istoricul greșește însă crezând că aș fi răspuns criticii sale. Nici vorbă, în contextul suitei de articole despre condiția istoricului actual din România, mă mărginisem să exemplific cu două cazuri de "rele practici" în domeniu, atribuibile unora dintre cei mai tineri colegi, de la care se așteaptă, mesianic, renovarea studiilor. Să fi dorit să dau, eu însumi, o replică, apelam chiar la situl gestionat de dl Agrigoroaei, unde a apărut critica invocată, solicitând postarea în același loc a intervenției mele. Acest lucru nu mi s-a părut însă oportun, câtă vreme situl *Patzinakia* amestecă texte ce se vor doctea cu filmulețe parodice despre voievozi, beneficiind de o originalitate mai curând diletantă. Dl Agrigoroaei are dreptate însă când își dă seama că nu doresc să discut cu dumnealui nici istorie, nici altceva. O dată în plus, intervenția sa de-acum demonstrează cu asupra de măsură de ce. Amestecul cras al registrelor exprimării – unde "nivel academic" coexistă în același context cu "a da flit" (sic!) –, ignorarea evidentă a împrejurărilor publicistice concrete în care numele lui a survenit în discuție, utilizarea cu intenții de stigmatizare a apelativului de "balcanic", cacofoniile ("ca cercetător"), precum și o anume suficiență dublată de aroganță fac din dl. Agrigoroaei orice altceva decât un partener de dialog acceptabil pentru mine. A crede că romantismul este expresia unei precarități în cunoaștere și nu o ipostază tipologică și/ sau temperamentală, o opțiune stilistică, ori un mod al punerii în pagină vorbește de la sine despre cultura acestui coleg și mă scutește de reveniri viitoare. Dar dl. Agrigoroaei îmi atribuie formulări care îi aparțin în întregime, cum este cazul cu teza după care "cavalerii teutoni ar fi ajuns fondatorii Țării Românești". Chiar de-ar fi fost a mea această teză tranșantă, inteligența și o instrucție adecvată l-ar fi putut împiedica de la verdicte sigure într-o problemă controversată (întemeierea statului medieval de la sud de Carpați). Ceea ce nu se știe cu certitudine putea fi și așa, și altfel. În plus, nu o dată, ceea ce s-a socotit improbabil de către cunoașterea istorică dintr-un moment anume a devenit o certitudine ulterior. Este limpede însă că asemenea chestiuni nu cu dl. Agrigoroaei se lasă discutate. Ceea ce îmi confirmă decizia de a mă dispensa de orice colocvii profesional consistent cu domnia sa. În astfel de condiții se înțelege fără greutate și de ce «a-i da flit» – penibilă opțiune în favoarea unei expresivități de maidan într-un text ce s-ar dori clarificator la altitudinea intelectualității – era, este și va fi o imposibilitate pentru mine: eu și dl. Agrigoroaei facem parte din regnuri diferite.

Așa stând lucrurile, îi las dlui Agrigoroaei privilegiul de a continua fructuoasele sale demersuri pe cont propriu, asigurându-l că nu văd nici un motiv suplimentar pentru a mă mai ocupa de domnia sa, indiferent dacă i se pare sau nu că mai rămân lucruri de adăugat ori că pot apărea altele, încă și mai recompensante pentru apetitul său polemic. Vale!

6. Valorile în istoriografie

(Cel mai adeseori în istoriografie, la fel ca în alte domenii, profesioniștii caută să își acrediteze propriile contribuții în virtutea unui anume proiect ideal. Acesta poate fi formulat în termenii axiologiei și ai eticului (binele – fie el personal, public, al unui grup restrâns de inși, binele unui alt, unic, ins etc.; dreptatea, adevărul), al esteticului (frumosul, urâtul), al politicului (oportun, inoportun), al utilitarismului (folositor), al cognitivului (ameliorarea cunoașterii, satisfacerea curiozității), al notorietății (faima, gloria personală), al practicului (progresul în carieră). Există, prin urmare, o plajă întreagă de posibilități, iar istoricul – ca literatul, filosoful, omul de știință, birocratul ori polițistul – optează întotdeauna pentru unul sau mai multe dintre aceste repere. Fiecare dintre ele își are propria legitimitate, iar adeziunea la unul în detrimentul altora ține de decizii intime, subiective. Recunoscând acest din urmă fapt, în estimarea contribuției cercetătorilor trecutului opțiunea pentru un anume ancadrament valoric și nu altul este importantă atunci când se urmărește înțelegerea corectă, mai de profunzime, a prestației lor, dincolo de ceea ce spune pagina scrisă în litera ei.)

În diversitatea atâtor posibilități, opțiunea lui Jean Ancel – istoricul neconcesiv al Holocaustului românesc – pentru studiul amplu și minuțios al persecuțiilor evreilor români dintre cele două războaie mondiale, într-o operă prodigioasă, de o viață întreagă, trebuie asociată, cred, cu pariul pe dreptatea și adevărul istoric. Pentru acest profesionist al istoriei contemporane, deslușirea proporțiilor Shoah în România, cu tot ceea ce a precedat și a însoțit fenomenul, este un imperativ etic.

Se poate spune, desigur, că Ancel este un istoric evreu interesat de istoria poporului său într-un moment de cumpănă, ținut cu dibăcie secret de către statul român de ieri și de azi și diminuat în percepția urmașilor dintr-o premeditare lesne de înțeles. La fel ar fi făcut, desigur, și un istoric de la noi cu trecutul autohton, un maghiar cu istoria maghiară etc. Obiecția are în vedere identificarea unei alte adeziuni: cea patriotică, nu mai puțin importantă în subîntinderea multor demersuri. Dar Jean Ancel rămâne, prin naștere, formație și tematica preferențială, legat în egală măsură, în pofida oricăror aparențe, nu numai de istoria evreiască, ci și de istoria românească. A nu observa acest lucru poate însemna refuzul de a înțelege pariul istoricului profesionist ca pe o îndeletnicire esențialmente inchizitivă, critică, și a-l reduce la obediențe afective, politice, propagandistice ori religioase, rasiale și chiar civilizaționale.

Din acest punct de vedere, Jean Ancel scrie altfel decât alți confrăți istoria românilor și a României în contemporaneitate. Faptul că atenția lui este atrasă mai

cu seamă de modul aberant de funcționare a statalității românești în epoca exceselor brune, a dictaturilor de extremă dreaptă din partea secundă a epocii interbelice, nu schimbă cu nimic situația. Dimpotrivă, contribuția lui este cu atât mai importantă cu cât, îndepărtându-se de mult dezbătutele cazuri german și italian – de-acum „clasice” în materie – el vrea să înțeleagă ce s-a petrecut la una dintre periferiile arealului extremist european, într-o țară cu trecut agrar și cu o structură socială încă profund țărănească, unde legătura dintre elitele intelectuale și cele politice a trecut prin pactul statalist, aservindu-le sau confundându-le (după caz) pe primele celorlalte.

Întrebărilor iscate, nu o dată, de istorici și de sociologi, cu privire la rolul, tipul, țelurile, actorii principali și secundari ai scenei statale românești, Jean Ancel le-a dat un răspuns foarte motivat din punct de vedere personal, dar nu mai puțin documentat și argumentat. Conform acestuia, România interbelică și, mai cu seamă, cea a anilor treizeci, a fost unul din focarele răbufnirii intoleranței ideologice, antisemite și xenofobe, iar principalii responsabili pentru acest parcurs sunt elitele intelectuale, cele politice și instituțiile statului, pârguții docile în mâinile decidenților.

Se remarcă, așadar, că, în pofida pretenției statului român că, după Marea Unire din 1918, ajunsese să devină reprezentantul cel mai fidel al majorității românilor – integrați de-acum în hotarele statului național și apți să decidă pentru ei înșiși, la ei acasă -, între marea mulțime a cetățenilor (majoritari și minoritari, deopotrivă) și organismele statului (administrație, armată, poliție etc.) s-a creat o falie lărgită mereu, cu sprijinul unei părți semnificative a elitelor. Sub pretextul că se adâncește pentru a proteja mai bine „ființa neamului”, puritatea etnică, România și pe români, de diverse pericole, această prăpastie a înghițit, rând pe rând, drepturile civile ale evreilor, partidele democrate și democrația burgheză, ideea de toleranță politică, așezând în loc dictatura, anarhia – prin asmuțirea unor categorii de cetățeni împotriva altora -, asasinatul politic, jaful economic și dezorganizarea internă. Ea a ajuns să contribuie decisiv și la dezagregarea statală ca atare prin pierderi teritoriale care, măcar în parte, puteau fi evitate cu arma în mână. Totodată, a instalat ca noutate politico-ideologică, și un soi de microimperialism zonal ortodoxist, teoretizat de ideologii celei de „a patra Rome” (Radu Dragnea, Nichifor Crainic, N. Iorga) și pus în aplicare cu elan războinic de către mareșalul Ion Antonescu odată cu depășirea etapei de reînstăpânire asupra Basarabiei, prin angajarea, cot la cot cu Germania hitleristă, în războiul antisovietic.

Dintre toate aceste deschideri, cărțile lui Jean Ancel – ca, de altfel, și cele scrise sau coordonate de Lya Benjamin și Radu Ioanid ori Carol Iancu – stăruie, cu temei, asupra aberantei despuieri a evreilor de drepturi, avere și chiar de propria lor viață prin aplicarea într-o manieră atroce, dezorganizată, rudimentară și chiar

cu un spor de cruzime, a ideii hitleriste a „soluției finale”. Procedând astfel, Jean Ancel aduce mari servicii istoriei românilor și a României, chiar dacă în cărțile pe care le scrie evocarea faptelor cu deplină economie de mijloace, dincolo de vreo retorică interpretativă, dă impresia unei lipse de retorică, unei abordări brutale, neprevenitoare. El dă, practic, oricui se încumetă, posibilitatea unei reevaluări radicale, curajoase, cinstite, a istoriei noastre în apropiatele decenii precomuniste, provocând un seism în conștiințele lucide și îndemnând la rescrierea substanțial diferită a istoriei României interbelice.

7. În loc de concluzii

Cum se lasă înțeleasă condiția istoricului în România ultimilor câțiva ani este o chestiune ce merită demersuri mult mai extinse și mai aplicate decât cel de față. Nici măcar rândurile de mai sus nu au ambiționat la mai mult decât la surprinderea câtorva liniamente posibile, nu și obligatorii pentru altcineva decât autorul rândurilor de față. Puținele exemplificări, câte au survenit în discuție, s-au referit mai curând la contingentele proaspete de condeieri și contributori în domeniul istoriografiei, fie din interiorul câmpului său, fie dinafara acestuia. Beneficiul, rămâne – ca întotdeauna atunci când se încearcă surprinderea „din mers”, a unui fenomen, abandonându-se orice poziții esențialiste și parmenidiene – acela de a atrage luarea aminte asupra unui domeniu în ebuliție, cu dezvoltări în multe direcții, dar mai cu seamă cu dibuiri și tatonări în ton cu interesul pentru eliminarea confuziei din alte domenii ale câmpului social și ale cunoașterii. Îndreptările la care am îndrăznit să atrag luarea aminte a cititorului sunt utile pentru înțelegerea disocierilor posibile din arealul scrisului istoric și al strategiilor promovării și perpetuării sale prin reprezentanții activi astăzi. Altminteri, nici o nevoie de convergență ori de unidiscursivitate nu subîntinde paginile survenite în actualul context. Dimpotrivă, pariul meu rămâne pe diversitate, inventivitate, inteligență și civilitate.

BIBLIOGRAFIE:

- Ancel, Jean, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască (1933 – 1944)*, 2 vol., Ed. Hasefer, 2001, 2003;
Idem, *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*, Iași, Ed. Polirom, Iași, 2005;
Idem, *The Economic Destruction of Romanian Jewry*, Jerusalem, Yad Vashem, 2007;
Braga, Corin, *Le Paradis interdit au Moyen Age. La quête manquée de l'Eden oriental*, Paris, L'Harmattan, 2004;

- Idem, *La quête manquée de l'Avalon occidentale. Le Paradis interdit au Moyen Age* – 2, Paris, L'Harmattan, 2006;
- Cesereanu, Ruxandra, *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conștiința românească* (eseu, Fundația Culturală Română, București, 1998);
- Idem, *Gulagul în conștiința românească* (eseu, ediția a doua, Polirom, 2005);
- Idem, *Panopticum. Tortura politică în secolul XX* (eseu, Institutul European, Iași, 2001);
- Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Ierarhia cerească. Ierarhia bisericească*, Iași, Institutul European, 1994;
- Jela, Doina, *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, București, Ed. Humanitas, 2001;
- Jela, Doina; Strat, Cătălin; Albu, Mihai: *Afacerea Meditația Transcendentală*, București, Ed. Humanitas, 2004;
- Jela, Doina, Tismăneanu, Vladimir (coord.), *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist*, București, Ed. Curtea Veche, 2006;
- Lazăr, Marius, *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești*, Cluj-Napoca, Ed. Limes, 2002;
- Malița, Liviu, *Eu, scriitorul, Condiția omului de litere din Ardeal între cele două războaie*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 1997;
- Nicoară, Toader, „Despre autoritate și despre lipsa ei în istoriografia română de azi” , în *Discobolul* (nr. 106-107-108, 2006);
- Panaiteescu, P. P., *Interpretări românești*, București, Ed. Enciclopedică, 1994, ed. de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely;
- Pârvan, Vasile, *Studii de istorie medievală și modernă*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1990, ediție îngrijită, note și indice de Lucian Nastasă, 390 p.
- Procopiu din Cezareea, *Istoria secretă*, București, Ed. Academiei, 1972; ed. a II-a, București, Ed. Gramar, 2006;
- Sebastian, Mihail, *Jurnal*, București, Ed. Humanitas, 1997, ed. de Gabriela Omăt și Leon Volovici.

REPERE ETICE PENTRU DESFĂȘURAREA CUREI PSIHANALITICE

Psihanaliza este un domeniu de cercetare care a fost dacă nu cu desăvârșire absent, cel puțin slab reprezentat în cultura românească. De aceea o oarecare aură de ezoterism înconjoară tot ce o privește și, ca orice ezoterism, ea inspiră o oarecare neîncredere dublată de o irezistibilă curiozitate. Ce va împiedica deci ca, odată cu intrarea într-un spațiu cultural european, unde psihanaliza, sub aspectul ei de practică, a ajuns aproape un loc comun, ce va împiedica societatea românească să treacă peste orice rezervă devorând acest domeniu, expunându-se lui în calitate de pacient (care ar dori doar să se cunoască mai bine), sau în calitate de analist (care ar dori să câștige o pâine într-un mod comod)? Or, psihanaliza e un domeniu pe cât de seducător, pe atât de periculos. Aplicată fără o bună cunoaștere teoretică și în absența unei experiențe practice prealabile, ea poate avea efecte grave și iremediabile. Din păcate, societatea occidentală n-a reușit să evite acest efect secundar constând în inflația cabinetelor de psihanaliză și a termenilor psihanalitici folosiți pentru orice banal eveniment cotidian. Astfel, pot fi întâlniți deseori pseudopsihanaliști care tratează psihanaliza ca pe o meserie, pseudoinițiați care se interesează de acest domeniu din pasiune pentru persoana lui Lacan, pseudopacienți care înlocuiesc relațiile sănătoase de prietenie cu relația cu psihanalistul. Pentru a evita încă de la început aceste efecte nefaste, societatea românească are nevoie de o bună cunoaștere a ceea ce înseamnă cura psihanalitică și trebuie să înțeleagă că simpla curiozitate nu constituie un bun suport pentru începutul acesteia. Psihanaliza este un proces lent care scoate la iveală o serie de informații pe care cei mai mulți dintre noi am prefera să nu le știm. Dacă nici un simptom nu împiedică desfășurarea unei vieți normale, sau cel puțin suportabile, psihanaliza nu va face decât să înrăutățească situația. În ce privește practica, orice persoană care vrea să devină analist trebuie să aibă onestitatea și respectul față de ceilalți pentru a nu o face doar formal. Lucrarea noastră se adresează acestora. Vom încerca în paginile care urmează, pornind de la teoria lui Jacques Lacan, să schițăm o explicație a ceea ce înseamnă practica psihanalitică. Într-o primă parte vom arăta ceea ce se petrece cu pacientul în timpul psihanalizei. Vom încerca să

explicăm ce înseamnă în teoria lacaniană vorbire plină și vorbire vidă și în ce constă opoziția lor. O a doua parte va fi dedicată rolului psihianalistului. Vom încerca să dezvoltăm această problemă pornind de la întrebarea asupra felului în care se poate obține vorbirea plină. În final, vom dedica o ultimă secțiune normelor etice pe care psihianalistul trebuie să le aibă în vedere înainte de a-și începe practica și abuzurile pe care practica psihianalizei le poate prilejui.

§1. Vorbire vidă și vorbire plină

În psihianaliză, teoria trebuie să se ajusteze la o practică ce implică rezultate concrete. Există întotdeauna un cadru aplicativ care verifică teoria, care îi măsoară eficacitatea. Aceasta pentru că subiectul analizei este un subiect care suferă. Pentru a se sustrage acestei suferințe el trebuie să-i găsească întâi cauza. Aceasta este misiunea curei psihianalitice. Supunându-se analizei, subiectul intră într-un context de intersubiectivitate care va provoca în discursul lui apariția unui adevăr. Acest adevăr, la un moment dat refutat, revine sub forma simptomului pentru a perturba viața subiectului. Discursul acestuia va scoate la iveală adevărata cauză a suferinței. Dar acest discurs va trebui mai întâi să învingă rezistența analizantului (a pacientului). Cauza suferinței, adevăratul declanșator, este un eveniment care subiectului îi pare atât de inacceptabil încât el preferă să-i ignore însăși existența, îngropându-l sub o serie de amintiri neesențiale. Discursul, al cărui scop e recuperarea evenimentului traumatizant, va întâmpina astfel o rezistență deosebit de puternică ce ia forma unei imagini narcisiste de sine, o ficțiune personală confortabilă care face ecran. Tot ceea ce subiectul introduce în discurs la persoana întâi nu se confundă cu tot ceea ce el asumă sub forma de « eu »¹. « Eu », persoana întâi, e asumată fără nici o distanță, el nu este tematizat așa cum nici corpul nu e tematizat atunci când subiectul se folosește de mâinile sale. Pe de altă parte, există o utilizare a persoanei întâi care se adaugă identității subiectului așa cum o unealtă se adaugă mâinii. Este vorba de uzajul tranzitiv « pe mine » (« moi »). Există o distanță între persoana întâi (« je »), ca reprezentant lingvistic al locului de unde se propagă discursul, și eu-l artificial, imaginea speculară pe care persoana întâi și-o dă sieși pentru a se putea sesiza ca obiect al propriei cunoașteri. În timpul curei, această imagine va fi tema principală a discursului analizantului. Analistul va trebui să demaște faptul că imaginea este

¹ Lacan speculează aici capacitatea limbii franceze de a exprima persoana I prin două cuvinte: « moi » și « je ». Primul corespunde cazului acuzativ și implică ideea de obiect, întărind astfel ideea lacaniană că ceea ce subiectul spune despre « moi » el spune de fapt despre o imagine pe care a creat-o despre sine și care se află în fața lui sub formă de obiect. « Moi » în discursul psihianalitic presupune întotdeauna un « je » obiectivat și prin aceasta inautentic.

alienantă pentru subiect deoarece ea nu este adevărata lui proiecție în cadrul discursului, ci doar o reprezentare secundară și fabricată. « Nimic », afirmă Lacan, « nu trebuie luat în considerare din ceea ce privește *sinele* (« moi ») subiectului care să nu poată fi reasumat de acesta sub forma « eu », deci la persoana întâi»². Acest discurs fals despre o imagine comodă pe care subiectul o fabrică despre sine pentru a păstra ascuns evenimentul traumatizant este ceea ce Lacan numește vorbire vidă, opunând-o vorbirii pline, care dă acces la adevărul personal al analizantului. Acesta nu iese la iveală decât cu prețul destabilizării imaginii false, cu prețul renunțării la ficțiunile pe care subiectul le-a creat despre sine. Între cuvintele vorbirii vide, care va fi pusă constant sub semnul întrebării de-a lungul curei, se va contura sensul vorbirii pline care relevă evenimentul traumatizant. « Dacă acest eveniment este recunoscut ca fiind cauza simptomului, această lucră este posibil doar pentru că punerea în cuvinte a unuia determină dezamorsarea celui alt »³. Psihanaliza se desfășoară în totalitate pe terenul limbajului și nimic, în afara vorbirii pline a analizantului, nu poate duce la vindecarea acestuia.

Am putea face ușor o paralelă între vorbirea vidă și vorbirea plină la Lacan, pe de o parte, și vorbirea vorbită și vorbirea vorbitoare la Merleau-Ponty, pe de altă parte. Vorbirea vorbitoare (*parole parlante*) la Merleau-Ponty este vorbirea care dă expresie unui sens nou, în timp ce vorbirea vorbită este vorbirea deja consacrată, al cărei caz limită este clișeul. Observăm că teoria lui Merleau-Ponty oferă un fel de cadru teoretic pentru înțelegerea termenilor lacanieni. Dar dacă vorbirea vorbitoare caracterizează limbajul aducător de noi sensuri în orice domeniu, vorbirea plină are ca domeniu și ca temă însăși viața analizantului. În psihanaliză, analizantul este chemat să vorbească despre sine și despre nimic altceva. Vorbirea sa, când va fi vorbitoare, nu va exprima adevăruri de ordin general, ci adevăruri foarte personale și pe care deseori subiectul ar prefera să le lase sub tăcere. În cadrul acestui tip special de discurs vorbirea vorbitoare nu țâșnește dintr-o dorință a subiectului, dintr-un prea plin al trăirii sale, ca în cazul poeziei spre exemplu, ci dintr-o reală necesitate. El are nevoie de vorbirea vorbitoare. Nu este un privilegiat prin intermediul căruia un sens nou a ales să-și găsească expresia ci, dimpotrivă, este forțat să găsească o expresie pentru sensul ascuns și s-o asume. Psihanaliza nu este deci altceva decât un proces lent și dureros prin care un om trebuie să dea expresie unui adevăr care îl privește în cel mai intim mod posibil. Este un proces dureros, deoarece el va răsturna toate certitudinile

² Lacan, Jacques, "Fonction et champ de la parole et du langage" in *Ecrits I*, Paris, Seuil, 1999, p. 249 (Traducerea din franceză a citatelor ne aparține).

³ Ibid., p. 253.

despre sine care îl ajutau să se confrunte cu propria viață. La urma urmei, subiectul ar prefera să ignore noul sens și să rămână învăluit de ficțiunile sale încurajatoare. Dacă se supune psihanalizei este pentru că ficțiunile sale nu mai reușesc să țină la respect secretele pe care le ascund. Altfel spus, subiectul nu are de ales, vorbirea plină vorbește prin intermediul corpului și al spiritului său fără ca el să o poată controla. De acum înainte tot ce poate face este să găsească un interlocutor care poate primi și interpreta această vorbire astfel încât ea să devină vorbire vorbită, deci asumată și astfel sub controlul subiectului.

§2. Cum se obține vorbirea plină

Scopul psihanalizei este de a « demistifica camuflajele subiective »⁴ pentru a descoperi cauza simptomului, evenimentul traumatic. Este vorba de un travaliu comun la care analistul participă în aceeași măsură ca analizantul. Pentru a descoperi propriul adevăr, subiectul trebuie să treacă prin trei etape succesive ale unui *working through* care îl va conduce, traversând vorbirea vidă, la propriul adevăr. Aceste trei etape sunt frustrarea, agresiunea și regresivitatea. Trebuie să înțelegem că în cadrul unei bune psihanalize nici frustrarea, nici agresiunea nu se îndreaptă împotriva analistului. Adevăratul pericol la care se expune subiectul este acela de a rămâne blocat în propriile fantezii. Frustrarea sa decurge din intuiția faptului că propriul lui discurs îl trădează, expunând un sine care nu coincide cu eu-l lui. « Atunci el realizează diferența între mirajul monologului animat de fanteziile acomodante și travaliul forțat al acestui discurs fără cale de scăpare pe care psihologul, nu fără umor, terapeutul, nu fără viclenie, l-au împodobit cu numele de « asociere liberă » »⁵. Frustrarea subiectului care, cu toate că încearcă, nu reușește să se înțeleagă pe sine altfel decât punându-se ca obiect, lasă loc unei agresivități ce se dirijează împotriva propriului discurs. Astfel, între « sinele » fabricat și « eu-l » care vorbește se deschide o distanță în care se poate produce regresivitatea, respectiv anamneza vorbirii pline.

Există în textele lui Lacan o idee ce se regăsește și în *Cercetările Logice* ale lui Husserl, anume că există două tipuri de limbaj. Primul dintre acestea se constituie sub forma unei semnificări, ca un cod în care fiecărui semn îi corespunde o semnificație fixă. Un astfel de limbaj e stabilit o dată pentru totdeauna, iar transparența lui împiedică orice posibilitate de a ascunde ceva în spatele lui. Acest limbaj are ca scop comunicarea, ca și criteriu exactitudinea. În

⁴ Ibid., p. 239.

⁵ Ibid., p. 247.

consecință, orice subiect care îl folosește înțelege imediat și fără rest ceea ce el exprimă, iar aceasta într-o încredere absolută față de interlocutori. Celălalt tip de limbaj este limbajul problematic al subînțeleșurilor, al echivocurilor. El este adevăratul mediu al intersubiectivității deoarece « odată cu el trecem din domeniul exactității în cel al adevărului »⁶. Or, acolo unde se pune problema adevărului, altfel spus acolo unde e prezentă posibilitatea falsului, unde interlocutorii recunosc unul în celălalt ceva străin, necunoscut și incontrollabil, acolo este necesară interpretarea. Adevăratul limbaj uman face parte din această a doua categorie. Vom încerca să transpunem această teorie în domeniul psihanalizei. Vorbirea vidă introduce un sine menit să reprezinte subiectul, un fel de păpușă făcută din material lingvistic pe care o decorează cu toate calitățile pe care i-ar place să le dețină. Această vorbire se vrea comunicarea exactă pe care subiectul o face despre sine. Rolul psihanalistului constă în a pune în evidență textura acestui discurs, faptul că el ascunde ceva care necesită o interpretare. Astfel, rolul lui nu e atât de a interpreta, cât de a arăta că există ceva care trebuie interpretat. Singur analizantul poate interpreta propriile sale experiențe, iar adevărul pe care trebuie să-l descopere nu este valabil decât pentru el. Ne permitem să reproducem aici un pasaj mai consistent din textul lui Lacan, *Fonction et champ de la parole et du langage* deoarece credem că el concentrează în cele 20 de rânduri ale sale esența mecanismului curei psihanalitice:

„Mijloacele sale sunt cele ale vorbirii în măsura în care ea dă sens funcțiunilor individului ; domeniul ei este cel al discursului concret ca și câmp al realității transindividuale a subiectului ; operațiile ei sunt cele ale istoriei deoarece ea constituie apariția adevărului în real.

În primul rând, când subiectul se angajează în analiză, el acceptă o poziție mai constituantă în esența ei decât orice prescripții de care el se lasă mai mult sau mai puțin dirijat : cea a interlocuțiunii, și nu găsim că ar fi un inconvenient că aceasta îl lasă pe auditor fără cuvinte⁷. Căci avem aici ocazia de a insista asupra faptului că alocuțiunea subiectului implică un interlocutor, altfel spus că locutorul se constituie ca intersubiectivitate.

⁶ Lacan, Jacques, "Le séminaire sur "La lettre volée"", în op. cit., p. 20.

⁷ În original « en effet, quand le sujet s'engage dans l'analyse, il accepte une position plus constituante en elle-même que toutes les consignes dont il se laisse plus ou moins leurrer: celle de l'interlocution, et nous ne voyons pas d'inconvénient à ce que cette remarque laisse l'auditeur interloqué ». Frază tipic lacaniană, ea stabilește un joc de cuvinte intraductibil în română între « interlocution » care înseamnă dialog și « interloqué » care semnifică o surpriză.

În al doilea rând, pe baza acestei interlocuțiuni, în măsura în care ea include răspunsul interlocutorului, putem înțelege ceea ce Freud numește restituirea continuității în motivațiile subiectului. Analiza operațională a acestui obiectiv arată că el nu se realizează decât în cadrul continuității intersubiective a discursului în care se constituie istoria subiectului ».⁸

Ceea ce este esențial pentru reușita curei este, deci, contextul intersubiectiv care face posibil discursul analizantului prin faptul că-l incită pe acesta să vorbească. Aceasta pentru că « nu există vorbire fără răspuns, chiar dacă ea nu este întâmpinată decât de tăcere, atâta timp cât ea are un auditor »⁹. Dacă această condiție e împlinită, subiectul va reuși să reorganizeze evenimentele vieții sale într-o istorie care să degaje un sens. În fapt, sensul istoriei personale nu preexistă acestei situații de discurs. Istoria însăși a subiectului nu este altceva decât o serie de amintiri incoerente înainte ca vorbirea să le ordone în funcție de un sens. Nu există deci un adevăr prestabilit pe care subiectul să-l asume într-un act de sinceritate. Reluând cuvintele lui Guy-Félix Duportail, « psihanaliza lacaniană se confruntă cu adevăruri singulare de alt ordin decât cel al principiilor explicative proprii științelor »¹⁰. Doar subiectul poate recunoaște propriul adevăr ca atare, iar aceasta fără a-l cunoaște dinainte. Esențial pentru reușita psihanalizei este însă contextul de intersubiectivitate, al cărui garant este psihanalistul. Cine este acest personaj și care poate fi adevăratul său rol într-un asemenea context? Căci contextul este cel al unui discurs concentrat exclusiv asupra vieții, experienței, istoriei personale a analizantului. Care ar putea fi contribuția altcuiva decât a analizantului privind această temă?

În realitate, rolul psihanalistului nu este să vorbească. Cu cât vorbește mai puțin, cu atât ascultă mai bine. Arta lui este de a asculta, de a asculta într-o manieră specială «luând povestirea unui eveniment cotidian drept o apologie adresată celui care știe să asculte, o lungă prosopopee drept o interjecție directă, sau, dimpotrivă, un simplu lapsus drept o declarație complexă, oftatul unei tăceri drept un întreg parcurs liric pe care-l suplinește »¹¹. Ceea ce analizantul solicită nu e un partener de dialog, ceea ce se întâmplă între el și analist nu e o dezbatere. Psihanalistul asigură contextul intersubiectiv, păstrându-se în același timp la limita subiectivității. Adevăratul dialog are loc în acest aparent monolog al analizantului. Adevărata dispută se produce între discursul masiv al vorbirii vide și un al treilea

⁸ Lacan, Jacques, "Fonction et champ de la parole et du langage" in op. cit., p. 256.

⁹ Ibid., p. 246.

¹⁰ Duportail, G. F., *L'"a priori" littéral*, Paris, Cerf, 2003, p. 115.

¹¹ Lacan, Jacques, "Fonction et champ de la parole et du langage" in op. cit., p. 250.

interlocutor, necunoscut și invizibil, care se înserează în discurs pentru a-și pune amprenta ironică, pentru a slăbi afirmațiile, a răsturna sensul cuvintelor, a introduce echivocul în inima antinomiilor cele mai clare. Acest interlocutor misterios care sabotează la fiecare pas autoritatea subiectului vorbitor nu este altceva decât inconștientul, descris de Lacan drept « această parte a discursului concret transindividual care îi lipsește subiectului pentru a restabili continuitatea discursului său conștient »¹². Ceea ce psihianalistul ascultă de fapt în discursul analizantului este această dispută internă. El își ascultă pacientul așa cum un critic muzical ascultă o simfonie, nu pentru plăcerea provocată de muzică, ci pentru a extrage partitura. El refuză seducția interpretărilor pacientului pentru a da atenție mai degrabă ritmului, nuanțelor, micilor greșeli ce se strecoară în discurs. Urechea lui este în același timp distrată și mult mai fină decât cea a interlocutorului normal, căci el aude nu doar o voce, dă atenție nu doar sensului cuvintelor ci și modului în care sunt alese și în care se compun, altfel spus nu doar semnificatului, ci mai ales semnificantului. În discursul analizantului, orice poate face semn către evenimentul traumatizant, de la teoria cea mai complexă reluată cu insistență la cel mai scurt moment de tăcere care intrerupe neașteptat fluxul vorbirii. Orice poate avea sens atâta vreme cât se face abstracție tocmai de sensul cuvintelor. Ceea ce analistul ascultă este deja o interpretare pe care subiectul o face evenimentelor propriei vieți. Această interpretare relevă deja de o selecție, iar psihianalistul operează în fapt o interpretare de gradul doi în care « controlul joacă rol de filtru, uneori de refractar al discursului subiectului și că, astfel, ceea ce este prezentat controlorului este o stereografie care degajă deja cele trei-patru registre unde se poate citi partitura acestui discurs. »¹³. Primul comentariu, pe care subiectul îl face cu privire la propria viață limitează și determină accesul la evenimentele importante. Psihianalistul trebuie, pentru a trece de această barieră, să asculte partitura, respectiv repetițiile, lapsusurile, pauzele, greșelile. El ascultă tot ceea ce un alt interlocutor s-ar grăbi să ignore. Când, în sfârșit, el ia cuvântul, ceea ce el spune nu răspunde întrebărilor analizantului. Un răspuns ar încuraja subiectul să se adâncească în vorbirea vidă. Dacă psihianalistul pare uneori impertinent, această « impertinență a psihianalistului este în fond impertinența literei interpretate în raport cu semnificația împărtășită »¹⁴, sau în termeni saussurieni, arbitraritatea semnului în raport cu sensul vehiculat. Iată deci că, dacă contextul psihianalitic este unul intersubiectiv, el este de un tip special, la fel ca și interlocutorii dintre care

¹² Ibid., p. 257

¹³ Ibid., p. 251

¹⁴ Duportail, G. F., *L' "a priori" littéral*, op. cit., p. 135

unul vorbește fără oprire, iar celălalt răspunde pe de lături. Cu toate că pare un dialog de surzi, el ascunde de fapt un altul care are un sens profund. Discursul inconștientului amintește strategiile medievale de a ascunde documente importante scriind deasupra texte fără importanță. În psihanaliză, acest sens ascuns se găsește acolo unde în mod normal nu ar trebui să existe sens, ci doar semnificativ. El este adevărata miză a psihanalizei care ajunge la o concluzie în momentul în care sensul e revelat. Psihanalistul se află în poziția de a face un fel de invocare sau, în termeni lacanieni, el trebuie « să atragă de partea lui zeii altora »¹⁵. Este o operație pe care trebuie s-o facă împreună cu analizantul și nu împotriva acestuia. Dacă psihanalistul reușește să extragă din zumzetul imperceptibil al inconștientului sensul ascuns, atunci cei doi interlocutori au reușit să realizeze un *Einfühlung* înainte de a atinge nivelul sensului și de a trece în relația obișnuită de dialog. Ei au reuși să realizeze un *Einfühlung* la nivel de semnificativ. În spatele dialogului de surzi, se ascunde deci adevăratul vorbitor, inconștientul analizantului, iar urechea distrată a psihanalistului maschează urechea fină a vânătorului de fantome.

§3. Norme etice și abuzuri

Cura psihanalitică este o practică menită să străpungă sistemele de apărare ale analizantului pentru a obține un adevăr pe care acesta ar prefera să-l facă uitat. De aceea, ea presupune o doză de violență care, dacă este prost direcționată, riscă să producă dereglări mai grave decât problema inițială. De aceea, un psihanalist serios trebuie să stăpânească atât teoria cât și practica psihanalitică. Este un loc comun deja în mediile unde psihanaliza este cunoscută că psihanalistul trebuie să fi urmat el însuși o cură pentru a fi capabil de a înțelege în profunzime mecanismele care funcționează de-a lungul travaliului psihanalitic. Doar din interiorul curei se poate înțelege ce înseamnă aceasta și care este amploarea răsturnărilor pe care ea o produce. Această condiție minimală pentru practica psihanalizei asigură responsabilizarea analistului față de pacientul său care nu este un simplu obiect de studiu pasiv ci un interlocutor situat, cum spune Lacan, « de aceeași parte a zidului limbajului ».

Având în vedere situația fragilă a analizantului, care se expune în cadrul curei inevitabilei violențe de a apărea gol și lipsit de orice apărare în fața altei ființe umane, două tipuri de abuz pot apărea în practica psihanalistului. El poate fie să facă prea mult, fie prea puțin. În ambele cazuri, el atrage asupra sa atenția

¹⁵ Lacan, Jacques, *Les formations de l'inconscient*, op. cit., p.152.

analizantului, în primul caz sub forma agresivității, în al doilea sub forma frustrării. Or, eficiența psihanalizei constă în faptul că analizantul transformă situația intersubiectivă normală în cazul limită psihanalitic unde interlocutorul, redus la minimum, poate asculta din umbră discursul semnificantului, în timp ce analizantul își creează singur interlocutorul prin transfer. Transferul este un concept psihanalitic introdus de Freud care denumește felul în care se reglează, încă de la începutul curei, relația analist-analizant. Analizantul se îndreaptă spre analist ca spre cel care poate să-l vindece, care detine o cunoaștere care lui îi lipsește. Cum am văzut mai sus, în realitate psihanalistul are infinit mai puține cunoștințe concrete asupra vieții analizantului decât acesta. Dacă, însă, la începutul curei se produce transferul, aceasta înseamnă că analistul a reușit să câștige încrederea analizantului. De acum înainte, analizantul va vorbi despre sine și în același timp își va asculta propriul discurs din poziția analistului, despre care își imaginează că știe exact când informația este falsă, fabricată. Această dedublare este metoda care garantează că ficțiunile acomodante vor fi demontate una câte una, căci analizantul va simți jumătățile de adevăr din propriul discurs. În timp ce analizantul împlinește practic singur travaliul curei, analistul joacă rolul matorului, fiind declanșatorul și garantul indispensabil al întregului proces.

Orice abuz din partea analistului va periclita instalarea transferului. Dacă el este prea prezent, analizantul riscă să rateze intrarea în logica curei, fiind condamnat să joace un spectacol în fața analistului, spectacol ce are ca singur scop trezirea interesului acestuia. Același efect îl poate avea și intervenția prea ștearsă a analistului, astfel contextul de intersubiectivitate fiind insuficient amorsat. Dacă analizantul nu are destulă încredere în analist, dacă el este conștient de monologul său, dacă este întrerupt prea des sau nu destul de des, cura va fi ratată.

De aceea, condiția indispensabilă pentru practica psihanalizei este urmarea prealabilă a unei cure care garantează, prin experiența personală, un minim de fler. Dar un bun psihanalist este ca un artist, dirijat de inspirație. El trebuie să simtă ritmul analizei, momentul ideal pentru a interveni și, dincolo de toate acestea, trebuie să înțeleagă în profunzime teoria care stă la baza întregului proces.

TRANSFERUL ȘI CONTRATRANSFERUL PSIHOTERAPEUTIC

PRIMELE CONSIDERAȚII PRIVIND ETICA PROFESIONALĂ

ÎN PLAN PSIHANALITIC

În practica psihoterapeutică, transferul și contratransferul terapeutic constituie o „pantă alunecoasă” la limita eticii profesionale. „Vindecările noastre”, îi spune Freud lui Carl Gustav Jung spre sfârșitul anului 1906, se produc prin fixarea dominației unui libido în transfer. „Și acest transfer asigură impulsul înțelegerii și traducerii înconștientului; unde acesta refuză să acționeze, pacientul nu-și dă silința sau nu ascultă, atunci când îi prezentăm traducerea pe care am descoperit-o. Este esențialmente o vindecare prin iubire.”¹ Putem vorbi în acest caz despre o etica a lui Eros în care transferul îndeplinește un rol terapeutic. Vom urmări ulterior modalitatea în care psihoterapeutul trebuie să conlucreze cu pacientul pentru a obține rezultate pozitive. Acesta trebuie să redirecționeze prin manipulare sentimentele pacientului cu scopul de a vindeca. Problema care apare aici este însă aceea a *intenționalității și cauzei*.

Cum putem identifica intenționalitatea și cauzalitatea? Cum putem încadra între orientarea utilitaristă și cerințele deontologice transferul și contratransferul? Care sunt limitele etice în planul intervenției psihosociale pornind de la problema transferului? Acestea sunt o parte din întrebările la care vom încerca să răspundem în această lucrare.

„Nici un trecut nu poate să-i indice omului cum trebuie să se comporte.”² Un anume solipsism etic nu îl salvează pe om de la criza la care societatea îl supune prin modificarea valorilor sale morale. Criza fiecărei epoci, dată de o modificare a valorilor, constituie o modalitate de responsabilizare a omului în ideea unei relaționări cu lumea. *Conștiința și suferința umană* rămân însă constante ale ființei

¹ Peter Gay, *Freud – o viață pentru timpul nostru*, Editura Trei, 1998, p. 307.

² Karl Jaspers *De la psihiatrie la trăire istorică și filosofia istoriei*, în C., I., Gulian „Axiologie și istorie în gândirea contemporană”, Editura Academiei Române, București, 1991, p. 147.

umane după care am putea analiza o acțiune ca fiind sau nu morală. Considerăm o societate ca fiind mai bună, după criterii și percepții ale ființei umane, motiv pentru care tindem să credem că și acțiunile devin sau nu morale, pentru că societatea le percepe și le conferă o anume conotație. Omul este o ființă etică. Ceea ce îl face să acționeze altfel sunt valorile după care societatea se ghidează.

Existența acestei societăți în tranziție, ce se îndreaptă spre globalizare, a determinat o mișcare reală și de ordin mental, pe distanțe ce nu mai pot fi suportate, pentru că există sentimentul că suntem aici, pretutindeni și nicăieri. Această continuă mișcare conduce la o instabilitate generală cu efecte în plan psihic și socio-economic, ce se resimte în starea de sănătate a membrilor societății din care facem parte. În acest context demersul terapeutic constituie un prim subiect de analiză din perspectivă etică. Intenționalitatea acestuia este primul *indiciu* care ne conduce spre o analiză a teoriei inconștientului din care derivă ulterior ceea ce psihanaliza ortodoxă a numit transfer și contratransfer terapeutic.

Libertatea ființei umane constituie și de această dată un subiect de analiză deoarece este în strânsă legătură cu demersul terapeutic. Analiza gradului de autonomie individuală cuprinde și aria profesională, fapt ce ne conduce la o analiză a cuvântului „deontologie”. Cuvântul „deontologie” provine din combinația a doi termeni grecești: *deon*, care înseamnă a lega, a obliga, a înlănțui și *telos* care are sens de împlinire, completare care conduce la ideea de scop³. Astfel analizate și separate cele două componente ale termenului de deontologie, putem spune că, deontologia este știința al cărei scop constă în identificarea obligațiilor și datoriiilor specifice unor activități practice. Dacă analiza și traducerea de față sunt corecte ne situăm, se pare, din nou într-o dilemă cu privire la autonomia individuală, care e restrânsă prin însăși conținutul etimologic. Dilema e dată de faptul că deontologia obligă și îi *înlănțuiește* pe practicienii din domeniul intervențiilor de natură psihosocială, în niște rigori care limitează autonomia deciziilor, care sunt plasate într-un plan secund.

Logica deontică actuală necesită prin urmare o nouă interpretare, care nu o exclude sau anihilează pe cea anterioară, ci o face mai accesibilă, în sensul că nu-și propune să ușureze cerințele morale, ci încearcă să ofere posibilitatea de a fi puțin mai morală. Accentul actual al deontologiei se vrea a fi unul ce acordă importanță vocației, pentru că în relația cu ființa umană ceea ce capătă o deosebită valoare este iubirea și înțelegerea celui alt într-o manieră în care nu-i afectează eul moral. În lucrarea de față, datorită spațiului limitat, vom face referire doar la psihanaliză, în ideea identificării unor direcții ale acțiunii sub aspect deontologic.

³ Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, Hachette, 1985

Am ales psihanaliza ca spațiu de analiză a eului moral și, prin aceasta, a ființei umane în ansamblul său psihic și social, deoarece considerăm că, începând cu psihanaliza, comportamentul sub aspect moral beneficiază de o analiză mai amplă, care nu exclude perspectiva eticii filosofice. În acest sens subscriem perspectivei lui Ștefan Odobleja potrivit căreia „în igiena intelectuală filosofia este foarte utilă pentru menținerea unui just echilibru intelectual. (...) Datorită filosofiei reușim să evităm daunele unei specializări excesive și să neutralizăm dezavantajele unei culturi cu orizonturi limitate.”⁴

O analiză a deontologiei intervenției psihosociale și, prin aceasta, a psihanalizei ne-ar ajuta să înțelegem în ce măsură etica își mai păstrează în acest context o anume autonomie, atât ca știință, cât și ca direcție de analiză a libertății și autonomiei individului. Pledăm așadar pentru o tradiție a inconștientului cu scopul de a aduce în plan real natura morală a ființei umane în ciuda faptului că însăși inconștientul a fost considerat o perioadă ca reprezentând o problemă morală.

Prin lucrarea de față dorim să vedem în ce măsură, în practica psihanalitică, practicianul interpretează mesajele și influențează clientul într-un sens benefic acestuia, păstrând în tot acest timp autonomia sa.

Psihanaliza ortodoxă prin intermediul lui S. Freud introduce teoria inconștientului din care vor deriva ulterior toate celelalte descoperiri ale psihanalizei – transferul și contratransferul terapeutic, complexul Oedip – Electra, semnificația viselor. Teoria în sine aduce vremii un surplus de eficiență și umanitate în tratarea bolilor psihice, însă, ca mai aproape toate teoriile, are și o latură mai puțin pozitivă.

Potivit teoriei inconștientului „nici un om nu este stăpân pe ceea ce spune sau face.”⁵ Ne întrebăm prin urmare dacă, într-o asemenea situație, nu apare o situație aporetică în privința libertății individului care are sau nu efecte în plan moral cu privire la integritatea eului său moral și social. Ființa umană are nevoie cel mai adesea de justificări și explicitări cu privire la acceptarea de norme și legi și mai ales cu privire la propria persoană, ori practica psihanalitică ne va dezvălui, în analiza celor ce urmează, absența unor astfel de explicitări ca urmare a acceptării și aplicării teoriei inconștientului. „Și e probabil că indivizii cu o adevărată autonomie a judecății detestă și se opun intervenției doar pentru că e intervenție”⁶, aspect ce intervine adesea în procesul terapeutic.

Orice proces psihoterapeutic este eficient atunci când s-a produs relația de transfer și când clientul își recapătă sau dobândește independența interioară prin

⁴ Ștefan Odobleja, *Psihologia consonantistă*, Editura Științifică Enciclopedică, București, 1982, p. 510

⁵ Elisabeth Roudinesco, *De la Sigmund Freud la Jacques Lacan*, Editura Humanitas, 1995, p.32

⁶ Zigmunt Bauman, *Etica postmodernă*, Editura Amarcord, Timișoara, 2000, p. 14

care se produce și cea exterioară. Fără dobândirea acestei autonomii și găsirea acelei stări interioare adecvate aproape că am putea spune că nu s-a realizat nimic. Dar eficiența oricărei intervenții psihoterapeutice depinde și de puterea și voința clientului în ceea ce privește vindecarea.

Într-o perspectivă nouă cu privire la analiza transferului și contratransferului, etica *eros*-ului evidențiază mobilurile vieții și rolul *eros*-ului în tot ceea ce presupune cunoaștere și comuniune cu celălalt. De la Platon și până la Freud ființa umană conștientizează importanța și rolul iubirii. „Pentru toți cei ce sunt destinați filosofiei ori magiei, este deplin evident că legătura cea mai înaltă, cea mai importantă și cea mai generală (*vinculum summum*, *praecipuum* et *generalissimum*) aparține *eros*ului; și de aceea platonicienii au numit iubirea Marele Demon, „*daemon magnus*.” Iubirea este sursa din care pot deriva toate celelalte, este forță creatoare, iar Freud identifică tocmai aceasta atunci când vorbește de transfer. Iubirea conduce la un transfer către celălalt, de sentimente, trăiri și dorințe, iubirea este proiecție a eului în alter-ego. Magia spune I. P. Culianu „nu este decât un *eros* aplicat, dirijat, provocat de operator”, or transferul terapeutic pe care îl descoperă Freud în cadrul celebrului caz Dora, constă tocmai în identificarea acestui *eros* și reorientarea lui în vederea vindecării. În psihologie transferul este privit din mai multe perspective și anume:

- ♦ „*Transfer senzorial* – înțelegându-se prin aceasta traducerea unei percepții dintr-un domeniu senzorial în altul;
- ♦ *Transfer de sentimente*;
- ♦ *Transfer de învățare și deprinderi*. „Acest transfer de învățare este uneori pozitiv, prin opoziție cu un transfer zis negativ, ce desemnează interferența negativă a unei prime învățări asupra uneia ulterioare.”⁸

În mod clasic, transferul este recunoscut ca terenul pe care se desfășoară problematica unei cure psihanalitice, instalarea, modalitățile, interpretare și rezolvarea sa caracterizând-o pe aceasta.⁹ Omul este sugestibil pentru că transferă, iar sugestia medicală, de exemplu, este înțeleasă ca derivat al sugestiei parentale. Clientul vine la terapie, de cele mai multe ori, pentru că știe că acolo poate găsi soluții la problema sa, iar contextul terapeutic ca atare este similar cu acel context familial. Iar lupta terapeutului se desfășoară între *Eros* și *Thanatos* și în toată

⁷ Ioan Petru Culianu, *Eros și Magie în Renaștere 1484*, Editura Nemira 1994, p.137

⁸ Jean Laplanche, J.B. Pontalis, *Vocabularul psihanalizei*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 437

⁹ Idem, p. 437.

această avalanșă de sentimente și trăiri nu e nimic straniu sau lipsit de obiectivitate ca transferul pacientului să determine contratransferul.

„Numitorul comun al tuturor fenomenelor de transfer este repetiția, care se instalează spontan atât în viață, cât și în terapie. Doamna X sau domnul Y intră mereu în aceleași modele de reacție conflictuale. Reeditări sau copii par să se repete în mod automat, deși în plan conștient sunt făcute mari eforturi de schimbare a comportamentului.”¹⁰ Prin urmare transferul este un proces care poate apărea nu numai în spațiul terapeutic, ci aproape în toate contextele, condiția esențială fiind aceea a existenței unor criterii cum ar fi: autoritatea, afecțiunea, asemănarea fizică sau psihică cu un model pozitiv sau negativ, prezența unui simptom, etc. „Când copii se duc la școală, învățătorii și profesorii lor devin pe durata orelor de clasă, substituiți ai părinților, copiii transferând asupra cadrului didactic ceva din simțămintele pe care le au pentru părinți și fiind, la rândul lor influențați de personalitățile oamenilor școlii.”¹¹ Așadar transferul reprezintă un model al configurațiilor interumane pe baza căruia ființa umană „restructurează și înțelege lumea socială, mai exact acele realități sociale concrete și vii ce o caracterizează ca persoană.”¹²

Peter Gay este de părere că, în context terapeutic, are loc la nivel inconștient dar și conștient o distribuție de forțe „arma pacientului în campania împotriva nevrozei lui este discuția; arma analistului este interpretarea.”¹³ Însă și această interpretare e necesar să vină atunci când clientul e pregătit pentru aceasta și după o perioadă în care s-a putut crea un transfer solid. În context terapeutic, influența este reciprocă, chiar dacă terapeutul încearcă o convertire a pacientului în scopul soluționării problematicei acestuia din urmă. Interpretările și diversele forme de răspuns care se acordă pe parcursul procesului psihoterapeutic au un rol major cu privire la trăirile interioare ale celui ce se află în terapie. Astfel că unii terapeuți realizează interpretări pentru a arăta cât anume au înțeles și ce anume nu s-a înțeles. Winnicott chiar spune cu referire la interpretări că „dacă nu faci nici una, pacientul rămâne cu impresia că înțeleg totul.”¹⁴ Un alt rol al interpretărilor constă în a mobiliza forțele interne și externe ale clientului și mai cu seamă pe cele

¹⁰ Helmut Thomă, Horst Kächele, *Tratat de psihanaliză contemporană*, vol. I Fundamente, Editura Trei, București, 1999, p. 97

¹¹ Frieda Fordham, *Introducere în psihologia lui C. G. Jung*, Editura IRI, 1998, p. 145

¹² Dafinoiu, Ion, Jenő-Laszló Varga, *Psihoterapii scurte Strategii, metode, tehnici*, Editura Polirom, Iași 2005, p. 174

¹³ Peter Gay, *Freud – o viață pentru timpul nostru*, Editura Trei, 1998, p. 305

¹⁴ Winnicott, D. W., *Procese de maturizare*, Editura Trei, București, 2004, p. 213

intelectuale. Transferul reprezintă așadar, pe de o parte, experiențele din trecut ale pacientului care în timpul terapiei sunt transferate asupra terapeutului, având la bază schemele relaționale timpurii, pe care le-am denumit „matrici comportamentale.”¹⁵ Pacientul își evaluează astfel prezentul în funcție de trecut și folosește cel mai adesea „șabloane învechite”, care pot conduce la noi conflicte și interpretări deformate. De aceea este foarte important ca interpretările să apară în momentul când sunt necesare.

Freud identifică în decursul cercetărilor sale, trei tipuri de transfer: „transferul negativ”, „transferul erotic” și nu în ultimul rând „transferul rațional”. Dacă privim această clasificare din perspectiva *Erosului și Thanatosului* freudian obținem cele două direcții ale transferului și anume: *transferul pozitiv și transferul negativ* sau ostil. Ambele tipuri de transfer se pot manifesta atât la clienții de sex masculin cât și de sex feminin. În funcție de experiențele din perioada copilării timpurii și de matricile comportamentale formate, clientul își va redirecționa transferul, conștient sau nu, în vederea soluționării conflictelor.

Transferul reprezintă un model al configurațiilor interumane pe baza căruia ființa umană „restructurează și înțelege lumea socială, mai exact acele realități sociale concrete și vii ce o caracterizează ca persoană.”¹⁶ Așadar psihoterapeutul, indiferent de formarea sa, va trebui să asimileze transferul nu ca pe o proiecție, ci mai degrabă ca pe o situație în care proiecția își are rolul său cathartic. „Subiectul își proiectează asupra analistului său propriul său supraeu și găsește cu ajutorul acestei expulzări o situație mai avantajoasă, o atenuare a conflictului său interior.”¹⁷

Contratransferul reprezintă pe de o parte reacția terapeutului la transferul pacientului, iar pe de altă parte el apare ca urmare a unor conflicte nerezolvate, care pot apărea înconștient în timpul procesului terapeutic determinând reacțiile contratransferențiale. „Gândirea diagnosticată și gândirea terapeutică sunt întrețesute și amândouă au de-a face cu pendulări între construcția teoretică și observație. Fluența sau, dimpotrivă rezistența la comutarea între diverse organizări ale realității interne are o dimensiune contratransferențială, care se manifestă în variații ale sentimentului de efort pe care îl resimte terapeutul și în fluctuații ale stării lui de oboseală. Etichetele diagnostice nu sunt independente de

¹⁵ Am utilizat expresia de matrici comportamentale, deoarece am considerat că este echivalentul celei cu privire la patternurile comportamentale, dar care oferă o imagine mai complexă cu privire la implicațiile și dezvoltarea transferului din perspectiva noțiunii de „matrici.”

¹⁶ Dafinoiu, Ion, Jenő-Laszló Varga, *Psihoterapii scurte Strategii, metode, tehnici*, Editura Polirom, Iași 2005, p. 174

¹⁷ Jean Laplanche, J.B. Pontalis, *Vocabularul psihanalizei*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 312

contratransfer.”¹⁸ Holzman¹⁹ chiar structurează o serie de manifestări care conduc la apariția contratransferului și anume:

- ◆ imposibilitatea de a înțelege acele comunicări care pot fi puse în legătură cu problemele personale ale terapeutului;
- ◆ trăiri depresive sau alte sentimente negative pe parcursul ședințelor terapeutice, respectiv după încheierea acestora;
- ◆ nepăsare – uitarea ședinței terapeutice programate împreună cu clientul, întârzierea la ședință, prelungirea nejustificată a ședinței etc;
- ◆ trăirea repetată a unor sentimente erotice sau pozitive față de client;
- ◆ tolerarea sau chiar încurajarea rezistențelor;
- ◆ manevre narcisiste menite să confere sentimentul siguranței, cum ar fi eforturile depuse în vederea cuceririi clientului sau a creării unei imagini favorabile în ochii colegilor prin accentuarea importanței clienților tratați etc.;
- ◆ menținerea dependenței continue a clientului prin manevre variate, îmbrăcând în primul rând forma recurgerii la accentuări nejustificate;
- ◆ cedarea în fața impulsului de a se angaja în discuții colegiale informale despre client;
- ◆ formularea nejustificat de sarcastică sau tăioasă a comentariilor și interpretărilor sau, dimpotrivă, livrarea sub o formă excesiv de împlânzită a acestora;
- ◆ sentimentul că însuși renumele și prestigiul terapeutului reprezintă miza vindecării clientului;
- ◆ „cramponarea de client”, care îmbracă forma temerilor exagerate ale terapeutului că și-ar putea pierde clientul;
- ◆ găsirea unei satisfacții în rugămințile clientului sau în manifestările acestuia, care exprimă prețuire și atașament;
- ◆ pierderea cumpătului ca răspuns la reproșurile sau acuzațiile susținute ale clientului;
- ◆ angrenarea în dispute deschise cu clientul;
- ◆ prevenirea timpurie a dezvoltării anxietății clientului ca expresie a incapacității de a asigura tensiunea optimă de frustrare;
- ◆ cedarea repetitivă a terapeutului în fața tentației de a solicita favoruri clientului;
- ◆ diminuarea sau accentuarea bruscă a interesului față de un anumit client.

Iar Ferenczi este cel care descrie 3 faze ale rezistenței la contratransfer:

- ◆ Într-o primă etapă terapeutul se cenzurează și reușește să se controleze cu privire la anumite acțiuni care ar putea da naștere la conflicte;

¹⁸ John S. Kafka, *Realități multiple în psihanaliză*, Editura Trei 1999, Iași, p. 101

¹⁹ Dafinoiu, Ion, Jenő-Laszló Varga, *Psihoterapii scurte Strategii, metode, tehnici*, Editura Polirom, Iași 2005, p. 185

- ◆ A doua fază este descrisă de rezistența la contratransfer „existând pericolul să devină excesiv de sever și de respingător fapt prin care producerea transferului ar putea fi oprită sau chiar anulată.”²⁰
- ◆ A treia fază constă în *dominarea contratransferului*, însă Ferenczi recomandă totuși ca atitudinea terapeutului să fie „o oscilație perpetuă între jocul liber al fanteziei și verificarea critică.”²¹

Diversele perspective și chiar și aceea a lui Ferenczi nu au modificat însă cu mult atitudinea terapeuților, controversa transferului și contratransferului rămânând în mare parte aceeași. Cu privire la conflict însă, situația se poate complica în anumite cazuri, în sensul că existența lui și implicit a rezistenței se poate datora uneori terapeutului sau unor erori ce țin de el. Magny și Perez²² specifică în clasificarea cu referire la conflictul dintre psihoterapeut / psihiatru și pacient, două tipuri de conflict: conflictul *normativ* și conflictul *identitar*.

Revenind însă la *conflictul de tip normativ* trebuie specificat faptul că „el poate fi declanșat de utilizarea de către terapeut a etichetelor *nosologice* psihiatrice care accentuează asimetria relației terapeut pacient, făcând din primul exponentul majorității normale iar din al doilea elementul unei minorități deviante, anormale sau patologice.”²³ Într-o astfel de situație pacientul poate reacționa divers:

- fie respinge „eticheta” fapt care conduce la negarea competenței terapeutului și deci la nulitatea actului terapeutic;
- fie acceptă „eticheta nosologică” situație care poate fi mai gravă decât cea dintâi din mai multe motive.

Această clasificare (anormal/patologic) poate conduce la interiorizarea unui conflict și la prelucrarea sa cognitivă eronată. Chiar în caz de abandon cu privire la procesul terapeutic, pacientul se va afla într-o situație defavorabilă lui, cât și viitorului specialist care va încerca să-i soluționeze problema. O a doua variantă de răspuns poate conduce la disimularea simptomului de către pacient ceea ce presupune efort și pierdere de energie.

În ceea ce privește *conflictul identitar* terapeutul poate induce ușor pacientului conflictul. Ambii prezintă o imagine pozitivă în raport cu ceilalți – „cercetările din domeniul psihologiei sociale au evidențiat că subiecții se schimbă în relația cu o sursă expertă doar atunci când și-au putut rezolva mai întâi această

²⁰ Ibidem, p. 138

²¹ Ibidem

²² Ion Dafinoiu, *Elemente de psihoterapie integrativă*, Editura Polirom, 2001, p. 55

²³ Ibidem, p.55.

amenințare a identității”²⁴ Pentru a evita însă un astfel de conflict identitar se pot utiliza: atitudinea empatică, comprehensivă și necondiționată la care e absolut necesar să existe toleranță și acceptare dincolo de orice principii de moralitate pe care le poate avea psihoterapeutul ca persoană civică și cu responsabilități.

Transferul, indiferent de scopurile, sale are un conținut cu o încărcătură afectivă deosebit de intensă și aparține proceselor pulsionale, astfel încât doar terapeutul e cel mai în măsură să decidă cum și când e necesar să se dezvolte transferul. Baker enumeră cu referire la transfer un număr de cinci manifestări tipice transferului²⁵:

1. *Neadekvarea* – astfel, Baker atrage atenția asupra faptului că e recomandabil ca de fiecare dată când se dorește a eticheta o reacție a clientului ca fiind de natură transferențială, este de dorit ca aceasta să nu aibă la bază un anume comportament al terapeutului.
2. *Intensitatea* – fie o intensitate prea mică cu referire la un episod din prezentul sau trecutul persoanei sau disproporționat de mare în raport cu contextul.
3. *Ambivalența* – constă în existența unor sentimente și trăiri contradictorii cu referire la terapeut. Se întâmplă ca pacientul să conștientizeze emoțiile pozitive însă nu și pe cele negative. Winnicott este de părere că „răutatea compulsivă este ultimul lucru care ar putea fi tratat sau măcar oprit de către educația morală”.²⁶ Ambivalența sentimentelor iubire-ură constituie adesea o modalitate de depășire a unor situații conflictuale.
4. *Capriciozitatea* – este acea reacție ambivalentă a pacientului față de terapeut care poate avea loc în decursul aceleiași ședințe sau la ședințe diferite.
5. *Perseverența* – reprezintă acea particularitate a transferului care în mod caracteristic conduce la un complex de atitudini și sentimente ce se dovedesc a fi foarte rezistente la interpretare.

De aceea o abordare holistică centrată pe client, pacient constituie o manieră echilibrată de analiză, însă practica ne arată ca adesea apar dificultăți care presupun existența unor principii etice care au rolul să protejeze ființa umană aflată în situație de criză. D.W Winnicott este de părere că psihanaliza conduce la un nivel crescut de cunoaștere dar cu o aplicativitate limitată. Această reflecție ne arată că nu tot ceea ce este cunoscut poate fi și aplicat, pentru că involuntar intervenția conduce la o delimitare între teorie și practică ca urmare a diversității umane și sociale.

²⁴ Ibidem, p. 56.

²⁵ Dafinoiu, Ion, Jenő-Laszló Varga, *Psihoterapii scurte Strategii, metode, tehnici*, Editura Polirom, Iași 2005, p.176

²⁶ D. W. Winnicott, *Procesele de maturizare*, Editura Trei, București 2004, p. 132

L. Wittgenstein consideră că „este foarte probabil ca analiza să dăuneze. Căci deși în cursul ei putem descoperi diferite lucruri despre noi înșine, trebuie să avem un spirit critic foarte puternic (...) pentru a recunoaște și înțelege mitologia care ni se oferă sau ni se impune.”²⁷ Specialistul poate avea tendința de a privi o anume stare de lucruri dintr-o perspectivă mult prea specializată, care poate fi sau nu benefică individului. De aceea în domeniul intervenției psihosociale ne interesează mai mult criteriul datoriei cu accent pe valorile intrinseci.

Psihanaliza s-a născut sub semnul unei dileme etice care este prezentă și astăzi sub diverse forme, în multitudinea tipurilor de psihoterapii existente. Transferul și contratransferul a devenit astfel una dintre problemele de natură etică la nivelul întregii practici psihoterapeutice de care unele orientări și psihoterapii au încercat să se detașeze eliminându-l la nivel conceptual. Cu toate acestea, transferul și contratransferul există și se manifestă în planul relațiilor umane, fie că este vorba de o intervenție psihoterapeutică, fie că este vorba de simple relații interindividuale.

Deontologia și-a făcut prin urmare apariția datorită unei crize morale care exista atât la nivelul ființei umane, cât și la nivelul specialiștilor unde se punea problema competenței morale. Problema dată de interpretare și înțelegere conduce la o diversitate de reacții, atât în plan filosofic, cât și psihologic. Ce anume e adevărat și cât e moral și imoral din ceea face ființa umană? Acestea sunt aspecte, care pe terenul intervenției psihosociale conduc la interpretări și critici variate.

Societatea actuală se confruntă cu o lipsă de modele morale actuale, fapt pentru care morala e folosită adesea ca armă în etichetarea și echilibrarea anumitor forțe existente la nivelul societății. O astfel de problemă existentă în context social transferă cu sine probleme de ordin etic și în planul intervenției psihosociale. Codurile deontologice existente au fost create cu scopul de a responsabiliza și preîntâmpina anumite încălcări ale drepturilor omului. Constatăm totuși că, în ciuda apariției de noi drepturi ale omului, codurile deontologice rămân aceleași, iar instituțiile care le creează și aplică rămân tributare unor interpretări restrânse și îndelungate.

Simpla existență a unei deontologii la nivelul profesiilor realizată de specialiști în alte domenii decât etica și care vizează domeniul practicilor psihosociale, nu rezolvă problema ce ține de moralitatea intervenției psihosociale. Respectarea deontologiei profesionale nu asigură și eficiența maximă a intervenției la nivelul psihicului și condiției ființei umane. În lipsa unui model moral și ca urmare a unei continue modificări a ceea ce numim bun și moral, ne întrebăm: care sunt direcțiile de orientare și modalitățile de corectare a comportamentului în practica intervenției psihosociale?

²⁷ Ludwig Wittgenstein, *Lecții și convorbiri despre estetică, psihologie și credința religioasă*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 110.

Utilitatea și pragmatismul acțiunilor morale nu fac decât să vulnerabilizeze etica, pentru că scopul acesteia, nu e acela de a prezenta avantajele și dezavantajele acțiunilor, chiar dacă suntem într-o epocă a negocierilor, ci scopul său e acela de a determina conștientizarea rolului moralității ca parte deja existentă în fondul natural uman.

Ne întrebăm prin urmare – oare scopul etic al intervenției psihosociale nu este acela de a scoate la suprafață potențialul moral al ființei umane? „În construirea și întreținerea spațiului social ca proces cognitiv, în esență, sentimentele sunt fie suprimate, fie – atunci când se arată – reduse la un rol secundar. Încercările și nenorocirile creării spațiului sunt, în primul rând de natură cognitivă: ceea mai comună și cea mai pertinentă dintre suferințele sale endemice este deruta cognitivă: imprecizia regulilor, slăbiciunea ca necunoaștere a căilor de a merge mai departe.”²⁸

Transferul psihoterapeutic care se realizează în relația cu clientul, conduce la vindecarea sau ameliorarea simptomului. Terapeutul se folosește de transferul clientului, chiar dacă ceea ce transferă clientul nu are legătură cu realitatea anterioară a acestuia. D. W. Winnicott chiar spune atunci când se referă la procesele de maturizare că „în transfer eu mă aștept să găsesc o tendință de apropiere de ambivalență și de îndepărtare de mecanismele primitive de scindare, introiecție, proiecție, revanșă obiectuală, dezintegrare etc.”²⁹ Mecanismul în sine are la bază un substitut al autorității parentale sau al unei autorități, a unei imagini din trecut, care se caracterizează prin protecție, confort fizic și afectiv. Terapeutul folosește astfel puterea pe care o atribuie clientul rolului său în vederea determinării unui anamnezis a relațiilor cu ceilalți și cu normele sociale. Reevaluarea unor comportamente, atitudini sau gânduri sub aspect moral, pot determina o îmbunătățire a relațiilor cu mediul, cu alte persoane. Sursa celor mai multe conflicte e relația cu mediul înconjurător, cu persoanele din imediata apropiere și totuși „crearea spațiului moral nu ia în seamă regulile care definesc spațiul social/cognitiv. El uită definițiile sociale ale proximității și distanței. Nu se bazează pe cunoaștere anterioară și nici nu înseamnă o nouă cunoaștere.”³⁰

Stereotipul clientului pornește adesea de la premisa că cel care vine la terapie e cel care trece printr-o anume criză și se ajunge de cele mai multe ori la concluzia că, el e cel ce conștientizează situația și că mediul sau proximitatea e cea care cauzează anumite dezechilibre, astfel că el devine mediator al relațiilor. Cauzalitatea celor mai multe dintre demersurile terapeutice devine prin urmare exterioritatea. „Socializarea este un proces controlabil (deși nu e întotdeauna

²⁸ Zigmunt Bauman, *Etica postmodernă*, Editura Amarcord, Timișoara, 2000, p.180

²⁹ D.W. Winnicott, *Procesele de maturizare*, Editura Trei, București, 2004, p.214

³⁰ Zigmunt Bauman, *Etica postmodernă*, Editura Amarcord, Timișoara, 2000, p.180

controlat de persoane care pot fi indicate și numite), destinat reproducerii (perpetuării) anumitor aranjamente de identități; constă, în obiectivul său ideal, dacă nu în practică, în atribuirea de identități fiecărui membru al unei colectivități.”³¹ Ceea ce devine foarte important este modul de percepere a realității de către individ cu mijloacele cele mai potrivite de acțiune.

Psihoterapeutul e conștient de faptul că se folosește de transferul clientului, chiar dacă acesta e în plan real un surrogat al autorității, astfel că ne întrebăm: ce caracter are această intenționalitate a specialistului în plan practic? Pentru că utilitatea intenției sale vizează un progres în plan moral, adică în planul relațiilor cu ceilalți.

Clientul este adesea singura sursă de acces la trecut, la cauze și percepții cu privire la o anume situație de criză sau ca urmare a contextului traumatic. Această reificare a relațiilor sociale cu implicații în plan moral aduce cu sine o suprimare sau o anume neglijare a sentimentelor. Iar lipsa unui model moral sau a unor repere clare de conduită produc ființei umane o anume suferință și disonanță cognitivă. În astfel de situații omul se află în fața unei dileme legate de relația sa cu ceilalți, care se fundamentează pe o serie de carențe și devalorizări și anume: lipsa unui model moral, inadvertența dintre codurile morale și climatul său moral interior, falsă înțelegere a moralității care conduce uneori și la „mimări” ale comportamentului moral. Diversele analize, comparații și reiterări se plasează, prin urmare, sub semnul unei relativități a realității ce stă sub semnul interpretării.

Vocația specialistului, în opoziție cu rolul simplului specialist, devine astfel una dintre condițiile apriori a unei relații etice. Modelul pe care îl oferă terapeutul prin persoana sa poate constitui liantul spre un cod de norme morale. Vocația, echilibrul și bogăția spirituală a acestuia este cel mai adesea cea mai importantă. Terapeutul sau cercetătorul (experimentatorul), nu joacă în practică rolul pedagogului, ci rolul autorității care cercetează și se informează, fapt care rigidizează relația cu ființa umană prin subordonarea celei din urmă. Terapeutul are ca instrument interpretarea iar experimentatorul investigația, adică într-un cuvânt puterea ce reduce sau anihilează autonomia individuală. Ambii respectă, credem noi deontologia, dar aceasta nu e o condiție suficientă cu privire la posibilitatea potențării și declanșării relației etice.

„Mulțimea constituie înăbușirea, abolirea, stingerea diferenței din Celălalt. Răspunderea morală se hrănește din diferență. Mulțimea trăiește în similaritate.”³² Omul modern trăiește într-o societate care e supusă mulțimii, fapt ce îl determină să fie adesea în acord cu ea, aspect care nu presupune întotdeauna și armonie sau moralitate. În context terapeutic consimțământul clientului e unul în necunoștință

³¹ Ibidem, p.131

³² Zigmunt Bauman, *Etica postmodernă*, Editura Amarcord, Timișoara, 2000, p.143

de cauză pentru că multe din reacțiile sale sunt inconștiente, potrivit teoriei inconștientului. O dată acceptată o astfel de perspectivă, acceptăm existența transferului care poate face loc uneori și contratransferului.

M. Miroiu e de părere că în practica diverselor specializări „a nu te opune, atunci când poți, faptul de a trăi după alt cap decât cel propriu, devine un act profund imoral.”³³ Din acest punct de vedere multe din tipurile de psihoterapie actuale, în ciuda faptului că încearcă să se detașeze de orientarea psihianalitică, rămân în continuare tributare acesteia prin intermediul transferului și teoriei inconștientului ca formă de paternalism ce neagă sau limitează autonomia individului. Starea de vulnerabilitate conduce adesea la o stare de dependență trecătoare sau definitivă sub diverse forme cu efecte limitative în planul libertății individuale.

Prin interpretare și analiză, ființa umană, fie că se află într-un context terapeutic, fie că se află în unul social, are acces la o realitate dezvăluită, impusă sau creată care îi poate produce neplăcere (nefericire), fapt care ne conduce la următoarea idee: „corectitudinea actului uman se judecă prin faptul de a produce cea mai mare fericire pentru cel mai mare număr oameni.”³⁴ Prestigiul nu ține loc de moralitate și echitate sub forma utilității sociale și de aceea noi credem că, unul dintre scopurile intervenției psihosociale, fie ea psihianaliza sau programarea neurolingvistică, etc. este acela de a-l face pe om să se cunoască pe sine. Cunoașterea de sine potențează și cunoașterea celorlalți, fapt care poate conduce la responsabilizare și acțiuni morale.

Dacă acceptăm această viziune, atunci aceasta presupune că subscriem și la perspectiva lui Richard Rorty potrivit căreia „departe de a fi despre ceea ce noi avem în comun cu ceilalți membri ai speciei noastre, cunoașterea de sine este tocmai despre ceea ce ne deosebește de ei: idiosincraziile noastre întâmplătoare, componentele «iraționale» ale eurilor noastre, cele care ne scindează în seturi incompatibile de credințe și dorințe.”³⁵ Cunoașterea de sine poate conduce și la autonomie personală în context social. Cunoașterea de sine nu exclude socializarea, ci dimpotrivă ea o declanșează și poate conduce la apariția unui comportament moral determinat de suferință, conștiință și diferență.

Apariția contratransferului în psihoterapie ne dezvăluie însă una din carențele practicii psihoterapeutice. Pentru a produce schimbări în celălalt, e necesar ca în interioritatea fiecărui specialist aceste schimbări să se fi produs, iar atunci când ele reapar să fie conștientizate și echilibrate. Deontologia devine în acest spațiu al practicii ceea ce Rorty numea atunci când se referea la autonomia individuală prezentă în spațiul public

³³ Mihaela Miroiu, Gabriela Blebea Nicolae, *Introducere în etica profesională*, Editura Trei, 2001, p.24

³⁴ Ibidem, p. 32

³⁵ Richard Rorty, *Pragmatism și filosofie post-nietzscheană*, Editura Univers, București, 2000, p. 233

„cavaleri ai autonomiei.” Deontologia are astfel menirea de a pedepsi atunci când este încălcată, dar și de a oferi posibilitatea unei autonomii a specialistului. De aceea credem noi că, scopul prim al intervenției psihosociale este acela de a-i sprijini pe oameni în vederea realizării obiectivelor lor într-o manieră care să nu-i afecteze pe ceilalți. Ceea îi lipsește însă astăzi deontologiei este acel vocabular moral actualizat și accesibil omului.

Credințele și crearea de noi comportamente se realizează în timp și prin cuvânt. De aceea Rorty e de părere că „dobândirea unor noi vocabulare de reflecție morală”³⁶ poate influența și declanșa conștiința morală, ori deontologiei, credem noi, încă îi mai lipsește din această încărcătură lingvistică actualizată care, ne-ar conduce la adevărata noastră profunzime internă reprezentată de caracter.

Compromisul intervenției psihoterapeutice se află în prezent sub semnul interpretării. Intenționalitatea intervenției e undeva la limita eticii, dacă ne gândim la aspectul manipulării și transferului psihoterapeutic. Și am văzut pe parcursul celor analizate și cauzalitatea acestui demers care are de cele mai multe ori eficiență practică.

„Transformând părțile platonice ale sufletului în parteneri conversaționali unul pentru celălalt, Freud a făcut pentru varietatea interpretărilor trecutului fiecărei persoane, ceea ce a făcut abordarea baconiană a științei și filosofiei pentru descrierea universului ca întreg.”³⁷ Și în lumile particulare ale fiecărei ființe umane idolii baconieni sunt prezenți și pot conduce la o percepție și înțelegere eronată a realității sociale și psihice. Educația morală nu poate substitui iubirea, însă cele două pot determina o dezvoltare umană pe criterii ce nu resping datoria. Winnicott spune printre altele că scopul adevărat al psihanalizei este „(...) să verbalizăm conștientul în proces de formare în termenii transferului.”³⁸ Responsabilitatea morală majoră revine în această situație specialistului, care trebuie să dețină o imagine holistică asupra realității sociale și psihice în termeni obiectivi și realiști.

Bibliografie

- Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, Hâchette, 1985.
Bauman, Zigmunt, *Etica postmodernă*, Editura Amarcord, Timișoara, 2000.
Culianu, Ioan Petru, *Eros și Magie în Renaștere 1484*, Editura Nemira, 1994.
Dafinoiu, Ion, *Elemente de psihoterapie integrativă*, Editura Polirom, 2001.
Dafinoiu, Ion, Varga, Jenő-Laszló, *Psihoterapii scurte Strategii, metode, tehnici*, Editura Polirom, 2005.
Eco, Umberto, *Limitele interpretării*, Editura Pontica, Constanța, 1996.

³⁶ Ibidem, p. 242

³⁷ Ibidem, p. 239

³⁸ Winnicott, D. W., *Procese de maturizare*, Editura Trei, București, 2004, p. 217

- Fordham, Frieda, *Introducere în psihologia lui C. G. Jung*, Editura IRI, 1998.
- Gay, Peter, *Freud – o viață pentru timpul nostru*, Editura Trei, București, 1998.
- Jaspers Karl, *De la psihiatrie la trăire istorică și filosofia istoriei*, în C., I., *Gulian Axiologie și istorie în gândirea contemporană*, Editura Academiei Române, București, 1991.
- Kafka, John S., *Realități multiple în psihanaliză*, Editura Trei, București, 1999.
- Laplanche, Jean, Pontalis, J.B., *Vocabularul psihanalizei*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Miroiu, Mihaela, Nicolae, Gabriela Blebea, *Introducere în etica profesională*, Editura Trei, 2001.
- Odobleja, Ștefan, *Psihologia consonantistă*, Editura Științifică Enciclopedică, București, 1982.
- Rorty, Richard, *Pragmatism și filosofie post-nietzscheană*, Editura Univers, București, 2000.
- Roudinesco, Elisabeth, *De la Sigmund Freud la Jacques Lacan*, Editura Humanitas, 1995.
- Thomă, Helmut, Kächele, Horst, *Tratat de psihanaliză contemporană*, vol. I Fundamente, Editura Trei, București, 1999.
- Winnicott, D. W., *Procese de maturizare*, Editura Trei, București, 2004.
- Wittgenstein, Ludwig, *Lecții și convorbiri despre estetică, psihologie și credința religioasă*, Editura Humanitas, București, 1993.

FAIR TRIAL

APPLICATION OF ETHICS AND HUMAN RIGHTS IN PROCEEDING

SECȚIUNEA A III-A ETICĂ ȘI CULTURĂ PROFESIONALĂ ÎN PROFESIILE JURIDICE

1. Introduction

A. Article 6 ECHR is a principle of "equality" or "equity of treatment" in any we are under the "Rechtsstaat" ("state ruled by law") and that is the 20th of our Constitution describing the "division of power" and - as a result - the "independence of the judiciary" which is - as the executive power - "subject to the law and right".

The national procedural law then is applying the fair trial principle as a guide-line.

The right to a fair trial in Romania is regulated by article 119 paragraph 3 of the Constitution saying: "the people have the right to a fair trial and a judgement of the litigation within a reasonable time". Moreover, article 20 of the Constitution provides that (1) The constitutional guarantees regarding the rights and liberties of the citizens shall be interpreted and applied in accordance to the UN and Declaration of Human Rights, the agreements and the other treaties Romania is party to; (2) If there are disparities between the agreements and the treaties respecting the fundamental human rights in which Romania is party to, and the international legislation, "the international regulations prevail, unless the Constitution or another legislation provide more favorable provisions". That means the right to a fair trial is asserted indirectly by reference to article 8 of the European Convention of Human Rights, Convention which was ratified by Romania in 1994.

Article 6 of the ECHR:

1. In the determination of his civil rights and obligations of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law. Judgement shall be pronounced publicly by the press and public may

FAIR TRIAL

APPLICATION OF ETHICS AND HUMAN RIGHTS IN PROCEEDINGS

I. Introduction

A . Article 6 ECHR is the key of the principle "rule of law". This has as content the principle of "equity" or "equity of weapons". In Germany we are using the term "Rechtsstaat" ("state ruled by law") and refer to Article 20, III of our Constitution describing the "division of power" and – a part of it – the "independence of the judiciary" which is – as the executive power – bound to the law and right".

The national procedural law should consider the fair-trial-principle as a guide-line.

The right to a fair trial in Romania expressively is regulated by article 21 paragraph 3 of the Constitution saying: "the parties have the right to a fair trial and the settlement of the litigation within a reasonable time." Moreover, article 20 of the Constitution provides that (1) The constitutional provisions regarding the rights and liberties of the citizens shall be interpreted and applied in accordance to the Universal Declaration of Human Rights, the agreements and the other treaties Romania is party to; (2) If there are disparities between the agreements and the treaties regarding the fundamental human rights of which Romania is party to, and the international legislation, "the international regulations prevail, unless the Constitution or internal legislation provide more favourable provisions". That means the right to a fair trial is ascertained indirectly by reference to article 6 of the European Convention of Human Rights, Convention which was ratified by Romania in 1994.

Article 6 ECHR reads:

1. In the determination of his civil rights and obligations of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law. Judgement shall be pronounced publicly by the press and public may

be excluded from all or part of the trial in the interest of morals, public order or national security in a democratic society, where the interests of juveniles or the protection of the private life of the parties so require, or the extent strictly necessary in the opinion of the court in special circumstances where publicity would prejudice the interests of justice.

2. Everyone charged with a criminal offence shall be presumed innocent until proved guilty according to law.
3. Everyone charged with a criminal offence has the following minimum rights:
 - (a) to be informed promptly, in a language which he understands and in detail, of the nature and cause of the accusation against him;
 - (b) to have adequate time and the facilities for the preparation of his defence;
 - (c) to defend himself in person or through legal assistance of his own choosing or, if he has not sufficient means to pay for legal assistance, to be given it free when the interests of justice so require;
 - (d) to examine or have examined witnesses against him and to obtain the attendance and examination of witnesses on his behalf under the same conditions as witnesses against him;
 - (e) to have the free assistance of an interpreter if he cannot understand or speak the language used in court.

To list the main characteristic features of the principle of "rule of law":

1. "Equity of weapons";
2. Division of power;
3. Independence of the judge;
4. Principle of "free evaluation of evidence";
5. "Legal hearing";
6. "Legal judge";
7. "Effective" granting of protection by law;
8. Principle of equal treatment of the parties;
9. Principle of equal access to the judiciary;
10. Principle of equal application of law;
11. Prohibition of arbitrary justice;
12. Prohibition of excessiveness or rule of reasonableness;
13. Application of the basic (constitutional) rights as:
 - a. civil rights and liberty, mainly legal protection of the personality;

- b. Freedom of the personality;
- c. Protection of life;
- d. Inviolability of the home;
- e. Guarantee of property;
- 14. Granting of remedies;
- 15. Ban of death penalty;
- 16. Exclusion of retroactive effects.

B. As components of the right to a fair trial the **Constitution of Romania** provides in article 21 paragraph 3 the free access to justice, in article 23 the presumption of innocence, in article 24 the right to defence. The Criminal Procedure Code (CPC) provides in article 290 the rule regarding the public nature of the court session. The equity of judges is ensured by regulation of article 46 and article 48 regarding the cases of incompatibility and requirement of replacement from the panel by the judge himself and challenge by reference to the case of incompatibility by the parties, moreover, the CPC regulates in articles 55-61 the transfer institution by which the parties can ask the High Court Of Cassation and Justice to refer the case to another court when the judges' equity is affected by nature of the cause, local hatreds or the status of the involved parties.

C. The reference to German Constitutional and Procedural Law may be admitted because of its exact transformation of the Human Rights Conventions, the court law of the European Courts and the consideration of the needs of modern democracy based on the rule of law.

II. Fair trial in proceedings

For both, criminal and civil proceedings a fair trial only is guaranteed when:

- a. Each citizen has access to the court.
- b. The court is:
 - aa. independent;
 - bb. impartial;
 - cc. provided by law ("legal judge").
- c. The court performs a **public hearing** and deliberates the judgement **public**.
- d. The court bases its decision on a **carefully prepared and transparent procedure**.
- e. The proceedings are **contradictory**.
- f. The **parties have the right to be present and to participate in proceedings and be represented by lawyers**.
- g. The court grants **legal hearing**.

- h. The **principle of equality** is respected ("equality of weapons").
- i. The court avoids **arbitrariness** and **grants law**.
- j. The court **cares for the defendants, parties and other litigants**.
- k. The court reasons its decision **carefully**.
- l. The hearing is performed **"within reasonable" time**.

1. Access to the court

a. As the citizen in a modern civil society is deprived from pursuance of his/her law – prohibition of jungle law and vigilantism – the state has to **grant access to the court**. In civil matters the access might be dependent from payment of tolerable legal costs by those who start suing another party.

Access must have as well **indigent people**. Therefore in each state ruled by law there must be a system of **legal aid (legal assistance)** enabling poor people to pursue his/ her rights. This benefit may be dependent on the plausibility of **"the merits of a case"** the pursuance of rights is in **"interest of justice"**.

The Committee of Ministers of the Council of Europe considered the **right to legal assistance as a corollary to the right of access to justice**.

According a direction of the **European Union** (Official Gazette of the Commission from 31.1.2003 each member state has to grant legal aid as well in all **cross-border-issues**.

Though Article 6 of ECHR and Article 14.3 of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) focus mainly on criminal matters, the European Court of Human Rights has ensured that legal assistance in civil matters at least must be granted in **important civil cases**.

Legal assistance shall guarantee the equal protection by law of all citizens independently on their income. Legal aid will **exempt the claimant from the (full) payment of court fees** and will give him/her a right to have assigned a **lawyer for free** when the representation by a lawyer is demanded by law or by the concrete case (when the matter is existential and legally complicated; when the assignment is in **"interest of justice"**). The guarantee of **equal protection** requires that the selection of lawyers by the competent body corresponds to the difficulty of the case and not to the affordability of the lawyer, which will have to take over the mandate when he/she is asked for and when he/she generally has consented in the representation of indigent parties to **reasonable conditions (adequate fees)**.

b. Access to court in general requires:

- aa. the existence of **functional courts** (supply with sufficient and reachable courts and their equipment; trained judges and staff; motivated stakeholders);

- bb. the right of the citizens to utilise court personnel and administrative services, access to the applicable laws, relevant documents and court decisions;
- cc. an effective enforcement mechanism.

2. Independence

- a. The court has to be an institution of the "third power" or the "judicial power" and mainly not part of the executive. The division and balancing of power is one of the pillars of democracy and a state ruled by law. The guarantee of independence by constitution and law on power shall especially protect the court from interference by the executive power. The independence of the judiciary might be promoted when even the administration of courts is separated from the executive represented by the ministry of justice and the third power regulates its matters in self-governance. But even this kind of handling does not exclude possible interventions in the score area of the judiciary – the decision on disputes and other proceedings in court.
- b. The independence of the judiciary does not only concern the courts in general. It has to be guaranteed for each judge preparing and deliberating judgements and other decisions in matters the court has to judge on.
- c. The independence of judges does comprise:
 - aa. personal independence (immovability; appointment for lifetime; adequate salary);
 - bb. independence "in rem", the substance of activity, the judicial decision.
- d. Purpose of (protected) independence is to ensure a right decision free from political and economic pressure and interest. Independence is no personal privilege of the judge but a precondition for a correct decision.
- e. The independence only can be reached when the judge is principally exempted from liability for damages caused by wrong decisions and disciplinary sanctions.
- f. The legitimate supervision of court by executive power is limited by independence of judges.

3. Impartiality

- a. Proper administration of justice requires neutrality of the judge. This is expression of "fair trial". It will be impeded in case of personal interest in the matter of stake or lacking distance to the parties.
- b. The parties can expect a procedure guaranteeing equal chances.
- c. The unbiased position of the judge only can produce trust in the judiciary. The judge has to abstain from all activities questioning his/her independence.
- d. The impartial judge must refrain or excluded from proceedings.

e. The exclusion of judges is (only) justified for reasons questioning their neutrality from a reasonable point of view. These may be the case of infringement of the principle of equal procedural treatment, inadequate behaviour of the judge, impediment of rights, violation of procedural rules etc.

4. The legal judge (the court determined by law)

To avoid manipulation and to promote trust in the impartiality of the courts the competency of the court must be determined in advance and pursuant general rules giving no room for arbitrary selection. In the German system the "legal judge" is required by the Constitution and will be determined by an act of a self-ruling representation of the courts (The board of the court) by a decision taken to the end of a running year for the following one. It has to be clearly regulated which expected case will be treated and by which judge. The abstract criteria for selection must be fixed and published giving a rational picture about the competencies of each judge and each case. The representation of the competent judges must be determined as well: The parties in criminal and civil procedures can control if the distribution of the concrete case corresponds to the fixed abstract and general criteria.

Other ways of distribution of competencies are acceptable when they do not cause doubts on the just and correct assignment of courts.

5. The public hearing and the publication of judgements and other decisions

A further pre-requisite of a fair trial is the general publicity of hearings and the pronouncement of hearings. The public generally must have the right to be present in proceedings. It shall be excluded secret, not transparent "cabinet-justice" which has been practiced up to the French Revolution in 1889. The public must be able to "control" the court. In civil matters the parties will be the controlling publicity; the general public usually is not so interested in the participation of a civil oral hearing. The parties even are the sovereigns of a trial. They have not only the status of an observer than are the actors in and contributors to proceedings.

The parties need to be informed about the conception of the court. They must be able to react to activities or omissions of the court. Finally they must receive a well reasoned decision. This has to be notified by pronouncement.

6. Transparent proceedings

Fair trial in the sense of article 6 of the ECHR has to be open considering the defendants and parties as autonomous subjects with dignity of men being taken serious and reliable enabled to argue and to have dialogue with the judge.

One consequence of the demanded transparency of proceedings is that the parties can rely on the discussed legal opinion of the court and can orientate themselves corresponding. When the judge changes or corrects his/her opinion he/she have to inform the parties. Contradictory behaviour is not acceptable and will provoke justified remedies. The court has to take into consideration the concrete procedural situation of the defendants and the parties. It has to avoid blaming the parties because of his own mistakes and neglect. Predictability of a judgement is expression of transparency and fair trial in general.

7. Legal hearing

Each party has the constitutional right to legal hearing in court (Article 103 I of the German Constitution). It is as well expression of "fair trial" in the sense of Article 6 of the ECHR and applicable in Romania.

The court is only entitled to base his decision on facts and evidence the defendants and parties could comment in advance. The other way round: The court has to consider all statements of facts and presentation of evidence of the parties. In civil proceedings this does include those statements the court considers irrelevant. He is not obliged to make use of them. But the court has to reason why the statements cannot be basis of the decision. Mainly the refusal of requests needs to be reasoned and explained to the party having lost.

8. Application of deontology

The competencies of magistrates in both criminal as civil matters are far-reaching and their activities – mainly decisions – have to be based on high specialized knowledge and the utmost moral and ethical behaviour. The magistrates have to be aware of their challenging responsibility. Often the law will give orientation. But its frame is wide and the application gives a lot of discretion. This can only be practised when human virtues and ethical rules will determine the attitude and decision of a magistrate. These are:

- a. Consciousness of responsibility;
- b. Sense of duty;
- c. Integrity;
- d. Propriety;
- e. Honesty;
- f. Practiced neutrality;
- g. Handling of equality.

III. Fair trial in criminal proceedings

The Criminal Procedure Code of a country ruled by law will provide a system of procedural rules corresponding to the **principle of "fair trial"**. Generally speaking that means that the defendant in a state ruled by law shall not only **object** to proceedings. He/she must have the possibility to **influence** the procedure when caring for his/ her rights. One of the preconditions is to be **defended by a counsel** of his/ her trust. The principle includes a **right on acceleration** of the proceedings.

The court never may **derive procedural disadvantages** for the defendant resulting of **court's own mistakes or neglect**. (Examples: German Constitutional court, BVerfG. 78, 126; BVerfG, NJW 1992, 2472). All decisions restricting the liberty of a defendant must be based on **careful judicial clarification of facts**.

An infringement of such rules will give the litigants remedies to be used first and foremost. Secondly complaints may be based on the principle of "fair trial" directly enabling the accused after exhaustion of the national remedies to appeal to the Court for Human Rights.

The criminal proceedings are very much dependent on the principle of **equality of weapons** as mean feature of "fair trial". Concretely speaking there should be a balancing of rights and duties between the prosecutor and the defendant considering their different nature of the procedural roles. That does not mean in the German understanding – which is covered by the German Federal Constitutional Court – and the European Court – that a real **adversarial procedure** is introduced as it is realised in the Commonwealth countries and more and more in the countries of the former Yugoslavia and other post-communist countries. For instance we consider it unavoidable that the **prosecutor** has some **lead in information** in the investigation proceedings; otherwise we would not reach an efficient and functioning penal system. We do not consider the **prosecutor** to be a **party**.

That is valid as well related to the main trial when a defence counsel is involved. The **prosecutor** is obliged to support the judge in the finding of facts and truth and to endorse the correct application of the law. He has to look always for incriminating and exonerating facts and to care as much as possible for the realisation of the rights of the accused and all citizens. He/she is the "**guardian of law**". We consider the prosecutor to be a separate equal **judicial organ** committed to justice and objectivity and bound to the **principle of mandatory prosecution**. He/she bears responsibility for the legitimacy, rightness, thoroughness and quick performance of the preliminary proceedings. The public prosecutor's office creates the precondition for the activities of the criminal courts by investigations and preferral of charges. His/her obligation to inquiry also the **exonerating**

circumstances is part of the "fair trial-system". The prosecutor has to play this objective role as well in the main hearing and in the proceeding according to the Juvenile Court Act (§43 German JGG). The execution of criminal judgements is mainly the competency of the prosecutor's office.

The same applies to the prosecutor in the Romanian judicial system: Article 202 paragraph 1 CPC provides that the law enforcement agencies (the prosecutor and the judicial police) "gather evidence both for the advantage and disadvantage of the accused or defendant".

The role of the judge in the Commonwealth system is different to that in the continental system. As you know the judge in Great Britain or the United States of America is more an arbitrator than a judge deciding about the keeping of rules by the prosecutor or defence counsel. Finally a jury in the majority of cases will decide about "guilty or not guilty" having been advised by the professional judge about the legal aspects of the case. Up to now in the continental system the judge even in criminal issues will be the person who explores the facts, questions the defendant and asks the prosecutor if he/she may have further questions or requests. In our understanding that is complying with the requirement of being neutral and not bias. But the judge has to avoid being prejudiced against the defendant. Decisive is if his/her behaviour may lead the defendant- knowing the facts- to the reasonable conclusion that the judge or the panel is not longer open in his judgement about his guilt. This impression may be caused by the way the judge leads the proceedings, questions the defendant or the defence witnesses or which remarks he/ she makes during the hearing (examples: Lutz Meyer- Goßner, STPO, 46. Aufl. § 24, RdNr. 17, page 97).

Impartiality is expression and pre-requisite of a "fair trial". The judge must behave in a manner justifying trust of the defendant in his/her open-minded way of procedure giving the accused full procedural rights mainly legal hearing taking into consideration the presumption of innocence" (Article 6, II ECHR). This principle is a further indicator of a "fair trial".

IV. Minimal rule-of-law standards of a penal procedure

According Article 6 II ECHR are minimal standards of a criminal procedure:

1. The respect of the presumption of innocence;
2. The granting of legal hearing;
3. The right of the defendant to silence and the guarantee that the silence "per se" will not be used as incriminating piece of circumstantial evidence. The "nemo-tenetur-principle" ("nemo tenetur se ipsum accusare");
4. The principle of free evaluation of evidence;

5. The granting of remedies;

6. The instruction on rights of redress.

The European Union proposes a Council Framework Decision on certain procedural rights in criminal proceedings throughout the European Union. It adopts fundamental judicial rights from ECHR. Furthermore, it accords rights not provided for in the ECHR, for example to persons in respect to whom a European arrest warrant have been issued. These are:

1. The Right to Information (Article 2)

Any person who is faced with criminal prosecution or is possibly even arrested in a country whose language he or she does not understand shall be informed, in a language which he or she understands, what he or she is charged with, the reasons therefore, and what rights he or she has, such as right to legal assistance.

2. The Right of Defence (Article 3)

Any person charged with a criminal offence must have adequate time for preparation of his or her defence and must have the possibility to receive assistance from the defence counsel of his or her choice. If he or she lacks sufficient means of payment, such assistance must be provided free of charge. If a person is arrested, it must be ensured that he or she has the possibility to establish contact with a defence counsel.

3. The Right to Interpretation and to Translation of Documents

Any person charged with an offence must be able to understand why he or she is being charged with which offence. A person who does not understand the language used in court is entitled to the assistance of an interpreter as well as the translation of documents necessary to ensure fair proceedings.

4. Intended practical measures of the Member States

In order to promote the observance of procedural rights in the Member States, the Framework Decision also provides for practical measures:

- a. A leaflet containing information on procedural rights in all languages of EU provided in the police stations throughout the Member States.
- b. Police stations should make lists available which contain the addresses of lawyers able to provide legal counsel to persons seeking assistance.
- c. The Framework Decision suggests emergency legal services be established.
- d. The Member States are also called upon to establish quality standards for court interpreters and translators and to implement corresponding training measures.

5. Critical constellations in criminal proceedings

a. The right of the defendant to silence

aa. Each stakeholder has to inform the accused or defendant on the crime he/she is charged with and that he/ she may stay silent or only make a statement having talked to his/her defence counsellor. That means the police officer, other organs of the inquiry as officers from custom have to fulfil this duty and record that they practised it.

bb. According German criminal proceeding law, records of **interrogation by the police** containing a **confession** of the crime, never can be used in the main trial independently from the proof on the information about his/her right to silence.

However, explications of the accused or the defendant which are content of a judicial record can be used as mean of evidence when the accused/ defendant has been correctly informed about his/ her right to stay silent.

b. The utilization of the refuse of a statement ("silent statement")

As mentioned the right of the accused/defendant to stay silent is one of the minimal standards according ECHR.

When the defendant remains totally silent it is not allowed to draw negative conclusions because of this. The court has to refrain from asking why he/she are silent. Even when the defendant contests his/her involvement in the crime but refuses further explanation he/she are considered having been silent.

The partial silence may be used as an indication for proof. This is at least the prevailing opinion of German courts and jurisprudence. Precondition for it is that the defendant contributes in some points to the clarification of the facts, omitting other factual or attendant circumstances or does not answer completely the questions of the court or prosecutor or names means of evidence without allowing access to them. But to draw negative conclusions it must have expected according to the concrete situation that the defendant would have given additional statements or further contribution and that there are not other reasons for his/her silence. The utilization of the partial silence in the evaluation of evidence depends on the further condition that – according to experience of life – an innocent person would have contributed where the defendant has remained silent.

There are no concerns to refuse mitigating circumstances for those defendants who are not cooperative as it is practised in Germany and Romania. The same applies to the practise to render a confession of the defendant who partly has made statements, but stays silent for the rest. I cannot see an after – effect of the communist regime as it is seen by Sergiu Bogdan.

c. The provocation by the accused and the defence counsel.

aa. A challenging situation for a correct treatment of the **accused** is provoked by his/her **impertinent behaviour**. It is not easy to avoid negative feelings towards him/her which might influence even the assessment of proofs and risks producing a **misjudgement**. In such situations the expected virtues of a judge or prosecutor will be on stake: His/her **consciousness of responsibility**, his/her **sense of duty** etc. should help him/her to separate the facts related to the criminal reproach from the **inappropriate behaviour** of the defendant. In case of his/her **improper behaviour** the criminal-procedural measures and sanctions should be applied as **interruption of the main trial**, **confinement for contempt of court** or – when admitted – **exclusion of the defendant**.

The **destructive behaviour** of the accused, however, may be considered in **awarding of punishment**.

bb. A similar conflict situation for the judge and prosecutor is caused by **improper behaviour of the defence counsel** or **obvious delaying the proceedings**. This should not have an effect on the way of treatment of the defendant or the conclusions of the stakeholders concerning the **guilt of the defendant** and **award of his/her punishment**. The court is restricted to the **legitimate procedural measures** to sanction the **misconduct of a defence counsel** or to **exclude or replace him/her** in case of **mandatory defence**.

d. Treatment of evidence in case of ban of utilization

aa. Earlier statements and silence of the defendant in the main hearing

It is always critical to ignore facts which cannot be used because of **constitutional or procedural reasons**. This may happen when the defendant has given a **early statement** in the inquiry procedure and uses his/ her right of being silent in the main hearing and the procedural law does not admit to use it by reading or the **early statement** cannot be utilized because of **lack in the information on his/ her right to stay silent**; or in case of a **statement realized under illegitimate pressure**.

bb. Further ban of utilization of evidence

In case of an **absolute ban of utilization of evidence** the established facts are excluded from the assessment of proofs and cannot be basis of a judgement. If taken evidence related to facts absolutely is banned from utilization depends on a **balancing of the legitimate right to convict a perpetrator and the individual interest having his/her legal assets protected**. That will lead to a **ban of utilization of evidence** when more valuable assets are concerned as **fundamental human rights** of the accused. For instance **secretly taken notes** or

records, mainly those out of the private sphere of the accused are on stake or written remarks in diaries.

Out of discussion is the ban of evidence gained by improper measures methods of inquiry, especially those reached by malicious deceit, under threat or torture.

When the **prohibition** is infringed to attach and seize an item this is banned from the assessment of evidence.

Private knowledge of circumstances of the possible crime the judge never can utilize. In such a case he/she might use the right of **self-disqualification**.

It requires a **high measure of propriety and honesty** of a magistrate to deal with such statements in a correct manner, meaning to leave them out of consideration.

e. Earlier convictions

When the national law gives **priority** to the need for **rehabilitation** of a criminal over the interest of administration of penal justice to have an exhausting clarification of facts then former crimes and convictions based on them cannot be considered as circumstantial evidence for the decision on the guilt of a defendant or the assessment of punishment. This changes when the defendant him/herself is referring to earlier crimes and their convictions.

f. Taken evidence without granting legal hearing

The **legal hearing** is one of the vehicles serving the dominant aim of each legal procedure to **find the truth**. In criminal proceedings the accused must have the possibility to defend himself/herself in an adequate manner. That requires that he/she is **enabled to be informed** about all the facts and evidence which will be basis of the decision on his/her guilt and award of punishment. When legal hearing is not granted those facts and evidence cannot be utilized in proceedings.

g. The evaluation of facts

The defendant is favoured by the legal benefit of doubts concerning all **relevant decisive facts**. That means the conviction only can be based on **stated facts**; not sufficient is the mere possibility, the probability or presumption of facts. He/she profits as well concerning such doubts related to the preconditions of suspension of sentence on probation, reasons for withdrawal or mitigation of punishment.

The principle "**in dubio pro reo**" only is applicable when the magistrate has evaluated all proofs and there are remaining doubts related to relevant facts. The judge and the prosecutor must be so **honest** as to concede such doubts and they should not be hidden by a rhetorical justification without any substance.

There is no real base for the critics on the practical handling of the presumption of innocence in Romania, lecturer Seriu Bogdan and University assistant Diana Ionescu present in "The Rights of suspects and defendants in criminal proceedings in South East Europe", edited by Konrad Adenauer Foundation, 2007, page 190. The referred decision of the High Court is acceptable justifying custody under application of circumstantial evidence. The principle of free evaluation of proof – "the judges' own belief" – may be stronger as alleged insufficient evidence for conviction. It depends very much on the circumstances and the personal impression of the court which cannot be made understood by lecture of a judgement. But, of course, the decision needs to be carefully reasoned.

Though art. 504 and 505 of the CPC provide provisions on granting of pecuniary compensation in practise there seem to be a lack of realisation of such claims due to lacking of a special procedure in the CPC (Seriu Bogdan, page 192).

6. Revealing of reasons for exclusion or challenge of the judge

As mentioned one of the pre-requisites of "a fair trial" is the impartiality of a judicial stakeholder, mainly the judge. The procedural provisions regulate when he/she is excluded from proceedings. Some reasons may be obvious as the close relationship to the defendant or the violated witness or because of preoccupation with this case. Others as the accidentally gained private knowledge of the crime or related circumstances have to be revealed. This is professional duty and demanded as well by professional ethics. The magistrate must be sensitized to recognize and reveal facts impeding his/her neutrality, at least from the reasonable point of view of the accused or defendant.

7. The granting of legal hearing – mainly: the inspection of the files

Expression of the "fair trial" is the right of the defendant to get knowledge of charges the prosecutor brings to the court enabling him/her to a promising defence. Regularly the accused is not allowed to get the files directly in his/her hands. He/she need a defence counsel caring for this. The right to have such inspection of files may conflict with the need of the state- represented by the prosecutor's office- to secure proofs and to explore undisturbed the facts and to avoid endangering of the enquiry. Therefore the penal procedural Code has to provide provisions balancing these legitimate controversial interests. In the German Criminal Proceedings Code (§147 StPO) the defence counsel is generally entitled to inspect the files which are presented or have to be presented to the Criminal Court in case of preferral of charges and to look into the official pieces of

evidence. Though in principle does exist from the very beginning of the preliminary proceedings the inspection right may be restricted when the prosecutor did not formally state the completion of the investigations when the purpose of enquiry could be endangered. There are exceptions foreseen concerning the records of the questioning of the defendant and such judicial measures of investigation where the presence of the defence counsel has been admitted or should have been admitted as well as to experts' reports. These materials always may be inspected by the defence counsel.

As the prosecutor's office – guarantor of law – has to respect the rights of the accused it will have to bring the preliminary proceedings to a quick end and has to state this in the files as precondition of the inspection right. The prosecutor has to be aware of his/her responsibility; he has to be honest in fixing the date of the completion of the enquiry creating the full right of inspection. The quick completion is demanded as well from the human rights perspective, urging all organs of the judiciary to give a fair trial **"within reasonable time"**.

8. Other measures of duties in respect of care and supervision

Expression of fair trial is the duty of the prosecutor's office and the courts to care for the defendant and to consider his/ her needs for support. Other litigants may be entitled for care as well as the joint plaintiff.

a. Carefully and prompt enquiry

As mentioned the prosecutors' office has the duty:

- aa. to examine carefully if the activities of the suspicious are punishable;
- bb. to explore the relevant facts;
- cc. to determinate the preliminary proceedings by preferral of charges or decision on stay of proceedings. The prosecutor's delay even may cause claim of the defendant of compensation of damage against the state.

The prosecutor's behaviour will very much depend on his sense of responsibility and duty which is as well a matter of professional ethics.

b. Correct treatment of the defendant by the court

aa. Selection of a mandatory defence counsel

The court has procedural duties towards the defendant which sufficiently only can be done by judges with strength of character and high moral integrity.

One of these duties is the selection an appointment of a defence counsel in cases of mandatory defence. It should be a matter of course that the selection should be done asking for the strongest possible assistance to the defendant not

for the easiest way the court will have in selecting a young, inexperienced and not specialised lawyer. It is human to exclude candidates having caused difficulties in the past by intensive measures in defence his/her client.

Even in case of revision it might be necessary to assign a defence counsel when:

- a. the legal situation is difficult;
- b. when it is a severe case with grave consequences for the defendant as imprisonment for life-time;
- c. when the defendant is in custody and has requested a defence counsel, after he/she has got a corresponding hint by the court (§ 350, III German Criminal Procedural Code).

The procedural duty to care for the defendant may exist as well insofar as the appointed counsel proves unable to do his/her job in the expected way because of incompetence, lack of time or willingness for a proper engagement. This might lead to his/her removal when it is in the interest of the defendant and corresponds to his/her will and to a new more appropriate appointment.

bb. Care for defendants being only able to stand trial in a restricted manner

It's crucial for a fair trial that the judicial organs are troubled to consider if the defendant and up to which extend is able to follow the proceedings and to defend him/herself in an adequate manner. When he/she is ill, old or handicapped the court may have to interrupt the proceedings to postpone them or to restrict them to some hours. In any case it must be secured that the defendant is not deprived from his/her proper defence because of circumstances impeding his/her ability to follow the proceedings.

cc. Besides the regulated duties of the courts and the prosecution service they have some subsidiary obligations towards the defendant resulting from the rule of law-principle, the fidelity clause and the fair-trial-principle.

These comprise the protection of his/her personality, the duty to inform the defendant on their rights, to speed up the procedure and to heal procedural errors. The court will have to inform the defendant and his/her defence counsel when it wants to deviate from an expressed legal opinion or a steady court practice. For instance when the court does not want to stick to its opinion the asserted facts would be conceded (§219 of the German Procedural Code) or in case the court has performed telephone surveillance during a running main hearing, but apart of the hearing. The defendant and his/her counsel will be admitted to get knowledge of the results.

The restriction of the defence might be an infringement of the duty to care for the defendant, for instance the rejection of requests to take evidence without any examination with regard of content or to accept requests on evidence by the defence counsel or to exclude representatives of the press when rights of

the personality of the defendant or his/ her counsel might be endangered or to grant the defendant a seat in the hearing or to surprise the defence by continuation of the hearing though postponing was agreed.

The principle of fair-trial comprises the guarantee of an **effective defence**. This for instance is infringed when materials the defendant has gathered for his/her defence by notebook are confiscated BVerfG, NVwZ 2002, 1369).

These grave lacks will produce absolute reasons for revision ("cases of absolute nullity").

c. Care for the needs of the defence counsel

A fair trial only will be guaranteed in case of provision of a good defence. The magistrate has to care for this and try to schedule the trials – when possible – according to the agreement with the defence counsel or to postpone them in case of prevention of the lawyer. There should be a trustful cooperation between all organs of the judiciary inclusively the free defence counsel.

IV. Fair-trial principle in civil proceedings

1. Article 6 paragraph 1 of ECHR applies as well on civil proceedings. As mentioned that means:

a. Each citizen must have access to the court.

b. The court must be:

aa. independent;

bb. impartial;

cc. provided by law ("legal judge").

c. The court must perform a **public hearing** and deliberate the judgement **public**.

d. The court has to bas its decision on a **carefully prepared and transparent procedure**.

e. The proceedings must be **contradictorily**

f. The parties must have the right to be present and participate right to be present and participate.

g. The court has to grant **legal hearing**.

h. The **principle of equality** must be respected ("equality of weapons").

i. The court has to avoid **arbitrariness** and has to grant **law**.

j. The court has the duty to care for the parties and other litigants.

k. The court has the duty to reason its decision carefully.

l. The parties must have the right to be represented by a lawyer.

m. The hearing must be performed "**within reasonable**" time.

Concerning the requirements of a fair trial we can mainly refer to the general reflections for both proceedings. It shall merely underline some aspects as transparency, legal hearing, equity in law and effective protection by law.

2. Transparency in civil proceedings

As underlined fair trial in the sense of article 6 of the ECHR has to be open considering the parties as **autonomous subjects with dignity of men** being taken serious and reliable **enabled to argue** and to have **dialogue with the judge**.

As in criminal matters one consequence of the demanded **transparency of proceedings** is that the parties can rely on the discussed legal opinion of the court and can orientate themselves corresponding. When the judge changes or corrects his/her opinion he/she have to inform the parties. Contradictory behaviour is not acceptable and will provoke justified remedies. The court has to take into consideration the concrete procedural situation of the defendants and the parties. It has to avoid blaming the parties because of his own mistakes and neglect. **Predictability** of a judgement is expression of transparency and fair trial in general.

The conventional conception of civil proceedings is based on the sovereignty of the parties. The parties decide:

- aa. **if they start or conclude** civil proceedings and what they are claiming for (**principle of disposition**; "Where there is no claimant there is no judge"; "ne ultra petita");
- bb. **which facts and evidence they present** (**principle of party presentation**, "Da mihi facta dabo tibi ius".)

An exception of the principle of disposition is the mostly realised "**ex-officio- proceedings**": The question how the proceedings run is not subject of the parties; it is assigned to the court as an **official duty**. The principle of party presentation is relevant only to true facts. The parties have the **obligation to be truthful** (fixed for instance in §138 I of the German Code of Civil Proceedings). The court cannot be bound as well to the unanimously presented legal opinion of the parties: "*iura novit curia*".

Coherent with the liberal conviction of civil proceedings going back to the time of the Enlightenment is the verdict of the principle of inquisition in civil proceedings: The autonomous parties will present the facts favourable for them in their own interest because they themselves will have to suffer from the loss of the proceedings (not the counter-part, the court or the general public). However, meanwhile it has become obvious that the equality in right is not guaranteed because of the not homogeneous education of the parties, their lacking knowledge of the law and their restricted ability to collect, order and present facts or to find their legal opinion. There exist inequality of chances, differences in competitive

and in financial staffing enabling or preventing parties to engage a lawyer. Therefore modern states are more aware of the social component and the responsibility for promoting of justice by a stronger involvement of the court. The acting judge has to care for the weaker party, has to endorse both sides in presenting the relevant facts and proofs. The parties will often not meet the procedural demands because of the complexity and complications of the substantial and procedural law. They do not understand which facts have to be presented and which measures of proof should be offered. Even the parties having engaged a lawyer might be gone lost because of insufficient knowledge of his/ her representative or his/her lacking preparation.

The judge as organ of a state ruled by law has to assist both parties in realisation of their rights. To give right is the main task of a judge and the civil proceedings serve to realise the substantive law. It has to care for effective protection by law.

To find the law the court depends on the effective contributions of the parties. They have to give complete and truthful statements according to their claims or defence. They have to be prepared for the hearing providing the court with all needed information and documents.

The court from his side has to deal with the case in an optimal manner: He has to care for all needed materials, to know the facts and the legal situation in each phase of the proceedings. It is disputable if the court has to inform the parties in advance how he/she assesses the statements and about his legal opinion. But there is no doubt that he/she has to do so when it deviates from those of the parties and he/she would produce a surprising decision. The surprising decision would be as well a violation of the principle of legal hearing. This procedural mistake would legitimate the loosing party – after exhaust of the regular remedies to appeal to the Constitutional Court.

The court has to give hints to fill gaps of the statements of the parties and reach clarification. The court must lead a transparent and well organised procedure enabling the parties to recognize what has to be presented and proved and which are the appropriate steps to accomplish the case and to give justice and solving the juridical and social conflict. The probable conclusion of the case has to be foreseeable and calculable. The parties have to know where are the risks of the action or the defence, if it makes sense to perform the proceedings or other means of resolution of the suit are recommendable. The modern state cannot admit that human resources and expensive equipment financed by taxes of the citizens are wasted by postponed hearings, superfluous taking of evidence due to bad prepared or remedies caused by wrong decisions because of bad preparation of the

parties or judges. The judge has to leave his/her passive role and to serve the parties in establishing the law and solving the conflict. Modern tendencies of the right on civil proceedings are involving more and more the judge to be responsible for the trial and leave the strict formal maxims of the procedure. With commencement of the action and the serving to the defending a **procedural three-lateral relationship** is established comprising the claimant, the defendant and the court. There is no longer space for an isolated view to the subjects of the proceedings but we have to consider a dynamic development of proceedings with related activities of the parties and the court. All sides have to fulfil their procedural duties and have their special responsibility.

3. Legal hearing

As in criminal matters each party of civil proceedings has the constitutional and procedural right to legal hearing. The court is only entitled to base his decision on facts and evidence the parties have presented and could comment in advance. The other way round: The court has to consider all statements of facts and presentation on facts and evidence of the parties including facts the court finally considers irrelevant. The court has at least to reason why these are irrelevant. In general mainly the refusal of facts and requests needs to be reasoned.

4. Equity in law-equity of weapons

The parties have a right to an **impartial, neutral judge**. He/she has even to avoid the impression of being bias. In civil proceedings in principle the parties are the actors and have to present facts and proofs. However the **first task of the judge is to give rights and to meet objective justice** as much as possible. Therefore the court has – when necessary – to discuss the conflict with the parties concerning the facts and the legal aspects and to put questions clarifying vague points to provoke that the parties are discussing all relevant facts, to complete their statements, to present proofs and to file the suitable petitions. These obligations are related to both parties but may apply to only one when his/her statements only need to be cleared. This would not infringe the duty of the judge to behave neutral and fair. Impartiality does not mean passivity and indifference. The one or other side may more depend on advices by the judge mainly when she is not represented by a lawyer. There is no breach of judicial neutrality even when the concrete hint to one side may diminish the procedural chances of the other side (BVerfGE 42, 78, NJW 76, 1391). Even the expression of a temporary legal opinion of the court is legitimate and does not justify his/ her rejection. In Germany there is a tendency within the court law to admit even the suggestions of the judge to use exceptions

and counter-claims as time limitation, set-off and retention rights. There is consent that the rejection of the judge never can be successful even when the hints to one party may be problematic because of the fact that this obviously is not expression of a bias attitude (Zoller, ZPO, 25. edition, §42 No. 27, page 193).

There is no doubt that the judge must refrain from exploratory soundings and from surprising decisions.

Civil proceedings should be **participatory**. The parties have to be taken serious and treated as responsible citizens. They have a right to be informed in time about the legal opinion of the judge enabling them to contribute to the findings as much as possible. A dialogue between judges and parties should be the rule. Participation implies sharing of responsibility and enables the parties to control themselves and the court. **Transparency** promotes justice.

To prove the given hints the court should record them. This will serve the parties to consider the advices in the current proceedings, give the judge a mean of self-control and enable the Court of Appeal to control the fulfilment of procedural duties.

5. Effective protection by law

The intention of the court always has to correspond to his general role to **care for justice and security of the citizens**. This only will be reached when the judge is well prepared, knows the files, interrogates the parties to the demanded extension and avoids formalistic and ineffective interpretation of motions and unworldly assessments of proofs.

The judge has to work towards filing of the proper petitions which might become content of the judgement. The wording of the judgement has to be so precise that it can be the base of its correct **execution**. Both, the contentious proceedings and the execution proceedings are related to one another serving to give and realise justice and certainty of justice.

Effective protection by law only will be granted when the court deals as quick as possible with the case not neglecting the careful preparation and performance. Conditions made to the parties have to be temporarily limited avoiding delays in proceedings. Scheduling of the cases should be promptly done. The oral hearing has to be prepared carefully by written conditions to the parties filling gaps in their statements or to provide evidence under penalty of exclusion of statements and proof. Witnesses and experts should be served as a precaution when the facts are contentious and relevant. When appropriate the court should recommend settlements or facilitation of proceedings. The **ideal goal** should be to complete a case in one well prepared hearing. Postponements of hearings should

be the exceptions. The parties and their lawyers have to be prepared as well. They have to know that the decision might be taken in the only hearing and that they risk the loss of the case by absence and bad preparation of the oral hearing. The liability of lawyers damaging parties by neglect of their duties should be strengthened and practised.

Parties and lawyers must be willing to spend the whole morning or afternoon in court for a final clearance of the case when this is possible and announced.

The court itself has to avoid wasting of time by scheduling the case without sufficient preparation and passing of hearings having no substance (mere exchange of written statements etc. It should schedule only one case at the same time and calculate carefully which time will be needed to deal with the case. The proper and economic handling should be possible though the courts are overloaded. A good preparation and organisation of the trial ill spare time as well as the usage of other means to complete the case (rejection of inadmissible actions, recommendation to withdraw an obvious unjustified action, suggestion to accept a reasonable demand, promote settlements etc.)

After the final oral hearing the well reasoned judgement has to be pronounced within reasonable time. The parties have to be informed soon about the fate of the process and the reasons why the other side has been successful. The well reasoned judgement underlines the needed transparency of proceedings avoids the feeling of the parties that judicial activities are arbitrary. This comprises the equal application of law and the prohibition of excessiveness and ascertaining of reasonableness.

ANDREA ANNAMARIA CHIȘ
FLAVIUS-IANCU MOȚU

COMUNICAREA PROFESIONALĂ ÎN JUSTIȚIE

APARENȚA DE IMPARȚIALITATE ÎN CONTEXTUL COMUNICĂRII DINTRE JUDECĂTORI ȘI AVOCAȚI

1. Premise, metode și limite

Activitatea de înfăptuire a justiției este, în prezent, obiectul a numeroase dezbateri, atât în cadrul mai larg al societății civile, cât și în cadrul mai restrâns al membrilor acestei profesii. Imaginea justiției este în continuare una șifonată, în ciuda încercărilor de reformare din interiorul și din afara sistemului și aceasta se datorează calității actului de justiție, care, probabil, nu va fi niciodată la nivelul așteptărilor tuturor. Ce pot face cei implicați în înfăptuirea actului de justiție pentru a schimba această stare de lucruri? Fără îndoială, trebuie să identifice sursa problemei.

De unde problema de imagine? Pentru a răspunde acestei întrebări, trebuie să identificăm cine sunt cei ale căror păreri formează în cele din urmă imaginea publică a justiției. Desigur, aceștia sunt cei care, într-un fel sau altul, au avut un contact direct cu justiția. În ce constă contactul cu justiția? Evident, în ceea ce justițiabilul, avocatul, procurorul, ziaristul văd în sala de judecată și în ceea ce ei citesc apoi în hotărârea judecătorească pronunțată la final, cu alte cuvinte, în ceea ce judecătorul comunică prin cuvintele pe care le rostește (comunicare verbală), le scrie (comunicare scrisă) sau prin gesturi (comunicare non verbală).

Dacă izvorul problemei îl constituie contactul cu justiția, înseamnă, fără doar și poate, că avem de-a face cu o problemă de comunicare. Iată deci că, identificând cauza, ajungem la soluții. Trebuie să îmbunătățim comunicarea.

Institutul Național al Magistraturii a editat un manual despre comunicarea în instanță (<http://www.inm-lex.ro/index.php?MenuID=46&DetailID=125>), care își propune să formeze judecătorul în a deveni un bun comunicator, fără a-l pune, însă, în situația de a comunica direct cu ceilalți implicați în proces. Un training direct cu justițiabilul este greu de imaginat, dar nu este imposibil unul cu profesioniștii, adică cu cei care reprezintă părțile într-un proces.

Așa s-a născut ideea îmbunătățirii comunicării dintre judecători și avocați, materializată într-un acord dintre Asociația Magistraților din România, Filiala Cluj și Baroul Cluj referitor la o serie de seminarii cu acest obiect. Aceștia au o poziție privilegiată în cadrul raporturilor pe care le creează actul de justiție, deoarece, pe de o parte, au cunoștințele profesionale necesare pentru a interpreta corect orice acțiune a judecătorului, spre deosebire de justițiabilii care nu au o pregătire juridică adecvată, iar, pe de altă parte, sunt mai puțin afectați de formalismul inerent activității de înfăptuire a justiției, deoarece acest formalism se regăsește și în standardele uzuale ale profesiei de avocat.

Scopul seminariilor excede cel deja arătat, pentru că, în cele din urmă, ceea ce se urmărește, este o calitate mai bună a actului de justiție, printr-o mai bună colaborare a principalilor actori implicați în înfăptuirea ei. Ce înseamnă o mai bună calitate a actului de justiție prin comunicare? Evident, o acțiune concertată a celor implicați pentru aflarea adevărului, prin administrarea tuturor probelor, pentru stabilirea temeiului de drept corect al fiecărei cereri, pentru identificarea și înlăturarea divergențelor jurisprudențiale, pentru o acceptare a soluției finale etc.

Întrucât nici unul dintre autorii lucrării nu avem o pregătire academică în domeniul comunicării, fiind judecători, nu vom încerca o abordare teoretică a problemei, scopul prezentului studiu fiind mai degrabă împărtășirea unei experiențe personale.

În cadrul proiectului amintit, pentru a reuși o comunicare reală, era necesară o participare pe bază de voluntariat a reprezentanților celor două profesii, ceea ce s-a și realizat sub forma unei prime întâlniri între judecători de la instanțele clujene și membri ai Baroului Cluj. Fiind vorba de profesii diferite, care, previzibil, și-ar fi susținut punctele de vedere în mod unilateral, era necesar un moderator specializat în etică și comunicare interprofesională, însă din afara sistemului, astfel născându-se colaborarea cu Seminarul ProEtica, prin dl. conf. univ. dr. Ion Copoeru, și un teritoriu neutru, sediul Așezământului Cultural Lapedatu. Ne-am bucurat și de participarea unor psihologi, care, în calitate de observatori specializați, ne-au ajutat să identificăm și să depășim barierele în această primă încercare de comunicare în afara instanței, însă destinată îmbunătățirii comunicării în instanță. Pe această cale, ținem să mulțumim tuturor persoanelor care și-au dat concursul la desfășurarea întâlnirii care a constituit baza demersului nostru și să îi asigurăm că orice eventuală interpretare greșită sau posibilă concluzie eronată ale discuțiilor purtate cu acea ocazie ne aparțin.

Pregătind terenul pentru discuții, ne-am pus întrebarea cum e posibilă îmbunătățirea comunicării dintre cele două profesii. Concluzia a fost că o comunicare interprofesională nu diferă mult de comunicarea interpersonală, fiind

necesară o mai bună înțelegere a celuilalt și, în special, o mai bună înțelegere a modului în care suntem receptați de cealaltă categorie profesională. Tocmai de aceea, am încercat să grupăm discuțiile în jurul unor teme care ajută judecătorul să se vadă prin ochiul avocatului, avocatul prin ochiul judecătorului și, așa cum s-a dovedit din concluziile primului seminar, judecătorul prin ochiul altui judecător.

Pentru a preîntâmpina eventuale reticențe în exprimarea unor opinii, am ales o metodă care să deschidă comunicarea, și anume, fiecare profesie să realizeze o prezentare, cel puțin parțial autocritică, a propriei activități. Aceasta abordare este de natură să permită reprezentanților celeilalte profesii să prezinte eventuale păreri critice.

Dată fiind poziția judecătorului de conducător al procesului, am considerat că este necesar ca el să fie cel care ridică primul mingea la fileu, astfel că judecătorii au fost primii care și-au prezentat activitatea, cu accent atât pe aspectele pozitive, cât, mai ales, pe cele posibil negative.

Tema aleasă a fost *aparența de imparțialitate*, tocmai pentru că este vorba de imaginea justiției, ea trebuind nu doar să fie înfăptuită, ci și să apară că a fost înfăptuită, ceea ce nu este posibil decât în măsura în care judecătorul este și pare un arbitru imparțial, ceea ce face ca hotărârea pronunțată să fie și să pară că este rezultatul exclusiv al modului în care judecătorul a interpretat legea, singurul filtru fiind conștiința sa, fără ca presiuni exterioare sau chiar experiențe personale mai mult sau mai puțin fericite să denatureze obiectivitatea demersului său în înfăptuirea actului de justiție.

În mod evident, această primă etapă experimentală este una univocă și vizează în mod exclusiv percepția avocaților asupra comunicării lor cu judecătorii, ea urmând să fie completată cu demersul invers, de culegere a datelor și a extragerii concluziilor referitoare la percepția judecătorilor asupra comunicării lor cu avocații, demers care va face obiectul unei întâlniri viitoare. De aceea, suntem pe deplin conștienți că orice concluzii pe care le vom expune în continuare sunt bazate pe o perspectivă unilaterală și sunt departe de a fi integrabile într-o sinteză a comunicării profesionale în justiție, motiv pentru care lucrarea noastră are mai degrabă caracter descriptiv decât explicativ.

2. Aspecte concrete ale comunicării judecători – avocați. Aparența de imparțialitate

Pentru a facilita comunicarea concretă între participanții la întâlnire și pentru a realiza o abordare cât mai completă a situațiilor care presupun realizarea unei comunicări profesionale, formale între judecători și avocați, am redactat o prezentare care a urmărit enumerarea principalelor momente în care judecătorii și avocații intră în contact pe parcursul unui proces, subliniind necesitatea expunerii nu doar a îndatoririlor pe care actele normative le impun judecătorilor, ci, mai ales

a așteptărilor profesionale ale avocaților în ceea ce privește conduita profesională a judecătorilor, în vederea realizării unei bune comunicări în cadrul procesului. Prezentarea s-a axat, așadar, pe aspectele practice ale comunicării, evitându-se analiza excesivă a unor termeni sau a unor texte de lege.

În acest sens, au fost precizate cele *trei valori fundamentale ale profesiei de judecător: independența, integritatea și imparțialitatea*. Am încercat o definiție sumară a termenilor și au fost redată exemple concrete de situații ce ar putea determina o doză de subiectivitate din partea judecătorului sau, cel puțin, naște o aparență că nu ar fi fost pe deplin obiectiv și echidistant.

Bunăoară, în ceea ce privește *integritatea*, a fost delimitată sfera de aplicare, ca referindu-se la relațiile personale, familiale etc., la conduita judecătorului în general, în familie, cercul de prieteni, societate, inclusiv la viața sa particulară, în măsura în care aceasta este de natură să se răsfrângă asupra îndeplinirii actului de justiție. Situațiile abordate au fost de genul: judecă o cauză penală sau o plângere contravențională privind fapta de conducere sub influența băuturilor alcoolice, sancționat fiind contravențional pentru conducere sub influența băuturilor alcoolice sau judecă un proces de divorț în care se invocă infidelitatea, el însuși aflându-se într-o relație extraconjugală. Interesant este că avocații au avut opinii diferite și neașteptate, din perspectiva judecătorului. Astfel, o parte s-au pronunțat în sensul că ar prefera un judecător cu experiență de viață, chiar experiență negativă, care este mai uman și, astfel, mai apropiat de părți, înțelegându-le mai bine problemele. Totuși, pornind de la această opinie, s-a ajuns la concluzia că cel mai bun judecător este, până la urmă, cel care a greșit uman cel mai mult, ceea ce, evident, este de neacceptat. Alții au fost de părere că sunt fapte care-l fac pe judecător nedemn de exercițiul funcției, cum ar fi cea de conducere sub influența băuturilor alcoolice (sancționată contravențional), un astfel de judecător dovedindu-se lipsit de răspundere în general, nepăsător cu privire la viața altora și neputând decide, astfel, asupra vieților celorlalți. În cele din urmă, s-a conchis că, de regulă, avocatul nu este interesat de viața personală a judecătorului și că nu va căuta să releve aspecte de ordin privat pentru a-l recuza. Invocându-se jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, s-a subliniat aspectul legal al problemei, în sensul că experiențele personale ale judecătorului nu pot constitui un motiv de recuzare, cu excepția situației în care măsurile luate de acesta în timpul procesului dovedesc sau cel puțin creează aparență că judecata sa ar fi influențată de o experiență personală (cum ar fi refuzul de a administra o probă, de a asculta vreuna dintre părți sau alte manifestări abuzive), ceea ce transpune problema de pe tărâmul integrității în cel al imparțialității.

Nu s-a discutat prea mult despre *independență*, menționându-se doar sfera de aplicare, care se referă la exercitarea funcției judiciare, pentru a delimita acest termen de ceilalți doi utilizați. S-a menționat totuși, de către un participant judecător că pregătirea profesională a judecătorului este o garanție a independenței, un judecător slab pregătit profesional sau specializat în alt domeniu decât cel în care judecă neputând fi un judecător independent. Este în interesul părților, așadar, ca dosarele profesionale ale judecătorilor să fie publice, iar lipsa de pregătire într-un anumit domeniu să constituie motiv de recuzare.

Discuția a fost canalizată spre *imparțialitate și aparența de imparțialitate*, fiind utilizată o definiție de lucru, conform căreia este vorba despre atitudinea generală a judecătorului în relațiile cu părțile, avocații și ceilalți participanți la proces, care să reflecte lipsa oricărui partizanat, sfera ei de aplicare referindu-se la activitatea judecătorului în legătură cu o anumită cauză. Această activitate a fost analizată prin prisma comunicării pe diverse paliere, respectiv la registratura instanței, în timpul ședinței de judecată, ulterioară ședinței de judecată și în afara sălii de judecată.

Cu titlu preliminar, a fost abordată *situația judecătorului de serviciu la registratura instanței* (atribuție a judecătorilor care, în prezent, a fost eliminată, fiind preluată de grefieri), datorită caracterului atipic al acestei atribuții, în cadrul căreia judecătorul avea un contact direct atât cu justițiabilul, cât și cu avocatul, fără, însă, a exercita vreo atribuție jurisdicțională, rolul său fiind limitat la verificarea formală a cererii, calcularea taxei judiciare de timbru și a timbrului judiciar și înregistrarea cererii. În pofida caracterului strict teoretic al acestei situații, am apreciat că se impunea discutarea ei, deoarece nivelul de formalism al comunicării între judecători și avocați era cel mai scăzut, exercitarea acestei atribuții fiind lipsită de solemnitatea specifică actului jurisdicțional, inclusiv datorită distanței, care, dacă ne raportăm la cele patru tipuri de distanțe evidențiate de Edward T. Hall în cartea sa, *The Hidden Dimension* (intimă 15-40 cm, personală 45-75 cm, socială 124-210 cm, publică 3,60-7,50m), este comunicarea care presupune cea mai mică distanță în exercitarea profesiei, respectiv cea socială și nu cea publică, din sala de judecată. Avocații participanți au fost de părere că, în această situație, judecătorii tindeau la un exces de comunicare, deoarece nu se limitau la verificarea formală a cererii, ci emiteau deseori aprecieri pe fond asupra temeiniciei acesteia sau încercau modificarea ei potrivit propriilor așteptări, prejudecând, astfel, cererea cu ocazia înregistrării ei. O altă situație, similară, evidențiată de avocați în acest context a fost aceea în care judecătorul de serviciu își depășea atribuțiile, ajutând persoane fără pregătire juridică să își redacteze cererile. Fără a anticipa concluziile ulterioare, vom sublinia aici doar faptul că aparența de imparțialitate reprezintă cel mai vizibil atribut al judecătorului, constituind „prima impresie” a avocaților în ceea ce privește respectarea de către judecător a eticii profesionale.

În ceea ce privește *activitatea în timpul ședinței de judecată*, chiar de la începutul discuțiilor, participanții au ajuns la un acord tacit asupra a două aspecte de fapt, respectiv că aparența de imparțialitate a judecătorului este un element esențial în desfășurarea procesului, deoarece condiționează *feedback-ul* avocaților din cauză, iar comunicarea verbală, non verbală sau scrisă între avocat și judecător este determinantă în aflarea adevărului în cauză și se subsumează acestui scop.

Aparența de imparțialitate a fost subiectului unei abordări comprehensive, fiind incluse atât manifestările actuale ale judecătorului, verbale și non-verbale, cât și elemente legate de trecutul, opțiunile sau personalitatea judecătorului, cum ar fi experiențele sale trecute, starea sa civilă, religia sau etnia judecătorului, aspecte pe care le-am învederat deja atunci când am discutat despre integritate, astfel că nu vom mai insista asupra lor. În concret, a fost abordată situația judecătorului care, personal, s-a aflat în situația vreuneia dintre părțile în proces (este divorțat, a fost sancționat contravențional pentru o faptă similară, are o anumită religie – în cazul proceselor legate de restituirea imobilelor bisericești, locuiește într-un imobil naționalizat etc.).

În ceea ce privește *comunicarea non verbală* în sala de judecată, au fost exprimate opinii diverse, variind de la preferința pentru un judecător cu o mimică perfect impasibilă, care ar corespunde unei aparențe de perfectă imparțialitate, care, însă, este foarte rar întâlnit, la opțiunea pentru un judecător care să aibă simțul umorului, fiind însă condamnate conduitele caracterizate prin nervozitate (datorate, de regulă, pregătirii insuficiente a ședinței de judecată), cele de simpatie evidentă față de o parte și antipatie față de cealaltă, reflectate de expresia feței, tonul vocii, ținuta corpului și cele pedagogice, *ex cathedra*. Majoritatea avocaților au afirmat că preferă un judecător destins, care zâmbește, pentru că deschide și ușurează astfel comunicarea.

Cu privire la persoana judecătorului, s-a discutat nu doar mimica și tonul, ci și limbajul folosit, respectiv situațiile ivite în practică : folosirea unui limbaj elevat, însă pe înțelesul părților (situația ideală), a unui limbaj elevat, care, însă, nu este înțeles de părți sau, dimpotrivă, renunțarea la limbajul elevat în favoarea unuia pe înțelesul părților. În ceea ce privește numărul cuvintelor folosite, au fost identificate extremele nedorite, respectiv un judecător caracterizat prin solemnitate, rigiditate, laconism și, la polul opus, unul care preferă discursul (cu alte cuvinte, vorbește mai mult decât avocații).

S-a discutat și abilitatea de bun ascultător a judecătorului, dacă este sau nu capabil să încurajeze părțile și avocații să-și expună punctul de vedere, fie prin gesturi, fie prin întrebări ajutătoare.

A fost analizată *antepromunțarea*, ca moment ce anulează aparența de imparțialitate, atât din perspectiva manifestărilor non-verbale, identificate de către avocați mai ales la judecătorii lipsiți de experiență, cât și din perspectiva măsurilor procedurale pe care le ia judecătorul. Și în acest context, au fost identificate situații

care dovedesc în mod neechivoc formarea unei păreri/prejudecăți a judecătorului, încercându-se o clasificare a acestor situații în funcție de momentele procesului.

Cu privire la *excepțiile de procedură*, s-a pus problema excepțiilor invocate de judecător din oficiu, respectiv dacă pot fi invocate excepții în favoarea reclamantului sau doar în favoarea pârâtului (acestea constituind mijloace de apărare, specifice, deci, pârâtului, ex. acțiune având ca obiect constatarea nulității absolute, poate fi invocat din oficiu un motiv neavut în vedere de reclamant sau reprezintă o depășire a obiectului cauzei, încălcând principiul disponibilității procesului civil prevăzut de articolul 129 aliniatul ultim din Codul de procedură, precum și dacă rămânerea în pronunțare asupra unei excepții este sau nu o antepronunțare, precum și dacă programul ECRIS și condicile de ședință sunt sau nu elemente ce impiețează pronunțarea în sala de judecată asupra excepțiilor care fac de prisos cercetarea fondului în sensul articolului 137 aliniatul 1 din Codul de procedură civilă.) În legătură cu pronunțarea asupra excepțiilor în sala de judecată, părerile au fost împărțite, unii afirmând că dovedește o bună pregătire a judecătorului, iar alții susținând că ridică un semn de întrebare asupra imparțialității, creând aparența că judecătorul a intrat cu opinia formată în ședința de judecată, iar concluziile părților nu-și mai aveau rostul și nu au fost, în realitate, ascultate.

S-a ridicat și problema altor *incidente procedurale* care ar putea naște suspiciuni în ceea ce privește imparțialitatea judecătorului, deși unele reprezintă obligații legale ale acestuia, cum ar fi: schimbarea încadrării juridice (decizia nr. I/2006 a ICCJ, pronunțată în recurs în interesul legii), clarificarea temeiului juridic al cererii art. 129 alin. 4 C.pr.civ., punerea în discuție a cadrului procesual (necesitatea atragerii altor părți), invocarea jurisprudenței CEDO și a unor cauze relevante în opinia judecătorului, extinderea acțiunii penale la alte fapte etc.

Referitor la *administrarea probelor*, s-a discutat respingerea cererii de administrare a unei probe care inevitabil duce la pronunțarea unei anumite soluții. S-a ajuns la concluzia că, de multe ori, pentru a evita o posibilă antepronunțare, judecătorii preferă să respingă proba cu o motivare oarecare, în loc să pună în discuția părților împrejurarea că cererea de chemare în judecată a fost greșit formulată. Avocații au evidențiat un exemplu frecvent întâlnit în practică, cel referitor la înscrierea în cartea funciară a unui titlu de proprietate. Atunci când judecătorul este de părere că aceasta se poate face în cadrul unei proceduri necontencioase la Oficiul de Cadastru și că nu este necesară o acțiune în justiție, este de preferat să pună această împrejurare în discuția părților în loc să respingă cererea în probațiune privind efectuarea unei expertize topografice de identificare a terenului cu date de carte funciară.

În ceea ce privește *dezbatările pe fond*, s-a făcut referire la limitarea nejustificată a timpului acordat avocatului pentru a își susține pledoaria, exprimarea de critici în ceea ce privește susținerile avocatului (plastic caracterizate de unul dintre participanți ca adevărate „meciuri între judecător și avocat”), precum și situațiile în care judecătorul își manifestă suspiciunea că avocatul este „de rea-credință”, aceste din urmă situații fiind cazuri limită, care întrerup orice comunicare între judecător și avocat.

În cadrul discuțiilor, s-a subliniat necesitatea unei bune comunicări între judecător și avocat, din perspectiva necesității aflării adevărului, evidențiindu-se activitatea avocatului în proces de a construi cazul, acționând ca intermediar între parte, care expune starea de fapt brută și judecător, care este ținut să stabilească faptele relevante și încadrarea juridică. Astfel, s-a identificat rolul cel mai important în proces, în opinia noastră, al bunei comunicări între avocat și judecător: *respectarea imperativului aflării adevărului*.

Comunicarea presupune implicarea activă și, eventual, colaborarea participanților la proces. Din acest punct de vedere, nivelul comunicării depinde și de disponibilitatea participanților la proces de a efectua demersuri comune pentru aflarea adevărului, disponibilitate care este însă condiționată de gradul de adversarialitate al cauzei. Evoluția legislației românești după anul 1989 a condus la numeroase situații în care situația raporturilor dintre unele persoane sau situația bunurilor unor persoane necesită clarificări sau actualizări, uneori exclusiv pe cale judiciară, alteori inclusiv pe cale judiciară, fără ca persoana sau persoanele respective să se afle în situația de a încălca legea. În aceste situații, procesul și-a pierdut finalitatea sa exclusiv adversarială, devenind o modalitate de (re)stabilire sau de clarificare a unei situații juridice care altfel ar rămâne incertă sau neconformă cu realitatea, părțile procesului aflându-se în situația de a nu avea decât pur formal interese contrare (de exemplu, cauzele având ca obiect pronunțarea unei hotărâri care să țină loc de act autentic de vânzare-cumpărare a unui teren promis spre vânzare printr-un act sub semnătură privată sau cauzele având ca obiect radierea din evidențele autorităților publice a autoturismului care a rămas înscris pe numele vânzătorului, datorită neefectuării de către cumpărător a formalităților de transcriere). În aceste cazuri, gradul de adversarialitate al procesului este, în mod evident, foarte redus, toate părțile având interesul unei rezolvări cât mai rapide a situației, de multe ori persoanele implicate neavând nici măcar reprezentarea faptului că sunt părți într-un proces, ci exprimându-și convingerea că au de rezolvat o formalitate legală (de multe ori supărătoare). Pe de altă parte, gradul de adversarialitate rămâne ridicat în litigiile unde părțile au interese vădit contrare, fie de ordin material, fie de ordin personal.

Am observat o disponibilitate de comunicare sporită a avocaților în cazul litigiilor cu un grad de adversarialitate redus, dublată de o așteptare similară a avocaților în ceea ce privește conduita judecătorilor, inclusiv în ceea ce privește disponibilitatea judecătorilor de a deroga de la formalismul legal, chiar dacă aparența de imparțialitate tinde să devină mult prea favorabilă reclamantului, justificată tocmai prin invocarea lipsei caracterului adversarial veritabil al litigiului.

În schimb, în situațiile cu o adversarialitate pronunțată, disponibilitatea de comunicare a avocaților și așteptările lor în acest sens de la judecători sunt strict determinate de formalismul procedural, care tinde să își extindă efectele nu doar asupra propriei disponibilității de comunicare, ci și a adversarului, orice derogare fiind apreciată ca o încălcare a aparenței de imparțialitate.

Desigur, și în aceste cazuri se impune respectarea aceluiași principiu fundamental al aflării adevărului.

Oricât de fluentă și de lipsită de prejudecăți ar fi desfășurarea comunicării între avocat și judecător, ea este lipsită de finalitate profesională dacă nu conduce la aflarea adevărului, acesta fiind scopul, prin excelență, al activității de judecată, cu consecința inerentă a înlăturării oricărei încălcări a legii care ar rezulta din starea de fapt stabilită ca fiind cea adevărată. Din această perspectivă, aparența de imparțialitate, care, dusă la extrem, presupune un judecător – arbitru, care, pasiv, cântărește probele aduse de părți, este și trebuie să fie limitată de imperativul aflării adevărului, care se realizează atât prin rolul activ al judecătorului, obligat să administreze toate probele necesare pentru stabilirea stării de fapt corecte în cauză, chiar peste voința părților, respectiv obligat să comunice cu partea, inclusiv prin avocatul acesteia, în scopul de a asigura realizarea integrală a drepturilor și intereselor părții. Deficiența de comunicare, în măsura în care conduce la stabilirea unei stări de fapt diferite de cea reală, reprezintă o încălcare de către judecător a obligației sale legale de a avea rol activ și nu poate fi justificată prin invocarea necesității păstrării aparenței de imparțialitate, deoarece aflarea adevărului nu are drept consecință crearea unui dezechilibru procesual nelegitim între părți, ci tocmai stabilirea stării de fapt care legitimează conduita părților, conform legii.

În fine, a fost abordată și *problema amânărilor de pronunțare și a motivării hotărârilor judecătorești*, opiniile avocaților participanți fiind concordante în sensul că amânarea repetată a pronunțării, fiind echivocă, poate fi interpretată negativ din perspectiva profesionalismului judecătorului în ceea ce privește studierea cauzelor. Referitor la motivarea hotărârilor, opiniile au fost mult mai ferme în sensul că o soluție neargumentată sau slab argumentată, lipsită de o analiză a probelor administrate, constituie o încălcare a aparenței de imparțialitate, conducând chiar la

suspiciuni de corupție, motivele adoptării soluției neputând fi explicate de avocat părții. Tocmai de aceea, participanții au căzut de acord că, în principiu, avocatul trebuie să apere aparența de imparțialitate a judecătorului în fața părții care a pierdut procesul, însă acest lucru nu este posibil fără ca hotărârea judecătorească să reflecte argumentele pentru care au fost respinse susținerile părții.

3. *În loc de concluzii*

Așa cum arătam mai sus, dezbaterele acestei prime întâlniri judecătorești – avocați nu permit identificarea neechivocă a unor concluzii ferme, care să ne conducă la formularea unui cod de comunicare între judecătorești și avocați. Putem însă nota câteva observații, referitoare la limitele acestei comunicări, identificând un nivel zero al comunicării, care corespunde minimului de implicare a judecătorului în proces conform legii procedurale (deschiderea dezbaterilor, încuviințarea probelor, acordarea cuvântului pe fond părților / avocaților și închiderea dezbaterilor) precum și un nivel maxim al comunicării, caracterizat prin manifestarea extensivă a rolului activ al judecătorului, care pune în discuție, din oficiu, toate aspectele materiale și procedurale necesare, probele aferente, dă lămuriri părților despre drepturile și îndatoririle care le revin, îndeplinind toate actele de procedură necesare pentru aflarea adevărului. Aparența de imparțialitate nu este afectată de nivelul de comunicare, câtă vreme această comunicare se subsumează imperativului aflării adevărului.

Nu avem pretenția că am epuizat întreaga problemă pe care o presupunea obiectivul propus, nici măcar cea programată, rămânând de discutat aspecte particulare în materie de abținere și recuzare raportat la antepunerea în ceea ce privește, de exemplu, judecarea căilor de atac de retractare împotriva propriilor hotărâri, unde avem o hotărâre a Înaltei Curți de Casație și Justiție, pronunțată în recurs în interesul legii (decizia nr. II/2007), obligatorie, deci, pentru instanțe, însă astfel de lipsuri vor fi un bun prilej pentru o viitoare discuție în același cadru informal.

Din punctul de vedere al comunicării profesionale, apreciem că realizarea faptului că există curenți în comunicarea noastră cu avocații este esențială. Nici unul dintre noi, însă, nu suntem în măsură să identificăm toate lipsurile din propria activitate și suntem convinși că alte categorii profesionale nu o vor face, din teamă sau curtoazie profesională. Am ajuns, astfel, la concluzia, că trebuie să introducem încă un nivel în comunicare în afara celor două propuse inițial, noi prin ochii avocaților, ei prin ochii noștri, și anume noi prin ochii noștri. În acest sens, am stabilit că pe viitor vom asista la ședințele de judecată ale colegilor de la instanțe de diferite grade de jurisdicție, care și-au dat acordul în acest sens și și-au

manifestat disponibilitatea de a participa în continuare la acest demers experimental, comunicarea propunându-și să fie pe orizontală și nu de pe poziția judecătorului de la instanța de control judiciar, și vom schimba opinii privind modul în care ne conducem ședințele de judecată și ne redactăm apoi hotărârile. În acest sens, ar fi utilă redactarea unui chestionar, ca să ușurăm și să uniformizăm demersul, permițând formularea unor standarde de comunicare liber asumate. Aceasta ar însemna că scopul propus a fost atins.

IMPARȚIALITATEA – OBLIGAȚIE ȘI VIRTUTE A JUDECĂTORILOR

Independența justiției și a judecătorilor nu este nici scop în sine, nici suficientă pentru realizarea actului de justiție în mod echitabil. Mai este nevoie de imparțialitate. Cele două noțiuni nu se confundă însă.

Astfel, *independența justiției* este o stare de spirit, care trebuie întregită la nivelul judecătorilor printr-un statut adecvat, iar la nivel instituțional prin stabilirea raporturilor cu puterea executivă și legislativă¹.

Imparțialitatea judiciară privește de asemenea starea de spirit, atitudinea instanței față de chestiunile și părțile unui anumit caz (nediscriminare, toleranță etc.), dar și maniera în care este condus un proces. Ea presupune ca judecătorii implicați să hotărască în mod obiectiv și pe baza propriilor evaluări a faptelor relevante și a dreptului aplicabil, fără a avea prejudecăți sau predilecții în privința cazului pe care îl instrumentează, și fără să acționeze în moduri care susțin interesele uneia din părți².

Imparțialitatea se află într-o strânsă legătură cu independența. Astfel, dacă o instanță poate fi independentă chiar dacă nu este imparțială, în schimb o instanță care nu este independentă nu poate fi în nici un caz imparțială; de asemenea, cerința independenței față de părți se confundă practic cu nevoia imparțialității.

1. Imparțialitatea justiției

În primul rând, justiția e cea care trebuie să fie imparțială. O justiție imparțială presupune două cerințe:

a) Pe de o parte, activitatea de judecată trebuie să se desfășureze în mod *obiectiv*, în numele legii, care este egală și generală pentru toți. Nimeni nu este mai presus de lege.

¹ A se vedea Curtea Supremă Canadiană, (1985) N.C.S. 2. *Valiente c. Regina* 637, ce poate fi găsită la http://www.lexum.umontreal.ca/csc-scc/en/pub/1985/vol2/html/1985scr2_0673.html, p. 2.

² Comitetul pentru Drepturile Omului, Comunicarea nr. 387/1989, *Arvo O. Karittunen c. Finlanda* (Opinii adoptate la 23 octombrie 1992), în doc. ONU GAOR, A/48/40 (vol. II), p. 120, par. 7.2.

De aceea, principiul imparțialității justiției constituie un corolar al principiului legalității ce caracterizează statul de drept, deci reflectă un element important al preeminenței dreptului, anume că verdictul tribunalului este definitiv și are forță obligatorie, afară dacă este infirmat de o jurisdicție superioară, pentru nelegalitate sau inechitate³.

b) Pe de altă parte, principiul imparțialității presupune ca autoritățile cărora le revine sarcina de a înfăptui justiția să fie *neutre*⁴. Aceste autorități sunt reprezentate de judecători, care sunt obligați să soluționeze cauzele fără părtinire, asigurând astfel egalitatea cetățenilor în fața legii.

2. Imparțialitatea judecătorilor

Conform art.5 din Statutul Universal al Judecătorilor⁵, „judecătorul trebuie să fie și să apară imparțial în exercițiul activității sale judiciare. El trebuie să-și îndeplinească sarcinile sale cu moderație și demnitate în raport cu funcția sa și față de toate persoanele implicate”.

Imparțialitatea presupune lipsa oricărei prejudecăți sau interes al judecătorului în cauza pe care trebuie să o soluționeze⁶.

Magistrații sunt obligați să respecte legea, să apere drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor și să-și îndeplinească *fără părtinire* atribuțiile ce le revin. Imparțialitatea este un atribut specific și funcționarilor publici, însă în cazul judecătorilor (ca și al procurorilor, de altfel) acesta se manifestă mai pregnant datorită specificității activităților lor, a importanței valorilor pe care le gestionează.

Deontologia profesională îi obligă să-și exercite funcția cu obiectivitate și imparțialitate, având ca unic temei legea și principiile generale ale dreptului, fără a da curs presiunilor și influențelor exterioare. Mai mult, ei sunt ținuti să adopte un comportament din care să rezulte chiar și aparența de imparțialitate (în sensul ca aceasta să fie vizibilă pentru justițiabili), tocmai pentru a înlătura orice îndoială cu privire la îndeplinirea corectă a îndatoririlor profesionale⁷.

³ În acest sens, a se vedea Corneliu Bîrsan, *Convenția Europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole*, vol.I, Ed. All Beck, București, 2005, p. 493.

⁴ Instanța română de contencios constituțional subliniază că neutralitatea este de esență justiției – a se vedea Curtea Constituțională, decizia nr. 410 din 12 octombrie 2004 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 2 alin. (1), sintagma "ori alte operațiuni privind circulația drogurilor", din Legea nr. 143/2000 privind combaterea traficului și consumului ilicit de droguri, publicată în MO nr. 1.049 din 12 noiembrie 2004.

⁵ Adoptat de Uniunea Internațională a Judecătorilor în 1999.

⁶ CEDO, Piersack vs. Belgia hotărârea din 1 oct. 1982, par. 30.

⁷ La fel ca și independența, imparțialitatea nu este doar o chestiune de substanță, ci și de aparență: nu este suficient să fii independent și imparțial, ci trebuie ca acest lucru să se și vadă.

Acționând în mod imparțial, judecătorul nu va face nici o deosebire de tratament între cei implicați. Legea va fi interpretată nu în funcție de valorile sale personale, ci cu o scrupuloasă neutralitate care îl îndepărtează de orice militantism și îl conduce să se sprijine numai pe elementele determinante ale dosarului⁸.

Imparțialitatea judecătorului presupune deci ca acesta să fie *echidistant*, astfel că el nu va favoriza prin cuvânt sau faptă pe nici una dintre părți și, în plus, va urmări în permanență ca nici o parte să nu fie sau să nu se simtă dezavantajată. În materie civilă, neutralitatea sa presupune a da prioritate modului de rezolvare a litigiului așa cum doresc părțile, în cazul în care acestea au ajuns la o înțelegere; în materie penală, neutralitatea judecătorului se rezumă doar la a împiedica orice dezechilibru procesual între părți, el fiind cel care va hotărî modul de finalizare a procedurii.

2.1. Cerințele imparțialității

Cea mai scrupuloasă analiză a imparțialității este făcută de Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Din perspectiva art. 6 par. 1 al Convenției europene, Curtea de la Strasbourg indică că imparțialitatea unui tribunal trebuie determinată potrivit unui demers subiectiv și a unuia obiectiv, analizate în raport cu fiecare magistrat din complet⁹.

Demersul subiectiv.

Imparțialitatea subiectivă presupune că nici un membru al instanței nu trebuie să aibă vreo prejudecată sau predilecție. Judecătorul nu trebuie să aibă niciun motiv de a favoriza sau a defavoriza vreo parte. Demersul subiectiv de a determina imparțialitatea judecătorului ar însemna deci a determina convingerea personală a judecătorului pe parcursul judecății și în modul de soluționare a unei cauze concrete.

Comportamentul care favorizează sau defavorizează o anumită parte poate consta, de exemplu, în exprimarea unor remarci din care rezultă că judecătorul este convins de vinovăția acuzatului sau în legătura de rudenie a lui cu una dintre părți.

Astfel, Curtea de la Strasbourg a decis că nu îndeplinea condiția de imparțialitate un jurat al unei curți cu jurați care s-a declarat rasist¹⁰ și nici un judecător al secției penale care și-a făcut publică opinia în sensul constatării vinovăției acuzatului¹¹.

⁸ Florin Bucur Vasilescu, „Dreptul la un proces echitabil”, la <http://www.ccr.ro>.

⁹ CEDO, hotărârea din 6.05.2003, *Klein și alții vs. Olanda*, trad. de C.-L. Popescu, „Pandactele române”, nr. 4/2003, p. 172-176.

¹⁰ CEDO, *Remli vs Franta*, 1996.

¹¹ CEDO, *Lavents vs Letonia*, 2002.

Având în vedere că imparțialitatea subiectivă pune în discuție „forul interior” al judecătorului, instanța europeană de contencios al drepturilor omului a stabilit că ea este prezumată până la proba contrară¹², indiferent că este vorba de un magistrat de profesie, un membru al juriului sau de persoane specializate care participă alături de magistrat la soluționarea litigiului¹³. Această imparțialitate personală e de la sine înțeleasă, astfel că cel care invocă încălcarea art. 6 *trebuie să facă dovada* că judecătorul a fost influențat în mod personal, că a avut interes să soluționeze cauza într-un anumit mod.

Demersul obiectiv

Curtea Europeană consideră că noțiunea de imparțialitate conține nu doar un element subiectiv, ci și unul obiectiv: nu numai că instanța trebuie să fie imparțială din punct de vedere mental, prin aceea că „nici unul din membrii instanței nu ar trebui să aibă prejudecăți sau predilecții personale”, dar că aceasta trebuie, de asemenea, „să fie imparțială dintr-un punct de vedere obiectiv”, prin aceea că „*trebuie să ofere garanții pentru a exclude orice îndoială justificată în această privință*”¹⁴.

Acest criteriu presupune a se analiza de data aceasta dacă, independent de comportamentul personal al judecătorului, există *fapte determinate și verificabile care pot justifica îndoilele cu privire la imparțialitatea sa*¹⁵. Se are în vedere deci competența sa funcțională. Scopul acestei analize este acela de a se stabili dacă judecătorul a oferit garanții suficiente pentru a exclude, în persoana lui, orice dubiu legitim în cauza respectivă. Din acest punct de vedere, noțiunile de independență și imparțialitate obiectivă par intim legate.

Astfel, în cauza *Constitutional Rights Project*, Comisia africană pentru drepturile omului și popoarelor a trebuit, *inter alia*, să ia în considerare compatibilitatea cu articolul 7 alin. (1) din Carta africană pentru drepturile omului și popoarelor cu Actul (Tribunalului Special) privind tulburarea ordinii publice, în condițiile căruia instanța în cauză ar trebui să fie formată dintr-un judecător și patru membri ai forțelor armate. În opinia Comisiei, instanța a fost, ca atare, „compusă din persoane care aparțineau, în majoritate, secțiunii executive a guvernării, aceeași secțiune care a aprobat Actul privind tulburarea ordinii publice”¹⁶. Comisia a amintit apoi că articolul 7 alin. (1) lit. (d)

¹² CEDO, *Le Compte, Van Leuven și De Meyere vs. Belgia*, 1981.

¹³ CEDO, *Ettl și alții vs. Austria*, 1987, par. 40.

¹⁴ CEDO, *Cauza Daktaras c. Lituania*, 2000, par. 30.

¹⁵ CEDO, *Hauschildt vs. Danemarca*, 1989, par. 48.

¹⁶ ACHPR, *Constitutional Rights Project c. Nigeria*, Comunicarea nr. 87/93, alin. 13; ACHPR, *International Pen, Constitutional Rights Project*, Interights în numele lui Saro-Wiwa Jr. și

din Cartă „solicită instanței să fie imparțială”, adăugând că, „indiferent de caracterul membrilor individuali ai unor astfel de instanțe, alcătuirea acestora creează aparență, dacă nu chiar lipsa efectivă, de imparțialitate”. Prin urmare, a existat o încălcare a dispoziției menționate în acest caz¹⁷.

2.2. *Aparența de imparțialitate*

Pentru a se stabili existența unor bănueli legitime de lipsă de imparțialitate a unui judecător, se are în vedere în primul rând optica celui acuzat. Dar aceasta nu este decisivă, ci susținerile sale trebuie să poată fi justificate din punct de vedere obiectiv.

Principiul nr. 3 al Cartei Judecătorilor în Europa¹⁸ indică în mod expres că judecătorul nu numai că trebuie să fie imparțial, ci trebuie să fie văzut de toți ca fiind imparțial. La rândul său, Curtea Europeană ridică la rang de principiu necesitatea existenței până și a *aparenței de imparțialitate*, necesară pentru a nu afecta încrederea publică (iar în procesele penale, mai mult ca orice, încrederea acuzatului) pe care într-o societate democratică trebuie să o inspire instanțele judecătorești¹⁹.

Dându-se importanță adagiului englez „justice must not only be done, it must be seen to be done”²⁰ rezultă că maniera, manifestările în care un judecător instrumentează o cauză trebuie să fie de natură a arăta părților că el nu intenționează favorizarea sau defavorizarea vreuneia. Astfel, în mod explicit se reține că „tribunalul trebuie să fie și să pară că este independent și imparțial”; în consecință, sistemul tribunalelor fără chip (judecătorii mascați în vederea păstrării anonimatului din rațiuni antiteroriste) nu garantează aceasta.

2.3. *Evoluția jurisprudenței CEDO în materia imparțialității*

Dar imparțialitatea se analizează și în legătură cu implicarea judecătorului în diferite faze procesuale ale aceluși dosar. Pentru a împiedica formarea prejudecăților, trebuie evitată exercitarea succesivă de funcții jurisdicționale diferite în aceeași cauză de către același judecător: interpretând noțiunea de *tribunal independent și imparțial* și aceea de *proces echitabil*, Curtea de la Strasbourg s-

Civil Liberties Organisation c. Nigeria, Comunicările nr. 137/94, 139/94, 154/96 și 161/97, decizie din 1 octombrie 1998, alin. 86

¹⁷ Ibid., alin. 14.

¹⁸ Adoptată de Asociația Europeană a Magistraților în 1987.

¹⁹ CEDO, *Thorgeirson vs. Islanda*, 1992.

²⁰ Formularea completă a acestui adagiu este „Justice should not only be done, but should manifestly and undoubtedly be seen to be done” și îi aparține lui Lord Hewart, Lord Chief Justice în perioada 1922-1940, în cauza *The King vs Sussex Justices, ex parte McCarthy*, din 9 nov. 1923.

a pronunțat în sensul unui separatism între funcția de urmărire de cea de judecată²¹, a funcției de instrucție de cea de judecată²², a funcției de urmărire de cea de instrucție²³. Aplicarea acestei reguli a cunoscut însă o evoluție în jurisprudența Curții, pornindu-se de la o interpretare restrictivă, abstractă a imparțialității obiective și ajungându-se ulterior la una concretă.

Astfel, inițial s-a stabilit că un judecător nu poate soluționa cauza în fond dacă a exercitat funcția de judecător în faza de urmărire penală²⁴ sau de judecător de instrucție²⁵. Aceasta pentru că s-a considerat că ne aflăm în prezența unei aparențe a lipsei de imparțialitate prin simpla implicare a judecătorului de fond în stadiile procesuale anterioare: o cauză deja cunoscută de judecător îl poate face pe acesta la judecata în fond să se raporteze la opinia deja exprimată într-o circumstanță anterioară. S-a constatat însă că aplicarea strictă a acestei reguli ar putea duce la blocări ale activității jurisdicționale datorită lipsei personalului suficient, motiv pentru care a fost criticată (teorie cunoscută sub denumirea „tirania aparenței”).

Ulterior, Curtea cere ca suspiciunile asupra imparțialității să poate fi justificate obiectiv prin raportare la circumstanțele concrete ale cauzei²⁶. De acum încolo anumite tipuri de cumul sunt acceptate sub rezerva analizării în concret a investigațiilor efectuate de judecător în faza prealabilă judecății. În măsura în care aceste investigații sunt sumare și nu creează impresia că judecătorul și-a format o prejudecată asupra fondului cauzei, este posibil ca cel care a dispus arestarea preventivă²⁷ sau a fost judecător de instrucție²⁸ să dea soluția pe fond. Așadar, simplul fapt că un judecător a luat cunoștință de un dosar înainte de proces nu justifică, în sine, o bănuială asupra imparțialității sale²⁹.

2.4. Aplicarea cerinței de imparțialitate

Sunt posibile mai multe ipoteze:

a) judecătorul care a luat parte la instrumentarea cauzei în calitate de procuror

²¹ CEDO, *Piersack vs. Belgia*, 1984, în V. Berger, *op. cit.*, p.205.

²² CEDO, cauza *De Cubber vs. Belgia*, 1984.

²³ CEDO, *Huber vs. Elvetia*, 1990.

²⁴ *Piersak, precit.*

²⁵ *De Cubber, precit.*

²⁶ *Hauschildt, precit.*, par. 48.

²⁷ CEDO, *Sainte-Marie vs. Franta*, 1992. Aceeași soluție în cazul acuzaților minori – a se vedea CEDO, *Nortier vs. Olanda*, 1993.

²⁸ CEDO, *Fey vs. Austria*, 1993 și *Padovani vs Italia*, 1993.

²⁹ *Nortier, precit.*, par. 33.

În această situație, este exclus cumulul funcției de urmărire cu cel de judecată³⁰, conform principiului „cine sesizează (urmărește) nu poate judeca”, nefiind posibil cumulul de funcții, cea de acuzare și cea de judecare, căci nimeni nu poate fi judecător în propria cauză³¹.

Simplul fapt că judecătorul a figurat odată printre membrii parchetului nu constituie un motiv de îndoială asupra imparțialității sale³². Dar nu există destule garanții ale acesteia dacă judecătorul care soluționează o cauză a fost instrumentată de parchet în timpul cât el a ocupat acolo o funcție de conducere, având astfel abilitarea de a controla, discuta mersul cauzei și a oferi sfaturi juridice³³.

b) judecătorul care a exercitat funcția legislativă

Curtea a condamnat cumulul funcției consultative – aceea de a emite avize la proiectele de acte normative elaborate de guvern – cu cea jurisdicțională – exercitată ca jurisdicție supremă pentru contenciosul administrativ – a Consiliului de Stat din Luxemburg³⁴ și din Olanda³⁵ pe motivul lipsei imparțialității structurale în caz de identitate de cauză.

La fel, a sancționat cumulul de funcții legislative și jurisdicționale, pe motiv că orice implicare directă în procesul de adoptare a unei legi sau reglementări administrative poate da naștere unei îndoieli asupra imparțialității judecătii a unei persoane sesizate să statueze într-un litigiu privind aplicarea acelei legislații sau reglementări³⁶.

c) judecătorul care a judecat

Evident, un judecător care a pronunțat o soluție în fond, nu poate soluționa și calea de atac formulată împotriva acesteia, potrivit regulii „nu poate rejudeca cel care a judecat”. La fel, dacă dosarul este trimis spre rejudecare la instanța ce a pronunțat soluția atacată, componența completului trebuie schimbată.

Dar, cu privire la judecătorul ce a luat parte la administrarea unor probe, fără a lua decizii, nu se aplică această incompatibilitate. Astfel, s-a decis că nu este justificată în mod obiectiv îndoiala asupra imparțialității judecătorului care, în faza preliminară a

³⁰ Piersak, *precit.*

³¹ CEDO, *Demicoli vs Malta*, 27.08.1991 și *Findlay vs UK*, 25.02.1997.

³² CEDO, *Nortier, precit.*, par. 33, *Saraiva de Carvalho vs. Portugalia*, 1997, par. 35, *Morel vs. Franța*, 2000, par. 45.

³³ Piersack, *precit.*

³⁴ CEDO, *Procola vs. Luxemburg*, 1995.

³⁵ CEDO, *Kleyn ș.a. vs. Olanda*, 2003, Marea Cameră. În aceeași situație este și Consiliul de Stat din Franța și Italia.

³⁶ CEDO, *McGonnel vs. UK*, 2000, *Pabla Key vs. Finlanda*, 2004.

procesului, a participat doar la audierea martorilor, fără a face nici o evaluare a acestor probe și fără a formula concluzii asupra implicării acuzatului în săvârșirea infracțiunii³⁷.

Și, mai mult, cu privire la judecătorul cauzei ce a luat decizii judiciare înaintea procesului de fond cu care este sesizat, s-a decis că simplul fapt că judecătorul a participat în faza premergătoare procesului la soluționarea unor cereri privind arestarea preventivă a acuzatului nu justifică în sine temerile privind imparțialitatea acestuia. Dar aceasta este atinsă dacă în cadrul acelor proceduri judecătorul s-a pronunțat asupra vinovăției acelei persoane³⁸ sau asupra gravității faptelor și pedepsei care i-ar putea fi aplicată.

Astfel, într-o decizie de menținere a arestării, s-a precizat necesitatea privării în continuare de libertate ca urmare a gravității faptelor de care reclamantul este inculpat și a pedepsei care i-ar putea fi aplicată, iar în aceeași cauză se precizează că sunt indicii „solide” și „rezonabile” de vinovăție cu privire la o infracțiune gravă. Dar, folosirea acestor termeni duce cu ușurință la concluzia săvârșirii unei infracțiuni, ceea ce este doar în sarcina unei jurisdicții de judecată, căci numai o instanță de fond poate aprecia probele prezentate și poate decide asupra vinovăției inculpatului. Prin urmare, Curtea estimează că imparțialitatea jurisdicției de judecată a putut suscita dubii serioase, în măsura în care doi judecători din complet au intervenit în numeroase acte de instrucție penală, astfel că temerile inculpatului sunt justificate obiectiv³⁹.

În cauza *Oberschlick*, Curtea Europeană a concluzionat că articolul 6 par. 1 a fost încălcat în privința lipsei de imparțialitate, întrucât un judecător care a participat la casarea unui ordin de respingere a acțiunii penale, a participat ulterior la soluționarea unui recurs împotriva condamnării reclamantului⁴⁰.

În cauza *Daktaras*, Curtea a concluzionat că articolul 6 par. 1 a fost încălcat datorită faptului că îndoielile reclamantului cu privire la imparțialitatea Curții Supreme din Lituania „se poate spune că au fost justificate din punct de vedere obiectiv”⁴¹. În acest caz, președintele Secției penale a Curții Supreme a depus o petiție pentru casare, împreună cu judecătorii din cadrul acestei secții, la solicitarea judecătorului de primă instanță, care nu a fost satisfăcut de hotărârea Curții de Apel. Președintele a propus ca hotărârea împotriva căreia a fost declarat recurs să

³⁷ CEDO, *Bulut vs. Austria*, 1996, par. 34.

³⁸ *Hauschildt*, precit.

³⁹ CEDO, *Perote Pellón vs. Spania*, 2002 în: C.-L. Popescu, *Drepturile de procedură în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (2001-2002)*, Ed. All Beck, București, 2003, p. 212.

⁴⁰ CEDO, *Oberschlick vs. Austria*, 1991. Pentru cazuri similare, a se vedea, de asemenea, *Castillo Algar vs. Spania*, 1998 și *de Haan vs. Olanda*, 1997.

⁴¹ CEDO, *Cauza Daktaras c. Lituania*, 2000, par. 38.

fie casată, dar același Președinte a numit, de asemenea, judecătorul raportor și a constituit instanța care urma să examineze cazul. Petiția de casare a Președintelui a fost avizată la audiere de către acuzare și acceptată, în cele din urmă, de către Curtea Supremă. În privința testului de *subiectivitate*, nu au existat probe cu privire la predilecția personală a fiecărui judecător al Curții Supreme însă, în baza *testului de obiectivitate*, concluzia a fost diferită. În opinia Curții, avizul juridic furnizat de Președinte prin înaintarea unei petiții de casare nu a putut fi privit ca neutru din punctul de vedere al părților, întrucât „recomandând ca o anumită hotărâre să fie adoptată sau casată, [acesta] devine automat oponentul sau aliatul inculpatului”.⁴² Curtea Europeană a adăugat că „atunci când Președintele Secției Penale nu numai că preia cazul procuraturii dar, suplimentar față de atribuțiile sale de organizare și gestionare, constituie instanța, nu se poate spune că, dintr-o postură obiectivă, există suficiente garanții pentru a exclude orice îndoială legitimă cu privire la absența unei presiuni neadecvate”. În plus, faptul că intervenția Președintelui a fost cauzată de judecătorul de primă instanță a condus la agravarea situației⁴³.

În fine, cu privire la prezența altor persoane în complet, s-a decis că simpla prezență printre membrii instanței (în speță este vorba de o curte de apel, alcătuită din trei judecători și doi membri experți) a unui expert, care în același timp este și membru al legislativului, nu este suficientă pentru a justifica dubii cu privire la independența și imparțialitatea obiectivă a instanței, atât timp cât acesta nu a exercitat nici o funcție legislativă, executivă sau consultativă cu privire la chestiunea în care s-a pronunțat ca membru al completului de judecată⁴⁴.

La fel, în cazul *Arvo O. Karttunen*⁴⁵, Curtea de Apel finlandeză a considerat, numai pe baza probelor scrise, că verdictul Curții Districtuale „nu a fost influențat de prezența judecătorului nespecialist V.S., admitând că V.S. ar fi trebuit, în mod evident, înlăturat”; judecătorul ar fi făcut anumite comentarii necuvenite în timpul mărturiei furnizate de soția autorului, comentarii care, așa cum a fost admis chiar de către guvern, „ar fi fost foarte probabil să fi influențat obținerea probelor și conținutul hotărârii instanței”⁴⁶. Comitetul a concluzionat că, în absența unor proceduri de audiere în fața Curții de Apel, care ar fi constituit unicul mijloc de a

⁴² Ibid., par. 35.

⁴³ Ibid., par. 36.

⁴⁴ CEDO, *Pabla Kz vs. Finlanda*, 2004, trad. de C.-L. Popescu, „Curierul Judiciar”, nr. 7-8/2004, p. 102-103.

⁴⁵ Comitetul pentru Drepturile Omului, Comunicarea nr. 387/1989, *Arvo O. Karttunen vs. Finlanda* (Opinii adoptate la 23 octombrie 1992), în doc. ONU GAOR, A/48/40 (vol. II).

⁴⁶ Ibid., p. 117, alin. 2.3 și p. 119, alin. 6.3, coroborate.

determina dacă „viciul de procedură a afectat, într-adevăr, verdictul Curții Districtuale”, a existat o încălcare a articolului 14⁴⁷.

Noțiunea de imparțialitate se aplică, de asemenea, și *juraților*. În cauza *Sander*, Curtea Europeană a constatat o încălcare a articolului 6 par. 1, după ce un jurat a emis comentarii rasiste și glume, iar decizia ulterioară a judecătorului nu a condus la îndepărtarea impresiilor și temerii privind lipsa imparțialității. Curtea a acceptat că, „deși eliberarea de atribuții a juriului nu reprezintă întotdeauna un mijloc de a obține un proces corect, există anumite circumstanțe în care acest lucru este cerut de articolul 6 par. 1 din Convenție”⁴⁸. În acest caz special, „judecătorul a fost confruntat cu acuzații grave, legate de faptul că reclamantul risca să fie condamnat din cauza originii sale etnice” și, în plus, „unul dintre jurați a admis indirect că a emis comentarii rasiste”; dată fiind importanța acordată de toate statele contractante necesității de a combate rasismul, Curtea a considerat „că judecătorul ar fi trebuit să acționeze într-o manieră mai fermă decât a căuta doar asigurări vagi că jurații își vor lăsa deoparte prejudecățile și vor judeca acel caz numai pe baza probelor”. A concluzionat că, „nefăcând acest lucru, judecătorul nu a oferit suficiente garanții de excludere a oricărui îndoeli justificate obiectiv și legitime, cu privire la imparțialitatea instanței”, nefiind, în consecință, „imparțial din punct de vedere obiectiv”⁴⁹.

Într-un al doilea caz cu privire la un jurat care ar fi exprimat o remarcă ambiguă, de tip rasist, Curtea a subliniat, de asemenea, că articolul 6 §1 din Convenție „impune o obligație fiecărei instanțe naționale de a verifica dacă, după constituire, este o „instanță imparțială” în sensul acestei prevederi...[unde] acest lucru este disputat într-un temei care nu apare imediat a fi evident lipsit de valoare”. Instanța în cauză nu a efectuat o astfel de verificare și, în consecință, reclamantul a fost privat de „posibilitatea reparațiilor, dacă s-ar fi dovedit necesare, situație contrară cerințelor Convenției”⁵⁰.

După cum a subliniat în continuare Comitetul pentru Drepturile Omului, atunci când se *adresează unui juriu*, judecătorul președinte nu trebuie să furnizeze instrucțiuni arbitrare, care contribuie la denegarea de dreptate sau încalcă obligațiile sale de imparțialitate⁵¹.

⁴⁷ Ibid., p. 120, alin. 7.3.

⁴⁸ CEDO, *Sander vs. Regatul Unit*, 2000, par. 34.

⁴⁹ Ibid. Pentru alte cazuri ce au implicat noțiunea de imparțialitate, a se vedea, de exemplu, CEDO, *Diennet vs. Franța*, 1995.

⁵⁰ CEDO, *Remli vs. Franța*, 1996, Rapoartele 1996-II, p. 574, par 48.

⁵¹ Comunicarea nr. 731/1996, *M. Robinson c. Jamaica* (Opinii adoptate la 29 martie 2000), în doc. ONU GAOR, A/55/40 (vol. II), p. 120, alin. 9.4 la p. 128; în acest caz particular nu a

2.5. Așadar, este imposibil pentru un judecător, care într-o anumită fază a procesului a luat cunoștință de conținutul unui dosar, să i se ceară să nu își formeze o opinie în legătură cu posibila soluție pe care o va da acelei cauze. Dar, din cele arătate mai sus, rezultă că *imparțialitatea nu interzice a-ți forma o opinie, ci ea împiedică dorința de a nu ți-o schimba (de a înlătura rostul dezbaterilor): judecătorul trebuie să rămână deschis la primirea noilor fapte, argumente, interpretări.*

3. Garanțiile imparțialității

Imparțialitatea judecătorilor este garantată prin regimul de incompatibilitate și a conflictului de interese, de interdicții și de incapacități.

3.1. Conflictul de interese

Principiul 5 pct. 3 e) al Recomandării (94) 12 a Comitetului Miniștrilor al Consiliului Europei prevede că judecătorii trebuie să-și asume responsabilitatea de a se abține să judece o cauză sau să renunțe când există motive juste în acel caz, de exemplu probleme grave de sănătate, existența vreunui *conflict de interese* sau interesul justiției.

Definiție: Conflictul de interese reprezintă acea situație sau împrejurare care privește un magistrat în care interesul personal, direct ori indirect, contravine interesului public, astfel încât afectează sau ar putea afecta independența și imparțialitatea în luarea deciziilor ori îndeplinirea la timp și cu obiectivitate a îndatoririlor care îi revin în exercitarea funcției.

Practic, judecătorul are de ales între interesul public, acela de a face dreptate, și interesul privat, acela de a-și procura un beneficiu. Această observație ne face să afirmăm că regula evitării conflictului de interese este o aplicație a principiului *nemo in rem suam auctor esse potest*, adică nimeni nu poate oficia în propria sa cauză⁵².

Tipuri de interes: Alături de cerința lipsei prejudecării, imparțialitatea presupune evitarea conflictului de interese, adică lipsa oricărui interes personal, material sau moral al judecătorului în cauză.

a) Interesul poate fi unul *material*, cum a reținut Comisia Drepturilor Omului în cauza *D vs. Irlanda* (1986) unde judecătorul deținea acțiuni la societatea pârâtă din dosarul pe care îl judeca.

b) Dar interesul poate fi și unul *moral*: de exemplu, în cauza *Remli vs. Franța*⁵³, s-a analizat faptul că în timpul soluționării cauzei unul din jurați se declarase rasist; în

existat nici o dovadă „care să demonstreze că instrucțiunile judecătorului procesului sau modul de conducere a procesului au suferit de vreun astfel de viciu”.

⁵² P.-F. Cuif, « Le conflit d'intérêts, Essai sur la détermination d'un principe juridique en droit privé », RTD com. 2005, p. 7.

⁵³ suscitată.

cauza *Pescador Valiero vs. Spania* (2003), s-a dezbătut imparțialitatea cu privire la concedierea reclamantului de către universitatea cu care magistratul implicat avea strânse relații profesionale.

Beneficiarul deciziei luată într-o situație de conflict de interese poate fi:

- decidentul (interes *direct*);
- familia, prietenii, apropiații săi (interes *indirect*);
- persoane sau organizații cu care a avut, are (interes *actual*) sau va avea (interes *viitor*) relații de afaceri, politice etc.

Desigur, interesul poate fi unul *real*, când se întemeiază pe fapte probante, sau *aparent*, atunci când creează doar suspiciuni cu privire la corectitudine.

În legătură cu acest aspect, s-a decis că împrejurarea că un membru al completului cunoaște personal pe unul dintre martorii audiați nu e suficient pentru a concluziona că are o prejudecată favorabilă cu privire la mărturia acelei persoane, ci trebuie analizată natura și intensitatea legăturii⁵⁴. La fel, în caz de apartenență a uneia dintre părți și a judecătorului cauzei la aceeași organizație (în speță, francmasonă⁵⁵).

Dacă reclamantul a avut o polemică în presă cu președintele instanței care l-a judecat, referitoare la activitatea acelei instanțe, iar președintele a exprimat în public aprecieri negative cu privire la cauza reclamantului înainte de judecarea ei, Curtea a decis ca temerile reclamantului cu privire la imparțialitatea tribunalului sunt justificate obiectiv⁵⁶. Tot astfel, într-o altă speță s-a decis că participarea la ansamblul procedurilor chiar a persoanelor al căror comportament era criticat de articolul litigios este suficientă pentru a face ca imparțialitatea organului de decizie să fie subiect de neîncredere, căci instanțele nu sunt instituții impersonale, ci funcționează prin judecătorii care le compun și, pentru a fi imparțiali, ei trebuie să fie suficient de detașați, or în cauză contează sentimentele personale ale judecătorilor pentru a stabili dacă a existat sau nu ofensă adusă autorității judiciare, când infracțiunea s-a comis chiar față de ei⁵⁷. Cu atât mai mult, dacă judecătorii care l-au condamnat pe reclamant sunt aceiași cu cei în fața cărora s-a comis infracțiunea este suficient pentru a ridica dubii legitime, care sunt justificate obiectiv, asupra imparțialității instanței (*nemo iudex in causa sua*).

Dacă într-un tribunal se află o persoană care este subordonată ca funcție și sarcini față de una dintre părți, justițiabilii pot să se îndoiască în mod legitim de independența acestei persoane⁵⁸.

⁵⁴ CEDO, *Pullar vs. UK*, 20.06.1996, par. 38.

⁵⁵ CEDO, *Kuisinen vs. Finlandia*, 01.06.1999.

⁵⁶ CEDO, *Buscemi vs. Italia*, 16.09.1999, par. 68

⁵⁷ Hotărârea CEDO din 27.01.2004, cauza *Kyprianou vs. Cipru*, trad. de C.-L. Popescu, „Curierul judiciar”, nr. 3/2004, p. 91-92.

⁵⁸ *Sramek vs. Austria*, Hot. CEDO din 22.10.1984.

3.2. Incompatibilitățile și interdicțiile

Conform art. 7 din Statutul Universal al Judecătorilor, „Judecătorul nu poate deține nici o altă funcție publică sau privată, remunerată sau nu, care nu este compatibilă cu atribuțiile și statutul său. Judecătorului nu i se pot încredința funcții exterioare exercițiului judiciar fără acordul său”.

Această reglementare privește, pe de o parte, funcțiile pe care judecătorul și le asumă singur, în afara instanței. Se consideră, în general, că funcțiile didactice sau unele funcții culturale sunt permise⁵⁹. Pe de altă parte, se au în vedere funcții impuse, precum cele extrajudiciare din instanță (responsabili cu diverse compartimente) sau din afară (de exemplu în comisiile electorale, delegări la diverse instituții).

Oarecum mai precisă, Carta europeană privind Statutul Judecătorilor⁶⁰ prevede la pct. 4.2. că „Judecătorul exercită liber activitățile exterioare funcției, printre care și acelea prin care se exprimă activitatea lor de cetățeni. Această libertate nu poate fi limitată decât în măsura în care activitățile respective sunt incompatibile cu încrederea în imparțialitatea și independența judecătorului ori cu disponibilitatea cerută pentru a soluționa cu atenție și într-un termen rezonabil litigiile cu care este sesizat. Exercitarea unei activități exterioare remunerate, alta decât literară sau artistică, trebuie să facă obiectul unei autorizații prealabile, în condițiile stabilite prin statut”. Iar la pct. 4.3. se prevede că „Judecătorul trebuie să se abțină de la orice comportament, de la orice act sau manifestare de natură să altereze efectiv încrederea în imparțialitatea și independența lor”.

Standardele IBA⁶¹ enumeră activitățile incompatibile cu funcția de judecător: în exercițiul funcției, judecătorii nu pot avea și funcții executive, cum ar fi în ministerele de guvernământ, nici nu pot servi ca membri ai Legislativului sau ai Consiliului Local, decât dacă aceste funcții sunt combinate printr-o tradiție istorică îndelungată; judecătorii pot fi șefi ai comitetului de investigație în cazuri unde procesul presupune cunoștințe de găsimă a urmelor și luare de probe; judecătorii trebuie să fie imparțiali față de partidele politice; în afară de judecătorii temporari, ceilalți nu pot exercita puteri legislative în exercițiul funcției; un judecător ar trebui să se abțină de la activități de afaceri, în afară de investiții personale sau de deținerea unei proprietăți (pct. 35-39).

⁵⁹ Pentru un studiu comparativ pentru toate statele europene, a se vedea CEPEJ, Sisteme Judiciare din Europa, 2008 la www.coe.int/cepej

⁶⁰ Adoptată de Consiliul European, în 1998.

⁶¹ Standardele Minime de Independență a Justiției („Standardele New Delhi”, International Bar Association, 1982).

3.3. Înlăturarea judecătorului

Judecătorul despre care se poate crede că nu ar fi pe deplin imparțial trebuie să se abțină de la examinarea cauzei.

În cauza *Arvo O. Karttunen*, Comitetul pentru Drepturile Omului a explicat că „imparțialitatea instanței și aspectul public al procedurilor constituie aspecte importante ale dreptului la un proces corect” în sensul articolului 14 alin. (1) din Pactul internațional privind drepturile civile și politice, adăugând că noțiunea de imparțialitate „implică faptul că judecătorii nu trebuie să aibă prejudecăți cu privire la chestiunea înaintată în fața lor și că nu trebuie să hotărască în moduri care promovează interesele uneia dintre părți”. Se precizează că, „în cazul în care motivele de înlăturare a unui judecător sunt prevăzute de lege, cade în sarcina instanței să ia în considerare *ex officio* aceste motive și să înlocuiască membrii instanței care intră sub incidența criteriilor de înlăturare... Un proces viciat datorită participării unui judecător care, în temeiul statutelor interne, ar fi trebuit înlăturat, nu poate fi considerat corect sau imparțial, în mod normal, în sensul articolului 14”⁶².

Pct. 2.5 din Principiile de la Bangalore⁶³ prevede: judecătorul se va abține în orice dosar pe care constată că nu îl va putea judeca imparțial sau în care i-ar putea părea unui observator corect ca nefiind capabil să judece. Între astfel de cazuri, fără însă ca înșiruirea să fie completă, se numără următoarele: cazul în care judecătorul se simte subiectiv sau are o prejudecată cu privire la una din părți sau în care judecătorul cunoaște personal faptul că există probe controversate care pot prejudicia desfășurarea procesului; cazul în care, anterior, judecătorul a funcționat ca avocat sau a servit ca martor în dosarul supus judecății sale, sau cazul în care judecătorul sau un membru al familiei sale are un interes material în rezultatul disputei. Toate acestea, sub rezerva ca judecătorului să nu i se poată cere recuzarea atunci când nu se poate constitui o altă instanță care să judece cauza sau când, din motive de urgență, inacțiunea ar putea duce la un grav act de injustiție.

⁶² Comunicarea nr. 387/1989, *Arvo O. Karttunen c. Finlanda* (Opinii adoptate la 23 octombrie 1992), în doc. ONU GAOR, A/48/40 (vol. II), p. 120, par. 7.2.

⁶³ Principiile de la Bangalore asupra Deontologiei Judiciare (UNODC, Grupul Judiciar pentru Întărirea Integrității, 2001).

DESPRE ETICA JURIDICĂ A PRACTICIENILOR DIN DOMENIUL DREPTULUI

1. Introducere

Conceptul de etică, și cu atât mai mult cel de etică juridică, este polisemantic. Această situație se întrepătrunderii dintre morală (etică), drept și practici profesionale. Studiarea eticii juridice, ca parte a eticii aplicate, constituie un imperativ nu numai pentru știința dreptului, ci și pentru filosofia morală. Din aceste considerente, *“filosofia morală a fost marcată, în ultimii ani, de dezvoltarea singulară a subdomeniului ei cunoscut sub denumirea de « etici aplicate »”*.¹

Cercetarea eticii juridice ca parte a eticii profesionale se află într-o fază incipientă în România. Așa se explică interesul foarte scăzut al profesioniștilor, al presei, și al politicienilor pentru acest domeniu².

Etica este înțeleasă de obicei ca un ansamblu de norme cu o mare încărcătură morală și a căror încălcare va atrage oprobriul public, iar dreptul ca totalitatea normelor de conduită general-obligatorii, instituite și sancționate de stat, a căror încălcare va atrage sancțiuni penale, contravenționale, disciplinare, civile, etc. Este clar din aceste definiții că suntem în prezența a două concepte total distincte. În timp ce etica reprezintă un produs al conviețuirii într-o comunitate, cuprinzând norme de conduită care nu sunt produsul unor structuri organizatorice statale și, pe cale de consecință, încălcarea lor nu poate fi sancționată de stat, dreptul, ca ansamblu de norme juridice, este produsul direct al structurilor organizatorice statale, a căror încălcare atrage aplicarea unor sancțiuni din partea statului. Pornind de la situația dată, în care cele două concepte sunt separate total, este foarte greu de definit un concept “mixt”, hibrid, care să fie denumit *“etica juridică”*, deoarece, eticul și juridicul, în esență, se deosebesc. Faptul că normele

¹ Ion Copoeru, Nicoleta Szabo, *Dileme morale și autonomie în contextul democratizării și al integrării europene*, Casa Cărții de Știință, 2004, p. 8.

² Ion Copoeru, Nicoleta Szabo, op. cit., p. 8.

juridice trebuie să fie "drepte", echitabile și, de aceea, pătrunse de valorile etice, morale, nu înseamnă că ele vor fi și norme etice, după cum normele etice, prin valorile importante pe care le protejează și a căror încălcare va atrage tot o sancțiune (morală, de astă dată), nu înseamnă că țin de domeniul dreptului.

Elementele care vor separa etica de drept sunt cele care vor sta la sorgintea acestor valori, anume: pentru etică, *comunitatea socială în ansamblul său*, într-o organizare nenormativă (poate cutumiară); pentru drept, *statul prin organisme sale normative*. La aceste trăsături distinctive se va aduga modul în care aceste norme etice sau juridice sunt aduse la îndeplinire. În cazul eticii, oficiile sunt făcute de către comunitate, prin atitudine aprobativă sau reprobativă, în timp ce, în cazul normelor juridice, cel care va interveni va fi statul prin structurile sale organizatorice (născute din lege), care va impune norma coercitiv, sancțiunea fiind modalitatea statală de reprimare a încălcării sale.

În analiza conceptului de etică juridică, va trebui să se aibă în vedere și noțiunea de "deontologie" (Bertham denumea știința moralității "deontologie") și faptul că, în mod curent, prin "cod deontologic" sunt desemnate regulile de conduită morală în cadrul unei profesii³. Va trebui să se aibă în vedere, de asemenea, strânsa legătură între etic, juridic și ideologia politică, care influențează covârșitor, alături de religie, dacă nu etica, atunci – în mod substanțial – dreptul⁴.

Ideologia politică face ca uneori între etică și drept să se producă o puternică ruptură. Dreptul, adesea aservit intereselor politice, intră în conflict cu etica, cu morala, punându-le în antiteză dureroasă, ridicând astfel întrebarea: există o etică juridică sau una este etica și cu totul altceva dreptul, adică normele juridice? Nu se poate ignora, în această dezbateră, conflictul ce apare între morala și etica religioasă, pe de o parte, și "etica juridică", pe de altă parte, în contextul existenței, chiar și în lumea democratică contemporană, a unui flagrant conflict între preceptele religioase și goana după înavuțire prin orice mijloace.

Decalogul creștin conține, în mare parte, esența pozitivă a moralei religioase, având rolul de a păstra menirea vieții individuale și sociale. Chiar și în condițiile democrației, se va observa cu multă ușurință că imperativele moralei creștine se află în flagrantă opoziție cu regulile de "facto" ale comunităților sociale democratice contemporane, în centrul cărora se află valorile materiale și, de ce nu am recunoaște, cu normele juridice și normele de deontologie

³ Gh. Mateut, A. Mihaila, *Logica juridică*, Lumina Lex, 1998, p. 209.

⁴ Gh. Gilescu, *Istoria gândirii politice -juridice*, Partea I, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1968, p. 5.

profesională, care pun pe practicianul dreptului într-o postură adesea jenantă în raport cu legea, cu cetățeanul, cu etica profesiei sale⁵.

De remarcat că există autori, mai cu seamă juriști, pentru care aspectul etic sau moral în aplicarea dreptului este cuprins în conceptul de conștiință juridică. Dreptul pozitiv, bunăoară, nu ar fi, din această perspectivă, altceva decât secreția conștiinței juridice a societății, adică a conștiinței oamenilor, determinată, la rândul ei, de relațiile obiective și subiective, care se manifestă în cadrul social-istoric, economic, politic, cultural, moral, religios, etc.⁶

Nu trebuie neglijate elementele centrale ale conștiinței juridice, cum ar fi ideea și sentimentele de dreptate ale unei clase, conștiința, ca și etica sau morala, fiind nu doar un produs al creierului, ci și o reflectare a existenței sociale. În aceste condiții, cunoașterea dreptului, motivarea unor acțiuni cu implicații juridice, presupun asimilarea de către individ a înțelegerii *“structurilor generale ale științei, moralei și dreptului, specifice unei epoci”*.⁷

Alți autori din domeniul dreptului încearcă, pe față, să facă o demarcație netă între drept și morală, morala fiind înțeleasă ca etică. Potrivit acestora, fiecărei ordini juridice îi corespunde o ordine morală, între acestea existând o coerență necesară. Deși sfera licită nu se suprapune totdeauna celei morale, actul sau faptul juridic celui de îndatorire morală, se poate susține – arată acești autori – că un act social, admisibil și permisibil sub aspect etic și moral, devine normativ doar dacă apără o valoare socială importantă. Așa se face că nu tot ce este îndatorire morală sau etică îmbracă forma instituționalizată a dreptului, după cum nu tot ce este normat, adică juridic, este *“drept”*, *“echitabil”*, adică moral sau etic. Cu toate acestea, va trebui să li se acorde același caracter de naturalitate atât dreptului cât și moralei, căci relațiile dintre aceste domenii sunt atât de strânse și de necesare încât ambele au – fapt esențial – grade apropiate de adevăr și valoare⁸.

Nu este surprinzător acest mod de a interpreta conceptul de etică juridică, având în vedere caracterul său istoric, ajustarea sa permanentă în funcție de epoca istorică, de influența credințelor religioase, de presiunile factorului politic asupra dreptului și a moralei, de contextul geografic și economic în care s-a zămislit și dezvoltat viața cârmuită de norma morală sau de norme juridice. Așa se explică faptul că legiuirile vechi, cât și foarte vechi, la vremea când se înfripau regulile de

⁵ M. Cupsa, *Un nou tip de societate: democrația valorică participativă*, Ed. Cartimpex, Cluj-Napoca, 2004, p. 133.

⁶ M. Djuvara, *Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*, Ed. Librăria Soccec, București, 1930.

⁷ Gh. Boboș, *Teoria generală a dreptului*, Ed. Argonaut, 1999, p. 181.

⁸ Ibidem, p. 204.

conviețuire ale grupului, se refereau deschis la principiile morale, adesea confundate cu regulile juridice, lăsând impresia că sunt identice.

În cel mai vechi monument legislativ cunoscut, *Codul lui Hamurabi*, reglementările enunțate acolo erau definite ca "norme juridice de echitate".

În dreptul hindus, "*Dharma*" constituia un ansamblu de îndatoriri care reveneau fiecărui individ pentru a fi virtuos. În dreptul vechi chinez, "*li*" reprezenta un principiu moral, care la vremea sa, se situa înaintea comandamentului juridic "*fa*", acesta din urmă fiindu-i subordonat.

Grecii, în Antichitate, apelau la un *obicei*, care, în timp, a evoluat sporindu-și rolul, devenind normă de comportare (conform obiceiului), iar mai târziu, adevăr sau dreptate. Gânditori profunzi, ei considerau că omul trebuie să se supună adevărului, nu însă de pe poziția adevărului *local* (al cetății), ci din punct de vedere al unui adevăr *general uman*, dreptatea însemnând conformarea la lege, legea fiind un produs al eticii sociale.

Socrate considera că legile cetății sunt produsul "*înțelepciunii supreme*", scopul lor fiind binele și fericirea tuturor, dar în conformitate cu adevărul. Platon, consecvent gândirii sale, după care există modele despre lucruri și idei ca esențe ultime, nepieritoare, arată că din această lume face parte și justiția, care era "*o armonie a părților înlăuntrul totului*". Cetățeanul, după Platon, admite o judecată despre "*bine*" sau "*rău*", oglindind legea sau adevărul cuprins în ea⁹.

Romanii, marii inovatori ai dreptului, prin *Cicero*, încearcă o sinteză a "conștiinței morale", arătând că există ceva "superior", dincolo de viața comună : "rațiunea supremă" ca formă perfecționată a gândirii noastre și ca morală și conștiință, rămânând în cadrele de apreciere a tot ce este drept și care se va reduce, în cele din urmă, la simțul uman, la aspirația umană pentru dreptate¹⁰. Această relație dintre drept și morală este de natură axiologică, valorile juridice și morale având o origine comună. De aici conștiința indivizilor de a trăi în mod necesar într-o comunitate.

Dacă în Antichitate dreptul era confundat uneori cu morala, în perioada medievală el dobândește o poziție dominantă. Pornind de la ideea că toate și totul sunt voință divină, epoca medievală considera că și dreptul constituia, firesc, voință divină. Totul este să crezi, să te supui și nu să gândești, căci legile făcute de oameni sunt conform voinței divine, fapt ce le face imperative indiferent de caracterul dispozițiilor normative. Putem afirma că în această perioadă morala este absorbită de drept, în acest fel normele sale ca și cele juridice devenind necenzurabile.

⁹ Platon, *Dialoguri*, Editura pentru literatura universală, București, 1968, p. 291.

¹⁰ M. T. Cicero, *Despre îndatoriri*, Ed. Stiințifică, București, 1957, p. 31 (Studiu introductiv).

Hugo Grotius considera că dreptul, cu normele sale, are o origine pur rațională, dar invadate covârșitor de principiile morale. În *Dreptul războiului și al păcii* el pune la baza dreptului următoarele principii: să respecti tot ce este al altuia, să respecti angajamentele asumate, să repari pagubele pricinuite și să aplici pedepse echitabile pentru cei ce încalcă legea¹¹.

Leibniz, în "*Codex juris gentium diplomaticus*" (1693), va încerca o extindere a ariei dreptului considerând morala ca un "drept mai întins". El va deosebi trei trepte ale binelui, după cum normele juridice se vor referi la Dumnezeu, Umanitate sau Stat, eliminând granițele dintre *normele morale*, *normele religioase* și *normele juridice* (drept). Pentru el, dreptul va defini "*potentia moralis*", care va fi, totuși, în opoziție cu datoria, înțeleasă ca "*neceditas moralis*".

Abia în 1705 C. Thomasius, în "*Fundamenta juris naturae et gentium ex sensu comuni deducta*", face o distincție sistematică între drept și morală, arătând că dreptul are misiunea de a reglementa raporturile exterioare prin reglementări care formează obligații perfecte, în timp ce morala se ocupă cu viața interioară a conștiinței și desăvârșește, astfel, obligațiile imperfecte negarantate. Autorul, sensibil la presiunile politicianului în viața socială și la ingerințele neavenite ale acestuia, recomandă limitarea autorității legitime a statului în numele libertății de conștiință a individului.

Christian Wolf, continuator al lui Leibniz, considera că atât morala, cât și dreptul sunt cărmuite de același principiu, cel al autoperfecțiunii dreptului (ceea ce va ține de normativitate). În aceste condiții, dreptul devine o facultate de a îndeplini propria datorie. În timp ce morala va ordona, dreptul doar va permite. Prin urmare, dreptul ar fi "*lex permissiva*", în timp ce morala va fi "*lex praeceptiva*". Prin această concepție, filosoful elimină, în bună parte, granița dintre datoria morală și datoria juridică, chiar dacă – fapt vizibil – multe fapte sunt permise din punct de vedere juridic, dar sunt interzise de normele morale.

La francezi, J.J. Rousseau încearcă să elibereze gândirea de presiunile regulilor divine, pretinzând că omul beneficiază de reguli, de drepturi ce decurg din natură și care nu pot fi nesocotite de nicio voință. Liber, în starea sa naturală, dar înghițit de societate și relațiile sale, omul a renunțat la o parte din libertățile sale în favoarea unei voințe generale.

La noi, Mircea Djuvara, de asemenea, a considerat că dreptul *țâșnește* din fapte ca o emanație a moralei juridice a omului. Deasupra lumii materiale există o lume ideală, cea a sufletului nostru ca ființe raționale. De aceea, nu putem crede că tot ce este impus prin forță este întotdeauna și legitim¹².

¹¹ H. Grotius, *De jure belli ac pacis* (*Dreptul războiului și al păcii*), Ed. Stiințifică, București, 1968.

¹² M. Djuvara, *Teoria generală a dreptului*, Ed. Librăriile Soccec, București, 1930.

Epoca modernă și contemporană este dominată, în fapt, de supremația dreptului asupra moralei. Viața interioară, specifică moralei, care dorește instaurarea binelui comun, a binelui colectiv, simte presiunea dreptului, care, violentat de interese partizane, sfidează etica și ignoră morala, și desființează, astfel, etica juridică. Suntem martorii unei anulări a eticii juridice, căci actul de nelegalitate sau ilegalitate echivalează nu numai cu o anulare a normei juridice, ci și cu o ignorare, cu o aneantizare a normei etice.

Ceea ce s-a întâmplat *illo tempore* și ceea ce se poate întâmpla cotidian, când dreptul nu este aplicat sau este aplicat abuziv, fac adesea ca diferența dintre drept și morală să fie redusă la simplul element de "oportunitate socială".

Deoarece dreptul operează cu criteriile de *just* și *injust*, adică legal și nelegal, iar etica operează cu noțiunile de *bine* și *rău*, adică moral sau imoral (etic sau neetic), putem da un nou înțeles conceptul de "etică juridică". Întrucât norma morală (normativitatea morală și etică) provine din morala laică și din cea religioasă, din obiceiuri, cutume, tradiții, etc., care, neavând un caracter normativ-statal, pot fi impuse doar prin presiunea colectivă, iar dreptul provine din normele juridice, ne vedem siliți să separăm *factorul uman*, care aplică dreptul sau se supune dreptului, ca autor al actului etic (prin modul cum aplică legea sau se supune legii, acestea fiind acte absolut individuale, personale), de *norma juridică*, care este abstractă, este un produs instituțional, este dorită de comunitate în interesul său, realizată profesional în scopul de a da garanții individului în viața de grup organizată în stat și normată în drept.

Deși în viața cotidiană, acțiunea individuală de aplicare sau supunere în fața legii nu poate fi separată de norma de drept abstractă, statală, general obligatorie, teoretic avem dreptul și capacitatea de a încerca o interpretare asupra acestui fenomen. În aceste condiții, vom putea "defini" (absolut teoretic) etica juridică prin efortul de înțelegere și de interpretare a normelor juridice, urmate de o aplicare a lor cu totală *bună credință*.

2. Etica judecătorului

Deși statutul judecătorului și procurorului este reglementat în același act normativ, Legea nr. 303/28 iunie 2004, republicată, după cum și Codul deontologic al acestor practicieni ai dreptului este comun, vom face scurte referiri asupra eticii profesionale, insistând asupra elementelor care fac distincția între aceste două profesii. Distincția este impusă de faptul că cele două instituții sau autorități au funcții diferite în societate. Acest fapt rezultă implicit din dispozițiile articolului 1 din *Statutul judecătorilor și procurorilor*, potrivit căruia, în timp ce judecătorii desfășoară o activitate în scopul *înfăptuirii justiției*, procurorii

vor desfășura o activitate în scopul *apărării intereselor generale ale societății, a ordinii de drept și a drepturilor și libertăților cetățenilor*.¹³

Potrivit art. 4 din statut, judecătorii și procurorii sunt obligați, prin întreaga lor activitate să respecte drepturile și libertățile cetățenilor, egalitatea lor în fața legii, să asigure un tratament nediscriminatoriu participanților la proces, respectând deontologia profesională.

Elementul esențial ce face deosebirea dintre aceste două instituții este faptul că, în timp ce judecătorii, potrivit art. 1, alin. 3, sunt independenți, se supun numai legii și trebuie să fie imparțiali, procurorii, potrivit art. 3, alin. 1, sunt *independenți, în condițiile legii*.

Potrivit art. 8, lit. d, acestor două categorii profesionale *le este interzis să aibă calitatea de membru al unui grup de interese economice, după cum – potrivit art. 9, alin. 1 și 2 – le este interzis să facă parte din partide sau formații politice și, în activitatea lor, sunt obligați să se abțină de la exprimarea sau manifestarea, în orice mod, a convingerilor lor politice*¹⁴.

Codul deontologiei profesionale a judecătorilor și procurorilor, publicat în Monitorul Oficial nr. 815 / 8. sept. 2005, aprobat prin Hotărârea Consiliului Superior al Magistraturii nr. 328/2005, reia în bună parte o serie de reguli fundamentale care, cu putere de principiu, trebuie să însoțească activitatea magistraților.

În art. 3 al Codului Deontologic se reiterează obligația judecătorului și a procurorului referitoare la independență, dar într-o formulare proprie, prescriind obligația acestora, *„să apere independența justiției”*¹⁵.

Iată că, spre deosebire de art. 1, alin. 3, din Statut, în care se menționează că judecătorii sunt independenți, și art. 3, alin. 1, în care se precizează că procurorii sunt

¹³ Potrivit art. 1, din Legea nr. 303, 2004, „Magistratura este o activitate judiciară desfășurată de judecători în scopul înfaptuirii justiției și de procurori în scopul apărării intereselor generale ale societății, a ordinii de drept, precum și a drepturilor și libertăților cetățenilor.” În conformitate cu art. 4 din statut, „Judecătorii și procurorii sunt obligați... să asigure supremația legii, să respecte drepturile și libertățile persoanelor, precum și egalitatea lor în fața legii și să asigure un tratament juridic nediscriminatoriu tuturor participanților la procedurile judiciare, indiferent de calitatea acestora, să respecte Codul deontologic al judecătorilor și procurorilor și să participe la formarea profesională continuă”.

¹⁴ Potrivit art. 8 lit. d) din Legea nr. 304 / 2004 din Codul deontologic, judecătorilor și procurorilor *le este interzis:” să aibă calitatea de membru a unui grup de interes economic”*

¹⁵ Potrivit art. 8 din Codul deontologic, „judecătorii și procurorii sunt obligați să respecte egalitatea cetățenilor în fața legii, asigurându-le un tratament juridic nediscriminatoriu, să respecte și să apere demnitatea, integritatea fizică și morală a tuturor persoanelor care participă, în orice calitate, la procedurile judiciare”.

independenți, însă în condițiile legii, Codul deontologic cuprinde o prevedere comună pentru judecători și procurori care se referă nu la dreptul acestora de a fi independenți, ci la *obligatia* lor de a-și păstra independența. Vom mai reveni asupra acestui aspect.

Art. 4 din Codul deontologic, reiterează implicit o serie de dispoziții din Legea de organizare, atunci când prevede că judecătorii și procurorii *"nu trebuie să fie influențați de doctrine politice"*¹⁶.

Ca un principiu fundamental, care va governa activitatea magistraților, art. 7 prevede că judecătorii și procurorii au îndatorirea de a *milita pentru supremația legii, a statului de drept*, apărând drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor¹⁷.

Potrivit art. 9, alin. 1 din Codul deontologic, judecătorii și procurorii trebuie să fie *imparțiali*, fiind obligați să decidă în mod obiectiv, liberi de influențe.

Sigur că se poate continua citarea altor prevederi deosebit de importante din Legea magistraturii și din Codul deontologic al magistraților. Preocuparea de față fiind, însă, surprinderea modului în care se înfăptuiește etica juridică a magistraților, vom stărui în continuare asupra acestui aspect deosebit de important, care dă *nota adevărată* a reformelor în justiție.

Pentru o mai ușoară înțelegere, prezentarea eticii juridice va începe cu persoana judecătorului.

Judecătorul, potrivit Constituției și legii de organizare, constituie acel reprezentant al statului care are ca sarcină fundamentală înfăptuirea actului de justiție. În întreaga sa activitate, judecătorul este independent și inamovibil, în condițiile legii de organizare. Alăturat faptului că este imparțial, nealiniat politic și – fapt extrem de important – hotărăște conform legii și voinței sale intime, judecătorul nu va putea refuza judecarea unei pricini pe considerentul că legea nu cuprinde reglementarea unei anumite situații, este neclară sau incompletă (art. 4, alin. 2 din Statutul judecătorilor și procurorilor). Prevederea este deosebit de importantă, deoarece – spre deosebire de Codul civil, care în art. 3 prevedea *"Judecătorul care va refuza de a judeca, sub cuvânt că legea nu prevede, sau că este întunecată sau neîndestulătoare, va putea fi urmărit ca culpabil de denegare de drept"*, Statutul judecătorilor și procurorilor extinde prevederea din Codul civil la toate

¹⁶ Cf. art. 4: *"În îndeplinirea atribuțiilor de serviciu, judecătorii și procurorii nu trebuie să fie influențați de doctrine politice. Judecătorii și procurorii nu pot milita pentru aderarea altor persoane la o formațiune politică, nu pot participa la colectarea fondurilor pentru formațiunile politice și nu pot permite folosirea prestigiului sau a imaginii lor în astfel de scopuri. Judecătorii și procurorii nu pot să acorde niciun fel de sprijin unui candidat la o funcție publică cu caracter politic"*.

¹⁷ Cf. art. 7 din Codul deontologic: *"Judecătorii și procurorii au îndatorirea să promoveze supremația legii, statul de drept și să apere drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor"*.

situațiile, la toate raporturile juridice. Are, însă, o scăpare foarte importantă, și anume, aceea că nu prevede nicio sancțiune împotriva judecătorului, care din considerentele arătate, va refuza judecarea unui proces¹⁸.

Pornind de la Statutul judecătorului și de la Codul deontologic al acestei profesii, "profilul magistratului... este structurat în două părți: prima descrie cerințele funcției de judecător... iar cea de a doua descrie cerința de personalitate, pe care judecătorul trebuie să o aibă pentru a fi un bun decident în probleme juridice".¹⁹

Aprecierea activității decizionale a unui magistrat judecător este foarte utilă. Ea permite analiza activității sale prin prisma eticii juridice, cu trimiteri atât la funcție, adică la atribuțiile cu care este investit de stat, cât și la persoana sa, fapt ce implică aspecte strict deontologice, morale, materializate în seriozitatea și corectitudinea prin care va exercita atribuțiile sale, adică va înfăptui actul de justiție.

Potrivit Cartei Universale a judecătorului, "În cadrul activităților lor, judecătorii vor asigura dreptul oricărei persoane la un proces rezonabil. Aceștia vor promova dreptul oricărei persoane la un proces echitabil și public, într-o perioadă de timp rezonabil, în fața unei instanțe independente și imparțiale, constituită conform legii, în vederea stabilirii drepturilor și obligațiilor civile ale acesteia sau în cazul oricărei acuzații penale împotriva sa."²⁰

Problema modului în care judecătorul se achită de obligațiile sale legale în raport cu cetățeanul a depășit de mult cadrul statal, importanța majoră a actului de dreptate impunând redactarea Cartei Universale a judecătorului care, printre altele, prevede inamovabilitatea sa.

*"Independența nu poate fi privită ca un privilegiu al acestuia, ci ca o datorie, ca o obligație fundamentală... De aceea, principiul independenței poate fi înțeles doar în legătură cu principiul responsabilității / răspunderii judecătorului pentru calitatea activității sale..."*²¹

Independența, recunoscută judecătorului în actul de justiție, nu este o investire a acestuia cu dictatul procesual. Investirea acestuia cu atributul independenței vine să sublinieze interdicția puternicilor zilei de a silui actul de justiție, protejând magistratul de orice presiune sau represiune, indiferent de unde vin acestea. Numai în absența

¹⁸ Potrivit art. 4 al.2, "Judecătorii nu pot refuza să judece pe motiv că legea nu prevede, este neclara sau incompletă." Codul civil este mult mai ferm, prevăzând sîi consecințe pentru judecătorul, care refuza, pentru motivele arătate mai sus, să judece o cauză. Cităm art. 3 : "Judecătorul care va refuza de a judeca, sub cuvânt că legea nu prevede, sau că este întunecată sau neîndestulătoare, va putea fi urmărit ca culpabil de denegare de dreptate."

¹⁹ I. Copoeru, N. Szabo, op. cit., p. 203 „INDEPENDENȚA ȘI IMPARTIALITATEA JUDECĂTORULUI CU STANDARDE PROFESIONALE ÎN PROCESUL CIVIL”, articol publicat de Alexandrina Radulescu;

²⁰ Preluat din articolul citat mai sus ;

²¹ Ibidem ;

actului de presiune sau represiune se poate pretinde judecătorului responsabilitate profesională și probitate morală. Numai în aceste condiții art. 6 din Convenția Europeană pentru Protecția Drepturilor Omului și Libertăților Fundamentale, la care și România a aderat la 1 ianuarie 2004, prevedere completată cu protocoalele 3.5 și 8, devine o realitate. Cităm acest articol extrem de important : “ Orice persoană are dreptul să-i fie examinată cauza în mod echitabil, public și într-un termen rezonabil, de către un tribunal independent și imparțial, stabilit prin lege, care va decide asupra drepturilor și obligațiilor civile. Hotărârea trebuie să fie pronunțată în public...”.

Constatăm un acord perfect între această Convenție Europeană și Carta Universală a judecătorului, motivat de importanța covârșitoare a actului de justiție în statul de drept, ca act de sănătate socială.

Data fiind importanța convențiilor la care a aderat România și pentru ca ele să nu rămână literă moartă, prin art. 11 din Constituția țării s-a instituit obligația statului român de a respecta aceste convenții, aceste tratate la care a aderat²².

Practic, etica juridică a judecătorului este un act profesional constând în aplicarea cu pricepere, cu știință, cu profundă și deplină înțelegere a legilor, ceea ce înseamnă înțelegerea, interpretarea și reflectarea cât mai completă în planul conștiinței (conștiința juridică) a problematicii dreptului (adică, a avea o înaltă pregătire profesională), acest amplu travaliu fiind însoțit de o distribuie a științei sale profesionale cu maximă BUNĂ CREDINȚĂ, ceea ce ține de aspectul deontologic, adică moral, al prestației sale.

Degeaba un judecător este un strălucit profesionist, un strălucit doctrinar, un mare teoretician, un mare practician, câtă vreme lipsește din ecuația muncii sale un termen esențial: cel al BUNEI CREDINȚE. Buna credință în muncă nu trebuie să fie o necunoscută. Mai grav este pentru un judecător să fie de REA CREDINȚĂ decât un slab profesionist. Ideal ar fi să aibă amandouă aceste însușiri.

Un judecător de rea credință – prin rea credință înțelegând vicierea actului de justiție cu intenție – *constituie cel mai grav pericol pentru mediul social.*

Judecătorul, prin menirea sa de a face dreptate socială, prin încrederea cu care este investit pentru a desfășura acest nobil deziderat, ca urmare a depunerii de către cetățean a totalei sale încrederi în mâna sa, este pus pe un soclu de puritate și de demnitate.

Fiecare epocă are divinitățile sale ! Nu trebuie, însă, să uităm că justiția în Roma Antică era simbolizată printr-o zeiță... în diverse ipostaze. Simbolul antic,

²² În conformitate cu CONSTITUTIA ROMANIEI, art. 11 : “Statul român se obligă să îndeplinească întocmai și cu bună-credință obligațiile ce-i revin din tratatele la care este parte. Tratatelor ratificate de Parlament, potrivit legii, fac parte din dreptul intern.”

chiar dacă nu mai credem în zei, nu a disparut nici în epoca computerelor, rămânând idealul social de dreptate.

Judecătorul va alege, să fie sau nu divin! Judecătorul este propriul său "judecator". El va ști ce notă să-și dea. El știe cât este de pur sau când și cât s-a lăsat corupt. De alți judecători, *nu este nevoie* ! El știe dacă este Inger sau Demon ! Pentru aceasta, nu este nevoie de o judecată divină !

Societățile, în evoluția lor, sunt confruntate cu grave probleme politice, economice, sociale, spirituale, religioase s.a.m.d. De toate acestea, în lumea democratică, este responsabilă trinitatea puterii, adică cele trei puteri din stat : legiuitoare, executivă și judecatorească. (Sigur că, după cateva secole de experiență, teoria – prin rezultatele sale – *pare sa fie caducă*).

Nu poate trece neobservat faptul că, în societățile democratice moderne, rolul cheie în toate problemele revine puterii executive. Puterea legiuitoare devine, chiar dacă nu recunoaștem, adesea o anexă a executivului sau, în cazuri extreme de rare, executivul devine o anexă a legislativului. Ambele, însă, încercă să aservească, prin orice mijloace, chiar dacă limitat, puterea judecatorească. Adesea, puterea judecatorească este siluită de cele două preținse puteri. Siluirea se face prin controlul exercitat de celălalte puteri, cu ocazia numirii judecătorilor sau a conducătorilor instanțelor judecătorești.

Având această putere de nominalizare a judecătorului sau a șefilor instanțelor de judecată, puterea executivă exercitată de Guvern sau Președinte constituie modalitatea sigură de a submina puterea judecatorească.

A lăsa, însă, ca puterea judecătorească să acționeze "*independent*" înseamnă să admitem existența "*statului în stat*", adică să admitem constituirea unei puteri în cadrul statului, care se va sustrage oricărui control statal, îngăduindu-și puteri discreționare, *ceea ce este inadmisibil*.

Practica politică, nu teoria politică, permite însă ca separația puterilor în stat să rămână doar o aspirație teoretică, o dogmă politică, o utopie doctrinară.

Ea este demonstrată prin aceea că, de câte ori un partid sau o grupare politică de partide câștigă puterea de decizie în stat, în ciuda independenței și inamovibilității judecătorilor, șefii instanțelor judecătorești, începând cu cele de la instanțele de fond și terminându-se cu cea supremă, prin diverse artificii și subterfugii sunt la discreția puterii decizionale supreme, permițându-i acesteia din urmă să tuteleze, în fapt, puterea judecătorească. Dacă la toate acestea, adăugăm presiunile directe la judecători sau intervențiile prin diverse căi și mijloace în activitatea acestora, constatăm cât de pusă la încercare este etica juridică a acestui personaj, cu un rol covârșitor în viața socială, atât ca atribuții, cât și ca simbol.

Judecătorii trebuie să merite distincția supremă în stat!

Puterea judecătorească, constituțional, în statele moderne trebuie să constituie arbitrul social. Nu Președintele, nu Parlamentul, nu Guvernul vor arbitra spectacolul social planetar, ci judecătorul. Președintele, Guvernul sau Parlamentul vor trebui să rămână doar "jucători" și nu judecători.

Toate acestea, sunt aspirații minunate la care tânăra generație are dreptul să gândească. Din fericire sau din nefericire, viața socială, istoria socială au demonstrat că viața în comunitate este controlată de factorul de conducere, adică de către organele statale cu putere executivă, legiuitoare și judecătorească, care pentru a traduce în fapt prerogativele statale folosesc forța coercitivă. Toate aceste structuri se vor coagula și vor forma ceea ce noi numim puterea politică de stat.

Această putere politică statală, în ciuda aparențelor, *este unică*, funcționând ca un *tot unitar*. Dovada cea mai eclatantă o va servi democrația celui mai puternic stat planetar, în care, dacă unul din cele două partide mari câștigă alegerile președințiale și "parlamentare", acel partid unic va controla Președinția, puterea legiuitoare și celălalte puteri, deoarece Președintele, care devine centrul puterii executive și partidul său, care controlează puterea legiuitoare, vor nominaliza conducătorii celor mai importante instituții statale, aparținând trinității puterii, prin urmare, și pe cei ai puterii judecătorești.

Este clar că, în fapt, suntem martorii unei puteri *unice centralizate*, chiar dacă alegerile periodice crează aparența unei schimbări a puterii (a partidului conducător, de fapt).²³

Decât un stat constituțional, care recunoaște formal trinitatea puterii, în care președintele nu are voie să facă parte într-un partid, (deși – legal – el nu poate accede la funcția supremă fără a avea în spate un *partid* sau o *coaliție puternică*, transformând norma constituțională într-un act "contra naturii"), mai bine o reglementare *deschisă*, pe față, care recunoaște dreptul președintelui unei țări, de a face parte dintr-o grupare partizană. Prin această se previne ca deținătorul magistraturii supreme să înfrângă norma constituțională, prostituând conștiința sa etică sau juridică (căci, prin înaltele atribuții pe care le are, nici el nu poate evada din constrângerile eticii juridice), fiind constrâns la acest ritual de o eventuală aspirație la un nou mandat de conducător al statului, succesul fiindu-i asigurat doar dacă va avea în spate un *partid* sau o *alianță partizană*, ca și la prima investitură.

A decreta prin litera Constituției, un asemenea președinte, ca fiind independent politic, apolitic, etc., constituie, în planul eticii juridice, al conștiinței etice și juridice, creerea premizelor legale de prostituare politică, începând cu

²³ A.D. Gelu Ilies, EXTAZUL PUTERII, Ed Continentul 1997, p 29 și urm.

magistratura supremă ("apolitică") și încheiată cu magistratura inferioară, prestată de ultimul judecător dintr-o judecătorie locală, "apolitic" și el.

Reglementările juridice fac, în asemenea situații, imposibilă o etică juridică. Ea rezistă doar teoretic; practic devine un scandal. Magistratul suprem și magistratii instantelor judecătorești, prin reglementări fanteziste, ce țin de utopiile "științifice", de demagogiile politice, bulversează relațiile sociale, transformându-și "elitele sociale" în a servi umil, dominați de frica pierderii statutului privilegiat, strălucitor, al demnitarului, chiar dacă strălucirea este doar de fațadă.

Etica juridică nu se construiește nici cu funcții, nici cu bani sau dotări tehnice de excepție. Etica juridică presupune formarea caracterelor nu cu bani, ci cu "vorbe", nu cu computere, ci cu "crezuri", cu credința rolului social, al răspunderii sociale, al onoarei sociale. Viața socială a început din sărăcie materială, din pauperizare totală și, cu toate acestea, a cunoscut perioada în care etica juridică a strălucit. Strălucirea nu i-a fost dată de bani, de imobile și limuzine luxoase, de electronică de ultimă generație, ci de înțelepciunea rolului social, plătită cu un meritat respect. Acestea sunt premisele eticii juridice, nu separațiile în stat a puterilor, care faptic, nu există, puterea fiind unică, căci altfel ea nu poate funcționa, chiar dacă acest adevăr ne sperie, ne creează frisoane, ne amintește de dictatori și dictaturi. Ne putem păzi de toate pericolele puterii unice, de spectrul dictaturii (care poate fi opera nu numai a titularului unic, ci produsul grupului; de altfel, nici dictaturile unipersonale nu au putut funcționa fără grup), doar privind lucrurile cu tot curajul în față, *numindu-le*. Fără a le numi, nu suntem în măsură să ne păzim de ele. Și, neputându-ne păzi, asistăm la pulverizarea eticii juridice, care nu trebuie să fie o plantă rară, ci trebuie să crească în toate grădinile. Instituțiile statale, ca și toți membrii unei comunități, nu trebuie să uite că turnesolul social, care realizează dezinfecția generală și continuă, este etica juridică²⁴.

Magistratul (din care nu puteam exclude magistratura supremă din stat) va fi fortificat în planul eticii juridice, nu prin bani și privilegii. Nicio dată banii nu au fortificat magistratul. Dimpotrivă, l-a ispitit expunându-l corupției. Magistratura supremă la Roma, când era exercitată – în cazurile de excepție – de împărat, cel mai adesea se făcea cu bani, cu pungi cu bani. În perioada de decădere a imperiului, *imperatorul* nu se jena să ia pungi cu bani în forum... în văzul tuturor...

Râvna magistratului stimulată cu bani este o dovadă de regres social care, inevitabil, conduce la o schimbare. Imperiul Roman a fost "împins" și el la o schimbare, ceea ce a însemnat prabușirea sa. La urma urmei, această prabușire a

24 A.D.G. Ilies, *Extazul puterii*, Ed. Continent, 1996, p. 19-38, 66-89.

fost un act de dreptate, nimic și nimeni nejustificând imperiile. Istoria vine cu dreptatea ei, care nu o mai fac magistrații și o face fără bani!

Remarcăm, în fața nemulțumirilor sociale, ca regulă, aruncarea vinei pentru gravele neajunsuri asupra puterii judecătorești. Puterea executivă și legiuitoare pune toate neîmplinire de care sunt răspunzătoare pe seama judecătorului, care, înfrângând etica juridică, ar fi corupt. Măcinat de corupție, „acesta nu mai împlinește actul de justiție și, prin aceasta, dreptatea socială. Iată vinovatul!”. Aceste două preținse puteri nu se sfiesc să arate magistratul cu degetul prin intermediul mass-media...

Sigur că, în această mascaradă, este doar o parte de adevăr, una mică.

Tânărul judecător la drum pornește curat și cu bune intenții. Drumul este lung și extrem de anevoios. De la cel mai apropiat și bun prieten, până la cel mai puternic om în stat, judecătorul adesea primește provocările dulci sau dure ale corupătorului. Dacă la început aceste palme sunt catifelate și rugătoare, în timp ele pot fi pline cu bani și, uneori, cu violență. Nu este o regulă generală! Puțini judecători, ajunși la vârsta pensionarii, se pot mândri ca au fața curată, ca au chipul senin. Dar sunt și din aceștia, chiar dacă sunt puțini. Sămânța rea nu piere, dar, sigur, nici sămânța bună nu dispăre. Așa sunt rânduite toate!

Etica juridică a judecătorului constituie elogiul său. Elogiile se acordă după meritul social. Acest merit nu poate fi contabilizat de structura statală, ci de noi înșine. Noi pe noi nu ne mințim! Nu putem, chiar dacă vrem! La capăt de drum vom vedea, dacă merităm să ne elogiem. Dacă nu suntem în stare să ne dăm notă, vom lăsa totul pe seama unei divinități generoase, reprezentate de un preot imberb, care se roagă pentru noi, pentru iertarea noastră, corupând – dacă se poate, în contul contribuției la cele bisericești – chiar pe Judecătorul suprem, amăgindu-l cu vorbe goale...

3. Etica procurorului

Etica juridică a procurorului nu poate fi altfel decât a tuturor, căci știința dreptului și aplicarea practică a legilor trebuie să fie la fel.

Procurorul, spre deosebire de judecător, are o independență care se exercită în limtele legii. El nu judecă! El apară interesele generale, supraveghind modul în care se aplică legile. Supravegherea lui nu se limitează la o atitudine pasivă presupune intervenția imperativă pentru a curma actele de ilegalitate în curs de desfășurare și, când este cazul, de a trage la răspundere pe cei vinovați, în sensul deferirii lor justiției.

Procurorul supraveghează modul în care se aplică legea. Cei care o încalcă nu sunt judecați de procuror, ci sunt trimiși în fața judecătorilor pentru a se aplica legea, adică pentru a fi sancționați, restabilind astfel legalitatea.

Iată cum, la acest capitol, atribuțiile procurorului vor trebui întregite de cele ale judecătorului.

Dacă o societate este răscolită de dezordine socială (nu ne referim la ieșirile oamenilor în stradă, la mitinguri și demonstrații), cine va trebui să intervină, care etică juridică, a procurorului sau a judecătorului, intră în acțiune?

Pentru ca legea să fie aplicată, ca să se producă actul de conștiință juridică, cea care va exercita presiunea asupra cadrului social va fi conștiința morală, norma morală, care, prin tensiunea sa puternică, ne va obliga să ținem ochii deschiși să vedem tot, să avem mâna neiertătoare față de oricine greșeste, indiferent dacă este vorba de fiu sau părinte, de înaltul preot sau magistratul suprem. Nu ca o răzbunare, nu ca un act represiv, ci ca un act de responsabilitate, de înaltă moralitate, de etică juridică.

În timp ce judecătorul inspiră *respect*, dat fiind rolul său sacru de a face dreptate, procurorul inspiră *frica*, date fiind prerogativele sale, aparent, represive, de a fi "durul" care nu va ierta pe nimeni. Aceasta este percepția publică!

Lucrurile stau cu totul și cu totul altfel.

Procurorul are o independență "*în condițiile legii*". Ceea ce înseamnă că nu va proceda ca judecătorul, care este supus legii și *propriei conștiințe*, ci va acționa într-un raport de subordonare față de procurorul ierarhic superior. De fapt, credem că modul cum este reglementată instituția procurorului, sub aspectul independenței, este doar o reglementare de fațadă, câtă vreme el este subordonat, subordonarea mergând până în vârful ierarhiei.

Datorită acestei subordonări, practica a dovedit că procurorul își exercită atribuțiile într-un perfect și periculos raport de subordonare.

Acest personaj, perceput de opinia publică ca fiind extrem de puternic și periculos, dobândește de fapt aceste trăsături nu prin puterea sa proprie, ci prin subordonarea sa semi-cazonă, el putând fi transformat, la comandă, dintr-un supraveghetor general al modului de aplicare a legii într-un executant perfect al unui ordin ierarhic, prin care se declanșează o procedură represivă.

Democrațiile moderne încearcă să prevină aceste grave deformații, trecând anumite prerogative din sarcina procurorului în cele ale judecătorului (exemplu: arestarea preventivă, prelungirea arestării, etc.) care, cel puțin legal, nu este expus unui raport de subordonare ierarhic, precum procurorul.

Dacă etica juridică a procurorului ar fi funcțională, astfel cum înțelegem acest concept în plan teoretic, totul ar fi bine. Nu am avea de ce ne teme! Ar acționa strict legal și seful ierarhic superior, și procurorul ierarhic inferior, implicat direct în activitatea de supraveghere a respectării legalității. În viața cotidiană, faptele se prezintă mult mai complex.

Prim-procurorii (procurorii șefi) sau procurorii generali sunt numiți de puterea executivă cu o aparentă participare a puterii judecătorești. Un procuror general, să nu mergem prea departe și să luăm ca exemplu pe cel al parchetului de pe langa curțile de apel interjudețene, o dată numit, dacă iese din dispozițiile șefului său ierarhic, poate fi tras la răspundere indiferent dacă etica sa juridică, în cazul cercetat, a fost cu dezinvoltură prezentă. Fenomenul funcționează identic până la ultimul procuror de pe lângă o judecătorie locală.

Putem vorbi, în aceste condiții, de libertatea de a acționa în virtutea unei etici juridice? Poate etica juridică, în condiții de subordonare, să supraviețuiască ? Poate! Și teoretic, și practic! Sămânța bună, ca și cea rea, nu pierе! Trebuie să ne păstrăm optimismul.

Însă, între etica juridică a procurorului și cea a judecătorului există o diferență uriașă, în ceea ce privește modul său de manifestare. În timp ce, judecătorul, strict legal este eliberat de îngrădiri (fiind periclitat, în activitatea sa, numai de ispita corupătorului), procurorul este supus constrângerii prin subordonare legală. Ori, sub imperiul constrângerii, nu au existat, ca regulă, acte de independență. (Fenomenul se aseamănă, în ciuda manierelor, cu subordonarea din cadrul organismelor militare, de poliție, jandarmerie, servicii speciale etc.).

Putem afirma, fără a greși, că etica procurorului se vede periclitată de norma legală care-l subordonează, raportul de subordonare punând în pericol concret integritatea "oficială" a procurorului.

Statele democratice caută mereu instrumente pentru a face funcțională etica juridică a procurorului, ca, de altfel, a tuturor categoriilor profesionale în care funcționează subordonarea (poliție, armată etc.).

Puterea politică statală sau interstatală nu poate funcționa fără raporturi de subordonare, raporturi care presupun executarea fără comentarii a dispoziției, a deciziei, a ordinului ierarhic superior.

Puterea nu se manifestă fără subordonare! Pentru procurori, ca și în cazul judecătorilor, subordonarea trebuie să dispară.

Lipsa subordonării, activitatea neingradită, însă, înseamnă absența faptică a puterii, ceea ce – se pare – este de neconceput. Sau acceptăm puterea, cu raporturile sale de subordonare, ca mijloc de a realiza siguranța colectivă, sau renunțăm la putere, adică la subordonarea ierarhică, dar cu prețul periclitării siguranței colective.

Ne vom putea elibera de toate aceste grave pericole dacă vom privi cu curaj problematica puterii, dacă va fi privită sfidător, în față, arătându-i-se ca, în ciuda frumoaselor teorii, a epuizantelor eforturi pentru o separare a sa în "părți" distincte, în scopul de a fi controlate, ținute în echilibru subdiviziunile sale, în realitate ea este unică, indiferent că suntem în prezența sistemelor sociale cu un partid unic sau pluripartide.

Problematica puterii trebuie pusă cu curaj cetățenesc, decodificând scăpările, fisurile, golurile, artificiile frumoaselor utopii, mai vechi sau moderne, despre separația

puterilor în stat. La vremea lor ele au constituit o aspirație spre mai bine, spre libertate. Experimentele care au urmat, la sute de ani de la formularea acestor teorii, ne pun în fața unor realități care au ieșit din câmpul aspirațiilor doctrinare, din minunatele utopii despre putere, din frumoasele proiecte ale unei lumi libere.

Într-o lume care este confruntată cu cele mai grave probleme din istoria omenirii (pericolul nuclear, epuizarea resurselor energetice ale planetei, schimbarea climatică etc.), puterea politică, dominatoare la nivel planetar, devine un *imperativ* major. Dacă ea se va prăbuși în mileniul trei – și nu este exclus – ne va da semnalul unei reforme planetare, nu în parametri locali (terestri), ci în parametrii pe care noi nu-i înțelegem, motiv pentru care îi vom “decreta” ca fiind apocaliptici.

Procurorul, cel mai «rau» om, inspiratorul fricii și al terorii (etichetări absolut eronate) are nevoie de un câmp liber de a acționa, pentru a-și pune în valoare etica juridică, îndeplinind sarcina de uriașă importanță, anume de a supraveghea, la nivelul colectivității, cum este respectată norma legală de conduită, cerând (nu neapăt pedepsind) tragerea la răspundere a celor care o încalcă.

Dacă am căuta cauzele neajunsurile sociale actuale, ele nu se vor găsi în curtea judecătorului. El va judeca ceea ce i se pune în balanța justiției. Ne referim, sigur, la aspectele penale ale încălcării legilor, care pot submina interesul social și, uneori, chiar puterea politică. Cauzele neajunsurilor sociale (nu rădăcinile acestora) se vor afla în curtea procurorilor, căci ei trebuie să încarce balanța justiției. Ei, foarte adesea, nu o fac, lăsând judecătorul fără misiune socială. Nu o fac nu pentru că nu vor! Subordonarea ierarhică, care face posibilă indiscutabila subordonare politică, golește procurorul și munca sa de conținut, de valoare, etica profesională rămânând doar o problemă de ordin teoretic, bună de tratat la catedre, rămânând o valoare amăgitoare, o speranță, dar care permite totuși funcționarea angrenajului social, căci se pare că acesta funcționează cu utopii, iar speranța este rudă de sânge cu utopia.

Țările ex-comuniste trăiesc o adevărată epopee etico-juridică. Ele au de luptat, în planul normalizării juridice cu o grea povară, moștenire a vechiului sistem totalitar. “O lungă tradiție, pe care perioada comunistă a ridicat-o la rang de «lege», a făcut ca practicile profesionale să fie o continuă și irepresibilă sursă de conformism și de dezangajare morală. Domeniul în care efectele acestor sedimentări istorice sunt cele mai vizibile în momentul de față este cel al practicilor din justiție. Trecerea de la statul administrativ de tip comunist la cel «jurisdicțional», în care acesta este înțeles pornind de la drept și nu invers, a supus sistemul juridic din România... unor presiuni enorme și de cele mai multe ori divergențe, venite atât din partea opiniei publice, cât și a instituțiilor politice, ele inele aflate în diferite stadii – de multe ori neclare – ale reformei constituționale”²⁵

25 I. Copoeru, N. Szabo, op. cit., p. 215, cu trimiterile de rigoare. Pe aceeași linie, a se vedea anexele 1 și 2.

4. Concluzie

Cu referire la realitățile noastre românești sau la cele internaționale, este de remarcat incapacitatea indivizilor de a comunica activ în mod structurat în vederea obținerii unei mai mari recunoașteri sociale. Ceea ce a fost de multe ori descrisă ca o criză morală a societății în care trăim, fie că ne referim, la modul general, la societatea umană la început de mileniu trei, fie la cea românească, prinsă în « tranziția » de la societatea comunistă « închisă » la societatea democratică « deschisă », ne apare ca efectul sceptic și defetist al incapacității indivizilor de a comunica și de a acționa în mod structurat în vederea obținerii unei mai mari recunoașteri sociale.²⁶

Există o incapacitate a noastră de a ne furniza noi semnificații ale acțiunilor noastre, fapt ce separă acțiunea concretă de discursul nostru. Pentru a elimina această distanță este necesară repunerea în contact a acțiunii cu semnificațiile sale.

“Incapacitatea de a acționa asupra mediului social este semnalată înainte de toate de incapacitatea de a furniza noi semnificații a acțiunilor noastre, ceea ce se traduce într-o separare a acțiunii și a discursului. Or, primul lucru pe care l-am considerat necesar a fost repunerea în contact a acțiunii (actul de judecată al unui judecător oarecare, în cazul de față) cu semnificațiile acesteia (uitate, deturnate, improprii)”.²⁷

²⁶ I. Copoeru, N. Szabo, op. cit., p. 216

²⁷ I. Copoeru, N. Szabo, op. cit., p. 216 ;

CORUPȚIA VĂZUTĂ DIN INTERIOR

I. Definirea problemei

Elaborarea unei lucrări cu tema „Corupția văzută din interior”, în cadrul unui concurs destinat magistraților, reprezintă un pas important. Înseamnă că se admite că există corupție și că aceasta poate fi percepută și din interior¹. Este mare lucru căci, așa cum s-a sesizat și s-a avertizat în multe rânduri², corupția sistemului judiciar a reprezentat până acum un subiect tabu, cel puțin pentru cei care alcătuiau miezul sistemului judiciar (magistrați) și pentru responsabili acestui segment al societății (Consiliul Superior al Magistraturii)³.

Până la acest moment, există reglementări internaționale⁴, reglementări interne⁵ privind fenomenul corupției, avem o strategie națională anticorupție⁶, însă există o foarte slabă (aproape imperceptibilă) asumare a fenomenului din interiorul sistemului judiciar.

¹ Am fost foarte surprinși, dar deloc reticenți în a aborda acest subiect, dat fiind faptul că acest concurs a fost lansat la scurt timp după ce Consiliul Superior al Magistraturii a taxat un demers asemănător. Facem trimitere la Hotărârea Plenului, nr. 71/24.01.2008 ce poate fi lecturată la: http://www.csm1909.ro/csm/linkuri/12_02_2008_14157_ro.pdf

² <http://cristidanilet.wordpress.com/2008/01/07/corupția-judiciara-1>

³ Cu toate acestea, după lansarea concursului pentru care realizăm prezenta lucrare, președintele Curții de Apel Cluj, membru al Consiliului Superior al Magistraturii a afirmat: *„Corupția în sistemul judiciar există, ea nu este un fenomen, dar este la fel de periculoasă chiar dacă este un singur caz, repet, pot fi mai multe”* (pentru întregul articol apărut în presa centrală, a se accesa: <http://www.curentul.ro/index.php/Actualitate/Presedintele-Curtii-de-Apel-Cluj-a-confirmat-ca-exista-coruptie-in-justitie.html>)

⁴ Codul de Conduită al Celor Împuterniciți cu Executarea Legii în cadrul ONU, Convenția civilă privind corupția, în cadrul Consiliului Europei, Comunicarea Comisiei către Consiliul European, Parlamentul European și Comitetul Economic și Social cu privire la strategia comprehensivă a UE împotriva corupției (2003), în cadrul Uniunii Europene.

⁵ Codul penal, Legea nr. 78/2000 privind prevenirea, descoperirea și sancționarea faptelor de corupție.

⁶ Adoptată prin Hotărârea de Guvern nr. 232/2005.

Corupție a existat, există și nu avem speranța că va fi stârpită. Acest fenomen caracterizează societatea românească, dar nu este străin altor societăți. Ceea ce este de dorit este prevenirea, combaterea, diminuarea corupției. Acest obiectiv este posibil. Pentru realizarea lui este necesară recunoașterea, asumarea, demascarea și sancționarea corupției în sistemul judiciar.

Din interior (din sistemul judiciar), afirmăm de la început, corupția se vede mult mai mică decât se vede prin ochii celor din afară. Apreciem că, din afară, corupția se prezintă ca o caracteristică a sistemului. Din interior, corupția nu este malignă⁷. Dar ea există. Este mai vizibilă în anumite domenii, mai ascunsă în altele.

În același timp, din interior, pentru cei conștienți, corupția este mult mai malefică decât poate părea pentru cei din afară deoarece aruncă o lumină negativă asupra întregului sistem, fiind afectați astfel cei integri, cei neatinși de virusul corupției, cei care, dimpotrivă luptă pentru o justiție curată și credibilă.

Totodată, diferența dintre percepția interioară și cea exterioară a corupției sistemului judiciar se manifestă și în planul formelor de corupție. Din afară, corupția sistemului juridic se traduce prin luare de mită, trafic de influență, primire de cadouri, fraudă, șantaj. Din interior, pot fi percepute și alte forme ale corupției⁸. Vor fi amintite atunci când vom aborda cauzele fenomenului.

Pentru că de bun simț în orice discuție este să definim noțiunile cu care operăm, ne vom însuși o definiție cunoscută: „*corupția⁹ este folosirea abuzivă a puterii publice încredințate, pentru obținerea de beneficii personale.*” Pentru a vorbi despre corupție nu este necesar ca beneficiile să fie doar de natură financiară. Este suficient ca avantajele să fie și de altă natură¹⁰.

⁷ Potrivit unui sondaj recent „Spre deosebire de cetățeni, oamenii din sistem, ca grefierii de exemplu, nu-i percep însă pe judecători, procurori, avocați sau poliști ca fiind corupți.”: http://www.hotnews.ro/stiri-esential-2240076sondaj_gallup_cetatenii_plang_coruptia_din_justitie_avocatii_politisti_iar_judecatorii_vechimea_sediilor.htm

⁸ Însă putem afirma că tipurile de corupție presupuse din afară sunt la fel de ascunse și din interior. Adică nici din interior nu se poate afirma cu certitudine (în baza unor probe) că X este corupt (că ia mită).

⁹ În DEX, Ediția din 1998, *corupția* înseamnă abatere de la moralitate, de la cinste, de la datorie. În limba latină, *corruptio*, -onis, se traduce prin stricare, corupere, iar *corumpo*, ere, rupi, ruptum se traduce prin a distruge de tot, a nimici, a ruina.

¹⁰ A fost formulată chiar și o formulă: $C = M + P - R$, ceea ce înseamnă: corupția egal monopol de putere plus puterea discreționară a oficialilor minus responsabilizare. Pentru mai multe detalii, vă invităm să citiți: Robert Klitgaard, Ronald MacLean-Abaroa, H. Lindsey Parris, *Orașe corupte, Ghid practic de tratament și prevenire*, Editura Humanitas, București 2000, p. 42.

II. Analiza problemei

Pot fi identificate două categorii de cauze: subiective și obiective.

Cauzele subiective. Există corupție și în sistemul judiciar pentru că și acesta este compus din oameni. Oamenii în genere presupun și slăbiciuni, cunosc nevoi, unele nesatisfăcute, ce se cer a fi împăcate. Uneori mijloacele prevăzute de lege nu sunt suficiente pentru satisfacerea diverselor nevoi. În acest moment, cei neîmpăcați cu opțiunea făcută (pentru un mod de viață social, moral, pentru profesia de magistrat, grefier), fie pășesc în afara legii (corupție sporadică/ocazională), fie acumulează frustrare.

Cu regret, considerăm că aceste cauze nu pot fi eradicate. Aceste înclinații, această neîmpăcare cu statutul de actor al sistemului judiciar (care, poate idealist vorbind, ar trebui să fie exemplu pentru societate și din acest motiv ar trebui să nu înglobeze astfel de caractere) nu pot fi înlăturate, nu pot fi rupte de persoana coruptă. În forul interior al fiecăruia nu poate face curățenie nimeni¹¹.

Pe de altă parte, trebuie spus că ispita este la tot pasul: darea de mită este consecința generalizării „șpăgii” la nivelul întregii societăți. Astfel se explică de ce sunt situații în care, după ce li se dă dreptate, unii justițiabili se grăbesc să ofere magistraților atenții (sub diferite forme). Aceștia (mituitorii) sunt foarte debusolați, mirați atunci când magistratul îi refuză ferm și chiar deranjat.

Cauzele obiective. Acestea sunt legate de reglementarea, organizarea și funcționarea sistemului judiciar. Cauzele obiective pot fi imputate sistemului, celor responsabili cu administrarea și managementul acestuia.

La începutul prezentării acestui tip de cauze trebuie să clarificăm un aspect: corupția este o infracțiune calculată rațional și nu comisă sub impulsul unei pasiuni iraționale. Oamenii se angajează în acte de corupție atunci când riscul este scăzut, adică penalizările sunt blânde și recompensele mari¹². Apoi, se ia mită pentru că se dă mită. În foarte puține cazuri corupția se datorează solicitării, pretinderii de mită. De cele mai multe ori, dacă se ia mită este pentru că se dă, se oferă mită.

Printre cauzele obiective amintim *lipsa de obiectivitate la selectarea judecătorilor, procurorilor și a personalului auxiliar*. Selectarea acestor persoane doar pe bază de interviu creează cadrul prielnic pentru manifestarea corupției în forma favoritismului¹³. *Realizarea transferurilor, delegărilor, detașărilor pe criterii subiective, de cele mai multe ori necunoscute* sunt de asemenea cauze ale corupției.

¹¹ La acest moment, în ceea ce privește judecătoria și procurorii, nici drepturile salariale nu mai pot constitui o “scuză”.

¹² Ibidem, p. 43.

¹³ Acesta poate consta fie în ajutorul dat celor apropiați (prieteni, cunoscuți) pentru numire în anumite posturi pe criterii ce țin de relații de amiciție și nu de competență: numirile în

Corupția în forma dării de mită și a cumpărării de influență în sistemul judiciar este cauzată și de *lipsa culturii juridice* a celor din afara sistemului care cred că așa se rezolvă lucrurile. Se aude foarte des de situații în care avocații, justițiabilii se prezintă la arhivă pentru studierea dosarelor și, deși aceasta se întâmplă cu o săptămână înainte de ședință, li se răspunde că dosarele sunt la judecător pentru a-și vedea ședința. Reamintim că potrivit Regulamentului de organizare interioară a instanțelor judecătorești, dosarele sunt aduse judecătorului spre studiere cu două zile înainte de termenul de judecată.

Incompetența (tradusă în soluții care contrazic în mod flagrant legea) face ca omul de rând, justițiabilul să nu mai aibă încredere în ce va spune judecătorul la finalul procesului astfel încât chiar și atunci când știe că are dreptate potrivit legilor oferă/este dispus să ofere mită judecătorilor pentru a fi sigur pe soluție. Așa se ajunge la mita oferită pentru "ungerea sistemului"

Inerția sistemului, slaba implicare a membrilor cu funcție de execuție în activitatea instanțelor reprezintă o altă cauză a corupției în sistemul judiciar. Președinții de instanțe, deși sunt încorsetați în dispozițiile legii, sunt foarte tolerați de ceilalți judecători atunci când cei dintâi calcă pe lângă lege¹⁴.

Mecanisme ce perpetuează existența corupției. Existența corupției se perpetuează prin slaba implicare a membrilor sistemului judiciar, prin lipsa unui interes real în eradicarea corupției, prin lipsa unei strategii pe termen lung în ceea ce privește prevenirea, combaterea, pedepsirea corupției în sistemul judiciar.

posturi ce se ocupă fără examen sau unde probele orale sunt decisive (transferul judecătorilor la alte instanțe, numirea procurorilor la DNA, DIICOT, promovarea judecătorilor la Înalta Curte de Casație și Justiție, numirea inspectorilor judiciari la CSM, numirea primului grefier la instanțe) sunt cele mai vulnerabile; fie sub forma nepotismului: facilitarea angajării în sistem a soțului sau rudelor, în condiții ilegale: <http://crisidanilet.wordpress.com/2008/01/18/coruptia-judiciara-5-forme-de-coruptie/>

¹⁴ Nu trebuie să uităm definiția de la care am plecat: „*corupția este folosirea abuzivă a puterii publice încredințate, pentru obținerea de beneficii personale.*” În anul 2008, într-o judecătorie din România conducerea (formată din președinte și vicepreședinte, numiți cu delegație pentru o perioadă de 90 de zile), cu acordul celorlalți doi membri ai Colegiului de conducere (care de altfel, funcționa nelegal, cu un număr de doar 4 persoane, ca urmare a plecării celui de al cincilea membru de la acea instanță) a hotărât transferul a jumătate dintre dosarele pe care le avea de soluționat (unele chiar din 2003) către judecătorii nou veniți în instanță, cu motivația că astfel se realizează degrevarea conducerii pentru a avea posibilitatea de realizare și a funcțiilor de administrare și management. Nici legea de organizare judecătorească, nici regulamentul de ordine interioară a instanțelor nu permit un asemenea "transfer" al dosarelor. Cu toate acestea, hotărârea Colegiului de Conducere a fost contestată doar de către 4 judecători (2 direct interesați) din cei 33 ai instanței (5 direct interesați).

Grad de extensie, profunzime. Corupția în sistemul judiciar nu este malignă. Nu există rețele mafiote. Luarea de mită este o acțiune ce presupune două persoane (mituitorul și mituitul) maxim 3, 4 persoane (între care se numără persoane intermediare care fie doar intermediază mita, fie sunt răspunzătoare și pentru trafic de influență).

Concluzii. La nivelul sistemului corupția este o boală în privința căreia trebuie să se depună eforturi pentru prevenire și eradicare. Trebuie elaborată o strategie pe termen lung, realizată în comun de puterea politică (responsabilă cu legiferarea), reprezentanți ai sistemului judiciar (cei direct interesați) și de societatea civilă (căreia i se datorează mult din ceea ce s-a realizat și până la acest moment în lupta împotriva corupției). Pentru a avea succes, este necesară și voința administrației centrale a sistemului judiciar, dar este absolut indispensabilă lupta individuală a fiecărui membru al sistemului judiciar.

III. Soluții practice

În lumina celor ce vi le-am învederat până la acest moment, credem cu tărie despre corupție că nu trebuie percepută ca o simplă neregulă sau ca fapta unor ticăloși. Secretul succesului reformei constă în schimbarea politicilor și a sistemelor, nu în vînarea vinovaților¹⁵, adăugarea de noi legi și regulamente sau chemarea la reformă morală¹⁶.

1. Pentru diminuarea fenomenului, trebuie început prin a accepta această realitate dezamăgitoare, prin a nu ascunde faptul că există corupție și în sistemul judiciar. Această acceptare trebuie să vină și din partea garantului independenței justiției (Consiliul Superior al Magistraturii), dar și din partea membrilor de rând ai sistemului (trebuie încurajată combaterea participativă).

Acceptarea din interior trebuie urmată de continuarea, accentuarea campaniilor de descurajare a dării de mită (inclusiv prin postarea de afișe, pliante în incinta forului în care se realizează actul de justiție, materiale prin care să fie indicate instituțiile, numerele de telefon la care se pot adresa cei care pot demasca fapte de corupție). Lupta, din interiorul sistemului, împotriva corupției va avea succes și va

¹⁵ Desigur, aceștia trebuie să fie și ei „arătați cu degetul”, dar ca efect, nu ca scop în sine.

¹⁶ Robert Klitgaard, Ronald MacLean-Abaroa, H. Lindsey Parris, *Orașe corupte, Ghid practic de tratament și prevenire*, Editura Humanitas, București 2000, p. 40. În aceeași carte, p. 9: „Deși corupția face obiectul unor pasionante schimburi de opinie și poartă o încărcătură etică aparte, prevenirea ei necesită o strategie calculată la rece, ca pentru orice schimbare majoră a politicii sau metodelor de administrație municipală. Strategia trebuie să treacă dincolo de disputa moralizatoare, chițibușurile legislative sau platitudinile care susțin că, dacă ne-am face cu toții datoria, corupția n-ar mai exista.”

reuși să comunice și în exterior rezultatele numai în măsura în care sistemul judiciar va fi transparent, va comunica și va relaționa cu publicul căruia i se adresează.

În asigurarea transparenței, purtătorii de cuvânt ai instanțelor vor juca un rol deosebit de important. Sunt de salutat și de încurajat editarea de manuale în acest domeniu¹⁷, realizarea de seminarii, cursuri de specializare. Este ideal dacă un judecător, membru al instanței, ajunge să fie un bun comunicator, un specialist în comunicare, un bun purtător de cuvânt. Însă când la nivelul instanței nu există oameni potriviți pentru relația cu publicul, considerăm că ar fi benefică angajarea unor specialiști în comunicare.

2. Pentru diminuarea corupției este stringentă gândirea și punerea în practică a unei politici de personal coerente și eficiente. Trebuie să se aibă permanent în atenție cele două pericole care pândesc sistemul judiciar și care favorizează corupția: *deficitul de personal și calitatea scăzută a celor cooptați în sistem fără testare*. Acolo unde volumul de muncă nu permite în mod normal, firesc, uman o studiere corectă, atentă, eficientă a dosarelor, se va deschide porțița spre corupția de „sensibilizare”, „de ungere a sistemului”. Pe de altă parte, incompetența va merge întotdeauna în tandem cu corupția. Un incompetent devine mult mai ușor vulnerabil și în final corupt.

Amintim în acest context cele reținute în raportul intermediar al Comisiei către Parlamentul European și Consiliu: „Aproximativ jumătate din recrutările în sistemul judiciar au urmat o procedură ad hoc, pentru a asigura ocuparea rapidă a posturilor vacante existente. În aceste cazuri, posturile vacante au fost ocupate pe bază de interviuri și de experiență de muncă, fără a controla calificările sau pregătirea noului magistrat.”

Pentru diminuarea impactului insuficienței personalului, sunt de urmat și măsurile de prevenire și reducere a încălcărilor instanțelor, propuse prin Recomandarea Comitetului Miniștrilor nr. 12 din 1986.

3. Nu în ultimul rând, pentru limitarea gradului de extensie și profunzime a corupției în sistemul judiciar, trebuie mărit gradul de responsabilizare, trebuie înăsprițe penalizările pentru faptele de corupție, trebuie distrus „cultul impunității”.

Din acest punct de vedere, opinăm în primul rând pentru angajarea răspunderii patrimoniale a judecătorilor și procurorilor. Reaua credință a judecătorilor, în baza căreia este posibilă angajarea răspunderii judecătorilor și la acest moment, ascunde în majoritatea cazurilor existența unei fapte de corupție. În foarte rare cazuri ne putem imagina ca reaua credință, intenția gravă să fie pur gratuită, malițioasă.

¹⁷http://alternativesociale.ro/download/AAS_General_si_particular_in_formarea_purtatorului_de_cuvant_magistrat_2007.pdf

Deși poate părea desuetă, deși se poate accepta că a fost prea des și prea facil uzitată, „prinderea peștilor mari” este expresia care se impune tradusă în practică și în vederea combaterii corupției din sistemul judiciar. Cât timp evaluarea corupției se va limita la simplele și prea puțin semnificativele cazuri de dare/luare de mită¹⁸ și nu va privi și cazurile mai ascunse de corupție (folosirea puterii conferite de funcția de execuție/de conducere în alte scopuri decât financiare), fenomenul corupției se va desfășura în continuare nestingherit.

Mult mediatizatul caz C. din Piatra Neamț¹⁹, deși minor prin prisma sumei de bani solicitată, este foarte grav pentru că de această dată judecătorul a fost cel care a pretins suma de bani (judecătorul a fost condamnat la 3 ani de închisoare, cu suspendarea condiționată a executării pedepsei, pentru săvârșirea infracțiunii prevăzute de art. 254 alin. 1 C.pen., raportat la art. 7 alin. 1 din Legea nr. 78/2000, prin sentința penală nr. 88/04.12.2006, pronunțată de Curtea de Apel Ploiești, definitivă prin decizia penală nr. 3487/27.06.2007 a Secției penale a Înaltei Curți de Casație și Justiție).

Din recentul raport (privind activitatea desfășurată în anul 2007) al Direcției Naționale Anticorupție²⁰, se observă că sancționarea corupției în justiție este foarte blândă, caracterizându-se prin pedepse cu suspendarea executării, reținerea circumstanțelor atenuante²¹.

IV. Rezultate așteptate

Soluțiile practice propuse în secțiunea anterioară nu sunt inventate de noi. Au mai fost propuse. Important e ca cele așternute pe hârtie să se regăsească și în practică. Dacă se va dori și se va urma realmente un astfel de plan de acțiune, așteptăm rezultate din două direcții:

1. În primul rând ne dorim o *îmbunătățire a imaginii justiției*. Ne așteptăm ca justiția să nu mai fie asociată cu o corupție generalizată. Acest rezultat se va putea obține în măsura în care se va accepta din interior că există corupție, se va dori eradicarea corupției, se va lupta din interior pentru acest scop. O îmbunare a

¹⁸ „Simple și puțin semnificative” din punctul de vedere al posibilității de descoperire a faptelor de corupție, al posibilității de realizare a flagrantului.

¹⁹ http://2006.informatia.ro/News-article-sid-199040-titlu-oruptie_in_JustitieInterceptarea_anului_2006.phtml

²⁰ http://www.pna.ro/bilant_activitate.jsp?id=12#cap10_3

²¹ Doar într-un singur caz, 1 judecător a fost condamnat la 4 ani închisoare, cu executare, pentru că a pretins și primit 150.000 DM pentru a dispune punerea în libertate a unui inculpat arestat preventiv și, ulterior, pentru a dispune suspendarea executării pedepsei acestuia, cu ocazia judecării apelului: <http://cristidanilet.wordpress.com/2008/02/26/coruptia-judiciara-bilant-dna-2007-1/>

imaginii sistemului judiciar se va realiza prin asigurarea transparenței sistemului judiciar, printr-o bună comunicare sistem judiciar – societate, public, justițiabili. Ne dorim și așteptăm o imagine mai bună a justiției pentru că nu e suficient să nu existe corupție sistematică în sistem, ci e necesar ca publicul să creadă într-un sistem judiciar necorupt și necoruptibil.

2. În al doilea rând, sperăm într-o conștientizare a efectului devastator pe care îl poate avea corupția sistemului judiciar la nivel social, economic, politic. Această conștientizare, însoțită de un plan coerent de acțiune, de punerea în practică a umilelor măsuri creionate mai sus, va conduce cu siguranță la un număr mai mic al cazurilor de corupție. Nu putem fi într-atât de optimiști încât să sperăm într-o exilare totală a corupției din sistemul judiciar, dar avem credința că fenomenul corupției poate fi redus.

Aportul fiecărui magistrat este necesar și se poate traduce prin participarea la realizarea politicilor publice în sistemul judiciar, prin comunicarea punctelor de vedere atunci când sunt solicitate în diverse sondaje, prin dezaprobarea, respingerea celui mai mic act de corupție ce se poate prefigura la orizont. Orice magistrat poate contribui la ameliorarea fenomenului analizat²². Un prim pas este acela de a-i păsa. Al doilea, este acela de a se implica. Apoi, ține de imaginația și puterea fiecăruia.

²² Exemplu de implicare găsiți la: http://www.ziua.net/blogs_view.php?data=2007-08-08&id=52

MECANISME DE CORUPȚIE ȘI POLITICI ANTICORUPȚIE ÎN SISTEMUL JURIDIC¹

Partea I: noțiuni generale despre corupție

1. Introducere

Deși din 2001 în România se concep strategii și se îndeplinesc planuri de acțiune în domeniul reformei justiției și al combaterii corupției, rezultatele nu sunt deloc îmbucurătoare. S-au făcut progrese pentru asigurarea independenței justiției față de celelalte puteri, însă s-au făcut prea puține în domeniul integrității sistemului și a persoanelor din sistem².

Astfel, potrivit unui studiu din decembrie 2007 care reflectă experiența publicului în ceea ce privește corupția – *Barometrul Global al Corupției*³, realizat de Transparency International⁴, *România este țara cu cel mai ridicat nivel de corupție din*

¹ O prezentare sumară a acestui studiu a constituit obiectul unor prelegeri ținute de subsemnatul în cadrul simpozionului internațional „*Etica și Cultura profesională. O abordare multidisciplinară*”, desfășurat în Cluj-Napoca, 5-6 oct 2007, organizat de Facultatea de Istorie și Filosofie din cadrul Universității Babeș-Bolyai; în cadrul unei conferințe extracurriculare adresată auditorilor din anul I desfășurate în 9 oct.2007 la Institutul Național al Magistraturii; și în cadrul Școlii de Toamnă desfășurată în 19-21 oct. 2007 la Băișoara, jud. Cluj, în cadrul proiectului „*Rețeaua Jurnaliștilor pentru Apărarea Drepturilor Omului*”, organizate de Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului – filiala Cluj, în parteneriat cu Asociația Profesioniștilor în Presă din Cluj.

² Persoanele care lucrează în instituții de stat vor fi numite mai departe „*agenți publici*”.

³ *Barometrul Global al Corupției*, lansat la Berlin pe 6 dec.2007, întocmit de asociația Transparency International și disponibil la http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/gcb/2007. Barometrul abordează *experiențele* pe care cetățenii le au în legătură cu fenomenul corupției, prezentând informații cu privire la cât de des li se cere oamenilor mită în momentul în care apelează la serviciile publice.

⁴ *Transparency International* este organizația internațională a societății civile care conduce lupta împotriva corupției. Sediul Secretariatului General este la Berlin. În România există o

Uniunea Europeană. În Europa, România este pe locul patru după Macedonia, Kosovo și Albania. La nivel global, țara noastră se află în primul pluton al țărilor afectate de corupție, alături de Albania, Senegal, Cambodgia, Camerun, Macedonia, Kosovo, Nigeria, Pakistan, Filipine.

Justiția a făcut și ea obiectul Barometrului: la nivel mondial, *poliția și sistemul judiciar apar ca fiind serviciile cu posibilitatea cea mai ridicată în darea-luarea de mită*⁵. Publicul nu are încredere în aceste instituții și nici în remedierea situației în următorii ani; eforturile anti-corupției sunt percepute ca fiind ineficiente. În foarte multe țări vorbim de o corupție judiciară sistemică. La nivelul țării noastre, se reține că instanțele, registraturile, arhivele și grefele instanțelor sunt încă marcate de lipsa de integritate și de proasta administrare, vizibile în calitatea și promptitudinea serviciilor oferite.

Rezultatul era cumva anticipat de un raport din mai 2007 specializat pe corupția judiciară – *Raportului Global Asupra Corupției 2007: Corupția în Sistemele Judiciare*⁶, care arată efectele negative ale corupției mici, dar și ale influenței politicului asupra corectitudinii actului de justiție.

Cei trei „i”

Statul de drept presupune pentru cei care își desfășoară activitatea în sistem juridic – fie că este vorba de funcționari, fie că este vorba de magistrați – prezența celor trei „i”: *Imparțialitate, Independență și Integritate*.

filială autonomă: Asociația Română pentru Transparență (TI-Ro), care are ca obiectiv prevenirea și combaterea fenomenului corupției, la nivel național și internațional, în special prin activități de cercetare, documentare, informare, educare și sensibilizare a opiniei publice (www.transparency.org.ro).

⁵ „Acest raport analizează modul în care mita acționează la nivelul întregului sistem judiciar – judecători și alți anagajați acceptând mită pentru a întârzia sau accelera derularea anumitor procese, pentru a admite sau respinge anumite apeluri sau pentru a pronunța o soluție într-o anumită manieră.”

⁶ *Barometrul Global al Corupției* este un instrument ce examinează opiniile cetățenilor și experiențele acestora referitoare la corupție, în timp ce *Raportul Global asupra Corupției*, prezentat sub forma unei publicații, reprezintă o analiză complexă a situației corupției la nivelul întregii lumi. Realizat de Transparency International, Raportul centralizează știri și analize ale experților și susținătorilor mișcării, care evidențiază evoluțiile recente privind corupția. Fiecare Raport acoperă o perioadă de 12 luni, din luna Iulie până în luna Iunie, și revizuieste impactul corupției într-un sector specific, incluzând studii detaliate din diferite țări. Raportul lansat în 24 mai 2007 tratează corupția din sistemul judiciar și este disponibil pe site-ul TI-Ro. În 2008, GCR a analizat corupția din sectorul apei, în 2006 corupția din sănătate publică, iar în 2005 corupția în lucrările de construcții și în zonele de reconstrucție post-conflict.

Imparțialitatea este valoarea supremă, care presupune ca și condiții, dar și ca garanții totodată, celelalte două noțiuni. Imparțialitatea e o valoare morală, ține de forul interior al persoanei, și presupune pentru agentul public din justiție analizarea și conduita echidistantă a faptelor în raport cu legea aplicabilă, fără a avea prejudecăți sau predilecții în privința cazului pe care îl instrumentează și fără să acționeze în moduri care susțin interesele vreuneia din părți⁷. Imparțialitatea celor care lucrează în justiție este garantată prin regimul de incompatibilități, interdicții, incapacități și a conflictului de interese. Pentru magistrați, inclusiv aparența este o valoare de sine-stătătoare: nu e de ajuns ca acela care ia decizia să fie imparțial, ci el trebuie și să fie perceput astfel de justițiabil.

Independența este o chestiune externă și presupune ca agenții publici să fie capabili a instrumenta cazurile în absența presiunilor și a influențelor de orice fel, fie că acestea ar veni din partea șefilor ierarhici, fie din partea grupurilor de interese, grupurilor economice sau din partea celorlalte puteri. Pentru magistrați, independența se relevă prin statutul lor și raportul cu puterile executivă și legislativă⁸. Independența este garantată atât pentru judecători, procurori, avocați, cât și pentru funcționarii publici.

Integritatea este din nou o chestiune lăuntrică, care presupune a acționa într-o manieră conformă unor principii și valori, fără compromisuri, atât în exercitarea atribuțiilor de serviciu, cât și în viața privată. Ea semnifică exercitarea funcției în mod cinstit, corect și conștiincios, cu bună-credință. Practic, integritatea se manifestă în efectuarea actelor judiciare cu *obiectivitate*⁹, în deplină *egalitate*, respectând *termenele* prevăzute de lege, pentru a se asigura *legalitatea* actului îndeplinit. Ea nu are grade; este absolută; în justiție, integritatea e mai mult decât o virtute, este o necesitate.

Integritatea se analizează din două perspective: din perspectiva principiului „supremației dreptului”¹⁰, integritatea privește profesionalismul agentului public (integritatea internă); din perspectiva democrației, integritatea privește

⁷ A se vedea C. Danileț, *Independența și imparțialitatea justiției-standarde internaționale*, în H. Dumbravă, D. Cigan, C. Danileț, *Factorii de presiune și conflictele de interese în justiție – Ghid pentru judecători*, Editat de SoJust și KAS, 2007, p. 22, disponibil la www.sojust.ro.

⁸ Idem, p. 14.

⁹ Unii autori consideră că imparțialitatea este un aspect al integrității, alături de deontologie. În acord cu această idee, nu vom trata aici chestiunea imparțialității, care face obiectul unui studiu distinct (a se vedea H. Dumbravă ș.a., op.cit, p. 22-25).

¹⁰ În lb.engl: „Rule of Law”. Despre semnificațiile acestei sintagme și diferența față de „l'Etat de droit” (lb.fr) și „Rechtsstaat” (lb.germ.), a se vedea Claudia Gilia, *Teoria statului de drept*, Ed. C. H. Beck, București, 2007.

responsabilitatea față de cetățean a sistemului/instituției juridice și atunci presupune încrederea publică (integritatea din perspectivă externă)¹¹. Este însă clar că ambele perspective se concentrează pe același subiect: *integritatea individuală a agentului public*.

Standardele de integritate

Statul de drept este fundamentat pe supremația legii: conform art. 16 din Constituția României *nimeni nu este mai presus de lege*, astfel că nu doar cetățenii trebuie să respecte legea, ci și autoritățile trebuie să o facă. Iar acest lucru nu este suficient să aibă loc, el trebuie să se și vadă¹² – numai astfel putând fi fundamentată încrederea justițiabilului în sistemul juridic, încredere în care *aparențele și percepția* joacă un rol esențial.

Există o prezumție, mai mult sau mai puțin reală, și anume că „*cine are putere este tentat să abuzeze de ea*”¹³; s-a mai spus că „*puterea tinde să corupă; puterea absolută corupe în mod absolut*”¹⁴. De aceea, este necesar mai întâi să prevenim comportamentele abuzive, neintegre prin crearea unor standarde și prin instituirea unor bune practici. În al doilea rând, este necesar să instituim mecanismele de combatere, de reprimare a comportamentelor deviate de la standardele de mai sus.

Conduita adoptată de agentul public care își desfășoară activitatea în sectorul juridic trebuie să fie conformă atât cu cerințele internaționale (care în era globalizării dobândesc o tot mai mare importanță), cât și cu reglementările interne.

3.1. Reglementări și eforturi la nivelul mondial

3.1.1. ONU

În problema corupției și a integrității, Organizația Națiunilor Unite a dezvoltat următoarele instrumente:

- a. *Codul de Conduită a Celor Împuterniciți cu Executarea Legii* (1979)¹⁵.
- b. *Codul Internațional de Conduită pentru Agenții Publici* (1996)¹⁶

¹¹ Jonathan Soeharno, *Is judicial integrity a norm? An inquiry into the concept of judicial integrity in England and the Netherlands*, in *Utrecht Law Review*, vol.3, issue 1, iunie 2007, la www.utrechtlawreview.org

¹² „Justice must not only be done; it must also be seen to be done” – opinia judecătorului Lord Hewart CJ în cazul *Rex v. Sussex Justices, Ex parte McCarthy* [1924].

¹³ Montesquieu, *Despre Spiritul Legilor*, partea XI, cap. 4.

¹⁴ Lord Acton, istoric britanic, 1887.

¹⁵ *Code of Conduct for Law Enforcement Officials*, adoptat prin Rezoluția 36/169 din 17 dec. 1979. Prin „law enforcement officials” se înțelege orice persoană cu atribuții polițienești, în special cea de arestare și deținere. Este disponibil la <http://www2.ohchr.org/english/law/codeofconduct.htm>

- c. *Declarația de la Viena privind Criminalitatea și Justiția* (2000)¹⁷
- d. *Convenția Națiunilor Unite împotriva Corupției* (2003)¹⁸
- e. *Programul Global împotriva Corupției* (1999)¹⁹
- f. *Ziua Internațională a Anticorupției*²⁰: 9 decembrie.
- g. *Întărirea Integrității Judiciare*²¹: *Principiile de la Bangalore asupra Conduitei Judiciare*²¹, întocmite în 2001 și revizuite în 2002²².

Principiile de la Bangalore asupra Conduitei Judiciare întocmite în 2001 și revizuite în 2002²¹. Principiile dezvoltate în Cod sunt în număr de șase: *Independența, Imparțialitatea, Integritatea, Corectitudinea, Egalitatea, Competența și Străduința*. În ceea ce privește *Integritatea și Corectitudinea*, ele sunt declarate ca fiind principii indispensabile exercitării funcției judecătorești:

- este ridicată la rang de principiu și *aparența*: judecătorul va face în așa fel încât conduita sa să apară în ochii unui observator neutru ca ireproșabilă; atitudinea și conduita unui judecător trebuie să mențină trează încrederea oamenilor în corectitudinea puterii judecătorești; în tot ceea ce face, inclusiv în viața particulară, judecătorul va evita orice atitudine necorespunzătoare sau impresia unei atitudini necorespunzătoare.
- este reglementat *conflictul de interese*: judecătorul, în relațiile sale personale cu alți juriști care au o prezență constantă în instanța în care el lucrează, va evita situațiile

¹⁶ *International Code of Conduct for Public Officials* a fost adoptat prin Rezoluția 51/59 a Adunării generale ONU din 12 dec.1996, disponibilă la <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r059.htm>. Prin „agenți publici”, Codul se referă la persoane care exercită o funcție publică.

¹⁷ *Vienna Declaration on Crime and Justice: Meeting the Challenges of the Twenty-first Century* a fost adoptată de Adunarea Generală a ONU prin Rezoluția 55/59 din 4 dec. 2000 și este disponibilă împreună cu planul de acțiune aferent la http://www.unodc.org/pdf/compendium/compendium_2006_part_02_02.pdf.

¹⁸ *Convenția Organizației Națiunilor Unite împotriva corupției* (numită și *Convenția de la Merida, Mexic*) a fost adoptată la New York de Adunarea Generală prin rezoluția 58/4 din 31 oct 2003. A intrat în vigoare în 14 decembrie 2005. Până în prezent este semnată de peste 140 state. Ea a fost semnată de România chiar la Merida, pe 9 dec. 2003 și a fost ratificată de Parlamentul României prin Legea nr. 365 din 15 sept. 2004, publicată în M.Of. nr. 903 din 5 oct. 2004. Este disponibilă în lb.rom. la <http://www.pna.ro/lege.jsp?id=2>

¹⁹ Disponibil la http://www.uncjin.org/CICP/Corrupti_e.pdf.

²⁰ Detalii, afișe, spoturi audio și video la <http://www.unodc.org/unodc/en/about-unodc/9-December.html#Leaflets>.

²¹ Principiile sunt disponibile în lb.rom. pe site-ul www.unjr.ro.

care ar putea da naștere, pe bună dreptate, suspiciunilor sau ar putea favoriza părtinirea; judecătorul se va abține de la a participa la soluționarea unei cauze în care un membru al familiei sale este parte la proces sau are legătură cu acesta; judecătorul nu va permite niciunui membru al profesiei juridice să îi folosească locuința pentru a primi clienți sau alți membri ai profesiei juridice; judecătorul va trebui să se documenteze asupra intereselor personale și financiare ale sale și va face eforturile corespunzătoare pentru a se informa cu privire la interesele financiare ale membrilor familiei sale.

- sunt prevăzute *libertățile*: judecătorul, ca orice alt cetățean, are dreptul la libertatea de exprimare, libertatea convingerilor, libertatea de asociere, de a forma grupuri, dar își va exercita aceste drepturi în așa fel încât să nu prejudicieze demnitatea funcției judecătorești sau imparțialitatea și independența puterii judecătorești; judecătorul poate înființa sau se poate afilia la asociații ale judecătorilor sau alte organizații, care reprezintă interesele judecătorilor.

- sunt prevăzute *interdicții*: judecătorul nu va avea voie să uzeze de prestigiul funcției judecătorești pentru a rezolva interesele sale personale sau interesele personale ale membrilor familiei sale sau ale altor persoane, și nici nu va trebui să lase impresia sau să dea voie altora să lase impresia că ar exista persoane într-o poziție privilegiată, capabile să îl influențeze într-un mod necorespunzător în îndeplinirea atribuțiilor sale judecătorești; judecătorul nu va avea voie să se folosească sau să dezvăluie informațiile confidențiale obținute de el în această calitate în scopuri care nu au legătură cu obligațiile sale profesionale.

- sunt prevăzute ca *drepturi ale judecătorului*: să scrie, să țină conferințe, să predea și să ia parte la activități legate de lege, organizarea sistemului juridic, înfăptuirea actului de justiție, sau altele conexe; să apară la o audiere publică în fața unei autorități care are competențe în materia dreptului, a organizării sistemului juridic, a înfăptuirii actului de justiție, sau a altora conexe; să funcționeze ca membru al unui organ oficial sau al unei comisii de stat, al unui comitet sau organ consultativ, cu condiția ca, funcționând în această calitate, aceasta să nu contravină principiilor de imparțialitate și neutralitate ale unui judecător; să desfășoare orice alte activități care nu împieteză asupra demnității sale de organ judecătoresc și nici nu îl împiedică să își îndeplinească obligațiile sale de magistrat.

- ca *incompatibilitate* se prevede: Judecătorul nu va avea voie să practice dreptul ca avocat atâta timp cât deține funcția jurisdicțională.

- cu privire la *corupție* se arată: Judecătorul, ca și membrii familiei sale, nu vor avea voie să pretindă sau să accepte cadouri, donații, împrumuturi sau favoruri în legătură cu acțiunile sau inacțiunile sale legate de activitatea sa judecătorească; judecătorul nu va permite, cu bună știință, membrilor instanței sale de judecată sau

altor persoane aflate sub influența, autoritatea sau la dispoziția sa, să pretindă sau să accepte cadouri, donații, împrumuturi sau favoruri în legătură cu acțiuni sau inacțiuni legate de activitatea sau atribuțiile sale. În măsura permisă de lege și de reglementările privind transparența, judecătorul poate primi un dar simbolic, un premiu sau o recunoaștere, în funcție de împrejurările în care i se oferă acestea, cu condiția ca darul, premiul sau recunoașterea să nu fie percepute ca urmând să îl influențeze pe judecător în desfășurarea obligațiilor sale judecătorești sau să dea naștere unor suspiciuni de parțialitate; judecătorul nu va permite membrilor familiei sale, persoanelor din entourageul său sau altor persoane să influențeze negativ conduita și dreptatea sa judecătorească.

Necunoașterea sau neaplicarea Principiilor au atras adoptarea de către ECOSOC a rezoluției 2006/23 prin care s-a recomandat întocmirea Comentariilor la aceste principii și a unui ghid de asistență tehnică în domeniu. În aceste condiții în 28 feb 2007 are loc a cincea întâlnire a Grupului de Integritate Judiciară și pe 1-2 martie 2007 o întâlnire a unui grup de experți interguvernamentali care au definitivat Comentariile. *Comentariile Principiilor de la Bangalore privind Conduita Judiciară*²² au fost publicate de UNODC în septembrie 2007. Ele detaliază fiecare principiu și cuprind cazuri concrete ale conduitei ce trebuie adoptată de judecători în diverse situații, cum ar fi discuțiile despre soluții cu colegii, angajarea rudelor ca și grefieri, prietenii cu polițiști sau avocați, frecventarea cluburilor și a asociațiilor secrete, relații sociale cu justițiabili, relații extra-conjugale, legăturile familiei judecătorului cu firme de avocatură sau guvernul, implicarea judecătorului în viața publică sau politică, declarațiile judecătorilor în privința defecțiunilor sistemului, scrierea scrisorilor de referință, depunerea mărturiilor, participarea la conferințe și interviuri publice, participarea la activități guvernamentale, ce bunuri pot fi primite de judecător și sub ce titlu.

g. Campanii anticorupție:

- 2006-2007: „Tu poți opri corupția”. Campania are un mesaj distinct pentru sectorul juridic: „Justice is not for sale – Justiția nu e de vânzare.”
- 2007-2008, „NU-ul tău contează”²³.

²² La întâlnirea experților interguvernamentali din martie 2007, subsemnatul am participat din partea României. Comentariile sunt disponibile online la http://www.unodc.org/documents/corruption/publications/unodc_commentary-e.pdf.

²³ Campania cuprinde postere, afișe, broșuri și include un spot TV în care un ofițer de poliție, un membru într-o comisie electorală și un ofițer de frontieră refuză mita care li se oferă www.unodc.org/unodc/en/about-unodc/9-December.html.

3.1.2. Organizația pentru Cooperare Economică și Dezvoltare²⁴.

- *Principiile de gestionare a eticii în serviciul public* (1998)²⁵
- *Ghidul pentru gestionarea conflictelor de interes în serviciul public* (2003)²⁶.

3.2 Instrumente ale Consiliului Europei

3.2.1. Adunarea Parlamentară

- *Rezoluția 1214 (2000) privind Rolul parlamentelor în lupta contra corupției*²⁷;
- *Rezoluția 1492 (2006) privind Sărăcia și lupta împotriva corupției în statele membre ale CoE*²⁸;

3.2.2. Consiliul Miniștrilor

- a. *Programul de acțiune împotriva corupției* (1996);
- b. *Cele 20 de Principii Directoare pentru Lupta împotriva Corupției* (1997)

Cele 20 de principii sunt: (1) luarea de măsuri eficace de prevenire a corupției – sensibilizarea opiniei publice și promovarea comportamentelor etice; (2) incriminarea corupției naționale și internaționale; (3) persoanele care au sarcina de a preveni corupția, de a ancheta, urmări penal și sancționa infracțiunile de corupție să beneficieze de independența și autonomia necesare în exercitarea atribuțiilor lor, ca ele să fie libere de orice influență incompatibilă cu statutul lor și să dispună de mijloace corespunzătoare pentru obținerea probelor; asigurarea protecției persoanelor care ajută autoritățile în lupta contra corupției și protejarea secretului investigațiilor; (4) luarea măsurilor corespunzătoare pentru sechestrarea și confiscarea bunurilor provenite din corupție; (5) luarea măsurilor pentru a evita cazurile de folosire a persoanele juridice drept paravan pentru mascarea infracțiunilor de corupție; (6) limitarea imunităților față de anchete, urmărire penală și sancțiuni legate de infracțiunile de corupție la gradul necesar într-o

²⁴ *The Organisation for Economic Co-operation and Development* a fost înființată în 1960, reunește 30 de state membre și are relații cu alte 100 de state și organizații. România nu este membru OECD. Detalii la www.oecd.org; sectorul pentru anticorupție este la adresa www.oecd.org/corruption.

²⁵ *Principles for managing ethics in the public service* au fost aprobate de Consiliul OECD prin Recomandarea din 23 aprilie 1998 și sunt destinate a fi folosite de conducătorii instituției la nivel național; sunt disponibile la www.oecd.org/dataoecd/60/13/1899138.pdf.

²⁶ Ghidul este disponibil și în lb.rom. la www.oecd.org/dataoecd/13/19/2957377.pdf

²⁷ *Role of parliaments in fighting corruption* <http://assembly.coe.int/mainf.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta00/eres1214.htm>.

²⁸ *Poverty and the fight against corruption in the Council of Europe member states* <http://assembly.coe.int/mainf.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta06/eres1492.htm>.

societate democratică; (7) sprijinirea specializării persoanelor și organismelor care au misiunea de a combate corupția și acordarea mijloacelor și pregătirii necesare în exercitarea funcțiilor; (8) a se asigura că legislația fiscală și autoritățile care au sarcina de a o aplica contribuie la combaterea corupției într-un mod eficient și coordonat, printre altele de a nu acorda prin lege sau practică deducerea fiscală a comisioanelor nelegale sau a altor cheltuieli legate de acte de infracțiuni de corupție; (9) a se asigura că în organizarea, funcționarea și procesele decizionale ale administrațiilor publice se țin cont de necesitatea combaterii corupției, în special prin asigurarea unui înalt grad de transparență compatibil cu eficiența activității lor; (10) a se asigura că regulile privind drepturile și obligațiunile agenților public țin cont de exigențele combaterii corupției și să prevadă măsuri disciplinare corespunzătoare și eficiente; favorizarea, în acest sens, a elaborării unor instrumente potrivite, cum ar fi codurile de conduită, pentru a preciza comportamentul așteptat de la agenții publici; (11) a se asigura că activitățile administrațiilor publice și al sectorului public sunt supuse unei proceduri corespunzătoare de control al conturilor; (12) a sublinia rolul procedurii de verificare a conturilor în prevenirea și depistarea corupției în afara administrației publice; (13) a asigura că sistemul de responsabilitate și răspundere publică ia în considerație consecințele actelor de corupție comise de agenții publici; (14) adoptă proceduri transparente privind piața publică în scopul favorizării concurenței loiale și a descurajării corupătorilor; (15) încurajează adoptarea de către reprezentanții aleși a codurilor de conduită și favorizează adoptarea unor reguli de finanțare a partidelor politice și campaniilor electorale, care ar descuraja corupția; (16) garantează mass-media libertatea de a primi și transmite informații privind dosarele de corupție, sub rezerva unor limite necesare într-o societate democratică; (17) a se asigura că dreptul civil ține cont de necesitatea de a combate corupția și de a prevedea, printre altele, remedii eficiente pentru acei ale căror drepturi și interese sunt afectate de aceasta; (18) a încuraja cercetările științifice în domeniul corupției; (19) a asigura că în toate aspectele de combatere a corupției, se iau în considerație legăturile posibile ale acesteia cu criminalitatea organizată și spălarea banilor; (20) dezvoltarea unei cât mai largi cooperări internaționale în toate domeniile de combatere a corupției.

*c. Recomandarea nr. (94) 12 privind independența, eficiența și rolul judecătorilor*²⁹

d. Convenția penală privind corupția (1999)³⁰ și Convenția civilă privind corupția (1999)³¹

²⁹ Tradusă în lb rom. <http://www.unjr.ro/independenta-justitiei/rec-94-12-a-consiliului-europei.html>.

- e. Rezoluția (99) 5 privind Grupul de state împotriva corupției (GRECO)
- f. Modelul de Cod de Conduită a Agențiilor Publici
- g. Codul bunei administrări, anexă la Recomandarea nr. (2007) 7 privind buna administrare³²
- h. Programul OCTOPUS³³ – Programul împotriva corupției și crimei organizate în Europa
- i. Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni³⁴.

Opinia nr 3 din 2001, intitulată „Principiile și regulile ce guvernează conduita profesională a judecătorilor, în special etica, comportamentul neadecvat și imparțialitatea judecătorilor” răspunde la trei întrebări: 1. „Ce standarde de conduită ar trebui să se aplice judecătorilor?”; 2. „Cum ar trebuie formulate standardele de conduită?”; 3. „Ce se întâmplă dacă judecătorilor li se aplică răspunderea penală, civilă și disciplinară?”.

Cu privire la *standardele de conduită*, CCJE este de părere că: judecătorii trebuie să se ghideze în activitatea lor pe principii de conduită profesională, care să le ofere soluții pentru a depăși dificultățile pe care le înfruntă în acest domeniu; principiile trebuie să fie redactate de înșiși judecători și să fie complet separate de sistemul disciplinar al judecătorilor; este de dorit să se înființeze în fiecare țară unul sau mai multe organisme sau persoane în cadrul sistemului juridic care să sfătuiască judecătorii care se confruntă cu probleme legate de etica profesională sau de compatibilitatea unor activități non-juridice cu statutul lor. În ceea ce privește regulile de conduită individuală ale judecătorilor, CCJE este de părere că: fiecare judecător în parte trebuie să facă totul pentru a susține independența juridică, atât la nivel instituțional, cât și individual; judecătorii trebuie să se comporte cu integritate în exercițiul funcțiunii și în viața particulară; trebuie să adopte tot timpul o abordare care să fie și să pară imparțială; trebuie să își îndeplinească îndatoririle fără favoritisme și fără prejudecăți sau idei preconcepute

³⁰ Convenția penală asupra corupției, adoptată la Strabourg în 27 ian. 1999, a fost ratificată de România prin Legea nr. 27 din 16 ian. 2002, publicată în M.Of. nr. 65 din 30 ian. 2002.

³¹ Convenția civilă asupra corupției, adoptată la Strasbourg la 4 noiembrie 1999, a fost ratificată de România prin Legea nr. 147 din 1 aprilie 2002, publicată în M.Of. nr. 260 din 18 apr. 2002.

³² Adoptată de Comitetul Miniștrilor al Consiliului Europei la 20.06.2007 [http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/administrative_law_and_justice/texts_documents/Conv_Rec_Res/Rec\(2007\)7_en.pdf](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/administrative_law_and_justice/texts_documents/Conv_Rec_Res/Rec(2007)7_en.pdf)

³³ Programul este cofinanțat de Consiliul Europei și Comisia Europeană. Detalii disponibile la http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/combating_economic_crime/_3_technical_cooperation/octopus/.

³⁴ Site-ul CCJE este www.coe.int/ccje. Opinia nr. 3 este disponibilă și în lb.rom.

existente sau aparente; trebuie să ia deciziile luând în considerare toate lucrurile relevante pentru aplicarea prevederilor legale și să le excludă pe cele irelevante; trebuie să arate respectul cuvenit tuturor persoanelor care iau parte la procedurile judiciare sau afectate de aceste proceduri; trebuie să își îndeplinească îndatoririle cu respectul cuvenit pentru tratamentul egal al părților, evitând orice idee preconcepută și discriminările, păstrând echilibrul între părți și asigurând o audiere corectă pentru fiecare; trebuie să dea dovadă de circumspecție în relațiile cu mass-media, să își păstreze independența și imparțialitatea, abținându-se de la folosirea în scop personal a relațiilor cu mass-media și de la comentarii nejustificate privind cauzele de care se ocupă; trebuie să se asigure că păstrează un grad înalt de competență profesională; trebuie să aibă un înalt grad de conștiință profesională și să muncească sârguincios pentru a respecta obligația de a emite hotărârile într-o perioadă rezonabilă de timp; trebuie să dedice majoritatea timpului de lucru funcțiilor lor juridice, inclusiv activităților conexe; trebuie să se abțină de la desfășurarea activităților politice care le-ar putea compromite independența și le-ar putea afecta imaginea de imparțialitate.

3.3. Transparency International³⁵ (TI)

Este cea mai mare organizație mondială în domeniul corupției. A dezvoltat următoarele instrumente:

a. *Studiile asupra Sistemului Național de Integritate*

b. *Manualul Anticorupție*³⁶ (2004)

c. *Indicele de Percepție a Corupției (CPI)*: În 2007, România a ocupat locul 69 din 179 de țări, cu un punctaj de 3,7 din 10 posibile, fiind perceput drept *statul cu cel mai corupt din UE*, unde media era de 6,51 (în 2004 a fost 2,9, în 2005 a fost 3,0, în 2006 a fost 3,1). În 2008, indicele României este de 3,8 puncte și a fost depășită de Bulgaria în topul celor mai corupte state din UE.

c. *Indicele Plătitorilor de Mită (BPI)*.

d. *Barometru Global al Corupției (GCB)*: Pentru România, GCP evidențiază în 2007 că instituțiile cele mai corupte rămân *partidele politice* și *Parlamentul* cu 3,9 puncte, *justiția* cu 3,8 puncte, *poliția* și *sistemul de sănătate* cu 3,7 puncte. Scara de notare este de la 1 (deloc corupt) la 5 (cel mai corupt). 33% dintre cei intervievați recunosc că au dat mită. În ultimele 12 luni, repondenții declară că ei sau cineva apropiat lor au intrat în contact cu *justiția* în procent de 10%; dintre aceștia, unui procent de 11% li s-a cerut mită, iar 10% declară că au dat mită; valoarea mitei a fost în medie de

³⁵ Site-ul organizației este www.transparency.org.

³⁶ Disponibil la http://www.transparency.org/index.php/policy_research/ach.

114,6 euro. Cei care au intrat în contact cu poliția sunt 16%, unui procent de 9% li s-a cerut mită, iar 11% au dat mită poliștilor; valoarea mitei a fost de 114,8 euro³⁷.

e. *Raportul Corupției Globale (GCR)*: Raportul lansat în 24 mai 2007 tratează *Corupția din sistemul judiciar*³⁸. Cu privire la *România*³⁹, se reține impactul redus al reformelor asupra relației cetățenilor cu sistemul judiciar; slaba capacitate administrativă a instituțiilor din sistemului judiciar și a voinței conducătorilor de instanțe și parchete pentru implementarea reformelor; lipsa de integritate în instanțe, arhive, grefe; corupția și lipsa transparenței în administrarea justiției, în special dintre justițiabili și personalul auxiliar, rămân probleme de anvergură sistemică; magistrații înșiși invocă presiuni din partea media, politicienilor, grupurilor de interese economice, șefilor; deciziile magistraților sunt impredictibile, conflictele de interese sunt des întâlnite; reclamațiile justițiabililor se rezolvă cu greutate; cetățenii nu își cunosc propriile drepturi; capacitate diminuată a CSM de a împiedica folosirea abuzivă a puterii de către magistrați.

Definiția corupției

Comportamentul integru se traduce, printre altele, prin comportamentul cinstit, necorupt. În general, folosirea termenului „corupție” este în legătură cu cel de „mită” sau „șpagă”. În realitate, corupția nu se reduce la darea-luarea de mită.

4.1. Ce este corupția?

4.1.1 Reglementări internaționale:

a. Cea mai răspândită definiție aparține Transparency International: *corupția este folosirea abuzivă a puterii publice încredințate, pentru obținerea de beneficii personale*⁴⁰. Nu este vorba doar de beneficiile de natură financiară, ci de avantajele de orice natură.

b. ONU, în *Programului Global împotriva corupției*, declară că „esența fenomenului corupției constă în abuzul de putere săvârșit în scopul obținerii unui profit personal, direct sau indirect, pentru sine sau pentru altul, în sectorul public sau în sectorul privat”.

c. În Expunerea de motive cuprinsă în Raportul care a stat la baza adoptării de către Adunarea Parlamentară a Rezoluției 1214 (2000) Consiliul Europei privind

³⁷ Datele sunt disponibile la http://www.transparency.org.ro/politici_si_studii/indici/bgc/2007/tabele.pdf

³⁸ Disponibil la http://www.transparency.org.ro/politici_si_studii/studii/global_coruptie/2007/index.html

³⁹ http://www.transparency.org.ro/politici_si_studii/studii/global_coruptie/2007/Coruptie%20si%20deficiente%20in%20sistemul%20judiciar%20romanesc.pdf

⁴⁰ *Corruption is the abuse of entrusted power for private gain.*

Rolul parlamentelor în lupta anticorupție, corupția este definită ca *utilizarea și abuzul de putere publică în interes privat*⁴¹.

În *Convenția civilă privind corupția* se arată că prin corupție se înțelege faptul de a solicita, de a oferi, de a da sau de a accepta, direct ori indirect, un comision ilicit sau un alt avantaj necuvenit ori promisiunea unui astfel de avantaj necuvenit care afectează exercițiul normal al unei funcțiuni sau comportamentul cerut beneficiarului comisionului ilicit sau avantajului necuvenit ori promisiunii unui astfel de avantaj necuvenit. (art.2).

d. Uniunea Europeană, în *Comunicarea finală* (2003) 317 a *Comisiei către Consiliul European, Parlamentul European și Comitetul Economic și Social cu privire la strategia comprehensivă a UE împotriva corupției*⁴², adoptă definiția corupției folosită de Programul Global al Națiunilor Unite împotriva corupției: „abuzul de putere pentru câștig privat”.

4.1.2. Reglementări interne

a. În *Strategia Națională Anticorupție*⁴³, adoptată de Guvernul României pentru perioada 2005-2007, actele de corupție sunt definite ca fiind *acele demersuri care lezează distribuția universală și echitabilă de bunuri cu scopul de a aduce profit unor persoane sau grupuri*.

b. În *Codul Penal* nu există o definiție a corupției, ci sunt incriminate infracțiunile: *conflictul de interese, luarea de mită, darea de mită, primirea de foloase necuvenite și traficul de influență în cadrul capitolului referitor la infracțiunile de serviciu sau în legătură cu serviciul*.

c. O definiție cu aplicabilitate imediată este cea din *Legea nr. 78/2000 privind prevenirea, descoperirea și sancționarea faptelor de corupție*⁴⁴: *utilizarea funcției,*

⁴¹ Doc. 8652 din 18 feb. 2000 întocmit de Comitetul asupra problemelor economice și de dezvoltare, pct III.4, la <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc00/FDOC8652.HTM>

⁴² *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee – On a comprehensive EU policy against corruption* Com (2003) 317 final, nepublicată în Jurnalul Oficial, <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l33301.htm>.

⁴³ SNA II, aprobată prin HG nr. 232 din 2005.

⁴⁴ Legea a fost publicată în M.Of. nr. 219 din 18 mai 2000, modificată prin OG nr. 83 din 29 august 2000, publicată în M.Of. nr. 425 din 1 septembrie 2000, modificată și completată prin Legea nr. 161/2003 privind unele măsuri pentru asigurarea transparenței în exercitarea demnităților publice, a funcțiilor publice și în mediul de afaceri, prevenirea și sancționarea corupției, publicată în M.Of. nr. 279 din 21 aprilie 2003 și prin Legea nr. 521 din 24 noiembrie 2004, privind modificarea și completarea Legii nr. 78 din 8 mai 2000 pentru prevenirea, descoperirea și sancționarea faptelor de corupție, publicată în M.Of. nr. 1123 din 29 noiembrie 2004, prin OUG nr. 124 din 6 septembrie 2005 privind modificarea și

atribuțiilor ori însărcinărilor primite pentru dobândirea de bani, bunuri sau alte foloase necuvenite, pentru sine sau pentru altul.

4.2. Forme de corupție

Așa cum am arătat, formele legale de corupție penală sunt cele reglementate în Codul penal și Legea 78/2000. Datorită definiției mai mult de natură etică decât legală pe care o cunoaște corupția, există mai multe forme de corupție ce se pot întâlni în orice domeniu, dar și în procesul de luare a deciziilor judiciare, administrativ-judiciare sau pur administrative:

- *darea-luarea de mită*: implică două persoane, cea care promite sau dă un bun sau alt folos și cea care îl solicită sau primește pentru îndeplinirea licită sau ilicită a unui act care intră în atribuțiile de serviciu, neavând importanță cui aparține inițiativa actului de corupere; mita face parte din categoriile de *motivație*. Din punct de vedere al efectelor sale, mita este o formă de *recompensă*.
- *traficul de influență*: folos procurat celui care face promisiunea că va interveni pe lângă un agent public pentru a îndeplini sau nu un act ce intră în competența sa;
- *primirea de cadouri*: implică primirea unor foloase în timpul exercitării atribuțiilor, fără un scop neapărat de deturnare a modului de soluționare a dosarului, dar care poate favoriza crearea unor legături neetice;
- *„ungere”*⁴⁵: foloase date agenților oficiali pentru a grăbi desfășurarea legală a unei proceduri sau pentru ca nu cumva partea adversă să intervină mai înainte;
- *frauda*: falsificare de date – fals intelectual, fals în înscrisuri, favorizarea infractorului;
- *șantajul*: obținere de foloase prin presiuni sau forță – se poate amenința cetățeanul cu uzul armei, aplicarea unor sancțiuni administrative sau demararea unui dosar penal dacă nu adoptă o anumită conduită (se tolerează astfel de către organele de urmărire penală a actelor de trafic de droguri, trafic de persoane, prostituție);
- *favoritism* sub formă de *copinage* (lb.fr)/*cronyism* (lb.en): ajutor dat celor apropiați – prieteni, asociați – pentru numire în anumite posturi pe criterii ce țin de relații de amiciție și nu de competență: numirile în posturi ce se ocupă fără examen sau unde probele orale sunt decisive (transferul judecătorilor la alte instanțe, numirea procurorilor la DNA sau DIICOT, promovarea judecătorilor la Înalta Curte,

completarea Legii nr. 78/2000 pentru prevenirea, descoperirea și sancționarea faptelor de corupție, publicată în M.Of. nr. 842 din 19 septembrie 2005, prin OUG nr. 50 din 28 iunie 2006, publicată în M.Of. nr. 566 din 30 iunie 2006.

⁴⁵ „Dessous de table” (fr) – clasificare în *La Corruption : Problématique et Solutions* – Claude Jamati, WBI (Atelier Régional sur la Réforme du Secteur de l'Eau et de l'Assainissement en Afrique Francophone).

numirea inspectorilor judiciari la CSM, numirea primului-grefier la instanțe) sunt cele mai vulnerabile;

- *favoritism* sub forma *nepotismului*: facilitarea angajării în sistem a soțului sau rudelor, în condiții ilegale;
- *delapidare*: deturnarea fondurilor publice; cel care este conducător de instituție și are calitatea de ordonator de credite deschide proces instituției pe care o gestionează pentru plata unor despăgubiri și câștigă.
- *folosirea informațiilor confidențiale* pentru sine sau prieteni: de exemplu, un executor judecătoresc cumpără printr-un intermediar imobilul scos la licitație pe care îl atribuie acestuia la un preț mic;
- *comision reciproc* (*kickbacks*): o persoană face un favor ilegal unei alte persoane, iar aceasta din urmă procedează și ea la fel, ilegal, în favoarea primei persoane; de ex, o persoană este promovată de conducătorul instituției pe un anumit post ca să faciliteze acestuia sustragerea anumitor bunuri prin intermediul său.

4.3. Conflictul de interese

Practic, prin corupere este afectată imparțialitatea agentului public (magistrat sau alt tip de funcționar din sistemul juridic), acesta fiind pus într-o situație de conflict de interese. Dar nu orice conflict de interese este urmarea unui act de corupție.

4.3.1. Definiție⁴⁶:

a. Pentru funcționari (polițiști, grefieri etc) este aplicabilă definiția legală a conflictului de interese reglementată de art. 70 din Legea nr. 161/2003: conflictul de interese constă în situația în care persoana are un interes personal de natura patrimonială, care ar putea influența îndeplinirea cu obiectivitate a atribuțiilor care îi revin potrivit Constituției și altor acte normative.

Legea arată în mod expres că funcționarul public este în conflict de interese dacă se află într-una dintre următoarele situații: a) este chemat să rezolve cereri, să ia decizii sau să participe la luarea deciziilor cu privire la persoane fizice și juridice cu care are relații cu caracter patrimonial; b) participă în cadrul aceleiași comisii, constituite conform legii, cu funcționari publici care au calitatea de soț sau rudă de gradul I; c) interesele sale patrimoniale, ale soțului sau rudelor sale de gradul I pot influența deciziile pe care trebuie să le ia în exercitarea funcției publice.

S-a apreciat că ar putea să apară un conflict de interese și în formă "personală", în sensul că un funcționar poate avea competența legală de a realiza

⁴⁶ A se vedea și *Glosarul Corupției* întocmit de Centrul de Resurse Anticorupție U4: <http://www.u4.no/document/glossary.cfm>.

un anumit act, dar datorită unei situații/circumstanțe personale nu poate fi obiectiv. În această situație, el trebuie să invoce conflictul de interese și să se abțină/retragă de la realizarea respectivului act⁴⁷.

b. Pentru magistrați nu există o definiție a conflictului de interese, ci există doar reglementări cu privire la evitarea acestei situații prin abținere⁴⁸.

Conflictul de interese ar putea fi definit drept acea situație sau împrejurare care privește un magistrat în care interesul personal, direct ori indirect, contravine interesului public, astfel încât aceasta afectează sau ar putea afecta independența și imparțialitatea în luarea deciziilor ori îndeplinirea la timp și cu obiectivitate a îndatoririlor care îi revin în exercitarea funcției⁴⁹.

Referindu-ne strict la activitatea judiciară, judecătorul aflat într-o situație de conflict de interese are de ales între interesul public, acela de a face dreptate, și interesul privat, acela de a-și procura un beneficiu. Această observație ne face să afirmăm că regula evitării conflictului de interese este o aplicație a principiului *nemo in rem suam auctor esse potest*, adică nimeni nu poate fi judecător în propria sa cauză.

4.3.2. Tipuri de interes

Interesul poate fi unul *material*, cum s-a reținut în cauza *D. vs. Irlanda*⁵⁰ unde judecătorul deținea acțiuni la societatea pârâtă din dosarul pe care îl judeca.

Dar interesul poate fi și unul *moral*: de exemplu, în cauza *Remli vs. Franța*⁵¹, s-a analizat faptul că în timpul soluționării cauzei unul din jurați se declarase rasist; în cauza *Pescador Valiero vs. Spania* (2003), s-a dezbătut imparțialitatea cu

⁴⁷ Asociația ProDemocrația-Club Timișoara http://integritate.resurse-pentru-democratie.org/generalitati_coruptie.php

⁴⁸ Art 5 alin. 2 din Legea nr. 303/2004: Judecătorii și procurorii sunt obligați să se abțină de la orice activitate legată de actul de justiție în cazuri care presupun existența unui conflict între interesele lor și interesul public de îndeplinire a justiției sau de apărare a intereselor generale ale societății, cu excepția cazurilor în care conflictul de interese a fost adus la cunoștință, în scris, colegiului de conducere al instanței sau conducătorului parchetului și s-a considerat că existența conflictului de interese nu afectează îndeplinirea imparțială a atribuțiilor de serviciu; art.23 din Codul deontologic al judecătorilor și procurorilor: Judecătorii și procurorii sunt datori să se abțină, potrivit legii, de la orice activitate legată de actul de justiție în cazurile care presupun existența unui conflict între interesele lor și interesul public de îndeplinire a justiției sau de apărare a intereselor generale ale societății.

⁴⁹ H. Dumbravă ș.a., op. cit, p. 24.

⁵⁰ Comisia EDO, 1986.

⁵¹ Curtea EDO, *Remli vs Franta*, 1996.

privire la concedierea reclamantului de către universitatea cu care magistratul ce a soluționat cauza avea strânse relații profesionale.

Beneficiarul deciziei luate într-o situație de conflict de interese poate fi: decidentul (interes *direct*); familia, prietenii, apropiații săi (interes *indirect*); persoane sau organizații cu care a avut, are (interes *actual*) sau va avea relații de afaceri, politice etc. (interes *viitor*).

Desigur, interesul poate fi unul *real*, când se întemeiază pe fapte probante, sau *aparent*, atunci când creează doar suspiciuni cu privire la corectitudinea oficialului. În legătură cu acest aspect, s-a decis că împrejurarea că un membru al completului cunoaște personal pe unul dintre martorii audiați nu e suficientă pentru a concluziona că are o prejudecată favorabilă cu privire la mărturia acelei persoane, ci trebuie analizată natura și intensitatea legăturii⁵². La fel s-a decis în caz de apartenență a uneia dintre părți și a judecătorului cauzei la aceeași organizație – în speță, francmasonă⁵³.

Dacă reclamantul a avut o polemică în presă cu președintele instanței care l-a judecat, referitoare la activitatea acelei instanțe, iar președintele a exprimat în public aprecieri negative cu privire la cauza reclamantului înainte de judecarea ei, Curtea de la Strasbourg a decis că temerile reclamantului cu privire la imparțialitatea tribunalului sunt justificate obiectiv⁵⁴. Tot astfel, într-o altă speță, s-a decis că participarea la ansamblul procedurilor chiar a persoanelor al căror comportament era criticat de articolul litigios este suficientă pentru a face ca imparțialitatea organului de decizie să fie subiect de neîncredere, căci instanțele nu sunt instituții impersonale, ci funcționează prin judecătorii care le compun și, pentru a fi imparțiali, ei trebuie să fie suficient de detașați, or în cauză contează sentimentele personale ale judecătorilor pentru a stabili dacă a existat sau nu ofensă adusă autorității judiciare, când infracțiunea s-a comis chiar față de ei⁵⁵. Cu atât mai mult, dacă judecătorii care l-au condamnat pe reclamant sunt aceiași cu cei în fața cărora s-a comis infracțiunea este suficient pentru a ridica dubii legitime, care sunt justificate obiectiv, asupra imparțialității instanței (*nemo iudex in causa sua*). Dacă într-un tribunal se află o persoană care este subordonată ca funcție și sarcini față de una dintre părți, justițiabilii pot să se îndoiască în mod legitim de independența acestei persoane⁵⁶.

⁵² Curtea EDO, *Pullar vs. UK*, 20.06.1996, par. 38.

⁵³ Curtea EDO, *Kiiskinen vs. Finlandia*, 01.06.1999.

⁵⁴ Curtea EDO, *Buscemi vs. Italia*, 16.09.1999, par. 68.

⁵⁵ Curtea EDO, *Kyprianou vs. Cipru*, 27.01.2004, hotărâre trad. de C.-L. Popescu, „Curierul judiciar”, nr. 3/2004, p. 91-92.

⁵⁶ Curtea EDO, *Sramek vs. Austria*, 22.10.1984.

4.3.3. Exemple

Sintagma „conflicte de interese” este puțin întâlnită în teoria și practica judiciară. Am reușit însă identificarea unor cauze care s-ar încadra în această categorie, plecând de la situații practice cu care se pot confrunta magistrații sau de la situații care își găsesc deja o reglementare în legislație.

Astfel, constituie un *conflict de interese* situația când:

- Persoana care, în calitate de membru în comisia de disciplină a CSM, a efectuat ancheta disciplinară cu privire la un magistrat, apoi votează asupra aplicării sancțiunii în calitate de membru al secției disciplinare a CSM;
- Un membru al CSM cu activitate nepermanentă și care ocupă o funcție de conducere la nivelul unei instanțe judecătorești formulează o cerere cu privire la instanța sa care este de competența CSM, apoi în calitate de membru CSM participă la deliberarea și votul asupra acesteia;
- Un membru al colegiului de conducere al ICCJ votează cu privire la raportul prevăzut de lege în cazul unui magistrat ce dorește promovarea la ICCJ, după care în calitate de membru CSM votează asupra numirii acelei persoane;
- Un membru CSM, care este membru al unei asociații profesionale a magistraților, decide cu privire la anumite cereri ale asociației adresate CSM;
- Ministrul justiției propune numirea unei persoane ca Procuror General al Parchetului de pe lângă ICCJ după care, în calitate de membru de drept în CSM, votează în secția de procurori a CSM acea propunere;
- Un avocat apără în același dosar părți care au interese contrare;
- Avocatul renunță la partea care l-a angajat inițial, după care este angajat de partea adversă, folosind informațiile la care a avut inițial acces;
- Fostul avocat al unei părți decide în calitate de judecător în acel caz;
- Consilierul juridic al instituției oferă consultații angajaților care au litigiu cu aceasta;
- Dacă, în cadrul unei licitații, își adjudecă direct sau prin interpuși: tutorii, averea celor puși sub tutelă; mandatarii, averea ce li s-a încredințat să o vândă; funcționarii publici, averea statului ce li s-a încredințat spre vânzare (art.1308 Cod civil);
- Judecătorul care este cesionar de drepturi litigioase de competența tribunalului în circumscripția căruia își desfășoară activitatea (art. 1309 Cod civil);
- Judecătorul care participă la o licitație pentru achiziții publice în folosul instanței unde își desfășoară activitatea are soțul sau rudele apropiate acționari la firma care participă;
- Judecătorul care soluționează o cauză în care rechizitoriul a fost întocmit de soțul sau o rudă apropiată a sa, în calitate de procuror;

- Un evaluator pentru acordarea unui proiect este și cel care aplică sau lucrează în aceeași instituție cu acesta din urmă, ori este în relație de rudenie sau administrativă ori în dispută cu el;
- Conducătorul instituției folosește mașina acesteia în interesul propriu, fără ca acest drept să îi fie conferit printr-o reglementare sau contract;
- Conducătorul instituției acordă un premiu sau distincție angajatului soț/rudă;
- Judecătorul participă în comisia de examinare sau de corectare a lucrărilor la concursul de promovare în funcție de execuție ori de conducere, în condițiile în care unul dintre concurenți este soțul sau ruda sa apropiată;
- Judecătorul este membru în comisia de concurs pentru personalul auxiliar, iar concurent este soțul sau ruda sa apropiată;
- Un președinte participă în comisia de examinarea orală a unui judecător din instanța sa cu privire la un proiect de management ce analizează inclusiv performanțele președintelui, în cadrul unui concurs pentru numire în funcții de conducere⁵⁷;
- Un președinte de instanță respinge cererea unui judecător de acordare a concediului, după care ia parte la dezbaterile contestației adresată colegiului de conducere și votează din nou, ca membru al colegiului;
- Angajații unei instituții publice află de o investiție ce urmează a fi efectuată pe un teren ce trebuie expropriat și cumpără acel teren la un preț redus după care primesc despăgubirile în urma exproprierii.

4.3.4. Sancțiuni

Nerespectarea dispozițiilor privind conflictul de interese constituie abatere disciplinară. Dacă rezultă că cel în cauză a realizat foloase materiale prin săvârșirea abaterii administrative, fapta constituie un act de corupție și trebuie sesizate organele de urmărire penală.

Actele administrative sau juridice încheiate de o persoană aflată în conflict de interese sunt lovite de nulitate absolută.

Partea a II-a: sectoare vulnerabile în sistemul juriric

Așadar, corupția este abuzul puterii încredințate pentru obținerea unui interes privat, care poate fi material sau de altă natură. Corupția judiciară include orice influențare negativă a celor care își desfășoară activitatea în sistem cu privire la imparțialitatea procedurilor judiciare defășurate.

⁵⁷ Alexandrina Rădulescu, *Opinie divergentă privind validarea rezultatelor concursului pentru numirea în funcții de conducere a judecătorilor, desfășurat în perioada 28 octombrie – 25 noiembrie 2007, disponibilă la* <http://www.alexandrina-radulescu-csm.ro/docs/opinie-plen-13-dec-2007.pdf>

1. Sondaje despre corupție

Încrederea românilor în instituțiile statului este una scăzută, iar corupția este privită ca un fenomen extins⁵⁸. În privința justiției, ea se menține de ani buni la un nivel redus.

Astfel, *Sondajul Gallup din 2008* efectuat la solicitarea CSM, relevă rezultate mult mai grave:

- în opinia a 7% dintre *grefieri* mulți judecători sunt implicați în acte de corupție, 8% opinează pentru corupție în rândul procurorilor, 19 % pentru avocați, 13% pentru notari, 20% pentru polițiști, 3% pentru funcționari din justiție, 15% pentru executori judecătorești. 12% dintre grefieri consideră că pentru îmbunătățirea stării justiției române o prioritate este reducerea corupției din sistemul juridic;

- în opinia *avocaților*, percepția corupției este generalizată: 47% cred că toți sau aproape toți judecătorii sunt implicați în acte de corupție (alți 45% cred că puțini sunt implicați), 60% cred că toți sau aproape toți procurorii sunt implicați (31% cred că puțini sunt implicați), 51% opinează pentru funcționarii din justiție, 30% pentru avocați, 28% pentru notari, 78% pentru polițiști, 35% pentru executorii judecătorești. Principala problemă cu care se confruntă justiția din România este corupția pentru 34% dintre avocați, urmată de incompetență, pentru 19% dintre ei. Rezolvarea problemei corupției este văzut de avocați ca prioritară pentru îmbunătățirea situației din justiția română, alături de simplificarea procedurilor judiciare;

- în opinia *populației*, 63% crede că toți sau aproape toți judecătorii sunt implicați în acte de corupție, 60% polițiștii, procurorii și avocații, 46% funcționarii din justiție, 43% executorii judecătorești, 35% notarii. Din cei care au răspuns la sondaj, 14% au fost implicați în ultimii doi ani, personal sau o persoană din gospodărie, într-un proces; pentru 39% dintre aceștia, principala problemă cu care se confruntă justiția română este, de departe, corupția, urmată de legislația neclară și durata prea mare a procesului pentru 10%. Pentru cei neimplicați într-un proces, principala problemă cu care se confruntă justiția română este, de asemenea, corupția, pentru 38% din cei intervievați, urmată de legislația neclară și incorectitudinea personalului pentru 5%. Și unii, și ceilalți, consideră corupția și apoi simplificarea procedurilor în sensul scurtării duratei procedului, drept aspecte prioritare pentru îmbunătățirea situației justiției din România⁵⁹.

⁵⁸ Aceasta duce la ridiculizări și crearea unor "manuale de corupere" – a se vedea A. Pfaller și V. Stoiciu „*Anatomia corupției sau cum să devii milionar în România*”, în cotidianul *Ziua* nr. 4029 din 21.11.2007 <http://www.ziua.ro/display.php?data=2007-11-21&id=229676>.

⁵⁹ Rezultă că dacă s-ar realiza aceste două deziderate, încrederea populației în justiție s-ar îmbunătăți simțitor.

2. Categoriile de persoane și infracțiuni cercetate

Un alt punct de referință îl constituie *dosarele instrumentate de către DNA*. Astfel, potrivit comunicatelor de presă ale acestei instituții din anii 2004-2007 cu privire la trimiterile în judecată și potrivit rapoartelor de activitate din anii 2004-2006 cu privire la condamnările definitive⁶⁰, rezultă întocmirea dosarelor penale pentru următoarele categorii de personal din sistemul juridic și infracțiuni reținute în sarcina lor:

- *polițiști*, atât din cadrul poliției circulație, cât mai ales din poliția judiciară pentru infracțiuni precum luare de mită, fals intelectual, trafic de influență, favorizarea infractorului, fals material în înscrisuri oficiale. Se constată cu ușurință că mita este cu atât mai ridicată cu cât natura infracțiunii pentru care este cercetat cel care dă mita este mai gravă;
- *judecători, judecător sindic, magistrat asistent* pentru luare de mită, trafic de influență, fals în înscrisuri, fals în declarații;
- *procurori* pentru dare de mită, luare de mită, trafic de influență, fals intelectual, uz de fals, favorizarea infractorului;
- *avocați* pentru trafic de influență, favorizarea infractorului;
- *notar* pentru trafic de influență;
- *lichidatori judiciari* pentru luare de mită, trafic de influență;
- *medic legist* pentru luare de mită;
- *specialist criminalist* pentru primire de foloase necuvenite.

S-au întocmit dosare penale inclusiv pentru cazuri de luare de mită și trafic de influență cu privire la *cadre didactice* în vederea facilitării obținerii diplomei de licență la facultatea de drept, a unor *polițiști cu funcție de conducere* pentru recrutarea personalului, a unor *ofițeri SRI cu funcții de conducere* pentru promovarea personalului.

3. Sectoare vulnerabile din sistemul juridic

Sistemul juridic nu cuprinde doar magistrații⁶¹, ci toate instituțiile și profesioniștii implicați în soluționarea unui litigiu; a unui diferend: organele de constatare a infracțiunii/contravenției, poliția judiciară, procurorii și judecătorii, auxiliarii acestora (grefieri de ședință, grefieri-arhivari, grefieri-registratori etc), avocații, mediatorii, experții, lichidatorii judiciari, executorii judecătorești, consilierii de probațiune, notarii etc.

⁶⁰ Și comunicatele de presă, și rapoartele de activitate ale DNA sunt disponibile la www.pna.ro.

⁶¹ Aceștia sunt reuiniți în așa numitul „sistem judiciar” sau „sistemul de justiție”.

3.1. În instituțiile judiciare se iau în primul rând *decizii judiciare*, adică decizii prin care se soluționează aceste diferende prin intermediul organelor statului: astfel, procurorul poate decide scoaterea de sub urmărire a unei persoane, judecătorul poate decide condamnarea unui inculpat etc. Organele statului chemate să ia aceste decizii se bazează uneori într-un mod covârșitor pe declarațiile martorilor, pe rapoartele experților sau pe susținerile avocaților ori a celorlalte profesii liberale. Fiecare din cei implicați poate fi la un moment dat subiect activ sau pasiv al actelor de corupție. În instituțiile pe care le analizăm se efectuează și acte de *administrare judiciară*, ce revin de regulă personalului auxiliar, și care sunt menite să creeze premisele luării deciziilor judiciare (de ex., repartizarea unui dosar).

a. *Lucrătorul de poliție judiciară* este organul judiciar care efectuează cercetarea penală cu privire la faptele și persoanele bănuite de comiterea unor infracțiuni⁶². De regulă, plângerile penale se adresează poliției.

Cel cercetat are interesul de a nu se demara ancheta cu privire la el și de a nu ajunge în fața procurorului. Ca urmare, poate recurge la acte de corupție în scopul de a fi lăsat să comită infracțiuni (cum ar fi trafic de droguri, prostituție, jocuri de noroc) sau pentru a convinge polițistul să nu înregistreze plângerea victimei ca dosar penal. Sau poate influența polițistul pentru a fi cercetat numai asupra anumitor fapte din cele reclamate. Sau pentru a se întocmi, la finalul cercetărilor, un referat către procuror, prin care să se propună o soluție favorabilă.

Dacă procurorul care supraveghează organul de cercetare penală va verifica în mod temeinic actele întocmite de polițist, riscul denaturării adevărului va fi minimalizat.

Capacitatea polițistului de a demara cercetări penale poate determina comiterea unor infracțiuni de tipul șantajului din partea acestuia: în schimbul anumitor beneficii, el va asigura protecția activității infracționale.

b. *Procurorul* este organul judiciar care efectuează urmărirea penală⁶³. El decide dacă o persoană bănuită de comiterea unui act ilicit trebuie trimisă în judecată pentru a fi trasă la răspundere penală pentru săvârșirea unei infracțiuni, în caz contrar procurorul fiind abilitat să dispună neînceperea urmăririi penale, scoaterea de sub urmărire penală sau încetarea urmăririi penale. Când persoana este trimisă în judecată, procurorul susține acuzarea.

⁶² Organizarea și atribuțiile sale sunt reglementate de Legea nr. 218/2002 privind organizarea și funcționarea Poliției Române; Legea nr. 360/2002 privind statutul polițistului; Legea nr. 364/2004 privind organizarea și funcționarea Poliției Judiciare; Codul de procedură penală și legislația specială.

⁶³ Atribuțiile sale sunt descrise în Legea nr. 304/2004 cu privire la organizarea judiciară.

Cel cercetat de procuror are tot interesul de a nu fi trimis în judecată. Ca urmare, poate recurge la acte de corupție pentru a i se da o soluție favorabilă. Dacă a fost trimis în judecată, poate mitui un procuror să nu susțină acuzarea sau să nu formuleze căi de atac împotriva hotărârii instanței de judecată care a fost favorabilă mituitorului.

Sunt cazuri când cercetarea penală nu este efectuată de polițist, ci de procuror. În aceste situații, sunt valabile modalitățile de corupere descrise în cazul lucrătorului de poliție judiciară. În practică, s-au reclamat cazuri când s-a încercat coruperea procurorului pentru a se deschide dosare de urmărire penală altor persoane⁶⁴.

Ca metodă de împiedicare a actelor ilegale sau netemeinice întocmite de procuror, menționăm verificarea lor de procurorul ierarhic superior (din oficiu sau la plângere) și de către judecător (numai la plângere și după adresarea ei procurorului ierarhic superior). Auditul Freedom House din 2005 asupra impactului SNA 2001-2004⁶⁵ reclamă vulnerabilitatea poziției acestora în raport cu procurorul ierarhic superior, identificând în aceasta vulnerabilitate premisele unor probleme sistemice. Planul de acțiune aferent Strategiei include măsuri clare pentru aplicarea principiului continuității în faza de urmărire penală: stabilirea unor criterii obiective de repartizare inițială a cauzelor, restricționarea posibilităților de redistribuire a dosarelor și de intervenție a procurorului ierarhic superior în desfășurarea urmăririi penale la cazuri expres și limitativ prevăzute de lege, introducerea controlului instanței cu privire la actele de infirmare ale procurorului ierarhic superior, la cererea procurorului care efectuează urmărirea penală în cauză.

c. *Judecătorul* este magistratul care tranșează cu putere de lege un litigiu.

Când un cetățean este în fața instanței de judecată, scopul său este obținerea unei hotărâri favorabile, indiferent ce calitate procesuală are (reclamant sau pârât, parte vătămată sau inculpat). În urma unor acte de corupție, judecătorul va putea să admită sau să respingă anumite probe pentru a-și justifica soluția, poate dispune consemnarea greșită a declarațiilor orale făcute de părți sau martori, poate urgenta sau întârzia soluționarea cazului ori poate pronunța intenționat o hotărâre neconformă cu probele administrate sau cu legea.

Întrucât începând cu luna martie 2005 repartizarea dosarelor către judecătorii din România se face computerizat, este posibil ca o anumită cauză să fie atribuită unui anumit judecător prin intermedierea grefierului care are această atribuție care, prin lucrul îndelungat cu soft-ul, poate anticipa completul de

⁶⁴ Un procuror ar fi luat mită pentru a pune sub acuzare un om de afaceri http://www.hotnews.ro/Arhiva_noiembrie_2007/articol_1152023/-htm

⁶⁵ FH Washington, *Politice Anticorupție ale Guvernului României – Raport de evaluare*, martie 2005, disponibil la www.just.ro.

judecată căruia îi va reveni o anumită cauză: fie operațiunea nu se efectuează în ordinea intrării dosarelor, fie se introduc variabile de timp pentru o perioadă în care este doar o singură posibilitate de atribuire (un singur complet)⁶⁶.

Este de remarcat că soft-ul nu repartizează cauza unui judecător nominal, ci unui complet de judecată ce poartă un anumit număr pentru a se identifica în raport cu altele. Componenta acestor complete ar trebui să se determine la fiecare început de an, însă președintele de secție o poate modifica.

O altă modalitate de evitare a rezultatului împărțirii aleatorii este schimbarea componenței completului de judecată. Regula este că judecătorii care au fost desemnați să soluționeze o cauză nu pot fi înlocuiți decât pentru motive obiective. Or, de aceste motive se poate abuza prin cereri de învoire, concediu medical, concediu de odihnă. În acest fel în componența completului va intra judecătorul din lista de permanență. Dacă și acesta se „îmbolnăvește subit”, în cele din urmă dosarul poate ajunge la judecătorul vizat.

Se poate abuza și de modul în care circulă dosarul în cadrul secției ca urmare a transpunerii lui la o altă secție sau a declinării lui la o altă instanță de unde este retrimis: nu există preocupări pentru urmărirea continuității completului inițial în aceste situații, astfel că dosarul poate fi trimis „din greșeală” unui alt complet. Au fost și cazuri în care dosarul a fost pur și simplu trecut la un alt complet de judecată de președintele secției.

În fine, un alt sector vulnerabil îl constituie soluționarea cererilor de strămutare. Cel care dorește să mute un proces într-o alt localitate, poate formula o cerere de strămutare la Curtea supremă, unde procedura se desfășoară în secret (în procedura civilă), iar hotărârea nu se motivează (în procedura civilă) și nu este supusă căilor de atac. Indiferent de motivele invocate, care sunt reglementate doar generic în lege⁶⁷, cât timp acestea rămân la aprecierea judecătorului, partea ar

⁶⁶ http://www.gardianul.ro/2008/02/01/dezvaluiri-c11/dedicatie_o_grefiera_1_a_ajutat_pe_constanda_sa_castige_parcul_bordei-s108378.html

⁶⁷ Ne referim la motivele din art. 37 alin 2 C.pr.civ: „Strămutarea pricinii se mai poate cere pentru motive de *bănuială legitimă* sau de *siguranță publică*. Bănuiala se socotește legitimă de câte ori se poate presupune că nepărtinirea judecătorilor ar putea fi știrbită datorită împrejurării pricinii, calității părților ori vrăjmășiilor locale. Constituie motive de siguranță publică acele împrejurări care creează presupunerea că judecata procesului la instanța competentă ar putea produce tulburarea ordinii publice.” Și din art. 55 alin. 1 C. pr. pen: „Înalta Curte de Casație și Justiție strămută judecarea unei cauze de la instanța competentă la o altă instanță egală în grad, în cazul în care *imparțialitatea judecătorilor ar putea fi știrbită* datorită împrejurărilor cauzei, dușmăniilor locale sau calității părților, când există *pericolul de tulburare a ordinii publice...*”

putea interveni pentru a influența soluționarea legală, iar completul de judecată nici măcar nu este ținut să arate de ce a dispus strămutarea unui dosar.

Greșelile de judecată (intenționate sau nu) se corectează numai prin exercitarea căilor de atac, ordinare sau extraordinare. Sectorul vulnerabil este reprezentat în special de judecătorii care soluționează cauza în ultimă instanță: cât timp după ce aceștia pronunță hotărârea judecătorească nu mai există nici o altă instanță care să le verifice hotărârea, judecătorii din recurs vor fi „ținte” preferate în comparație cu judecătorii de la instanțele inferioare. Cu toate acestea, și judecătorii de la Judecătorii sunt vulnerabili. Este vorba în special de cei din orașele îndepărtate de Tribunale. Cetățeanul va prefera să încerce „a rezolva” local cazul său, fără să mai fie nevoit să formuleze cale de atac.

Comiterea unei erori judiciare intenționate ca urmare a corupției poate atrage condamnarea magistratului sau sancționarea sa disciplinară. În această situație, hotărârea va putea fi îndreptată pe calea de atac a revizuirii.

Se poate corupe un judecător nu numai pentru a soluționa într-un anumit fel o cauză. Au fost situații în care s-a pretins mită pentru grăbirea redactării unor soluții.

d. Personalul instanțelor și parchetelor este implicat în special în înregistrarea datelor și manipularea dosarelor.

În cazul existenței unei legături neetice între grefierul însărcinat cu repartizarea computerizată a dosarelor și avocat, se poate interveni ca grefierul să amâne introducerea datelor după înregistrarea altor dosare, pentru ca dosarul vizat să ajungă la un anumit judecător.

Grefierul de ședință poate fi determinat prin corupere să nu emită citațiile; agentul procedural sau poștașul poate fi corupt de către părți pentru a altera sau chiar distruge citațiile ori actele ce se comunică. În felul acesta părțile ar putea evita sau amâna prezentarea în fața organelor judiciare ori pot fi repuse în termene pe care altfel le-ar fi pierdut. În aceeași idee, se pot sustrage din dosare dovezile de comunicare ale actelor procedurale prin corupterea grefierilor-arhivari.

d. Expertul este persoana care posedă cunoștințe de specialitate într-un anumit domeniu, pe care nu le posedă organul judiciar, și care ajută la elucidarea unui caz. De exemplu, în cauzele privind restituirea T.V.A., judecătorul de contencios fiscal va apela la un expert contabil pentru a se calcula cu exactitate suma de restituit de către organele financiare; într-o cauză de fond funciar, se va apela la un expert topografic pentru identificarea parcelelor în litigiu; într-o cauză privind un accident auto, se va apela la un expert tehnic pentru calcularea dinamicii modului de producere a accidentului; dacă se contestă o semnătură pe un testament, se apelează la un expert

criminalist în domeniul graficii; dacă trebuie analizată alcoolemia unei persoane, se efectuează o expertiză de calcul retroactiv al alcoolemiei etc.

În România, conform legislației în vigoare și literaturii de specialitate se disting patru categorii de expertize judiciare: expertizele contabile, expertizele medico-legale, expertizele criminalistice, expertizele tehnice judiciare

Expertiza are o valoare probantă de sine-stătătoare, ceea ce înseamnă că ea singură poate duce la formarea opiniei și luarea unei decizii de către magistrat. Prin coruperea experților se va urmări obținerea unor concluzii favorabile în rapoartele de expertiză întocmite de aceștia, ceea ce implică comiterea unor infracțiuni de fals de către experți sau de mărturie mincinoasă în cazul în care sunt chemați pentru lămuriri orale în fața organului judiciar. Afectate fiind constatările și concluziile expertului, automat va fi deturnată și temeinicia soluției pe care o va pronunța procurorul sau judecătorul cauzei.

e. Un tip special de expert este *lichidatorul*. Este acea persoană implicată de judecătorul sindic în falimente. În lipsa unor criterii de desemnare a lichidatorilor, toată puterea aparținând judecătorului sindic, sunt posibile crearea unor legături între cei implicați: pentru că onorariile lichidatorilor sunt substanțiale, ei au tot interesul de a fi implicați în cât mai multe dosare și mai ales în cazul unor societăți mari, astfel că pot împărți o parte din onorariu cu judecătorul în vederea desemnării lor.

f. Din ecuația procesului nu trebuie omis *martorul*. Sunt situații când martorul nu relatează fidel organelor judiciare o stare de fapt, datorită percepției denaturate a realității sau imposibilității de redare a acesteia. Sunt însă situații când martorul depune mărturie mincinoasă fie pentru că a fost cumpărat de partea care l-a propus, fie chiar de către partea adversă⁶⁸.

g. Se pot întâlni situații când *avocații* sunt cumpărați de către partea adversă, pentru a nu reprezenta interesele clientului care i-a angajat inițial. De cele mai multe ori însă, prin intermediul avocaților justițiabilii speră să corupă organele judiciare, ceea ce face ca acei avocați să fie traficanți de influență. Cei mai expuși sunt avocații foști magistrați, partea sperând că și-au păstrat legăturile cu cei care le-au fost colegi.

Sunt situații în care avocații pretind o sumă de bani pentru a o da procurorului sau judecătorului, spunând părții că aceasta va asigura succesul obținerii unei decizii favorabile, fără ca ulterior să-l contacteze pe magistrat –

⁶⁸ Au fost întâlnite cazuri în practică când la dosar erau declarațiile unor martori fictivi, depuse de către polițiști sau procurori pentru a-și susține propriile cazuri.

înșelăciunea. Dată fiind percepția de corupție extinsă, partea este tentată în achite această sumă. În realitate, în funcție de natura cauzei, anumite soluții pot fi anticipate (de ex., practică judiciară constantă pe un anumit tip de spețe, sau excepții de procedură în privința cărora este evident că vor fi admise, ori acordarea suspendării în cazul comiterii de către infractori primari a unor infracțiuni ușoare) de cei care pretind sumele de bani. Pronunțarea soluției în sensul prezis, fără o cunoaștere a realității, formează impresia părții că suma dată a ajuns la magistrat, astfel că la un sondaj de opinie cu privire la corupția magistraților, justițiabilul va răspunde că există corupție și a perceput-o direct.

Traficul de influență și înșelăciunea se pot întâlni și la polițiști, și la procurori, și la judecători care promit că vor interveni pe lângă colegi pentru a obține soluții convenabile celui care dă folosul.

h. În fine, se pot imagina situații de corupere și a altor profesioniști implicați în actul de justiție: de exemplu, se poate da mită unui *executor* de către debitor, pentru ca acesta să nu pornească urmărirea silită contra sa, sau pentru a exclude anumite bunuri de la urmărirea silită; ori se poate corupe un *consilier de probațiune* pentru ca persoana aflată în curs de cercetare să obțină un referat de evaluare favorabil în funcție de care judecătorul să decidă că sancțiunea închisorii poate fi executată cu suspendarea condiționată sub supraveghere; ori se poate corupe *asistentul social* de la Autoritatea Tutelară pentru a propune încredințarea copilului unui anumit părinte dintre cei doi aflați în divorț; se pot corupe și *membrii din comisia de liberare condiționată* din penitenciar pentru a propune instanței liberarea deținutului mai înainte de executarea integrală a pedepsei cu închisoarea.

3.2. În afară de *deciziile judiciare* și de *actele administrativ-judiciare*, în instituțiile analizate se iau și decizii *pur administrative*. Astfel, din punct de vedere structural, organizatoric, Serviciul de Poliție, Unitatea de Parchet, Instanța Judecătorească etc. funcționează ca orice altă instituție publică.

a. Dincolo de finalitate, respectiv obținerea actului de justiție, aceste instituții furnizează mai multe servicii publice. Rezultă că, în primul rând structurile vulnerabile sunt cele care asigură *serviciul direct cu publicul*; este vorba de serviciul de arhivă, serviciul de grefă, serviciul de registratură.

De multe ori cetățenii se plâng de greutate în accesul la dosarele care îi privesc. În schimbul unei „atenții”, un justițiabil sau chiar avocat poate fi servit în mod preferențial la arhivă; sau un dosar se poate rătăci câteva ore îndeajuns pentru a expira măsura arestării preventive; ori, din contra, un dosar care părea imposibil de găsit pentru arhivar este imediat găsit; sau cineva interesat poate obține copii

după declarații de la dosar sau după transcrierea înregistrărilor efectuate de organelor de urmărire penală; ori se poate grăbi eliberarea unui certificat doveditor cu privire la desfășurarea procesului.

b. *Serviciul de resurse umane* este de asemenea unul vulnerabil.

Organele judiciare, asociațiile nonguvernamentale sau presa au relatat, numai în ultimul an, despre cumpărarea subiectelor de examen pentru ocuparea unor posturi de conducere la parchete⁶⁹, despre examinarea concurenților de către persoane aflate în relații administrative directe la instanțe⁷⁰, despre nepotisme în rândul cadrelor din ANP⁷¹, despre „pile” la recrutarea în Poliție și Jandarmerie⁷², despre examinarea concurenților de către colegii de birou la Ministerul Justiției⁷³ sau în notariat⁷⁴; mai amintim folosirea mașinilor penitenciarului în scop personal sau ridicarea de imobile proprii de către comandantul penitenciarului folosind deținuții⁷⁵; la fiecare concurs pentru intrarea în Barou se vehiculează sume pe care candidații le-ar achita avocaților cu vechime pentru a fi primiți ca stagiați⁷⁶, aspect recunoscut chiar de unii avocați, dar niciodată reclamat organelor în drept. Cea

⁶⁹ Comunicat DNA, 11 dec. 2007: se efectuează cercetări față de 6 magistrați pentru acces la subiectele de concurs pentru promovare în funcții de conducere a procurorilor www.pna.ro.

⁷⁰ Comunicat UNJR, 30 nov.2007: se reclamă examinarea unor judecători, dintre care unii cu funcții de conducere, de către alți judecători având funcții de conducere la instanțe din raza aceleiași curți de apel, la concursul pentru ocuparea posturilor de conducere la instanțe www.unjr.ro

⁷¹ Gândul, 29 mai 2007, *Șeful Penitenciarelor, acuzat și el că și-a angajat neamurile la pușcăriile din Dolj*: informarea nr. 252122 din 22.01.2007 adresată ministrului justiției: circa jumătate din cei 12.000 de angajați se află în relații de rudenie, în interiorul penitenciarelor formându-se adevărate triburi; directorul general al ANP intervine pe lângă comisia de examinare pentru angajarea în sistem a două rude ale sale și a gazdei acestora.

⁷² Cotidianul, 6 nov 2007: *Angajații internelor se plâng de pile*: Potrivit unui sondaj făcut de Direcția Generală Anticorupție, percepția angajaților este că în MIRA angajările se fac pe pile.

⁷³ Cotidianul, 22 oct. 2007, *Clanul Chiuariu acaparează justiția*: la concursul de admitere la Ministerul Justiției în posturi de personal de specialitate juridică asimilat magistraților au participat și consilieri ai ministrului, în timp ce din comisia de examinare și de soluționare a contestațiilor au făcut parte consilieri ai ministrului.

⁷⁴ Cotidianul, 23 oct. 2007, *Pupila lui Chiuariu a ajuns și notar*: un consilier al ministrului concurează pentru un post de notar, iar din comisa de examinare face parte un alt consilier al ministrului.

⁷⁵ Gazeta de Nord-Vest, 28 ian.2005, *Hoție și corupție la pușcărie*.

⁷⁶ *Taxă de castă*, Clujeanul, 9 aug.2007 (10.000 de euro dacă ești norocos. 50.000 de euro dacă n-ai nicio recomandare) <http://old.clujeanul.ro/articol/ziar/cluj/taxa-de-casta/16670/14> Și *Nu se poate fără spagă?*, Clujeanul, 15 aug 2007 <http://old.clujeanul.ro/articol/ziar/cluj/nu-se-poate-fara-spagac/16761/307/>; 10.000 euro sunt menționați și în *Scandal la admiterea în Barou*, Viața liberă, Galați, 10 ian.2008, la <http://www.bota.ro/la-baroul-galati-spaga-este-10000-euro>.

mai vulnerabilă probă s-a dovedit a fi, de fiecare dată, examinarea orală, unde de regulă nu există posibilitatea contestării sale, care creează pe de o parte dubii celorlalți concurenți asupra obiectivității desfășurării probelor, pe de altă parte crează publicului larg impresia întemeiată pe fapte rezonabile a perpetuării unor interese de grup ce sunt la limita penalului prin prezența evidentă a unor conflicte de interese. De asemenea, etapa de rezolvare a contestațiilor este una vulnerabilă, concurenții care au pierdut fiind dispuși a da mită pentru ca la recorectare să obțină media necesară promovării concursului.

Astfel, în ceea ce privește magistrații, decizii care scapă obiectivității sunt cele de admitere în magistratură pe baza interviurilor la CSM pentru avocații cu 10 ani vechime sau foștii magistrați, numirea în funcții de președinte/procuror-șef de secție, promovarea în funcția de judecător la Înalta Curte de Casație și Justiție⁷⁷ și numirea în funcțiile de conducere din cadrul Înaltei Curți de Casație și Justiție, Parchetului de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție și Parchetului Național Anticorupție; transferul magistraților sau chiar aprobarea participării unor magistrați la seminarii în țară sau străinătate – toate acestea sunt de competența CSM, care nu își motivează soluțiile adoptate, și unde dreptul discreționar nu are limite. De asemenea, concursul pentru ocuparea funcțiilor de conducere la instanțe și parchete include o probă orală de prezentare a unui proiect întocmit potrivit atribuțiilor funcției pentru care candidează, unde examinarea se face fără ca întrebările să fie comune tuturor candidaților, fără a se da note potrivit unui punctaj și fără motivarea acestora. Mai mult, numirea de către CSM a magistraților în comisiile pentru promovare în funcție de execuție ori pentru numire în funcție de conducere, respectiv de către președinții curților de apel/procurorilor generali a membrilor din comisiile de admitere sau promovare a personalului auxiliar și conex se face fără nicio metodologie, fără a fi constituită o bază de date cu toți cei care ar corespunde profilului, fără o desemnare aleatorie a membrilor și fără a se cunoaște veniturile obținute de membrii comisiilor ca urmare a acestor activități, ceea ce întărește concluzia că preferințele personale ale celor care procedează la desemnare ar fi factorul determinant.

Aceasta face ca, de exemplu, toate concursurile pentru ocuparea funcțiilor de conducere la instanțe și parchete organizate de CSM prin INM în perioada 2005-2007 să fie viciate prin numirea unor membri care fie nu întruneau condițiile legale,

⁷⁷ Astfel, nedisponând de criterii pentru departajarea candidaților în vederea promovării la ÎCCJ a judecătorilor care îndeplinesc toate condițiile legale, CSM a procedat de exemplu, la concursul din august 2005 la respingerea a 28 de persoane fără a li se indica punctele din cariera lor care nu corespund cerințelor. Acest aspect a condus la situația că unii candidați respinși în octombrie să poată fi admiși la o următoare sesiune, în noiembrie 2005.

fie se aflau în conflicte de interese cu cei care candidau⁷⁸. Ceea ce demonstrează responsabilitatea scăzută a anumitor magistrați față de activitățile extrajudiciare, dar și necunoașterea sau chiar încălcarea cu bună știință a reglementărilor naționale de drept administrativ și a normelor internaționale în materie de integritate, conflicte de interese⁷⁹ etc.

Cât privește schemele de personal auxiliar, conex și administrativ al instanțelor și parchetelor (grefierii de sedință, grefierii-arhivari, grefierii-registratori, grefierii-informaticieni, managerul economic, funcționarii de la contabilitate, aprozii, muncitori-femeie de serviciu, șoferii), acestea se completează prin intermediul concursurilor de admitere și promovare organizate, de regulă, de curțile de apel. Ca în orice altă instituție, se pot întâlni acte de corupție pentru angajarea anumitor persoane sau a soților, rudelor, prietenilor. Relevante în acest context sunt rezultatele din sondajului Gallup din ianuarie 2008: 27% dintre grefieri afirmă că atunci când se fac angajări în instituția unde lucrează sunt importante legăturile informale cu persoane din instituție, 20% afirmă că importante la angajare sunt legăturile de familie, iar 3% pomenesc de cadouri sau bani oferiți celor din instituție. 43% dintre ei și-ar dori promovări bazate pe meritul individual.

De asemenea, în același context pot fi influențate deciziile de evaluare sau de promovare a personalului.

c. *Serviciul de salarizare* este și el unul dintre punctele vulnerabile. Grefierilor li se acordă premii, stimulente, de către conducătorul instituției după criterii neobiective și lipsite de transparență. Prin urmare, șeful instituției poate să își atragă în jurul său un personal obedient, dacă îl stimulează cu anumite sume de bani, sau cu bilete cu reduceri în stațiuni, la mare, ș.a.m.d. De exemplu, președintele Tribunalului decide acordarea salariului de merit unei persoane pe care apoi o implică în comisia de licitație constituită la nivelul Tribunalului cu „misiunea” de a dirija licitațiile în direcția dorită de președinte.

d. Și *achizițiile publice* prezintă un sector coruptibil. Ca orice administrație, instanțele judecătorești, parchetele, secțiile de poliție, penitenciarele au nevoie să achiziționeze diverse bunuri sau servicii în vederea funcționării lor. Prin urmare,

⁷⁸ Societatea pentru Justiție, Comunicat de presă din 07.01.2008 www.sojust.ro.

⁷⁹ S-ar putea argumenta că, de ex., legislația noastră nu interzice ca din comisia de examinare să fie numit un coleg de instanță cu unul dintre candidați. Însă sunt incidente dispozițiile cu privire la neutralitate, imparțialitate, obiectivitate și aparență reglementate în *Codul Model de Conduită al Agenților Publici* adoptat prin Recomandarea nr. (2000) 10 a Comitetului Miniștrilor al Consiliului Europei.

este aplicabilă legislația cu privire la achizițiile publice: atribuire directă, licitații, etc. Există posibilitatea anunțării reprezentanților doar a anumitor firme pentru a participa la procedură, a evaluării arbitrare etc. Mai ales când din astfel de comisii fac parte și magistrații, există puține șanse ca neregulile existente să fie descoperite sau membrii comisiei să fie sancționați.

În același context, este de menționat posibilitatea delapidării fondurilor instituției.

3.3. Mijloace de corupere

Foloasele ce pot constitui mijloace de corupere sunt:

- bani (lei, euro sau dolari americani, cash ori pe card, plata facturi, cota parte din afacerile „protejate”, împrumut de bani);
- bunuri date sub formă de cadou sau vândute cu preț diminuat (bijuterii, produse alimentare, produse electronice, produse electrocasnice, mobilă, autoturisme, set anvelope, combustibil, îmbrăcăminte, cosmetice, materiale de construcție, animale, arme de vânatoare, icoane) ori date în folosință (autoturisme);
- servicii (sejururi la mare, excursii în străinătate, facilitarea procurării unei locuințe, a unui loc de muncă, informații scurse la presă, asigurare menaj în locuință);
- favoruri (neformularea unei plângeri administrative sau penale contra celui mituit, favoruri sexuale, transfer).

Este de remarcat că *valorile* cele mai mari ale acestor foloase sunt în cauzele cu miză mare – cele comerciale, unde sumele din proces sunt de ordinul miliardelor și cele penale, unde în joc este libertatea persoanei. Valoarea diferă și în funcție de rangul celui implicat în cercetare (grad superior, funcție de conducere) și de posibilitățile celui cercetat (cetățean străin, om de afaceri). Suma pretinsă este aproape întotdeauna mai mare decât suma primită.

Momentul în care se intervine este la începutul sau la sfârșitul procedurii: de regulă se intervine la organele care au puterea de a demara procedurile (organe de constatare precum Garda Financiară sau poliția din serviciul circulației; organe judiciare cum sunt poliția judiciară și procurorii) și la cele care iau hotărârea decisivă, finală (instanțele de recurs, instanța supremă). Sunt vizate în special procesele penale.

De asemenea, folosul se poate da și după îndeplinirea, în condiții legale, a actului de către organul judiciar (primire de foloase necuvenite). Un astfel de folos dat în mod repetat, creează un obicei și devine de fapt o promisiune de mituire.

3.4. Modalități de corupere

Atunci când corupția implică cel puțin două persoane, contactul dintre ele se poate produce în două modalități:

- *direct*: ceea ce necesită fie o mare încredere între cei implicați, de regulă bazată pe relații de prietenie sau contacte precedente, ori pe recomandarea unei alte persoane de încredere a agentului public; fie un mijloc de presiune – relații de autoritate sau șantaj;
- *indirect*: se apelează la intermediari – aceștia pot fi actuali sau foști colegi, membrii familiei sau persoane cu care oficialul intră des în contact (de ex, personalul auxiliar sau avocații în cazul magistraților, vecini).

Contactul poate fi pentru un singur act de corupere, sau poate fi repetat (infrațiune continuată).

3.5. Scopul coruperii

a. Se poate cere-oferi mită pentru a distorsiona procedura judiciară sau a exercita atribuții administrative în vederea obținerii unui act ilegal, cum ar fi: neaplicarea unei sancțiuni deși legea a fost încălcată, eliberarea unui arestat deși s-ar fi impus menținerea privării lui de libertate, schimbarea unei încadrări juridice în afara temeiului legal, sustragerea sau distrugerea unor probe de la dosar, consemnarea unei alte stări de fapt în procesul-verbal încheiat, stabilirea unui diagnostic favorabil unui deținut pentru a obține întreruperea executării pedepsei, diminuarea frauduloasă a patrimoniului unei societăți comerciale aflate în lichidare, declararea drept câștigător al unei licitații al unui concurent ce avea o ofertă inferioară celorlalți, neemiterea unei citații, tergiversarea soluționării unui dosar, menținerea inculpatului privat de libertate în arestul poliției deși trebuia transferat în penitenciar, eliberarea unei adeverințe cum că autoturismul prezentat la înmatriculare nu este procurat ilicit, asigurarea protecției unui grup criminal de către autorități, folosirea deținuților la construcția casei funcționarilor ANP sau magistraților, pontajul personalului în zile lipsă.

b. Dar folosul se oferă nu de puține ori pentru a fi îndeplinite act legale. Astfel, în GCR din 2007, 10% din repondenții din 21 țări cuprinse în sondaj au delcarat că au plătit mită pentru a obține o soluție dreaptă. De exemplu, se poate da mită pentru ca inculpatul, vinovat de comiterea unei infrațiuni ușoare, să se asigure că judecătorul va decide executarea pedepsei cu închisoarea nu în penitenciar, ci în libertate sub supravegherea unui consilier de probațiune; sau pentru ca judecătorul să îi aplice sancțiunea închisorii în limite legale, dar spre limita minimă sau mai jos de aceasta, prin reținerea circumstanțelor atenuate care sunt facultative; sau pentru ca organul judiciar să dea curs unei plângeri și să demareze cercetările contra autorilor unei fapte ilicite, ori ca judecătorul să acorde termene mai scurte sau să grăbească redactarea soluției; sau se poate da mită fără a cere organului judiciar să facă ceva ilegal, doar ca nu cumva partea adversă să intervină la acesta să-l corupă pentru a comite un act ilegal;

Partea a III-a: politici anticorupție în sistemul juridic

1. Componentele politicii anticorupție

Scopul unei politici anticorupție este scăderea nivelului corupției. Aceasta este însă asociată cu o bună guvernare. Începând mai ales cu anul 2000, în România se concep strategii de luptă împotriva corupției, se modifică legi, se crează instituții. Lipsește însă educația anticorupție, instituirea bunelor practici, managementul eficient și modalități concrete de reprimare și combatere a comportamentelor deviate de la standarde.

O strategie anticorupție aplicabilă sistemului judiciar trebuie să cuprindă două arii de acțiune: prevenirea și combaterea.

Prevenirea corupției are în vedere faptul că lupta împotriva corupției trebuie îmbinată cu transparența instituțiilor și responsabilizarea funcționarilor, cea ce implică campanii de informare cu privire la modul de administrare și funcționare a instituțiilor vizate, dar și cu privire la instrumentele anticorupție existente, promovarea condurilor de conduită, conștientizarea importanței evitării corupției, a incompatibilităților și a conflictelor de interese.

Combaterea corupției trebuie să privească crearea unor mecanisme interne de control al respectării deontologiei profesionale, limitarea intervenției factorilor administrativi în îndeplinirea atribuțiilor judiciare, delimitarea atribuțiilor judiciare de cele nejurisdicționale, concomitent cu sprijinirea activității organelor judiciare și administrative anticorupție.

2. Cadrul legal

Am enumerat în prima parte a prezentului studiu instrumentele internaționale care descriu politici generale de prevenire și combatere a corupției. Cele mai importante sunt prevăzute în Rezoluția (94) 24 a Consiliului Europei privind Cele douăzeci de principii directe în combaterea corupției, Convenția penală și cea civilă împotriva corupției din 1999 ale Consiliului Europei, Convenția ONU privind combaterea corupției din 2003.

În România, mijloacele de prevenire și combatere a corupției sunt prevăzute în mod strategic în următoarele reglementări asumate de Guvern:

- a) *Programul național de prevenire a corupției și Planul național de acțiune împotriva corupției din 2001*⁸⁰;
- b) *Strategia Națională Anticorupție din 2004 (SNA II)*⁸¹;

⁸⁰ Aprobate prin HG nr. 1.065 din 25 oct. 2001, publicat în M.Of. nr. 728 din 15 nov. 2001.

⁸¹ HG nr. 1.944 din 10 nov. 2004 pentru aprobarea *Strategiei naționale anticorupție pe perioada 2005-2007*, publicată în M.Of. nr. 1.199 din 15 dec. 2004.

- c) *Strategia Națională Anticorupție din 2005 și Planul de acțiune pentru implementarea ei*⁸²;
- d) *Strategia de reformă a sistemului judiciar 2003-2007 și Planul de acțiune pentru implementarea ei*⁸³;
- e) *Strategia de reformă a sistemului judiciar pentru perioada 2005-2007*⁸⁴. Capitolul 11 este consacrat direcției de acțiune care privește expres prevenirea și combaterea corupției în sistemul judiciar;
- f) *Planul de acțiune 2007-2010* solicitat în cadrul Mecanismului de Cooperare și de Verificare a progresului realizat de România în vedea atingerii anumitor obiective de referință specifice în domeniul reformei sistemului judiciar și al luptei împotriva corupției stabilit de Comisia Europeană⁸⁵.

În aplicarea acestor strategii, au fost elaborate diverse acte normative de către Guvern și de către Parlament. Nu este stabilită însă o politică anticorupție strict în domeniul juridic, însă coroborând standardele internaționale cu reglementările interne, se poate concepe o strategie anticorupție în sistemul juridic bazată pe următoarele principii:

A. Prevenirea corupției

Aceste politici de prevenire a corupției trebuie create astfel încât să favorizeze participarea societății și să reflecte principiile de stat de drept, buna gestiune a problemelor politice și bunurile publice, de integritate, transparență și responsabilitate⁸⁶. Ele trebuie apoi promovate și evaluate periodic. În acest scop, trebuie create organisme de prevenire a corupției⁸⁷.

1. Pentru prevenirea corupției în randul publicului, metodele cele mai utile sunt cele ce țin de informarea și educarea acestuia, și anume:

⁸² Adoptată prin HG nr. 231/2005, publicată în M.Of. nr. 272 din 1 apr. 2005.

⁸³ HG nr. 1052/2003, privind aprobarea Strategiei de reformă a sistemului judiciar, publicată în M.Of. 649 din 12 sept. 2003.

⁸⁴ Adoptată prin HG nr. 232/2005, publicată în M.Of. nr. 273 din 1 apr. 2005. A se vedea și HG nr. 233 din 30 mart. 2005 privind înființarea, organizarea și funcționarea Consiliului pentru coordonarea implementării Strategiei naționale anticorupție pe perioada 2005-2007, publicată în M.Of. nr. 273 din 1 apr. 2005.

⁸⁵ *Planul de acțiune pentru îndeplinirea condiționalităților din cadrul mecanismului de cooperare și verificare a progresului realizat de România în domeniul sistemului judiciar și al luptei împotriva corupției*, adoptat prin HG nr. 1346 din 31 oct. 2007, publicată în M.Of. nr. 765 din 12.11.2007. Mecanismul a fost stabilit prin Decizia Comisiei nr. 2006/928/CE din 13 dec. 2006, publicată în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene nr. 354 din 14 dec. 2006.

⁸⁶ Art 5 din Conv ONU.

⁸⁷ Art 6 din Conv ONU.

- definirea unor termeni precum „corupția”, „integritatea morală”, „conduita corectă”;
- educarea tinerilor cu privire la cunoștințe de anticorupție și juridice; reeducarea adulților: încurajarea reacției de respingere a corupției, informarea cu privire la instituțiile implicate și mecanismele de prevenire și combatere, posibilitate de a reclama și sesiza abuzuri;
- informarea cetățenilor cu privire la drepturile și obligațiile lor, la atribuțiile exacte ale anumitor servicii, la obligațiile personalului;
- sensibilizat opinia publică: mediatizarea fenomenului corupției și a efectelor (ce e corupția, cum se sancționează, unde te adresezi, la nivel de fiecare instituție și sector, încurajare de a acționa împotriva): TV, presa scrisă, internet, afișe, mese rotunde, conferințe de presă.

2. La nivelul personalului din sistem, sunt necesare:

- Cultivarea principiilor anticorupției: mai înainte de a fi represivă, strategia anticorupție trebuie să aibă un rol educativ. Pentru a refuza o ofertă tentantă din punct de vedere financiar dar care nu se potrivește cu principiile individului, este necesară autocunoașterea⁸⁸ și autocontrolul. Din păcate, nu se vorbește de acestea, și nici școala, dar nici facultatea de drept nu le educă/dezvoltă. Sistemul juridic mai degrabă pune accent pe sancționare, pe amenințarea individului cu pierderea unor avantaje (sancționare disciplinară sau chiar penală) în caz de abatere de la principii, în loc de cultivare a acestor principii și accentuare a prevenției. Principiile nu sunt predate, iar voința și rezistența nu sunt cultivate.
- teoria aparenței: dincolo de aceasta, trebuie creată o teorie a aparenței de imparțialitate și a conflictelor de interese. În general, agenții publici se supun unui formalism exagerat: dacă sunt într-o anumită situație care nu e prevăzută de lege, nu se abțin, fără a ține seama de principiile generale și, mai ales, de teoria aparenței.
- creșterea pregătirii profesionale, motivarea deciziilor;
- recrutarea⁸⁹
- cunoașterea reglementărilor internaționale,
- crearea unui organism intern de consultare și autoreglare: în instituții, o soluție o reprezintă instituționalizarea eticii prin consilierii de etică⁹⁰. Pentru instanțe și

⁸⁸ Daniel Goleman, Richard Bozatyis, Annie McKee, *Inteligența emoțională în leadership*, Ed. Curtea Veche, București, 2005, p. 69.

⁸⁹ Comisia Europeană a publicat oficial Raportul Intermediar către Parlament și Consiliu, privind progresele realizate în România în cadrul Mecanismului de cooperare și verificare, în ian 2008. Recrutarea de personal în sistemul judiciar, ANI și proiectele împotriva corupției locale sunt semnalate cu ramăneri în urmă. Cel mai mare semnal de alarmă este tras în privința luptei cu corupția la nivel înalt.

parchete, un mecanism util îl constituie cel descris de art. 5 din Legea 304: colegiile de conducere.

- măsuri și sisteme care să-i oblige pe agenții publici să declare autorităților competente toate activitățile exterioare, orice ocupație, orice plasamente, orice bunuri și orice dar sau avantaj substanțial din care ar putea rezulta un conflict de interese cu funcțiile lor de agent public⁹¹.
- stabilirea limitelor relației cu șefii ierarhici (în special cu privire la procurori); crearea unor relații directe procuror-poliție judiciară și procuror-servicii de informații;
- politică salarială adecvată;
- condiții normale de muncă;
- siguranța locului de muncă;
- monitorizare (video) a serviciului de lucru cu publicul și rotația personalului în posturi vulnerabile;
- depunerea declarațiilor de interese și de rudenie;
- instituirea sancțiunilor disciplinare.

3. Din punct de vedere instituțional, următoarele măsuri ar fi necesare pentru diminuarea corupției:

- studii interne pe corupție: a încuraja cercetările (științifice) în domeniul corupției⁹²;
- perfecționarea sistemului de recrutare, promovare și recompensare a magistraților și personalului, de numire în funcții de conducere, de desemnare a experților, lichidatorilor etc;
- organizarea sistemului: independența structurală a justiției pentru a proteja judecătoria și procurorii de presiuni, inclusiv poliția judiciară – presiuni ale politicienilor asupra judecătorilor, instrucțiuni date procurorilor de executiv, influențarea selecției, numirii, promovării sau revocarea magistraților, imunități create pentru polițieni acuzați de acte de corupție⁹³
- asigurarea unui înalt grad de transparență compatibil cu eficiența activității lor;
- de a garanta mass-media libertatea de a primi și transmite informații privind dosarele de corupție, sub rezerva unor limite necesare într-o societate democratică;

⁹⁰ Legea 50 din 2007.

⁹¹ Art 8 pct 5 din Convenția ONU.

⁹² Principiul 18 din cele 20.

⁹³ Octopus Interface – Corruption and Democracy, Strasbourg, 20-21 November 2006, Whorkssop on democracy, corruption and justice.

- creșterea transparenței instituției: informarea prealabilă, consultarea și participarea activă a personalului, dar și a cetățenilor la deciziile administrative, comunicarea acestora; conducerea colectivă;
- asigurarea accesului la informații publice: de la ședința de judecată și hotărâri pe site, până la buget și cheltuirea acestuia, declarații de interese, declarații de rudenie;
- profesionalizarea sistemului de achiziții publice;
- adoptarea și diseminarea bunelor practici;
- împărțirea aleatorie a dosarelor și continuitatea completului; prin distribuirea aleatorie a dosarelor a fost eliminată posibilitatea repartizării dirijate a cauzelor, aceasta reprezentând totodată și un factor de prevenire a corupției din sistem (Strategia de reformă a sistemului judiciar pe perioada 2005-2007, Direcția de acțiune nr.1.II).
- proceduri exacte de manipulare a dosarelor;
- celeritatea soluționării cauzelor (mai ales cele de corupție și crimă organizată);
- crearea de repere pentru deciziilor discreționare ale procurorilor, în perspectiva modificării legislației.

B. Combaterea corupției

Mijloacele penale și administrative de combatere a corupției au la bază o puternică voință politică în acest sens. Aceasta s-a manifestat, cel puțin declarativ, mai ales din anul 2004 prin expresia „*toleranță zero la față de corupție*”.

1. Incriminarea faptelor de corupție:

- Legea 78/2000 prevede 3 categorii de infracțiuni de această natură: infracțiuni de corupție, infracțiuni asimilate infracțiunilor de corupție, infracțiuni aflate în legătură directă cu infracțiuni de corupție sau infracțiuni asimilate acestora;
- Codul penal include faptele de corupție în categoria infracțiunilor de serviciu sau în legătură cu serviciul (art.246-258);
- Legea prevede obligația ca cel care ia cunoștință de săvârșirea unei infracțiuni de serviciu sau în legătură cu serviciul să anunțe de îndată procurorul; aceeași obligație există pentru persoana care ocupă o funcție de conducere, cu privire la orice infracțiune care se comite în instituția sa (art. 227 Cod proc. pen, art.263 Cod penal), sau care are atribuții de control (art. 14 alin.1 din OUG nr. 43/2002 privind DNA);
- măsuri și sisteme de natură să înlesnească semnalarea prin agenții publici ai autorităților competente a actelor de corupție despre care au luat cunoștință în exercițiul funcțiilor lor⁹⁴. Avertizorul de integritate (Legea nr. 571/2004), o instituție

⁹⁴ Art. 8 pct. 4 din Conv. ONU.

menită să ocrotească persoana din interiorul sistemului dispusă să atenționeze asupra comiterii unor ilegalități.

2. Conflictele de interese și incompatibilitățile:

Legile care reglementează conflictele de interese și incompatibilitățile sunt: Legea nr.144/2007 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Naționale de Integritate și Legea privind statutul judecătorilor și procurorilor nr. 303/2004.

- *Sectorul privat*: prevenirea conflictelor de interes prin impunerea, după caz, și pentru o perioadă rezonabilă, de restricții în exercitarea activităților profesionale de către foștii agenți publici sau la angajarea de către sectorul privat a agenților publici după demisia sau pensionarea acestora, atunci când respectivele activități și respectiva angajare sunt direct legate de funcțiile pe care acești foști agenți publici le exercitau sau le supervizau când erau în funcție⁹⁵;

- Legea 161/2003, definește în art 70 *conflictul de interese* din punct de vedere administrativ, ca fiind situația în care persoana ce exercită o demnitate publică sau o funcție publică are un interes personal de natură patrimonială, care ar putea influența îndeplinirea cu obiectivitate a atribuțiilor care îi revin potrivit Constituției și altor acte normative.

- Codul penal incriminează în art 253¹ *conflictul de interese*: „fapta funcționarului public care, în exercițiul atribuțiilor de serviciu, îndeplinește un act ori participă la luarea unei decizii prin care s-a realizat, direct sau indirect, un folos material pentru sine, soțul său, o rudă ori un afin până la gradul II inclusiv, sau pentru o altă persoană cu care s-a aflat în raporturi comerciale ori de muncă în ultimii 5 ani sau din partea căreia a beneficiat ori beneficiază de servicii sau foloase de orice natură”.

3. Un pas important în lupta anticorupție ar consta în întărirea capacității Direcției Naționale Anticorupție (competentă în ceea ce privește marea corupție) și a celorlate parchete (pentru rezolvarea problemelor de mică corupție), prin:

- selectarea, pregătirea, evaluarea temeinică a procurorilor;
- independența reală a procurorilor;
- asigurarea de resurse suficiente;
- independența poliției judiciare de sub structura Ministerului de Interne și trecerea ei în componența funcțională a parchetelor.

⁹⁵ Art. 12 lit. e din Conv. ONU.

UNELE ASPECTE PRIVIND EVALUAREA COMPORTAMENTULUI JUDECĂTORILOR DIN PERSPECTIVA CALITATIVĂ

Dintotdeauna instanțele au fost interesate de îmbunătățirea calității soluționării cauzelor, chiar dacă conceptul de „calitate”¹ nu a fost prea des utilizat în cadrul discuțiilor referitoare la standardul activității instanțelor.

Până acum două decenii, în Europa, punctul de vedere al cetățeanului/utilizatorului de serviciu judiciar a fost neglijat și asta pentru că administratorii sistemelor judiciare și judecătorii au considerat că unica trăsătură de calitate pentru activitatea instanțelor era corectitudinea hotărârilor judecătorești, calitate care putea fi monitorizată pe calea apelului sau a recursului.

Ceea ce a determinat o schimbare de abordare a sistemelor judiciare față de calitate, a fost cererea diversă a cetățenilor față de serviciile furnizate de instanțe. În cele din urmă, calitatea este experimentată atunci când percepția asupra serviciului furnizat corespunde sau depășește așteptările, iar această evaluare a calității nu privește doar produsul furnizat de instanțe ci totalitatea așteptărilor utilizatorilor și a societății.

În România o atare abordare a performanței, din perspectiva calitativă, era greu de obținut mai cu seamă din cauza diversității prea mari de plângeri ale justițiabililor.

Între judecătorii unei instanțe, la debutul proiectului privind elaborarea Profilului magistratului din România², și chiar cu ocazia elaborării Ghidului de evaluare a judecătorilor³, existau păreri diferite cu privire la predictibilitatea acțiunilor și deprinderilor profesionale pe care le putem numi „bunele practici” în înfăptuirea actului

¹ „Calitatea este produsul sau serviciul ce satisface așteptările utilizatorilor și a altor persoane interesate. Atunci când organizația ce furnizează produsul este un serviciu public, utilizatorii și persoanele interesate sunt cetățeni” – definiție cuprinsă în Raportul Grupului de lucru „Managementul calității” - Rețeaua Consiliilor Judiciare Europene (2008) cuprins în lucrarea Evaluarea calității în justiție – perspective asupra sistemelor judiciare din Europa (fila 9) vezi <http://alexandrina-radulescu-csm.ro/docs/evaluarea-calitatii-in-justitie.pdf>

² http://www.csm1909.ro/csm/linkuri/17_10_2005_1444_ro.doc

³ http://www.csm1909.ro/csm/linkuri/29_01_2008_13835_ro.pdf

de justiție (de exemplu, felul în care judecătorii se raportau la conceptul de imparțialitate-integritate, limitele independenței, asumarea rolului activ al judecătorului⁴).

Una dintre cauzele acestei diversități de înțelegere a funcției provenea din nevoia judecătorilor de a se centra pe legi și regulamente, pe care cei mai mulți le apreciau ca fiind singurele constrângeri acceptabile în exercițiul profesional. Motivul principal pentru o atare conduită este apărarea independenței de gândire și decizie, specifică profesiei de judecător. Ceea ce a avut de pierdut corpul profesional prin această libertate manifestată de opinie personală în exercițiul profesional a fost descreșterea încrederii populației în justiție. Diversitatea de atitudini, convingeri și valori ale judecătorilor care aparțineau aceleiași instanțe a îngreunat munca avocaților de a se adapta la conduita profesională a fiecărui complet de judecată. Prolungirea în timp a acestei situații a condus la diminuarea capacității avocaților⁵ de a înțelege și accepta diferența dintre judecățile aceleiași instanțe.

O altă cauză concurentă pentru lipsa de uniformitate a deprinderilor, acțiunilor și comportamentului judecătorilor o reprezintă ambiguitatea unor texte legale. Cu toate acestea, trebuie să acceptăm că există situații când aceasta nu poate fi evitată. Unii termeni juridici au o ambiguitate „intrinsecă”⁶. Din acest motiv apare justificată preocuparea corpului profesional de a cădea de acord asupra unui număr considerabil de elemente prin care obținem calitatea și care nu se bazează direct pe prevederile legale. Acest câmp de libertate pe care judecătorul și l-a acordat până acum trebuie să fie îmbogățit cu repere calitative asumate împreună cu alți judecători pentru a limita diversitatea mare de înțelegere și manifestare a rolului pe care îl joacă fiecare judecător când îndeplinește actul de justiție. De mare ajutor pentru stabilirea unor scopuri în evaluarea individuală a judecătorilor au fost unele legi, convenții și recomandări ale Consiliului Europei care stabilesc o serie de cerințe de calitate, ca de

⁴Alexandrina Rădulescu, lucrarea „Independența și imparțialitatea judecătorului ca standarde în procesul civil” – publicată în culegerea de texte „Dileme morale și autonomie în contextul democratizării societății românești”. Această lucrare amintește de rezultatele aplicării unor chestionare la un număr de 235 de judecători cu privire la comportamentele, acțiunile și conduitele considerate de ei ca fiind descrieri relevante pentru imparțialitatea în profesia de judecător. (integral <http://alexandrina-radulescu-csm.ro/docs/lucrare-independenta-imparțialitate.pdf>)

⁵ „Aici are un rol și avocatul care ar putea să sprijine instanța explicând părții motivele pentru care judecătorul ia o anumită decizie în proces sau în hotărârea finală și astfel clientul ar putea fi mulțumit de judecată cazului. Dar atunci când nu se găsesc argumente juridice convingătoare, acest lucru nu se poate întâmpla. Ceea ce nu poate fi expus nu ar trebui să fie acceptat.” – declara un avocat în Seminarul „Aparența de imparțialitate a instanței” organizată de AMR Cluj – iunie 2008

⁶ Daniel Oran (1975) în Dicționarul juridic pe înțelesul tuturor

exemplu articolul 6 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, care stabilește cel mai important cadru legal pentru funcționarea instanțelor. Indicatorii importanți ai calității din acest cadru sunt: durata rezonabilă a proceselor, independența-imparțialitatea⁷, accesibilitatea și publicitatea.

Și totuși, când o normă legală vorbește despre „viteză rezonabilă” ori „grija necesară”, aceasta este deliberat imprecisă în ceea ce privește semnificațiile cuvintelor, deoarece se dorește ca mărimea vitezei și calitatea grijii judecătorului să fie decise de la o situație la alta și nu printr-o formulă exactă.

În „grija necesară” este implicată judecată etică a judecătorului. Judecata conține întotdeauna o problemă morală pentru că implică persoane și rezultatul ei are potențialul de a influența, modifica convingerile, atitudinile, valorile și acțiunile publice ale celor care interacționează cu instanța (în anumite situații munca judecătorului este orientată legal spre acest scop, de exemplu în cazurile cu infractori sau contravenienți).

În fiecare caz particular, judecătorul este obligat să decidă ceea ce este rezonabil, iar procesul de alegere între principii etice concurente în situații concrete dezvăluie caracterul complex și ambiguu al majorității judecăților etice.

Acțiunile profesionale ale judecătorului sunt impregnate cu standardul etic al persoanei judecătorului, care poate fi diferit de la un judecător la altul. Nevoia de raportare a corpului de judecători la standardul comun de valori etice provine din faptul că instanțelor le este recunoscut rolul social persuasiv iar acesta trebuie să-și orienteze efortul pentru dobândirea unui comportament comunicațional comun, responsabil.

Recunoașterea acestor situații a făcut ca în elaborarea Ghidului de evaluare a performanțelor profesionale ale judecătorilor să se utilizeze standardul intern al bunelor practici și astfel a fost conceput ca un instrument care ajută instanțele să obțină o calitate ridicată, să obțină eficiență și nu ca o modalitate de a controla judecătorii ca indivizi. De aceea este interzis ca evaluarea performanței să fie folosită ca o cale de sancționare a judecătorului.

În procesul de evaluare comisia formată din trei membri – președintele instanței și doi membri propuși de colegiul de conducere al instanței – se raportează la criteriile legale: eficiența, calitatea activității, formare profesională și integritate.

Ghidul de evaluare stabilește domeniile din care se culeg probele în evaluarea comportamentului și nivelului de pregătire profesională a judecătorului: **ședința publică de dezbateri, hotărârile judecătorești și interviul de evaluare.**

⁷ Art. 5 din Statutul Universal al judecătorilor consacră atât principiul imparțialității judecătorului, cât și pe cel al aparenței de imparțialitate în exercițiul activității sale judiciare, statuând că „judecătorul trebuie să fie și să apară imparțial în exercițiul activității sale judiciare. El trebuie să își îndeplinească sarcinile cu moderație și demnitate în raport cu funcția sa și față de toate persoanele implicate”. Imparțialitatea presupune lipsa oricărei prejudecăți sau interes al judecătorului în cauza pe care trebuie să o soluționeze

În această lucrare mă voi referi la primele două domenii de culegere a probelor în evaluare, pentru că judecătorul interacționează cu participanții la proces în aceste etape conform propriei strategii, iar acțiunile acestuia, în calitate de conducător al întregului proces (dezbateri și deliberare) pot influența nivelul de credibilitate al utilizatorului de serviciu juridic.

Principalul rol al comisiei de evaluare este de a asigura legătura între conștiința evaluatului și instituțiile chemate să realizeze dezvoltarea profesională a judecătorului: instanța – pentru ședințele de pregătire profesională desfășurate în cadrul acestora; Institutul Național al Magistraturii – pentru programele de formare anuale centralizate și descentralizate.

Nevoia de formare profesională a judecătorilor este discutată cu judecătorul, în cadrul unui interviu de evaluare plecând de la analiza activității anuale a acestuia.

În elaborarea Ghidului am încercat să răspundem următoarei teme: Cum poate promova judecătorul cauzei încrederea pe care populația o acordă instanței.

În această analiză am pornit de la premisa că felul în care judecătorii acordă importanță comunicării în activitățile judiciare proprii se reflectă în nivelul calitativ al serviciului furnizat de instanță.

Autorii programului de evaluare a magistraților, ei înșiși magistrați, când au dezbătut criteriile de evaluare a magistraților au plecat de la o listă de presupuneri în legătură cu așteptările față de activitatea instanțelor și implicit a judecătorilor. Astfel a fost detaliat fiecare criteriu cu ajutorul indicatorilor de performanță pentru fiecare domeniu de activitate: Ședința de judecată și Motivarea hotărârilor.

1. Legalitatea și justiția acțiunilor judecătorului în timpul ședinței de judecată⁸

Datele în vederea evaluării comportamentului judecătorului în timpul ședinței de judecată sunt rezultatul unei observații directe a atitudinii acestuia, din partea membrilor comisiei de evaluare care participă la ședințele de judecată ale celui evaluat.

⁸ se apreciază prin următorii subindicatori:

Abilitățile de comunicare clară și logică. Pentru aprecierea acestui subindicator, evaluatorul are în vedere următoarele aspecte: consemnarea clară și exactă a depozițiilor martorilor și a declarațiilor părților din proces; comunicarea clară și logică în timpul ședinței de judecată / transmiterea de mesaje clare, corecte; asigurarea că participanții la proces au înțeles aspectele esențiale ale procesului și obligațiile care le revin; receptivitatea la cererile și excepțiile invocate de părți / ascultarea cu atenție a părților; crearea unui climat favorabil exprimării părților în litigiu.

Profesionalismul interacțiunii sociale. Pentru aprecierea acestui subindicator, evaluatorul va avea în vedere următoarele aspecte: atitudinea corespunzătoare, amabilă și atentă față de părți/participanți în cursul procesului; folosirea unui ton adecvat, politicos; capacitatea de a gestiona o situație de criză în sala de judecată; evitarea manifestării atitudinilor arogante, disprețuitoare.

S-a pus problema în grupul de autori ai ghidului de evaluare, dacă anunțarea judecătorului pentru participarea evaluatorului la ședința de judecată este eficientă pentru procesul evaluării.

Pentru a răspunde acestei teme am fost nevoiți să ne întoarcem la principiile și rolul evaluării în concepția actuală și astfel concluzia s-a conturat în sensul în care se apreciază că judecătorul este primul beneficiar al sistemului de evaluare, cât timp scopul evaluării este cel de îmbunătățire a activității instanțelor. În acest context, este foarte important pentru primul pas în procesul complex al evaluării ca judecătorul evaluat să afle de la un semen al său, calificat pentru a îndeplini misiunea evaluării, care este nivelul cel mai înalt pe care poate conștient să-l atingă atunci când interacționează profesional cu participanții la proces.

O țință secundară în procesul de evaluare este ca membrii comisiei de evaluare să caute și să interpreteze, în acțiunile și evenimentele profesionale pe care le urmăresc, modele comunicaționale care au potențialul de a influența procesul de sporire a încrederii populației în actul de justiție.

Orice persoană este percepută într-un anumit fel de public. Deși judecătorul este o persoană complet necunoscută audienței, faptul că este persoana care conduce întreg procesul de aflare a adevărului unei situații conflictuale pe care trebuie să o judece, face ca auditoriul să-i acorde o atenție sporită.

Judecătorul necunoscut ca persoană își leagă reputația pentru început de cea a instituției pe care o slujește, iar această legătură nu reprezintă întotdeauna o garanție pentru asigurarea unui nivel acceptabil de credibilitate și în același timp de autoritate, necesare activității judecătorului în ședința de judecată. În prezent, în România, încrederea în instanțe este scăzută iar acest lucru poate avea efecte adverse asupra îndeplinirii atribuțiilor de către judecător. Fără îndoială, credibilitatea instanțelor este rezultatul acțiunii mai multor factori interni, care exced controlului instanțelor. Totuși putem afirma că există o listă de presupuneri în legătură cu activitățile judecătorului pe parcursul derulării procedurii judiciare care au potențialul de a influența nivelul de încredere al oamenilor în actul de justiție.

Caracteristicile care sunt purtătoare de mesaj persuasiv ies în evidență în fiecare minut al ședinței de judecată: la mesajul verbal se adaugă calitatea vocii, inteligența în culegerea probelor, inteligența argumentării deciziilor luate în ședință, grija în alegerea cuvintelor, contactul vizual, gesturile, priceperea în dialogul cu părțile și avocații, calmul și încrederea, dinamismul pe care îl imprimă ședinței de judecată, felul în care asigură disciplina ședinței⁹.

⁹ "De multe ori am senzația că judecătorii tineri ne suspicionează pe noi avocații pentru rea credință iar acest lucru este o tragedie pentru că se rupe orice formă de colaborare a

De exemplu, un judecător care nu mizează atunci când comunică verbal în sala de judecată pe o prelucrare logică și previzibilă a informației pe care o transmite către partea căreia i se adresează și nu anticipează potențialul acesteia de înțelegere a mesajului, nu poate realiza o comunicare eficientă, iar judecătorul, în acest caz, dovedește că nu este interesat de calitatea mesajului pe care îl transmite celor implicați în proces.

Acest tip de abordare este grefat pe ignorarea unui element deosebit de important în ceea ce privește domeniul calității procesului și anume că oamenii nu dau atenție numai rezultatului procesului sau îndeplinirii cerințelor procedurale, ci se așteaptă ca și instanța să ajungă la hotărârea pronunțată printr-o procedură pe care ei o consideră justă și echitabilă.¹⁰

Formarea acestei percepții depinde mai cu seamă de împrejurarea dacă participanții la proces consideră că le-a fost permis să aibă un impact asupra procesului, și asupra examinării cauzei lor, precum și de cât de respectuos și de atent au fost tratați.

Foarte interesantă mi s-a părut percepția pe care un avocat cu o experiență deosebită și-o formase cu privire la atitudinile judecătorilor în sala de judecată:

“Un judecător bun trebuie să aibă o față complet imobilă. Foarte mulți judecători, mai ales din categoria celor tineri, sunt foarte expresivi. Acest lucru dăunează aparenței de imparțialitate. Se vede cu ușurință că un judecător este enervat de o parte sau că absoarbe din priviri pe o altă parte. Unii judecători sunt furioși în mod nejustificat, desi nu mă enervează deloc un judecător care are simțul umorului. De asemenea mai există o categorie de judecători a căror aparență de imparțialitate este răsunată și mă refer aici la cei care țin pledoarii și țin adevărate cursuri în ședința de judecată. Atunci când vezi un judecător care știe să zâmbească simți că poți să comunici cu el, și un astfel de judecător dovedește stăpânire de sine, în timp ce un judecător care nu e sigur pe el, este agitat, are un limbaj non-verbal ostil care îi deconspiră gândurile. În concluzie un judecător care vorbește mai mult decât un avocat face dovada că este stresat și că nu este sigur pe sine. Mai există și o altă categorie de judecători care stau la pândă pentru a descoperi erorile avocatului. Este adevărat că fiecare judecător are temperamentul lui profesional, însă atitudinea lui de adversar față de avocat și nu aceea de colaborator într-un proces ne îngreunează și nouă munca și nu profită nici cazului”¹¹.

Avocatul construiește împreună cu partea procesul, el este primul judecător al cazului, doar că la un alt moment decât judecătorul. Judecătorul care

avocatului cu instanța.” – declara un avocat în Seminarul “Aparența de imparțialitate a instanței” organizată de Asociația Magistratilor din România filiala Cluj – iunie 2008

¹⁰Proiect despre Calitate în Justiție (Al Treilea Raport Calitativ al Instanțelor de pe raza Teritorială a Curții de Apel din Rovaniemi, Saarijarvi, 2003 Finlanda) Denfensor Legisno. 1/2004 Harri Makinem

¹¹Seminarul “Aparența de imparțialitate a instanței” organizat de AMR Cluj – iunie 2008

are convingerea că e nevoie pentru un proces corect de mai multe roluri care trebuie bine jucate – la început avocatul, apoi judecătorul – integrează cu bună credință efortul participanților la proces pentru găsirea soluției corecte, dezirabile. Judecătorii români nu sunt exersați în acțiunea de judecată a unui caz din mai multe prisme pentru că nu sunt obligați să parcurgă o perioadă de timp în postura de avocat, și astfel există riscul ca percepția lor la momentul numirii să se considere complet competent să facă de unul singur judecăți asupra oricărui caz.

Este adevărat că judecătorii se află câteodată în situația să surprindă o greșeală a unui avocat, iar abordarea acestei greșeli poate fi diferită în raport de felul în care judecătorul percepe rolurile fiecărui participant la proces. Ceea ce apare dezirabil în această interacțiune a judecătorului cu părțile în timpul dezbaterilor publice este sinceritatea intențiilor judecătorului de a descoperi și a pune în discuția părților căile pentru elucidarea fiecărei teme care face posibilă soluționarea legală și justă a cazului. Un atare comportament comunicațional care se caracterizează prin claritatea mesajului și acuratețea ideilor creează premisele obținerii unei soluții convingătoare pentru participanți.

Un alt exemplu, care se plasează în partea de sus a scărilor bunei calități în utilizarea metodelor procedurale, îl vizează pe judecătorul care, prin atenția și grija acordată nevoilor fiecărei părți implicate în procesul civil, menține pe tot parcursul procesului posibilitatea încheierii unei tranzacții. Un judecător cu calități persuasive încurajează discuțiile în direcția încheierii unei tranzacții, acesta reușește în câteva situații dacă nu ezită să explice părților în detaliu, în măsura posibilului, avantajele încheierii unei tranzacții judiciare față de obținerea unei hotărâri judecătorești. În acest caz judecătorul trebuie să devină un negociator onest, un foarte bun cunoscător al intereselor particulare ale părților implicate în proces. Firește, într-un proces de calitate părțile nu sunt presate să ajungă la o înțelegere. Dacă pe parcursul discuțiilor o parte se opune la încheierea unei tranzacții atunci, ea are dreptul ca să-i fie soluționată cauza printr-o hotărâre judecătorească.

În Olanda, în Suedia și Finlanda, o astfel de aptitudine a judecătorului este încurajată prin procesul de evaluare calitativă a instanțelor, judecătorului i se cere o atitudine activă de încurajare a părților să încheie o tranzacție judiciară.

Deși este consacrată tranzacția judiciară în multe țări europene ca obiectiv de calitate, în sistemul de evaluare al judecătorului din România acest indicator nu este încă monitorizat. O schimbare de abordare din partea judecătorului cauzei, spre descoperirea căilor amiabile dintre părțile procesului poate fi încurajată prin introducerea unor obiective în planul de evaluare. Astfel judecătorul orientat pentru o bună performanță își îndreaptă atenția spre descoperirea și valorificarea oportunităților de a ajuta părțile să încheie o tranzacție.

O tranzacție adevărată este deseori cea mai puțin costisitoare soluție pentru părți, în plus, duce la păstrarea unei relații amiabile între părți și le determină să se implice în punerea în practică a rezultatului obținut pe baza acordului lor.

2. Evaluarea calității hotărârilor judecătorești

Atunci când ne referim la hotărârile judecătorești este evident că prima calitate pe care o putem nominaliza este aceea de corectitudine.

O hotărâre judecătorească corectă nu poate fi decât justă și legală, este conformă cu prevederile legale și se bazează numai pe fapte dovedite.

Autorii Schemei de evaluare a hotărârilor judecătorești¹² au ajuns la concluzia că aprecierea justeții și legalității unei hotărâri este foarte dificil de realizat dacă trebuie să ne referim la standarde foarte precise. Fiecare speță are caracteristicile ei și care trebuie să fie regăsite cu ușurință în decizie, să o particularizeze. În plus, aplicarea sistemului de evaluare a judecătorului din România influențează cariera judecătorului intrucât obținerea unui calificativ mai slab decât „foarte bine” îl înlătură de la promovare timp de trei ani.

Ținând seama de aceste constrângeri în elaborarea ghidului s-au putut identifica repere de evaluare pornind de la analizarea caracteristicilor indirecte ale hotărârii judecătorești, adică toate acele elemente intrinseci deciziei și care garantează o bună calitate¹³.

¹² jud. Doina Popescu, ÎCCJ, jud. Octavia Spineanu Matei, ÎCCJ, jud. Alexandrina Rădulescu, membru CSM, jud. Valeria Dumitrache, inspector șef IJ-CSM, jud. Tropcea Mihaela, șef IJ – CSM Serviciul pentru judecători, Dr. Dieter Schlafen, consilier de preaderare, jud. Beatrice Rămășcanu și jud. Bianca Țandărescu, Agentul Guvernamental pentru CEDO, jud. Voineag Viorel, formator INM etică și deontologie profesională, jud. Francisca Vasile, CA București, jud. Daniela Ungur, consilier DIERIIPP – CSM, Jud. Cuculis Nastasia, CA Constanța, jud. Mona Maria Pivniceru, CA Iași, jud. Elena Ursulescu, CABucurești, jud. Simona Frânguliou, CA Brașov, jud. Roxana Rițiu, CA Oradea, jud. Mihalcea Doinița, CABucurești, jud. Dumitru Gheorghe, CA Ploiești, jud. Ana Cristina Lăbuș, Tribunalul Iași, jud. Tudose Ana Roxana, Tribunalul Prahova, jud. Andreea Mateescu, Tribunalul București, jud. Luciana Mera, Tribunalul București, jud. Bichea Cojocaru Camelia, Tribunalul Dolj, jud. Gheorghe Teodor Viorel, Tribunalul Constanța, jud. Irina Galea, Tribunalul Bihor, jud. Monica Trofin, Tribunalul Cluj, jud. Cristina Colceag, Judecătoria Craiova, jud. Galea Ovidiu, Judecătoria Oradea, jud. Trancă Anamaria, JS 1 București

¹³ În evaluarea hotărârilor judecătorești, comisia de evaluare trebuie să urmărească: existența unei gândiri independente, critice în sensul separării informațiilor relevante de cele nerelevante, identificării datelor care pot susține o ipoteză, identificării informațiilor noi, necesare pentru a trage o concluzie, etc.; tratamentul imparțial în analiza probatoriului (art. 6 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale), în sensul că hotărârea trebuie să nominalizeze toate

Redactarea hotărârii în sistemul judiciar românesc se realizează, de regulă, ulterior pronunțării deciziei. Părțile litigiului sunt interesate de această motivare pentru că, pe baza ei, își pot da seama dacă instanța a exercitat în mod corect puterea judecătorească, dacă este nevoie să promoveze apel, precum și dacă apelul are șanse de reușită. Motivarea îi permite părții să-și evalueze șansele pentru mai departe.

În această etapă a procesului judecătoresc devine un agent persuasiv, are libertatea să aleagă informațiile din dosar, relevante și corecte, privitoare la problemele părților pe care le tratează într-o anumită logică a argumentării, întemeiată pe convingerile sale privind justetea și legalitatea soluției adoptate. Cuprinsul motivării decodifică rezultatul interacțiunii instanței cu părțile. Atunci când această interacțiune se regăsește descrisă **explicit** în motivare, judecătorul își asumă *intenționat și cu bună știință* standardul comportamental sau comunicațional. El își continuă munca de convingere a părților pentru temeinicia soluției adoptate. Un atare judecător dă dovadă de coerență a acțiunilor în scopul dovedirii credibilității întregului proces deliberativ și totodată de un nivel înalt de responsabilitate comunicațională.

Acest lucru are ca rezultat o exprimare clară și precisă a judecătorului în motivarea hotărârii, informațiile aflate la îndemâna judecătorului și utilizate în

probe administrate în cauză, probele trebuie analizate în mod echitabil, iar judecătorul trebuie să răspundă fiecărei susțineri/apărări formulate de părți;

hotărârea trebuie să comunice clar și simplu (conform Avizului nr. 7/2005 al Consiliului Consultativ al Judecătorilor Europeni);

hotărârea trebuie să fie credibilă, convingătoare.

Din interpretarea Codului Deontologic, Profilul Magistratului și Constituția României, pot fi identificate o serie de criterii pentru evaluarea hotărârilor judecătorești ca de exemplu:

- în conținutul hotărârilor, nu trebuie exprimate opinii politice;
- în conținutul hotărârilor, nu trebuie exprimate opinii cu privire la probitatea morală și profesională a colegilor;
- în conținutul hotărârilor, nu trebuie exprimate reproșuri necorespunzătoare la adresa uneia dintre părți sau a reprezentanților lor, bazate pe comportamentul acestora în cursul judecății;
- în conținutul hotărârilor, nu trebuie exprimate opinii discriminatorii.

Există și anumite *aspecte excluse de la evaluare*: aprecieri asupra fondului cauzei, dreptului material incident în cauză, soluției pronunțată în cauză, aprecieri asupra caracterului convingător al motivării care aduc atingere substanței judecății, precum și aprecieri cu privire la cauză sau aspecte ale cauzei considerate relevante de către evaluator, etc. Aceste excluderi au fost reglementate din nevoia de a proteja independența de decizie a judecătorului, esențială pentru exercitarea profesiei de judecător.

hotărâre se identifică cu cele aflate la dispoziția părților, sunt combinate, folosindu-se raționamente corecte, comprehensive pentru a da naștere unei decizii convingătoare.

Felul în care judecătorul a comunicat (implicat/constructiv sau doar formal) cu părțile procesului nu poate fi ascuns în cadrul motivării hotărârii. Deciziile cu motivări de slabă calitate au la origine un comportament comunicațional îndoielnic al judecătorului în timpul derulării procesului și astfel creează pericolul ca motivarea să fie lacunară (lipsească informații relevante din perspectiva unei părți și asta afectează credibilitatea hotărârii sub aspectul îndeplinirii cerinței de imparțialitate a instanței) ori hotărârea în ansamblul ei este cel puțin neconvingătoare.

Mesajul îndoielnic al judecătorului în cadrul motivării poate fi datorat unei scăpări sau ignoranței. De regulă acest tip de greșeli înfrâng credibilitatea de nepărtinire a judecătorului.

Cele mai des întâlnite scăpări sunt date de faptul că judecătorul, după ce a cercetat temeinic cauza și a dat câștig de cauză uneia dintre părți, acordă o importanță mai mică în motivare susținerilor părții care a pierdut procesul, fiind preocupată să dezvolte argumentele pentru partea câștigătoare.

Un al doilea tip de greșală se datorează depășirii limitelor de expertiză a judecătorului. Singura abilitate pe care o are judecătorul este să aplice legea și principiile care stau la baza acestora, la o situație de fapt particulară. Judecătorii nu sunt abilitați să producă o altă expertiză decât cea judiciară chiar dacă au și o alta calificare profesională.

Aceste situații sunt create de faptul că judecătorul, în dezbateri, se folosește de o metodă de probațiune sau analiză a stării de fapt nepotrivită sau utilizează greșit sursele de informație.

Un exemplu în acest sens, care a generat o plângere la Consiliul Superior al Magistraturii în anul 2008 se referă la un litigiu de muncă între o angajată a unei judecătorei, căreia i s-a desfăcut contractul de muncă, și conducerea instanței. Completul de judecată folosind ca sursa de informare audierea unui martor, coleg al contestatoarei, și-a fundamentat hotărârea de reangajare a acesteia pe ideea că *există un management defectuos al instanței care a generat greșelile angajatei*. În acest caz instanța a ignorat faptul că un control și un verdict asupra managementului instanței se realizează în condițiile unui audit independent și calificat¹⁴, pe care instanța nu îl poate înlocui, folosindu-se de informații din surse necalificate, oricât de familiare i s-ar părea asemenea judecăți. Este posibil ca instanța să fi vrut să exprime altceva, așa cum unii magistrați au afirmat după lecturarea hotărârii respective, iar terminologia

¹⁴În situația de speță, singura competentă să se pronunțe cu privire la calitatea managementului unei instanțe este Inspecția Consiliului Superior al Magistraturii conform procedurilor formale.

utilizată să fie aproximativă, dar în acest caz mesajul a devenit neclar, insidios. Dacă acceptăm această din urmă ipoteză putem înțelege că judecătorul redactor al considerentelor hotărârii a conceput un mesaj care avea sens doar pentru el. Iar când mesajul a ajuns la destinatarul lui aceștia l-au interpretat în funcție de contextul lor și i-au atribuit sensul corespunzător fiecărui acestui context cu consecința formulării unei plângeri pe cale administrativă. Analiza acestui caz ne ajută să definim noțiunea de calitate a informației transmise pe calea hotărârii judecătorești: o motivare cuprinde informații de calitate atunci când sensul dorit de către judecătorul redactor este și sensul înțeles de către destinatar.

Greșeli de abordare a motivării se produc și atunci când judecătorul cauzei este impresionat de situația pe care o judecă. În aceste cazuri experiența proprie de viață (exemplele cele mai elocvente le găsim în litigiile de familie în care sunt implicați minori) iese în evidență. În aceste situații, judecătorul care greșește este profund atașat de problema pe care o judecă și în mod inconștient se apropie prea mult de una dintre părțile litigiului. Mesajul pe care îl primește din partea acestei părți este în concordanță cu părerea personală a judecătorului în cazul de viață pe care trebuie să-l judece. În această ipostază judecătorul, chiar dacă pronunță o soluție care se dovedește a fi corectă din punct de vedere al aplicării textului legal, eșuează pentru că implică în motivare resurse emoționale peste nivelul de adecvare la cerințele procesului echitabil, iar informația primită din proces este, în mod evident, prelucrată defectuos. Un exemplu în acest sens este motivarea prin care judecătorul are un limbaj arogant față de partea care pierde procesul.

Acest tip de comportament al judecătorului produce cele mai mari deservicii imaginii corpului profesional pentru că jignirea uneia dintre părțile procesului cu greu poate fi retrasă sau compensată chiar și atunci când apelul părții este admis.

De asemenea, dacă în conținutul hotărârii, judecătorul exprimă reproșuri la adresa uneia dintre părți sau a reprezentanților lor, bazate pe convingeri personale (credințe, obiceiuri) ale judecătorului, hotărârea pierde din potențialul ei de a convinge chiar dacă soluția de dovedește a fi corectă din punct de vedere juridic.

În situațiile expuse mai sus, lipsa de credibilitate a soluției pronunțate de judecător se grefează pe încălcarea obligației judecătorului de asigurare a imparțialității de judecată, fapt care are consecințe importante asupra evaluării procesului echitabil.

De asemenea, atunci când judecătorul întrebuințează un limbaj abundent în elemente doctrinare acesta renunță deliberat la comunicarea cu părțile, integrând în hotărâre non-comunicarea. Până la urmă intenția și abilitatea judecătorului de a-și

face transparentă decizia pleacă de la atitudinea și voința lui de a comunica interactiv, responsabil cu toți cei implicați pe tot parcursul procesului.

În concluzie:

Urmărind sondajele de opinie privitoare la credibilitatea scăzută a justiției¹⁵, de asemenea, tipurile de greșeli de comunicare întâlnite în instanțele din România se observă cu ușurință că judecătorul român de azi este mai degrabă centrat pe emiterea unei hotărâri legale, bazate pe propria convingere și mai puțin pe nevoia de a câștiga încrederea celor pe care îi judecă sau a societății, apreciind de cele mai multe ori că nu este în puterea lui să genereze încredere către exterior.

Acest rezultat apare ca rezonabil atât timp cât în evaluarea profesională a judecătorilor sau a instanțelor ca serviciu public sunt folosite doar repere din interiorul profesiei, acea *hartă imaginară* despre cum trebuie judecătorii să se comporte în această profesie pentru a oferi un serviciu de calitate societății.

Doar nevoia de a primi recompense de încredere din partea societății poate să constituie motivația pentru construirea, împreună cu ceilalți participanți la proces și în primul rând cu beneficiarii serviciului de justiție, a unui standard comportamental, comunicațional al judecătorului legat de expectanțele utilizatorului de serviciu de justiție și a societății. Acel moment va marca începutul unei munci laborioase pentru câștigarea calității, credibilității în instanțele din România.

Consiliul Superior al Magistraturii are menirea de a gestiona integral comunicarea din sistemul de justiție, dacă privim comunicarea ca o funcție a managementului, și are chemarea să medieze comunicarea dintre magistrat și publicul care vine în contact cu instanțele. O atare politică orientată spre mediere ar putea produce rezultate imediate în favoarea sistemului de justiție, a corpului profesional, întrucât din interacțiunea cetățeanului cu instanța de judecată se dobândește inevitabil o experiență pe care acesta o poate transmite mai departe¹⁶.

¹⁵ "Analiza calitativă a percepțiilor și opiniilor privind reforma sistemului judiciar" decembrie 2007- The Gallup Organization - (nepublicat)

¹⁶ Aceasta a fost una dintre concluziile prezentate de Tempo advertising în Strategia de comunicare a CSM și a sistemului juridic din România – decembrie 2007

în timpurile noastre, în România, la fel ca în multe țări din lume, este în vigoare o reformă a sistemului juridic. Aceasta este o reformă care vizează atât sistemul de drept, cât și sistemul de aplicare a dreptului. Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor.

Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor. Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor. Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor.

Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor. Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor. Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor.

Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor. Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor. Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor.

Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor. Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor. Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor.

Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor. Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor. Reformele sunt necesare pentru a asigura funcționarea corectă a sistemului juridic și pentru a proteja drepturile și libertățile cetățenilor.

SECTIUNEA A IV-A ETICA ȘI CULTURA PROFESIONALĂ A ARHITECTULUI

Introduction

"Ethics and the professional culture of architecture" is addressing the visibility of architectural practice in whether it is more highly influenced by the political, educational and socio-economic context of a city, a state or country.

In this context, I am interested in how the architecture and urban design play beyond what was traditionally seen as to say, architecture's ability to function as a medium for public memory and critical reflection. Hence, against the broader contextual culture, I would like to re-consider some different methods within architecture to go about design strategies that foreground humanity, and an architecture that is leading the architectural urban uncritical design through, for instance, an acknowledged engagement methodology of critical questioning and engaging with space.

Architecture as critical reflection

The idea of architecture being a medium for critical reflection is addressing the question of how within the context of our constantly changing world, its experiences with physical and social spaces affect us as individuals – in this context, Architecture is generally is fundamentally confronted with ethical questions of human existence in space and time, as it reflects and relates ourselves to the surrounding. I personally would argue even further that responsible architecture should always address the body and the senses as well as it should challenge our sense of self within the experience of space.

From a perspective, the ultimate meaning of why building has beyond architecture a building for space is able to shift our consciousness towards our own sense of self and being – being critical towards the ethical responsibility of our profession and could argue that the humanity of many contemporary architecture and cities can be understood as the consequence of the architect's ignorance towards

the body and the senses. What I mean is that the magic words of much contemporary architectural work seem to be 'standardisation, globalisation, modularity, efficiency and productivity': – and all aiming to help people; – help us to reduce irritation, and to avoid mispending time, money, and frustration.

And yet, it is a proven fact that the uniformity and plainness of our cities is increasingly causing anxiety and alienation in people that have to live in these tidy spaces, as there is nothing more to identify with, to culturally and personally relate to. The flatness of today's global-standard construction in our cities is strengthened by a weakened sense of materiality [just to think of the endless glass facades in front of steel frameworks].

In contrast: natural materials – stone, brick and wood – allow our vision to penetrate their surfaces and enable us to become convinced of the authenticity of matter. They express their age and history, as well as the story of their origins and their history of human use.

Peter Zumthor's buildings, for example, are known for such exploration of the tactile and sensory qualities of space. At Therme Vals, Switzerland, for example, Zumthor's new built spaces – in every detail – are reacting to the sublime mountain views from the surrounding and the source of the warm spring that rises just behind the thermal bath. The architect's interest in the experiential qualities of this place is reflected in the final forms and materials: shadow and light, the peculiar acoustics of bubbling water in the grottoes, the feeling of warm stone on your bare skin, and light reflections on the water surface or in the vapoured air. – By these means, this Spa virtually sets in stone the role human perception and sensual experience play in architecture. It also mirrors Zumthor's general emphasis on the need to design buildings, which speak to our emotions, memory and understanding in multiple ways, and that take on a powerful and clear presence and nature.

Peter Zumthor: *'In order to design a building with a sensuous connection to life, one must think in a way that goes far beyond form and construction.'* (Referinta citatului?)

Zumthor's work sets an example that building can have meaning without being rhetoric, it can have intent without doctrine. – If we want architecture to have an ethical meaning, I think we have to be aware and critical towards the ways in which this profession is related to the cultural and individual reality of its time. – and therefore, talking about the critical, meditative role of our profession, I also think we have to be aware – if not alarmed – of the ways in which the feasibility of architecture is being threatened by current political, cultural, economic and perceptual developments.

KERSTIN SAILER^{1,2}, ANDREW BUDGEN²,
NATHAN LONSDALE², AND ALAN PENN¹

CHANGING THE ARCHITECTURAL PROFESSION EVIDENCE-BASED DESIGN, THE NEW ROLE OF THE USER AND A PROCESS-BASED APPROACH

Abstract *The construction industry is characterised by ever-changing projects that constantly involve new clients, teams and people. This results in the need to build up new sets of relationships each time. Within these relationships the perspective of the users of space is mostly neglected, partly due to the ephemeral nature of the industry, but partly also because of the character and culture of the architectural profession. In contrast, this paper argues that the architectural profession needs to make a double turn: firstly, the needs and wishes of the user need to be in the centre of the architectural business. Secondly, the whole industry may change from a project-centred one into a process-based one where the process of finding out what the client needs, of engaging the users, proposing a design solution, managing the project, and evaluating its use and appropriation in the end in order to learn from it, is nearly as important as aesthetics, form and function. This involves a lot more intelligence and research about cultures and characteristics of the client, may it be a private person, a city council or a corporation, hence architectural and organisational research may play a new role in the architectural professional culture.*

Keywords: *architecture, theory, research, ethics, user, evidence-based design*

¹ The Bartlett School of Graduate Studies, University College London, 1-19 Torrington Place, London WC1E 6BT, United Kingdom.

² Spacelab, 33 Boundary Street, London E2 7JQ, United Kingdom. Contact: k.sailer@ucl.ac.uk, andrew.budgen@spacelab.co.uk, nathan.lonsdale@spacelab.co.uk, a.penn@ucl.ac.uk

Introduction

The construction industry is predominantly structured around projects. The process of designing a building and managing the construction on site is unique every time for it involves a different client, a distinctive location and setting as well as varying construction companies and sub-contractors. Whereas other industries have more recently begun to capitalise on project work as an additional organising principle beyond traditional corporate structures like functional divisions for example, architects and construction engineers do hardly anything else but working on one project after the other including the need to manage the professional relationships with ever-changing clients, teams and people (compare Smyth 2000; Pryke and Smyth 2006). While architects³ tend to commission the same sub-contractors again once they have found someone they trust and enjoy collaborating with, the clients with their specific needs, wishes and conceptions hardly stay the same as architects move onwards from one project to another one.

This paper is interested in this relationship between the architect and the ever-changing client. It analyses the role and position of the user in the design process, comes to the conclusion that their ideas and wishes are often neglected, poses ethical concerns on this 'disrespect' of the user and suggests a new professional practice on this basis.

The Nature of Architecture as Profession

Before analysing the role of the user in the design process, a deeper understanding of the nature of architecture as a profession is required.

Architecture is often described as an art as well as craftsmanship, as a social science as well as engineering. The well-known architect Renzo Piano has once described architecture as a 'dangerous activity' that is in constant limbo and has to deal with all sorts of resources, not only concrete or wood or metal, but also history and geography, mathematics and natural sciences, anthropology and ecology, aesthetics and technology, climate and society (Piano 1997: 10).

The design process as the core of the architectural work has often been described by different scholars, for example as a process of making (Schön 1991), as experimental in nature and a trial-and-error approach (van Schaik 2005), as 'learning by doing' phenomenon where the problem and solution emerge together (Lawson 2006), as neither procedural nor systematic, but as a process where multiple alternative solutions are simultaneously tested (Dursun 2007).

³ Since the interest of this paper lies in the profession of architecture, the role of other partners in the construction process is not elaborated any further.

The highly open and intuitive design process leaves architects as well as clients uncertain of the outcome. Neither the architect nor the user knows in advance whether a design solution is going to really suit the client. Growing experience and a good intuition however increase the likelihood that the suggestions of an architect will finally meet the client's needs, but still they will not know for sure until a design is realised. Even then they do not necessarily know, since architects usually do not give their best attention to previous projects or to previous clients. The reasons for this behaviour are manifold: firstly, there is no budget for this type of backwards looking evaluation, hence it hardly ever happens. The relationship between architect and client typically ends as the project ends, i.e. as the architect finishes the management of the construction process on site and hands over the keys of the property. Secondly, architects were not taught the methods and rigour of a systematic evaluation of building performance. Although so called post-occupancy evaluations (POE)⁴ have started to emerge out of the academic discourse in the early 1970s as a method to analyse efficiency and building performance, architects never really became interested in it. It seemed to be too technical, limiting and irrelevant so it was finally left to the newly born discipline of facility management. Thirdly, knowing how a previous building performs or how satisfied a client is may do an architect harm in terms of legal responsibilities. It is the architect's duty to *"act competently, conscientiously and responsibly. (...) [They] must be able to provide the knowledge, the ability and the financial and technical resources appropriate for their work."* (RIBA 2005: 3) Of course architects follow these professional guidelines to the best of their knowledge, but if they knew even better by systematically looking back and evaluating their previous projects, they could be sued by their clients for certain shortcomings and no one wants to be exposed to potential litigations. Last but not least, architects are usually accounted and judged by their professional peers. The opinion of a specific user does not count much. Even worse, usage sometimes seems to disturb the beauty of a building in the eyes of some architects. At least it is very common to publish and advertise projects in glossy magazines with highly aesthetic pictures, usually without any signs of usage or people. The Dutch architect Herman Hertzberger has once complained about the attitude of most of his colleagues and expressed his incomprehension and disapproval:

"When you look at one of the vast number of books on architecture that are being published nowadays and you see all those glossy photographs, taken without exception in perfect weather conditions, you can't help wondering what goes on in

⁴ nowadays also called facility performance evaluation (FPE), for more details compare: <http://www.wbdg.org/design/fpe.php> (last accessed: 29.08.07)

the architects' minds, how they see the world; sometimes I think they practice a different profession from mine! For what can architecture be other than concerning oneself with situations in daily life as lived by all people; it's rather like clothing, which must after all not only suit you well, but also fit properly. And if it is the fashion nowadays to concern oneself with outward appearances, however cleverly vested with references to higher things, then architecture is degraded to sculpture of an inferior sort. The point is that whatever you do, wherever and however you organise space, it will inevitably have some degree of influence on the situation of people. Architecture, indeed, everything that is built, cannot help playing some kind of role in the lives of the people who use it, and it is the architect's main task, whether he likes it or not, to see to it that everything he makes is adequate for all those situations. It is not only a matter of efficacy in the sense of whether it is practical or not, but also of whether what we design is properly attuned to normal relations between people and whether or not it affirms the equality of all people. The question whether architecture has a social function is totally irrelevant, because socially indifferent solutions simply do not exist; in other words, every intervention in people's surroundings, regardless of the architect's specific aim, has a social implication. So we are not in fact free to go ahead and design exactly what we please – everything we do has consequences for people and their relationships. (...) The art of architecture is not only to make things beautiful – nor is it only to make useful things, it is to do both at once – like a tailor who makes clothes that look good and fit well." (Hertzberger 1991: 174)

With Hertzberger it becomes clear that not all architects see it as their first duty and responsibility to serve a client and to deliver a design that fits well.

The affinity of many architects towards 'outward appearances' as Hertzberger called it can easily be understood as the struggle for uniqueness and a specific aesthetic that differentiates an architect from their competitors; it forms their USP, the unique selling proposition. However, this focus on aesthetics, form and look may complicate the relationship to a client. Once the client has chosen an architect – usually on the basis of a portfolio and thus a specific aesthetic – there is no way a client may criticise a proposed design solution later if they feel it does not suit them, because they will only get what they have chosen.

Above that, the nature of the architectural profession bears even more problems. Although being acclaimed as so diverse, broad and all-embracing, architecture as a profession is rather limited to exactly this intuitive, experimental practice of designing buildings as described above; in its everyday professional culture it hardly reflects all the sciences that Renzo Piano ascribed to it. Thus the

profession is mostly preoccupied with practice rather than research or theory⁵ as the following quote from an architectural encyclopaedia may further show:

"Although there is a concept of the term Investigation / Research as a profound study of a subject, advanced architecture prefers its meaning related to inquiry or search. This alternative meaning incorporates emotional factors that affect cognitive factors. (...) Research moves from intuition towards decision on the basis of better science, providing a response to uncertainty. Investigation / Research seeks to foster links between variables. Going beyond simple analysis therefore requires new instruments and methodologies." (Ignasi Pérez Arnal in: Gausa et al. 2003 (ed.): 526)

In this definition architectural research hardly exists; Arnal and his colleagues completely ignore all efforts undertaken by researchers and claim that new methodologies are needed without even acknowledging previous work (an overview of architectural research methods is given by Groat and Wang 2002). At the same time defining research as inquiry that shall incorporate emotional factors shows how the intuitive design practice tries to claim research credits.

However, a recent initiative by the Royal Institute of British Architects (RIBA) has underlined the importance of architectural research and made it very clear that designing and researching are two different activities. They argue against the often stated myth that designing a building is a form of research in its own right by comparing the process of designing a building with Bruce Archer's definition of research as 'systematic inquiry whose goal is communicable knowledge':

"Architects clearly have to be thorough, but they are not necessarily systematic. Choices and decisions are made but not normally through systematic evaluation. More crucially, whilst architects may believe that knowledge is there in the building to be appropriated by critics, users or other architects, they very rarely explicitly communicate the knowledge. It thus lies tacit, thereby failing Archer's second test of communicability. Designing a building is thus not necessarily research. The building as building reduces architecture to mute objects. These in themselves are not sufficient as the stuff of research inquiry." (Till 2007)

But why is it so important to understand the affection of the architectural profession towards an experimental, intuitive practice and its widespread indifference about rigorous research? The answer may lie in the professional culture and the relationship between the architect and the client.

⁵ Apart from academia and even there architecture is mainly a practical hands-on discipline rather than one where theories are taught, discussed and developed.

The Relationship between User and Architect

As long as designing a building is widely acknowledged as an intuitive process with an uncertain outcome, the architects have managed to place themselves in a fortunate and powerful situation towards the clients' pretensions, as the architects can always claim artistic freedom and subjectivity for their work and thus argue for any possible design alternative they favour. The client has to respect the authority of the architect and trust the provided design solution because there is no way to objectively challenge a design. Donald Schön has described this relationship as a traditional contract, a 'set of shared norms governing the behaviour of each party' (Schön 1991: 292).

In contrast to this traditional and mechanistic professional-client relationship, Schön suggests the so called 'reflective practice' as an alternative where the relationship with the client shall become a reflective conversation. Whereas the architect recognises that his expertise is embedded in a context of meanings and that his actions may have different meanings for his client than he intends them to have, the client agrees to join the architect in inquiring into the situation for which he seeks help, confronts the practitioner when he does not agree and appreciates the competence demonstrated. The design process could change into a form of negotiation aiming at overcoming different sets of meaning and understanding, thus turning into a process of communication.

Yet this reflective practice is difficult to achieve as Schön (1991: 292-99) himself points out, as it can be time-consuming and requires a new understanding of roles from both sides, but also different sets of competences. It can easily end up in communicative misunderstandings, troubled with problems of authority and uncertainty of where such a relationship may lead to.

To summarise and review the character of the professional culture of architecture as described above, the client or in other words the user of a space plays a rather weak and neglected role in the whole process of designing and making a space for various reasons:

- The project character of the industry and its ephemerality weaken the role of the client. Architects that only deal with a client for a short and determined period of time may not be able to invest much in this relationship.
- The experimental and intuitive nature of the design process gives the client no real chance to challenge a design solution. Designing appears sacrosanct and distant to the user.
- The liability of an architect does not include usage or occupancy issues; additionally budgets don't cover for post-occupancy evaluations. Hence

architects hardly ever systematically look back to analyse their previous projects.

- The accountability of architects through peers allows architects to be more interested in images, form or aesthetics than in the occupancy of a building and its usage.
- The research phobia in architecture results in a small base of explicit knowledge and a widely accepted attitude to ignore the few approaches of architectural research. Architects can easily extricate themselves from the obligation to provide evidence for their actions.
- Only few architects follow the route of the 'reflective practitioner' as outlined by Schön because it seems too tedious, uncertain and difficult.

This professional culture in architecture with its ignorance of the user can also be interpreted as an ethical problem.

An Ethical Take: Involving the User

During recent years ethical aspects have become increasingly important in the architectural discourse, as recent publications by Nicholas Ray, Tom Spector, Barry Wasserman, Patrick Sullivan and Gregory Palermo, and Karsten Harries show (Harries 1997; Wasserman et al. 2000; Spector 2001; Ray 2005). They raise questions like 'What makes a good building or a good architect?', 'What are the social implications of architecture?' or 'What are the ethical and legal responsibilities of architects?'

Rather than reviewing the ethics of architecture in general this paper argues that from an ethical point of view the architectural profession needs to make a turn to integrate user needs in a very different way than it has done previously. It shall be explored in the following section why this turn is ethical, what it may look like and what could be possible implications for the professional culture and the construction industry.

Going back to Aristotle and his take on ethical behaviour, his response to the central ethical question 'what ought one to do?' was that all human activity shall aim at happiness (eudaimonia) and living well (eu zên). This happiness and living well can only be reached through virtuous activity and this activity, as Aristotle argues, has to combine excellence with ratio:

"The good of a human being must have something to do with being human; and what sets humanity off from other species, giving us the potential to live a better life, is our capacity to guide ourselves by using reason. If we use reason well, we live well as human beings; or, to be more precise, using reason well over the course of a full life is what happiness consists in. Doing anything well requires virtue or

excellence, and therefore living well consists in activities caused by the rational soul in accordance with virtue or excellence." (Kraut 2007)

According to Aristotle every human being striving to reach happiness needs to act rationally and use reason in combination with virtue or excellence. To interpret this argument regarding the role of the professional architect, it is suggested that relying purely on excellence, i.e. accumulated experience and tacit knowledge on how to intuitively design spaces is not enough to meet Aristotle's demands on ethical behaviour, but ought to be combined with reason, for example objectively gathered evidence and explicit knowledge as provided by architectural research.

At the same time integrating reason and evidence into the design process automatically means to integrate the context and setting to a greater extent and in a more systematic manner, hence it also involves the users, since they form an integral and important part of the context and setting. But to be able to do so it is of importance to understand who the user really is.

Who is the User?

Different types of users and their distinct roles and agendas have to be distinguished in order to pay the users' interests more attention. Two completely different types of projects can be identified: purpose-built spaces involving a private or business client on the one hand or on the other hand generic spaces involving a speculative developer as client.

For the first type the size and sector of the project determines whom an architect deals with: is it a private person having his new home built? Is it a city council having commissioned a new residential area and thus the architects deal with professionals from the public sector? Or is the client a corporation that have their new office building designed, thus turning the one single client into a multitudinous complex of roles, interests and perspectives. In the latter case at least three levels of users have to be dealt with in different ways:

- The owner of the company or a managing board have most probably chosen and commissioned the architects. Usually there is only little contact between the architects and the decision-makers apart from the beginning and end of a project. Their interests in the project may include space or financial savings, a new representative looking building etc.
- On a day to day basis the architects deal with their counterparts in the organisation being responsible for the project, for example a property management team. They are professionals within the same industry, i.e. construction, but have to represent the perspective of the client and thus

may be accustomed to a different set of professional cultures. Since they will have to manage the new property afterwards they have their own agenda, for example the wish for an easy to handle building.

- A third group of users can be identified in the staff working for the company. Usually they have no exposure to the architects and no chance to have their views heard. However they form the majority of the people who will be using the new space later; thus they have legitimate interests in the functionality and practicability of the building, its facilities and layout.

The interests of these three groups do not necessarily overlap; in fact it is even most likely that they do not. Thus it is a true political or ethical issue to balance these interests of the multitudinous user(s) with the interests of the architect that may be a representative project for their portfolio with their typical aesthetics. Using an evidence-based design⁶ approach would make it easier to achieve this goal.

But how about the ladder type, the speculator developer where no one knows who the client will be in the end? Due to system inherent limitations it will not be possible to implement a standard evidence-based approach involving the user and suggesting specific solutions suited to them, yet a different way of applying evidence may be suitable, based on what Hillier called 'generic function':

"Generic function refers not to the different activities that people carry out in buildings or the different functional programmes that building of different kinds accommodate, but to aspects of human occupancy of buildings that are prior to any of these: that to occupy space means to be aware of the relationships of space to others, that to occupy a building means to move about in it, and to move about in a building depends on being able to retain an intelligible picture of it. Intelligibility and functionality defined as formal properties of spatial complexes are the key 'generic functions', and as such the key structures which restrict the field of combinatorial possibility and give rise to the architecturally real." (Hillier 2007: 223)

As shown by Space Syntax research people move through a space according to the configurational logic of it based on intelligibility and functionality as outlined by Hillier; that means the more integrated a space is the more people can be found moving through it. A recent sophistication of the theory of movement specifically for office spaces has been suggested by Sailer (2007) taking not only configuration but also the placement of attractors like the coffee machine, the copy point etc. into account.

⁶ A fuller explanation on what evidence-based design means can be found in Sailer et al. (2008)

Thus with the help of Space Syntax even speculative developments could be designed evidence-based with respect to a generic user by taking basic anthropological principles of human movement into account.

Evidence-Based Design – a New Approach to Integrate the User

In order to implement these ideas of a new professional culture relying on evidence and integrating the user, The Bartlett School of Graduate Studies at University College London (UCL) and Spacelab architects have started collaborating on a project on 'Effective Workplaces'.

Its main aim is to produce knowledge on the powerful relationship between spatial configuration and social behaviours in workplace environments and hence influence future design processes as well as outcomes. The basic idea is striking and simple: by investigating the spaces, cultures, behaviours, and space usage patterns of an organisation, this detailed knowledge may help to suggest better design solutions that perfectly fit the clients' character and needs. Moreover, solid and comprehensible evidence can be provided to back up discussions with existing clients to argue for the most adequate solution, and new clients may be acquired that are interested in looking at space, property and effectiveness in line with an organisations' business objectives (for more details see: Sailer et al. 2007).

Thus evidence-based design may emerge, a design that is based on evidence gathered previously and continuously rather than a design that is purely fed by the intuition and experience of the individual designer. The development of an evidence-based practice started in the medical profession some decades ago and has since become increasingly popular. Evidence-based medicine was defined as 'conscientious, explicit, and judicious use of current best evidence in making decisions about the care of individual patients', thus integrating individual expertise with the best available evidence from systematic research (Sackett et al. 1996). Recently, ideas on how to transform the evidence-based approach into management practice were published by Pfeffer and Sutton, suggesting to 'ground decisions in the latest and best knowledge of what actually works' with special regard to an organisation's own specific character, culture, and context (Pfeffer and Sutton 2006a, 2006b).

By integrating architectural research methods like Space Syntax, Social Network Analysis, ethnographic space observations, questionnaires etc. directly into the design practice and conducting case studies on life projects, a new evidence-based professional culture of architecture and design is formed and new relationships between the design practice and architectural research are created. This also influences the role of the user, as outlined in figure 1.

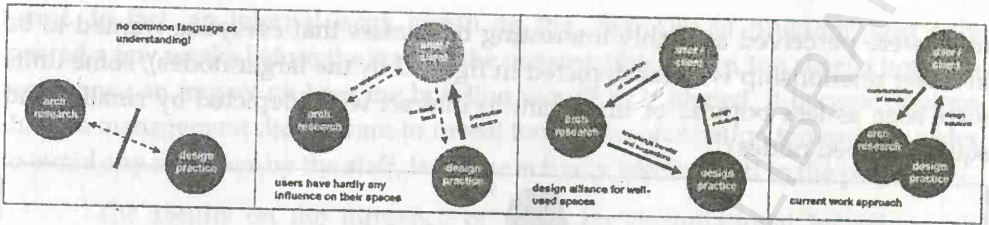

figure 1a-d: re-defining the relationships between architectural research, the design practice and the user

In the following section an example of Spacelab's current work is presented to explain this approach in more detail.

Case Study – Business Integration of a Media Company

Spacelab architects have been commissioned in 2006/2007 to assist a large UK-based media company in the process of relocating different departments and sections of the corporation, comprising a total of 1,400 staff and coming from six different buildings throughout the city, into one big new building.

Although the original project only involved a new design in the beginning, Spacelab began to engage with the client and the users in a more intensive way later in the course of the project as a result of the collaboration with UCL that had started in the meantime. The project was made into a research case study accompanying the design and building process and was set up in two stages, one round of investigation a few weeks before the move and another one six months after everyone settled in the new building. The knowledge generated out of this case study is used to feed back into Spacelab's design processes as evidence on how space influences organisational behaviours. The setup of the study included interviews with the management, space usage observations and evaluations, and questionnaires on satisfaction with the space as well as on personal relationships within the office. In the end Spacelab wanted to find out how their design intervention influenced the organisation in its work efforts.

At the same time the interest arose to monitor the effects of physically integrating different sections of a business. It seemed that the decision to integrate the business was driven by the property team of the client who wanted to ease their task of managing the different properties. The executive management used this attempt to restructure the business, e.g. by creating a central marketing team out of the marketing staff of all the various small business units and making people redundant. However, the departments within the organisation – most of them magazines, information businesses or organisers of events – expressed very diverse views on moving in together with everyone else when interviewed: while some

units were perceived as highly interesting businesses that everyone wanted to be in closer relationship with (as depicted in figure 2 by the larger nodes), some units were seen as less popular or important to interact with (depicted by smaller and square-shaped nodes).

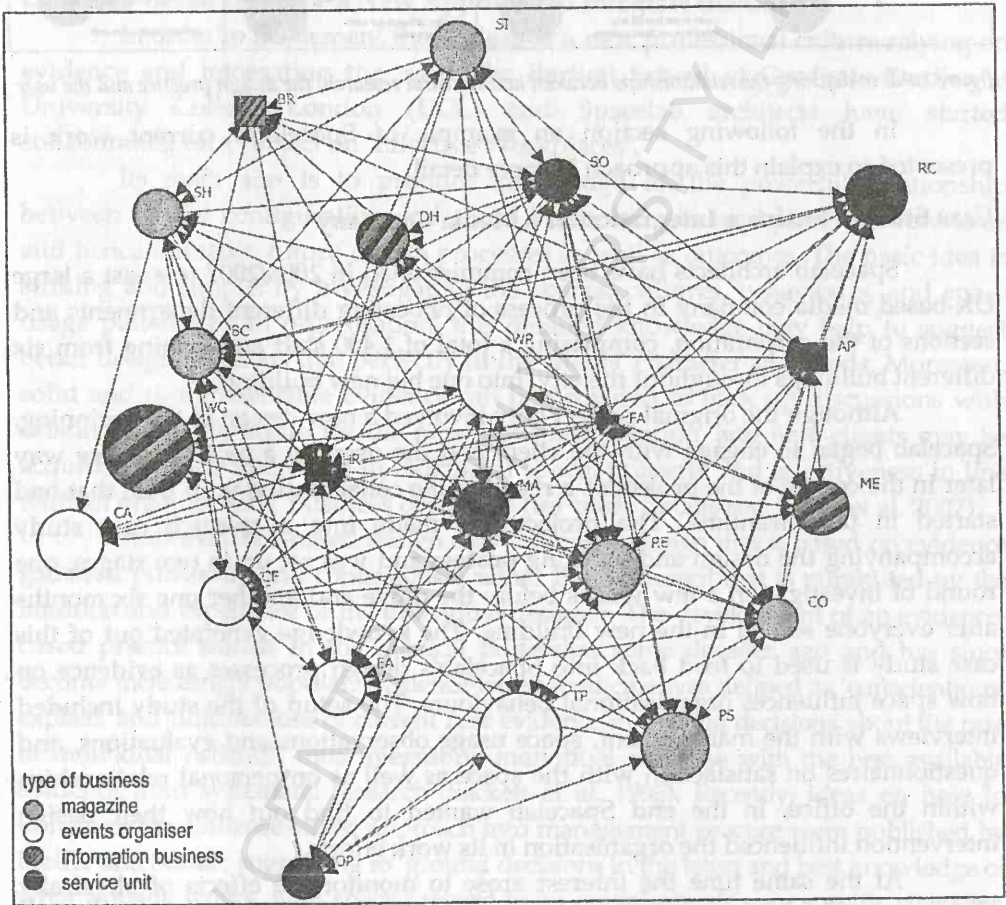

Figure 2: Popularity of the different business units of the media corporation before the move: those units that everyone wanted to interact with more are shown as bigger nodes; those nodes shown as squares instead of circles are anticipated to experience a loss in collaborators

In the process of conducting the first phase of the case study and for sure partly initiated exactly through the participant observations and interactions with staff, people started airing their displeasure about the move in Emails and comments on the questionnaire, specifically about the fact that they had never been asked or involved in anything, or that what they had been advising was never

heard. In fact, an internal work group on the 'Best Use of Building' was only created a few weeks before the start of the construction on site, too short a notice to really have an impact on how the building would be designed. It became obvious that the management didn't want to reveal too much information too early in order to avoid any reactions by the staff, let alone actively involve staff in the project.

The results on the influence of space on organisational behaviour are highly interesting in themselves, for example it could be shown that interaction across the boundaries of the businesses increased and that the large building democratised relationships by giving staff the opportunity to interact openly with everyone instead of only enabling managers to create links. Moreover, two interesting lessons concerning a new evidence-based professional practice can be learned from this study: first of all, that in the process of designing workplace environments architects never deal with a single client but rather with different people from one organisation who play different roles and have their own distinct agendas influencing the way architects can act. Whereas the property team in this case simply wanted to have everyone in a single building to manage space efficiently, the top management wanted to save money; whereas some of the unit managers were looking forward to the chances brought about with the change, some of the staff were quite angry about redundancies and not being involved. Secondly it can be learned, that sometimes it is exactly some forces on the side of the client who wish to not involve staff too much. Because of the fact that the timing of the study was not ideal – it was not possible to start it early enough to influence the design of the project itself – it was made easy for staff to turn their anger on the belated research. Still it became clear from the communication with the management that they would have been quite reluctant to have an early phase research going on, because it would have forced them to communicate more openly with their own staff which was surely not their strategy.

But even as a pre-post-comparison in the style of a post-occupancy evaluation, the study raised important issues and will create valuable knowledge to inform similar design projects at Spacelab in the future.

Ethical Reflections on Evidence-Based Design

Evidence-based design is an interesting approach to integrate the user which has been argued above to be ethical, yet there are potentially also ethical problems involved in evidence-based design.

One argument against an evidence-based practice from an ethical point of view could be centred on the concern for privacy of information. The evidence-

based case study of the media company as outlined above involved gathering information about individuals within an organisational context, for example their observed behaviours in the workplace, but also information on which colleagues an individual found useful. Although the research was registered with the data protection office at UCL and received ethical approval, and though individuals were informed about all procedures and in cases where they entered personal information (e.g. in questionnaires) an informed consent was involved, still at times staff felt uneasy or ill informed about the procedures of the research.

Hence the two contradicting interests, the interest of the individual to keep their privacy and the interest of the evidence-based practitioner who is aiming at common benefit need to be balanced and this is a true ethical concern.

Moreover, issues of disclosing information to other parties in the relationship could be considered ethically problematic, because an evidence-based practice either means to carefully apply representative evidence or general knowledge already created with scientific rigour onto a new case. Or it may mean inquiring into a specific situation in detail in order to generate specific and new insights and explicate knowledge. It could be argued now that certain issues may better not be communicated or explicated, or in other words, by inquiring into a situation and thus disclosing information harm could be done to the people involved. In the presented case study the media company wanted to make the firm more efficient, reorganise and make redundant. If they would have been honest about their motivations and engage in full consultation the whole social system of the organisation might have collapsed. But what has an evidence-based research approach to do with that? If one agrees that at times not knowing the truth or polite ignoring of it can hold social structures together, this may become more difficult when following an evidence-based approach where knowledge is explicated.

Yet this paper would argue against the attitude of not wanting to know: first of all not knowing is never better than knowing, at least in a professional practice where grounded decisions have to be taken. Taking a decision consciously and with good knowledge of the circumstances of a situation increases the likelihood of the decision being appropriate. Even if the 'good' role of fictions and myths in holding social structures together is acknowledged, an evidence-based approach does not necessarily mean to disclose everything to everyone. Arguing with Aristotle again a 'Good Mean' has to be applied, i.e. the right balance between the extremes, thus involving a choice:

"Virtue as habit disposes one to choose in the right way among actions and passions, and that the right way involves a mean between extremes. Such a mean

proportion may be determined in action by habit without explicit knowledge, but if it is to be stated it is made a rational rule (...): 'Virtue, then, is a habit concerned with choice, i.e., the mean relative to us, this being determined by a rational principle, and by that principle by which the prudent man would determine it.'"(McKeon 1941: 274)

However, Aristotle also points out that *"the mean is to be determined in a way that takes into account the particular circumstances of the individual"* (Kraut 2007). Hence an evidence-based practitioner needs to choose and decide what information s/he needs to gather, what will be disclosed to whom and of course how to implement the results of the inquiry process.

Having a closer look at the practice of evidence-based medicine is inspiring for this aspect again, as it is argued there, drawing on Wittgenstein's Philosophical Investigations on rules, that every judgement is based on an element of tacit knowledge and that for this reason *"even explicit research-driven evidence-based medicine rests on a background of implicit or tacit knowledge"* (Thornton 2006). Exercising judgement which clearly is the most important point of choice or decision in an evidence-based practice (e.g. on what medication or therapy to follow or, transferred to design-related issues, on how to layout and configure spaces) thus relies on implicit skills as much as on scientifically provided evidence. As Thornton argues further this may also influence a more user-centred practice:

"The underlying metaphysics of user centred care is the patient as a whole person, the meaning of whose life is a structured – though in mental illness perhaps fractured – whole. The metaphysics of tacit knowledge is one of clinicians as embodied whole persons exercising judgement in the face both of complex data and guided by only partial codifications. These two views fit together with a much more humane account of the relation of 'subject' and 'object' in clinical judgement: a relation that will be better understood through a contribution from philosophy and the humanities as well as the hard sciences." (Thornton 2006)

To summarise, the main goal of an evidence-based approach is to take conscious and knowledgeable decisions in a balanced and considerate manner to the benefit of the ongoing work processes of the professional practice and thus also benefiting the user.

Conclusions

This paper outlined aspects of the professional culture of architecture and how this culture may be changed on various levels: how it could become more open

towards research and objective scientifically produced evidence; how it could integrate the users, their specific needs, character and organisational or individual culture; and how it could become more operational and process based by focusing more on the procedure of systematically finding out what the client needs, of engaging the users, proposing a design solution, managing the project, and evaluating its use and appropriation in the end in order to learn from it for future reference.

At the same time another aspect of processes and long-term commitment could be implemented: by knowing more about the client than they know about themselves, it may be possible to offer designs for other properties the client may own (in case of a bigger company), but more importantly to continuously consult a client on the most adequate and efficient spatial solution fitting to their actual needs that could change quite rapidly. One could think of a growing and shrinking business, an organisational restructuring or new technologies affording new ways of working, not only organisationally, but also spatially. It would also suit a family in the course of their life who may want to adapt their home to the varying needs over the years, e.g. as the children grow up, move out or as the elder generation moves in again. A client may hence not only buy an architectural service once, but become a satisfied repeat client receiving continuous services specifically suited to them.

In the end this approach may not only pay off for architects as well as clients, but also be an ethical one and one that may enhance the quality of architecture. In a very specific and certainly narrow definition of what architecture is Bill Hillier has defined only this as architecture what is reflected and aware of cultural and social characteristics and circumstances:

"Architecture begins when the configurational aspects of form and space, through which buildings become cultural and social objects, are treated not as unconscious rules to be followed, but are raised to the level of conscious, comparative thought, and in this way made part of the object of creative attention. Architecture comes into existence, we may say, as a result of a kind of intellectual 'prise de conscience': we build, but not as cultural automata, reproducing the spatial and physical forms of our culture, but as conscious human beings critically aware of the cultural relativity of built forms and spatial forms. We build, that is, aware of intellectual choice, and we therefore build with reason, giving reasons for these choices." (Hillier 2007: 32)

Therefore a lot of the alleged architecture we see around us may be only buildings or even sculptures, but not architecture. It is to be hoped that the process of building with reason and thus architecture in the sense of Hillier may flourish in the future creating a new professional culture and architectural practice that is evidence-based, intelligent, social, user-oriented and procedural.

References

- Dursun, Pelin (2007), 'Space Syntax in Architectural Design', in Ayse Sema Kubat (ed.), *6th International Space Syntax Symposium* (Istanbul), 056/01-56/12.
- Gausa, Manuel, et al. (2003), *The Metapolis Dictionary of Advanced Architecture. City, Technology, and Society in the Information Age* (Barcelona: Actar).
- Groat, Linda and Wang, David (2002), *Architectural Research Methods* (New York: John Wiley & Sons).
- Harries, Karsten (1997), *The Ethical Function of Architecture* (Cambridge: MIT Press).
- Hertzberger, Herman (1991), *Lessons for Students in Architecture* (Rotterdam: Uitgeverij 010 Publishers).
- Hillier, Bill (2007), 'Space is the machine. A configurational theory of architecture', (newly published version of the 1996 book; London: Space Syntax Ltd.).
- Kraut, Richard (2007), 'Aristotle's Ethics', *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2007 Edition), <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2007/entries/aristotle-ethics/>>, accessed 28.08.2007.
- Lawson, Bryan (2006), *How Designers Think - The Design Process Demystified* (4th edn.; Oxford: Architectural Press).
- McKeon, Richard (1941), 'Aristotle's Conception of Moral and Political Philosophy', *Ethics*, 51 (3), 253-90.
- Pfeffer, Jeffrey and Sutton, Robert I. (2006a), 'Treat Your Organization as a Prototype: The Essence of Evidence-Based Management', *Design Management Review*, 17 (3), 10-14.
- (2006b), 'Evidence-Based Management', *Harvard Business Review*, 84 (1), 62-74.
- Piano, Renzo (1997), *Renzo Piano - mein Architektur-Logbuch*, Publication for the exhibition 'Out of the blue' 1997 in Bonn (Ostfildern-Ruit: Hatje).
- Pryke, Stephen and Smyth, Hedley (eds.) (2006), *The Management of Complex Projects - a Relationship Approach* (Oxford/Malden: Blackwell Publishing).
- Ray, Nicolas (ed.), (2005), *Architecture and its Ethical Dilemmas* (London/New York: Taylor & Francis).
- RIBA (2005), 'Royal Institute of British Architects: Code of Professional Conduct', <<http://www.architecture.com/The%20RIBA/Organisation/Constitution/Code%20of%20Conduct.aspx>>, accessed 04.09.2007.
- Sackett, David L., et al. (1996), 'Evidence based medicine: what it is and what it isn't', *BMJ*, 312 (7023), 71-72.
- Sailer, Kerstin (2007), 'Movement in Workplace Environments - Configurational or Programmed?' paper given at 6th International Space Syntax Symposium, Istanbul, 12-15 June 2007.
- Sailer, Kerstin, et al. (2007), 'Effective Workplaces - Bridging the Gap between Architectural Research and Design Practice', paper given at 6th International Space Syntax Symposium, Istanbul, 12-15 June 2007.
- (2008), 'Evidence-Based Design: Theoretical and Practical Reflections of an Emerging Approach in Office Architecture', paper given at Design Research Society Conference, Sheffield/UK, 16-19 July 2008.

- Schön, Donald A (1991), *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action* (Aldershot: Ashgate Publishing Limited).
- Smyth, Hedley (2000), *Marketing and Selling Construction Services* (Oxford/Malden: Blackwell Publishing).
- Spector, Tom (2001), *The Ethical Architect. The Dilemma of Contemporary Practice* (New York: Princeton Architectural Press).
- Thornton, Tim (2006), 'Tacit knowledge as the unifying factor in evidence based medicine and clinical judgement', *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 1 (1), 1-10.
- Till, Jeremy (2007), 'What is Architectural Research? Three Myths and One Model', *RIBA Research Wiki*, <<http://ribaresearch.wetpaint.com/page/What+is+architectural+research%3F>>, accessed 28.08.2007.
- van Schaik, Leon (2005), *Mastering Architecture. Becoming a Creative Innovator in Practice* (Chichester: Wiley-Academy).
- Wasserman, Barry, Sullivan, Patrick, and Palermo, Gregory (2000), *Ethics and the Practice of Architecture* (New York/Chichester: John Wiley & Sons).

UN ORAȘ CREȘTIN. O ARHITECTURĂ EXTREMĂ.

O PROIECTARE PRO BONO

Cu cîtăva vreme în urmă, mai tînărul meu coleg Sebastian Boțic și cu mine plănuiserăm o antologie de texte care să definească modul în care feluritele ideologii aflate la lucru în lumea politică actuală influențează politicile urbane (așadar producția, administrarea și utilizarea de spațiu locuit întreolaltă, cotidian, de către comunități, grupuri umane și indivizi), spațiul public și privat, respectiv containerele lor edificate, reunite sub specia arhitecturii. Politici, respectiv orașe și arhitecturi influențate de aceste politici.

Zis și făcut. Am lansat un call for papers, rămas aproape fără răspuns (lumea e ocupată cu lucruri mai importante decît cercetarea, mai ales dacă truda nu e răsplătită în bani, ci doar în capital simbolic, de notorietate între colegi). Din cele cîte se întindeau pe spectrul ideologiilor și pe care colegul Boțic, urbanist și aproape-politolog, mi le înșiruiise drept ținte posibile, eu mi-am propus să scriu strict despre o perspectivă creștină asupra orașului și a arhitecturii sale. Cu alte cuvinte, îmi propusesem să sumarizez și să mai îndrept pe ici-colo cele deja scrise în cărțile recente *Poverism – Pentru reîncreștinarea zidirii* și, respectiv, *Retrofuturism/Spațiul sacru astăzi* (un dialog cu Arhiepiscopul Chrysostomos de Etna, CA, apărut anul trecut la Editura UAUM și din care am publicat fragmente în *Dilema veche* în ultimii ani). Cîteva observații preliminare și precauții metodologice înainte de redactarea capitolului ce îmi revine. El va lua, nu mă îndoiesc, ceva mai mult spațiu decît cel al articolului de revistă, acesta, care îi precede cumva nașterea. O perspectivă creștină nu este același lucru cu o perspectivă democrat-creștină. Este destul de veche și de lămurită distincția între cele două ipostaze, pentru a o mai relua eu aici: nici în lumea catolică, și nici în cea ortodoxă a fi creștin nu înseamnă a fi înregimentat politic în ceea ce, prin forța lucrurilor, nu are cum să fie decît – reductiv – o ideologie. Perspectiva creștină este, prin chiar definiția termenului, una holistică: creștinul năzuiește să fie, să devină sau să rămînă om întreg, prin urmare nu își poate propune să se scindeze (doar) într-o fracțiune de sine, de sînga, de dreapta sau de centru. Astfel, și perspectiva pe care el o va proiecta asupra temei în chestiune nu are cum să nădăjduiască a fi altfel decît completă.

O perspectivă creștină vede proces și devenire acolo unde altele văd doar obiecte și stagnare; vede aceeași demnitate a facerii peste tot: în natura (di)ferită de așezare, ca și în natura oferită pentru așezare. Aceeași demnitate se străvede, telescopată ca scară a lucrurilor doar, în trasarea urbei și în zidirea ei, în parcul public ca și în grădina privată, în coloană ca și în stîlpul de prispă. Nu este creștin să tratezi centrul ca fiind superior periferiei: cartierul de lux – ca fiind superior, din punct de vedere urban, mahalalei (și, deci, mai îndrituit la servicii comunale, investiții și vizibilitate); palatul – ca fiind superior locuinței celei mai umile a comunității; în fine, nu e creștin să privilegiezi spațiul privat – ca fiind superior celui public sau invers.

O perspectivă creștină asupra urbanității este una participativă, avînd drept unități elementare familia (pentru spațiul privat, cuprinzînd în grija ei deopotrivă pruncii și vîrstnicii), respectiv comunitatea parohială (unitatea de vecinătate rînduită împrejurul unui lăcaș de cult proxim, în vederea acelorași griji caritabile ca și familia, dar extinse la scara grupului social). O notă aparte fac aici comunitățile emigrate (aici sau de aici), asupra cărora avem a discuta separat, sub specia locuirii pe traiectorie.

2. Arhitectură extremă

Tehnologia cu ajutorul căreia construim astăzi nu trebuie să ne împiedice a mai gândi arhitectura în termenii unei croieli potrivite cu mediul. Lumea este plină de imagini de prestigiu care forțează limitele materialelor, jertfind confortul pe altarele imaginii de putere. Firește că se pot construi turnuri de sticlă în Dubai și, desigur, performanțele sticlei au ajuns în proximitatea materialelor cu bună rezistență la variațiile termice. Dar niciodată sticla nu se va comporta la fel de bine ca materialele care, dintru bun început, au asigurat o comportare termică potrivită zidului plin. Deja știm că resursele noastre de energie sînt limitate și, acolo unde încă există, vin inclusiv cu agende politice împovărătoare. Abia zilele trecute Ministerul Mediului a descoperit că resursele de energii regenerabile ne sînt la îndemîină și urmează să propună politici de încurajare a utilizării acestora. Nu doar Ministerul Mediului trebuie să sprijine acest proces inevitabil, ci și finanțele, pentru că bunele politici se implementează nu apelînd la disponibilitatea investitorilor și nici cu anasîna, ci prin inteligența taxării. Spre pildă, obligativitatea apelului la cel puțin o sursă de energie alternativă trebuie introdusă ca obligativitate legală pentru orice construcție din România, sau cel puțin pentru cele dincolo de o anumită dimensiune (și pentru toate cele publice). O reducere de taxe pentru cei ce o fac trebuie, de asemenea, să însoțească obligativitatea, pentru ca, în planul de afaceri, folosirea acestei tehnologii „verzi” să sune comparabil în costuri

cu metodele energofage „tradiționale” (căci avem și tradiții proaste, care au ucis buna gândire autonomă a arhitecturii celei de dinainte de modernitate). Dimpotrivă, o taxare suplimentară, peste prețurile deja prohibitive ale gazului și electricității, trebuie să grăbească procesele de conversie la utilizarea energiilor alternative. „Dincolo”, energia solară și pompa de căldură sînt norma. Casele care nu utilizează nici un strop de energie din rețele sînt din ce în ce mai dese și mai impecabil proiectate; ne sosește, în fine, chiar ca rețetă de lifestyle, casa (ori gospodăria, mai corect spus) care nu numai că nu fagocitează, dar mai și generează ceva energie. Este de nepermis ca, în locuri binecuvîntate de Dumnezeu cu bună expunere, cu soare și vînt, să arzi păcură în uzine spre a produce „agent termic”.

2.1 Principii de proiectare

Știm, de asemenea, că, și la noi, clima se schimbă spre ipostaze extreme, cu variații bruște. Sudul țării se deșertifică. Pădurile nu se mai refac decît prin voință politică (deocamdată absentă), întrucît am depășit de mult limita de înlocuire „naturală” a acestei resurse vii. Prin urmare, arhitecții trebuie ei înșiși să își reconsidere modelele de proiectare. Argumentul imaginii occidentale nu mai funcționează: priviți, vă rog, arhitectura occidentală curentă și veți vedea că, la noi, se construiește încă după imagini, adeseori pauper asimilate, ale arhitecturii interbelice sau imediat postbelice, de la clădire înaltă de birouri la vilă.

Fațadele inteligente, care acumulează și stochează energia diurnă a soarelui, dublează inserția totală sau parțială în sit. Ar trebui, poate, să ne gîndim la arhitectura bordeielor nu doar ca la o formă pauperă de arhitectură (ceea ce a fost, în ipostazele prezente în Muzeul Satului, de pildă), ci și ca la o formă contemporană de ecotectură, pentru că absența zidurilor face dintr-o asemenea locuință un creuzet de conservare a energiei interne a edificului. Ne trebuie umbră și răcoare. Soluția nu o reprezintă aparatele de aer condiționat, uzinele de aerisire care consumă frenetic energie electrică, la prețuri exorbitante. O casă bine proiectată, chiar și în condiții de deșert, nu are nevoie de recele artificial (care, sîntem pretutindeni avertizați, dăunează sănătății). Deci, însăși forma de articulare volumetrică a clădirilor trebuie să se schimbe. Mi se pare de domeniul evidenței că nu trebuie să mai folosim terasele doar pentru imaginea „modernă” (adică desuetă stilistic, dacă alt argument nu mi se acceptă) și că streșinile caselor trebuie gîndite astfel încît să asigure o umbră corespunzătoare diagramelor de însorire maximă, în plus față de ceea ce știam că este de cuviință în spațiul românesc. O simplă privire aruncată peste graniță, la arhitectura vernaculară din Bulgaria, Grecia sau Turcia, ne va învăța cum se gîndește o streășină extinsă prin console de lemn și cît de

expresive pot deveni aceste console. Dacă ne mutăm climatic către sud, trebuie să urmărim și arhitectural modurile de rezistență la excesele climei pe care aceste zone le știu deja și pe care arhitectura vernaculară le ține minte, încă și încă.

Plinul este mai păstrător decât golul. Trebuie păstrată o proporție cumpănită între vitrare și suprafețele de zid, opace. Și, mai cu seamă, trebuie să utilizăm curțile interioare. Ventilarea bună a spațiilor interioare se face orientând clădirea și toate unitățile ei autonome (apartamentele, bunăoară) spre cel puțin două puncte cardinale. În Orientul Mijlociu, există și alte forme de ventilare a aerului, care folosesc mișcarea ascensională a aerului prin puțuri de ventilare între subsolul care poate să conțină și o suprafață de apă și nivelurile de deasupra. Curțile de lumină ale blocurilor noastre interbelice joacă și acum, cu bună chibzuință, un asemenea rol binefăcător. În orice caz, adunarea în masive construite, principiu opus izolării casei cu patru fațade, conservă mai bine energia. Curțile interioare asigură umbră și răcoarea în interiorul unității de locuit sau de vecinătate, pe de o parte, dar, de asemenea, conferă intimitate acesteia în raport cu spațiul public. Poate că trebuie să renunțăm deja, prin planurile de urbanism pe care le propunem, la casa izolată pe terenurile din ce în ce mai mici și să dăm o șansă locuinței-ocol, introvertite, sau ansamblului cu grădină și cu umbră interioare. Villa romană știa toate aceste principii și nu e nici o rușine să recunoaștem că ea are dreptate, și arhitectura de astăzi – nu.

Ne trebuie verdeată. Dacă totuși folosim terase, bine este să o facem în vederea folosirii lor ca suprafețe înverzite, suprafețe care trebuie să împânzească și fațadele care trebuie să fie umbrite. Dacă plîngem dispariția zonelor verzi, trebuie să acționăm nu interzicînd construirea, ci folosind inteligent suprafețele destinate acestora. Includerea de grădini interioare a devenit de mult un instrument în arhitectura de birouri (da, de clădiri verticale multietajate!), atîta doar că noi ne uităm doar în cărțile vechi de arhitectură, nu la cele mai recente exemple potrivite! Or, o grădină viabilă nu este doar o grădină pe sol și deci nu trebuie automat redusă suprafața construită. Ele pot fi și suprafețe verticale înverzite (fațade și garduri, dar chiar structuri de multe niveluri, traversabile prin interior ca o promenadă arhitecturală). Pot fi „înverzite” suprafețe existente, pot fi recuperate pentru oraș ca parcuri neasemenea orice ipostaze construite și, acum, neutilizate. Din suprafețe radiante, fațadele de blocuri pot deveni „plămîni” ai urbei. Viaductele de lîngă opera de la Bastille, din Paris, ne oferă o astfel de soluție, iar politica orașului Bonn, de deliberată plantare de spații verzi pe terasele blocurilor, o alta.

Materialele de construcție, texturile și culorile acestora pot fi, de asemenea, clapele unui instrument la care se poate „cînta”, de către arhitect, o muzică răcoroasă. Materialele naturale – pămînturile, în primul rînd, de la cel nears pînă la ceramici, dar și piatra sau lemnul cel viu – sînt aici, ne așteaptă să ne venim în fire.

Ne așteaptă pe noi, arhitecții, să încetăm de a mai fi agenți de vânzări ai unei decerebrate industrii care împrute locurile, spre a face ciment și betoane de care, apoi, nu mai putem scăpa. De ce trebuie betonată Delta Dunării, când se pot construi case bune pe fundații de piloți și piatră, ca întotdeauna? De ce trebuie betonat muntele, când piatra și lemnul sînt chiar acolo, sub ochii noștri arși de „lumina” modernității celei defuncte? Întrebările din urmă sînt retorice oriunde altundeva decît în România și în alte patrii bananiere. Ca unul care am scris normativele arhitectonice pentru Delta Dunării, știu ce rezistență întîmpină oricine pune în criză o „tradiție” greșit constituită pe baza unei ideologii a „modernizării”, căreia comunismul nu i-a fost decît forma cangrenată. Știu, de asemenea, cu cîtă uimire descoperă colegii mei virtuțile modelatoare ale pămînturilor și cum proximitatea cîtei unei cetăți, precum cea de la Argamum (Capul Doloșman, Jurilofca), pune, după două mii de ani de rezistență mîndră, aceleași întrebări pe care le pun și eu aici. Într-un fel, acest text este și un omagiu indirect adus Fundației Habitat și Artă în România și tuturor celor care, de cîteva veri înapoi, ne învață încet, aproape împotriva voinței celor cărora astfel de experimente le redescoperă propriile tradiții, că arhitectura trebuie să se schimbe și la noi, pentru a se potrivi – și împotrivi, când trebuie – locului și climei. Dacă locul și clima devin extreme, la fel trebuie să se regîndescă pe sine și mediul nostru construit. Dacă gîndirea critică a expiat, ucisă de fascinația producției de tehnologie netrebuitoare, ea trebuie reinventată.

3. Arhitectura săracă

Brusc, sărăcia a revenit la modă. În plus, dezastrele naturale, pe care și noi le experimentăm surprinși anul acesta, migrațiile ne pun în fața unor situații care păreau de neconcept sau care nu aveau cum să ni se întîmple chiar nouă. Localizată sub minimalismul lipsit de misiune socială și centrată mai degrabă pe un autism al expresiei “lipsite de estetică” (i.e. o formă de extrem modernism), arhitectura dedicată acelor segmente sociale care scapă atenției arhitectului plătit cu procente din costul lucrării proiectate a devenit dintr-o dată la modă. Desigur, o anumită cochetărie cu “poporul”, marxisme de felul celor predate de unii care și Porsche-ul și-l cumpără roșu, precum un foarte prizat cercetător critic comunist al capitalismului (Fredric Jameson), toate acestea sunt o constantă a “rezistenței” intelectuale americane, mai cu seamă în universități.

Ceea ce începe să se vadă acum este faptul că organizații non-profit, fundații și alte forme de voluntariat angajat există în câmpul arhitecturii rezidențiale; mai mult chiar, produsul muncii lor, atît de modest în definitiv, tînde să fie acaparat de mainstream architecture, care, așa precum putem extrem de

lesne observa în volume precum *The Next House*, fagocitează o asemenea expresie arhitecturală, propunând-o drept model de urmat pentru viitor.

Astăzi, problema activismului social în statele occidentale dezvoltate privește, poate, aspecte marginale ale acestei probleme: adăposturi – temporare sau nu – pentru persoanele fără adăpost, dar există un domeniu care unește atât pe cei din vest (incluzând aici și Japonia), cât și pe cei din est: locuința de urgență, devenită necesară imediat, în mari cantități, ca urmare a unui cataclism sau a unui război. Cutremurele din Turcia și Grecia, de pildă, au îngăduit dramei pe care dispariția locuinței o presupune să capete proporțiile unei crize majore. Răspunsul: adăposturi întinse pe zeci și zeci de hectare¹, fără nici un fel de preocupare alta decât adăpostirea cea mai elementară. Iată de ce este necesară o gândire preventivă, prospectivă, în care statul să finanțeze cercetarea și să solicite edificarea unui număr de kit-uri de case suficient pentru asemenea situații². Arhitecți precum Gans și Jelacic (N.Y.) lucrează la un nivel și mai elementar decât locuința de urgență destinată supraviețuitorilor unei catastrofe. Pornind, poate, de la premisa că persoanele fără adăpost nu sunt întotdeauna în această situație

1 Nesfârșita pădure de case alcătuia o priveliște post-apocaliptică, de pildă, între Istanbul și Ankara, pentru studenții și profesorii de la Universitatea de Arhitectură "Ion Mincu" din București, printre care mă număram, și care călătoreau în 2001 pe acest traseu. Nu știu în ce măsură acest peisaj s-a schimbat în bine între timp.

2 În România, nu doar că o asemenea gândire nu există la nivel oficial, dar, din experiența lucrului cu Fundația Habitat și Artă în România, am putut observa furia cu care autoritățile locale din Vâlcea (județ și oraș deopotrivă) au întâmpinat un astfel de proiect chiar în ziua vernisajului din toamna anului 2002, sub cuvânt că pune în lumină proastă eforturile guvernului de a dialoga cu o problemă similară din județ – prăbușirea unei localități situate peste o salină abandonată – și soldată cu construcții mult peste costul obținut de HAR. În schimb, biserica de lemn care acompaniază locuința pilot de la Bujoreni fusese deja promisă de senatorul Adrian Păunescu unei comunități din Serbia care îl premiasă și care, dintr-un motiv inexplicabil, a uitat să își construiască lăcaș de cult ortodox într-o țară ortodoxă, ceea ce ar fi transformat un proiect finanțat cu bani europeni într-unul din acele cazuri prezentate de presă de deturnare de bani europeni. Opoziția față de anunțata de către fostul prefect PUR a donației la vernisaj a fost negată vehement de către Alexandru Nancu și de către mine, motiv pentru care restul vernisajului a constat în denigrarea proiectului vernisat de către angajații înfricoșați ai prefecturii și primăriei, pe care prefectul și primarul îi mânau în luptă. Ni s-a vorbit despre "cosmopolitism", despre "fals ortodoxism" și alte acuzații de anii cincizeci. Vezi, pentru detalii asupra acestui incredibil episod, revista *Ianus*/2002. Desigur, nici publicarea acestui proiect în presa centrală nu a avut nici un efect la MLPIL, instituția care construiește locuințe sociale – apartamente de bloc cu nimic diferite față de cele dinainte de 1989 – la prețuri mult superioare achiziției unor apartamente similare pe piața liberă!

împotriva voinței lor, ei au proiectat un astfel de adăpost a cărui natură temporară este și mai apăsător evidențiată decât în cazul unei case propriu-zise. Denumire de "extreme housing" se referă la un soi de adăpost care este "mai puțin decât o casă" și asta, poate, pentru că e mult mai imediat-urgentă decât o casă. Arhitectura de urgență trebuie să fie supusă cerințelor vitezei (fie legate de fabricarea on-site, fie de asamblarea unor componente prefabricate), ale portabilității, precum și – pe de altă parte – ale evanescenței, din motive legate de propriul său statut ontologic. Mai mult, portabilitatea și mobilitatea sunt cel mai adesea în relație de inversă proporționalitate cu durabilitatea în timp³. A se vedea, de pildă, structurile medicale proiectate pentru evenimente de felul celor de la 11 septembrie 2001, care folosesc camioane militare drept elemente "structurale"⁴.

Cu alte cuvinte, arhitectura gonflabilă, pliabilă, poate fi gândită în termenii permanenței sau a durabilității componentelor sale, a materialelor din care sunt acestea constituite. Invers, arhitectura destinată a rămâne într-un singur loc este, sub imperiul urgenței, gândită în termenii perisabilității. Materialele și modul de concepție în astfel de situații, cărora li se supune arhitectura de urgență, ne vorbesc despre efemeritate, despre disparență. Dacă așezăm în dreptul acestui statut materialele lor predilecte – lemnul, pământurile – vom vedea că arhitectura contemporană privilegiază un nivel încă și mai perisabil decât acesta.

Arhitecții care investighează limitele perisabilității nu au întotdeauna la îndemână argumentul propriei tradiții, așa cum se întâmplă cu Shigeru Ban, ca și cu predecesorii săi metaboliști (din care se revendică, cel puțin în sensul gândirii ca posibilitate a unei arhitecturi temporare, sau aflată în mișcare). Japonezii sunt plasați deopotrivă în orizontul contemporaneității căreia i se adresează, cât și în acela al arheologiei precedentelor locale. Or, templul de la Ise și pereții de hârtie sunt de găsit între aceste precedente cu puțință de invocat. O asemenea utilizare îi plasează pe arhitecții japonezi ai temporarității într-un orizont "retrofuturist", sau de conjuncție a arhaicității cu postmodernitatea. Potrivit revistei *Newsweek*⁵, un nou material de acoperiș, rezistent la taifun, a fost făcut de doi profesori de la University of Delaware: paie de soia, fulgi de pasăre, ziare și liant hidrofug. Folosirea baloților de paie, a împletiturilor de nuiiele și a altor materiale „provizorii” este consistentă încă și în mediul rural românesc, cu deosebirea că ele

3 Pentru detalii, a se vedea Robert Kronenburg *Portable Architecture* Oxford: Elsevier/Architectural Press, 2003, 3rd edition.

4 Stephen Verderber, „Compassionism and the Design Studio in the Aftermath of 9/11”, *Journal of Architectural Education*, volume 56, issue 3, February 2003, pp. 48-62.

5 *Newsweek*, 27 octombrie, 2003, p.63.

servesc pentru construcții și adăposturi – anexe gospodărești – și nu pentru locuințe. Practic, „modernizarea” a alungat din arhitectura locuinței rurale materialele naturale/locale și tehnicile adiacente și le-a înlocuit cu beton, tablă și ferestre cu geam termopan. Combinațiile stranii pe care le-am văzut folosite în anii 1990, ca de pildă structura de beton cu pereți de chirpici, sau biserica mândră de la Urziceni (proiectată de mine), acoperită la repezeală cu carton asfaltat pentru că banii se isprăviseră de mult, dau seama despre această confuzie a folosirii materialelor, pe care arhitecții au datoriat-o de a o limpezi.

Există în această (re)arhitectură (termenul a fost impus, ca titlu de carte, cu privire la conversii, de Șerban Cantacuzino) un element deopotrivă extrem de contemporan, adăugabil „dezvoltării durabile”, care coexistă însă cu unul arhaic, peren. Stadiul terminal al unei arhitecturi este adeseori privit drept oportunitate aurorală pentru altul. Un oraș sau o clădire pot servi drept sit (chiar reliefat) pentru o nouă întemeiere (de regulă, post-catastrofică), sau drept carieră de extracție a materialelor re folosibile pentru altă așezare sau edificiu. Uneori, o mai mult sau mai puțin inocentă eficiență privește dezmembrarea clădirilor abandonate (una dintre priverile cele mai frecvente ale Bucureștilor anilor nouăzeci și una dintre sursele predilecte de cărămidă pentru noua arhitectură rezidențială a anilor nouăzeci, în condițiile prețurilor aberante ale materialelor de construcție). Eu însumi am folosit cărămida perfect conservată, cu ștampila purtând încă, mândră și testamentară capsulă a timpului, numele producătorului interbelic. Am reciclat-o dintr-o demolare anterioară/învecinată, folosind-o tot într-o locuință deoarece era gratuită și, evident, superioară cărămizii sfărâmate pe sfert care trecea drept „nouă”, la momentul acela disponibilă pe piață.

Nimic triumfal în redistribuția spațială a relicvelor celui care s-a învins singur: aici, edificiile modernității, mai cu seamă a celei industriale. Ceea ce nu trebuie să împiedice folosirea creativă a oricărui material de construcție natural sau artificial, nou sau reciclat, indiferent de „funcția” lui anterioară. Avem la dispoziție întregi „carriere” de asemenea materiale, așa cum proiectul de la Călărași a demonstrat-o într-un chip pe care nu mă sfiesc să îl numesc – cu nostalgie, dată fiind exilarea lui din oraș – remarcabil.

Una dintre cele mai grave probleme ale societății românești contemporane este lipsa oricărei preocupări pentru locuințele sociale în adevăratul sens al termenului, adică acelea pentru asistații de către comunitate – fie aceasta mare/națională, fie, mai degrabă, aceea locală. De asemenea, într-o țară pândită de spectrul cutremurelor devastatoare, nici o preocupare de investigare a domeniului locuințelor de catastrofă. Iată de ce, din vreme în vreme, orice fenomen cataclismic îi prinde nepregătiți pe guvernanți sau edili locali, iar răspunsul dat de aceștia este

lamentabil: se fac, adică, celor calamitați, locuințe pe durate lungi, costisitoare și, inutil să o mai spunem, urâte. De unde ar trebui să fie o preocupare strategică pentru orice administrație responsabilă, situația se rezolvă la mica înțelegere, meschin și fără perspectiva de ansamblu. La concursuri, în vreme ce afară stau sinistrații, se cere drept criteriu „specific local”. Un singur curs dedicat locuirii extreme și arhitecturii de urgență îl predau eu la UAUIM. Nu am știință despre vreun efort concertat al autorităților de stat sau locale de a identifica pe cei ce ar putea oferi soluții –de la arhitecți și constructori la posibili donatori și armată. Recent, președintele OAR mi-a împărtășit preocuparea d-sale în fața acestei forme îngrozitoare, iresponsabile de autism.

Nu trăim vremuri ale generozității ori ale dăruirii de sine creștine (ori barem social-democrate). Acum lucrează lupii și vulturii hoitari, cât încă mai e oarece de capturat sau de fagocitat în țară. Dar când vor veni cataclism după cataclism și va fi nevoie de asemenea lăcașuri, vrem să se știe că noi nu am stat când trebuia să lucrăm, ca ceilalți, că nu am făcut case noilor îmbogățiți când cei de sub limita de sărăcie trăiesc în condiții indescriptibile; că, deci, nu am fost părtași la nepăsarea generală, fie ea de stânga sau de dreapta.

4. Bunul public și răul privat

Mai nou, dă bine să înjuri proprietatea. Ei, privații, ea, proprietatea privată, vor să facă profit, de regulă nemăsurat, ei speculează, ei nu se „arată”, să îi știe protipendada societății civile, care să îi probezească ea, cum știe mai bine, căci are și condei sau voce. Faptul că presa culturală, spre deosebire de ziare și de periodicele economice, tratează încă neprofesionist dezvoltarea orașului mă îngrijorează: încă și încă o dată se confirmă observația că intelectualitatea românească publică rămâne în urma societății căreia vrea să îi dea lecții de la „vîrf”. Poate că ar fi momentul să așezăm orice dezbateri despre așezări pe câteva principii pe care, dacă le acceptă toate părțile, se va putea discuta, în fine, despre binele public.

Privarea de public

Cu siguranță, întrebat fiind de adevărul său, fiecare grup va încerca să argumenteze proeminența aceluia argument al propriei expertize asupra tuturor celorlalte. Dar, cum nu toate au acces la caracterul public al spațiului public, axiomele sînt parcă invizibile sau, poate, nu sînt rostite prea des:

1. Proprietatea privată este garantată și, pe cale de consecință, la fel trebuie să fie și exercițiul netulburat al acestei proprietăți. Spațiul privat, de la propria locuință la terenul meu, este acea expresie a proprietății care mă interesează în economia acestui text.
2. Spațiul public este locul aducerii în mijloc, în vederea prezentării argumentelor,

a negocierii, a schimburilor și a deciziilor (i.e. răspunsul la întrebarea „unde au loc evenimentele descrise?”, dar și, fizic: bucată de teritoriu). Aducerea în centru se face astfel încât, în principiu, fiecare opinie parțială și partizană este îndreptățită la vocea și la vizibilitatea ei, indiferent cât de puțini sau de pauperi i-ar fi reprezentanții. Dacă binele public impune grevarea unei servituți asupra proprietății private, trebuie negociată o soluție de compromis prin care partea privată pierde – sau delegeă – din exercițiul neîngrădit al posesiunii, dar câștigă, în compensație, ceva echivalent.

Adevărurile fragmentare (ale grupurilor con-locuitoare ale urbei) sînt prezentate în spațiul public de către reprezentanți ai cetățenilor (consilieri locali, fiecare după afilierea sa politică, parlamentari, alți aleși) și/sau de delegați ai intereselor expuse (experți și lobby-iști: de la ONG-uri – purtătoare ele însele ale unor filamente de interes public, la firme specializate, care promovează deschis unele interese private de grup). Deciziile se iau pe principiul majorității celor care au drept de vot (în democrație) sau pe principiul impunerii puterii asumate sau delegate (în regimurile autoritare, totalitare, în dictaturi).

Derivînd cu necesitate din 1), rezultă că exercițiul proprietății mele trebuie îngăduit, ocrotit și, mai mult decît atît, garantat, în integralitatea sa, de către comunitatea în mijlocul căreia aleg să îl exercit. Este un contract de coexistență, în virtutea asumării și de către mine a respectării aceluiași principiu, atunci cînd el se aplică și celorlalți. Dar cum se face că, dacă un hoț îmi invadează proprietatea, el este (sau ar trebui) pedepsit de lege, dar cînd o comisie de experți a primăriei sau a statului hotărăște (fără a mi se solicita opinia) că pe proprietatea mea am voie să construiesc doar un anume procent, sau deloc, sau doar într-un anumit fel, sau doar pentru alții, acești stimabili nu au aceeași soartă cu cel pătruns prin efracție în locuință? Un prim răspuns este acela că experții primăriei sînt delegați de către binele public, la constituirea căruia am participat și eu, cetățeanul deținător de proprietate privată, cînd am votat Constituția, sau Parlamentul (și, deci, un guvern ce se bucură de sprijinul majorității celor aleși), sau consiliul local al urbei. Un al doilea răspuns este expertiza: o seamă de specialiști sînt mai calificați decît noi, plebea, la problemele orașului. Urbaniștii, spre pildă, știu urbanologie, o știință despre oraș în permanentă criză (dovadă o reprezintă uimitele studii despre orașe altfel, precum Lagos, despre fenomenul de sprawl, despre Noul Urbanism etc.). Drumarii știu să ia străzile trasate de urbaniști și să le dea profil transversal, scurgeri, rezistență în timp. Restauratorii vă vor spune că nu trebuie să mișcați o iotă de pe casa bunicului și că trebuie să trăiți precum dînsul (dacă veți scoate igrasia și veți consolida casa implodată în sine după deceniile de expropriere), pentru că bine și frumos este ca orașul vechi să rămînă vechi, cu orice preț (inclusiv

în sens economic), iar orașul nou nu are decît să plece la periferie; dar nu în parcuri, pentru că, deși există obligația să plantați patru arbori la fiecare copac tăiat, mai bine blocăm orașul decît să urmărim dacă s-au făcut plantările.

PUG-ul tuturor și PUZ-ul fiecăruia

Pe scurt, experții statului, ai primăriei, ai regiilor, ba chiar și experții pe care îi veți angaja vor rosti cu glas înalt o seamă de limitări ale exercițiului dreptului dumneavoastră de proprietate. Majoritatea se vor comporta ca și cînd ar fi deținătorii adevărului absolut asupra orașului. Toți acești oameni cred că binele comun li se datorează, criteriile lor de judecată fiind, ai zice, absolute. Așa se face, spre pildă, că avem un plan de urbanism general (PUG), adică o lege de dezvoltare a orașului cu parfum de secol XX (prima jumătate), elaborat de experți, și din care actori reali ai orașului (mediul de afaceri, de exemplu) au fost reprimați. Știm unde cred experții că trebuie să fie clădiri înalte (cu alte cuvinte, știm unde trebuie interzisă construirea lor, pe motive exclusiv de „estetică” urbană: pretutindeni altundeva). Dar oamenii – de la cel mai umil cetățean la cel mai important actor economic – nu sînt reprezentați deloc în legile de dezvoltare ale urbei lor. Proprietatea privată „încasează” ce vor alții pentru ea, dar ea, ca principiu fondator al orașului, nu este vizibilă nicăieri. Așa se face că presa consemnează – diabolizînd-o – multitudinea de planuri de urbanism zonal (PUZ) prin care exact acest interes privat se exprimă public. Ce pofteste proprietatea privată de la oraș? Exercițiul netulburat al dreptului său, pe care modul în care cineva – un grup onorabil de experți – l-a exercitat în numele, pe seama și în locul său nu o mulțumește. Vocile reprezentate sînt, în același timp, voci reprimate: cineva știe în locul tău și pe seama ta ce îți este mai bine. De ce este de condamnat această cerere legitimă, a exercițiului – în parametrii legali ai binelui public – și nu interdicția, pe care corupția pe de o parte o sabotează? De ce este a priori rău să construiești înalt? Este greșit să ocupi spațiul public, în loc de a-l extinde și în interiorul parterului clădirilor celor noi, dar, altfel, de ce e înălțimea un motiv de insomnie pentru intelectuali? De ce trebuie musai menținut jos nivelul cutărei „zone de protecție” ultracentrale, alungînd afacerile la periferie, în zone care nu le sînt proprii, și condamnînd centrul la ruină și irelevanță, dar cu amintiri coșcovite, căci bani pentru atîta fîfnă nu-s? De ce este criteriul conservării mai important acum decît cel al dezvoltării urbane? Toate acestea sînt întrebări legitime. Dar nimeni nu le dă răspuns, iar autoritatea se comportă de parcă e de la sine înțeles că *small is beautiful*, că *less is more* și alte lozinci recitate pe de rost. Absența gîndirii critice este motivul pentru care luăm drept adevăruri pioase propoziții foarte chestionabile sau care au fost puse în criză și evacuate din contemporaneitatea profesiunilor respective de ani buni sau decenii.

Principii asumate și negocierea pe caz

Primul lucru pe care cu toții îl avem de făcut este să acceptăm principiile enunțate la început. Al doilea lucru pe care îl avem de făcut este să ne așezăm la masa negocierilor. De o parte, binele public (prin autorități, societate civilă și experți, dar cu smerenie, căci sînteți acolo pentru că ați fost aleși de cetățeni, numiți de aleșii acestora și plătiți din banii publici pentru cea mai onestă și cea mai calificată opinie de expert). De cealaltă parte, proprietatea privată (dar cu smerenie, pentru că aceasta este învăluită de publicitatea spațiului public, de ex-punerea ei, de contribuția la binele comun, iar proprietatea imobiliară este cea mai vizibilă și, deci, mai co-prezentă la constituirea spațiului public).

Al treilea lucru pe care toate părțile aflate în negociere trebuie să îl asume: dacă binele public impune o servitute asupra spațiului privat, trebuie ca, obligatoriu și concomitent, să ofere și un privilegiu consolator. Te expropriez, fie! Sînt cazuri extreme, de cauză publică, dincolo de orice bănuială; dar o fac la valoarea de piață cea mai favorizantă pentru tine (recomand studierea modului în care s-a reconstruit Berlinul după 1990). Nu îți dau voie să dărim cutare clădire, pentru că aduce aminte de strămoșii mei, sau ai noștri, fie! Dar eu mă îngrijesc de restaurarea casei vechi și/sau îți ofer condiții de impozitare blînde pe proprietatea grevată de decizia mea. Nu construiești deloc pe proprietatea ta, pentru că și-au pus comuniștii parcuri, uzine, străzi și blocuri, fie! Dar îți ofer teren în suprafață sau valoare echivalentă altundeva.

Încă nu s-a auzit, în spațiul public, decît de interdicțiile enunțate mai sus, nu și de compensările care ar trebui, ca rezultat al negocierii oneste, să le însoțească. Singure, grevările impuse arbitrar asupra dreptului de proprietate sînt tocmai cauzele care produc corupție pentru a le eluda, ocoli, potența. Acum, nici un proces de negociere nu are loc între binele public și spațiul privat. Iată de ce justiția devine spațiul în care aceste negocieri reprimite se produc. Pentru mîine, negocierea între toți actorii spațiului unei urbe este soluția. Dacă unii blochează deliberat aceste negocieri prin extrapolarea propriului domeniu de competență (important, dar sectorial, limitat în economia vieții orașului), este hilar să se mai și plîngă atunci cînd, în mod firesc, dreptul de proprietate blocat își cere dreptul la cetate.

5. Arhitectură pentru caritate

Pentru aproape două decenii în care arhitectura aflată în proximitatea religiei a însemnat în primul rînd biserici și temple noi. O sete de spațiu sacru – justificată de seceta atee – a dus la construirea cîtorva mii de noi lăcașuri de cult, de toate denminațiile. Predomină, evident, cele ortodoxe, dar explozia este, poate,

și mai impresionantă atunci când privim (așa cum am avut recent șansa, documentându-mă pentru un text despre temă) în ograda neoprotestantă. Chiar și moscheii au apărut destule, în Dobrogea dar și la București. Apoi, febra s-a stins, piața de biserici s-a stins mai înainte ca o discuție serioasă, informată să se fi produs, mai înainte ca prietenii mei, teologii cei noi, să fi intervenit, cu autoritatea lor, în dezbateri. Nu intru acum în aces subiect.

Dar a apărut, recent, o nouă dimensiune a acestei proximități cu religia. Este vorba despre programele sociale. Nu mă voi ocupa aici deloc de cele care, pentru neoprotestanți, bunăoară, reprezintă una dintre articulațiile interioare ale credinței lor. Voi spune doar că dimensiunea caritativă a început să îmbobocească și în ograda ortodoxă și ea începe să aibă implicații arhitecturale. De unde am plecat, se știe. Disputa teologică despre o doctrină socială a bisericii ortodoxe din România încă se poartă. La Bistrița Vâlcii, cu vreun deceniu în urmă, am certat eu însumi o măicuță tânără care gonea copiii strânși ciotcă la cerșit, din incintă (mănăstirea se învecina cu un orfelinat), în loc să îi hrănească și să îi primenească, bucuroasă că, în fine, credința d-sale va fi găsit tărâm optim de ilustrare practică. Dimpotrivă, măicuța aceea mi-a răspuns că ea se află în mănăstire ca să aibă grijă de Sfântul (i.e. de cuvioasele moaște ale patronului spiritual al locului), iar nu de mucoșii aceia de afară!

În fine. Timpurile se schimbă. Aderarea la UE a adus promisiunea multor bani, care pot fi accesați și prin proiecte sociale. Mi-e greu să îmi imaginez că poate cineva avea grijă de sărmanii unei comunități decât comunitatea însăși. Dacă sunt doar bani la mijloc, meseria de purtător de grijă singură poate crea și monștrii de felul femeii care a ucis pruncul plasat în brațele sale de maică ratată. Or, grija comunitară îndesește urzeala plasei de siguranță socială, pentru că tocmai cei în nevoie sunt chiar dintre ai săi, nu străini. Mai mult, această grijă întreolaltă este situată în proximitatea locuințelor, ceea ce îi asigură vizibilitatea socială și o ferește de abandon. Iată de ce au apărut, ici și colo, proiecte de caritate dedicate copiilor, sau bătrânilor, sau ambelor categorii aflate în căutare de ocrotire. Dacă sunt valide, ambele categorii se pot, de asemenea, ocroti reciproc: la biserica Ghencea, lângă care am locuit doisprezece ani și povestea căreia am spus-o în serialul de pe TVR Cultural de acum doi ani dedicat arhitecturii ortodoxe din România, un mic adăpost pentru bătrâni este luminat de prezența coitidiană a copiilor sărmani ai comunității, aduși acolo spre a rosti Tatăl Nostru mai înainte de a prânzi și, apoi, de a-și face temele pentru a doua zi. Totul sub strașnica veghe a bunicelor-surogat, găzduite de micul așezământ și fericite de noul lor rost.

Dar tot prin grija unor inițiative bisericesti locale, cată să apară așezăminte sociale în bună regulă, care vor funcționa prin grija comunității, sub veghea

preotului paroh. Ele vor putea prelua de la statul în reflux câteva dintre funcțiunile caritative atribuite acestuia. Iată, spre pildă, părintele protopop Stelian Băducu face exact asta la Urziceni și în satele dimprejur. Identifică nevoile comunităților aceloră, deloc bogate, accesează fonduri europene și, să sperăm, va începe curând să construiască. După câte știu, nu e singurul care caută, cu arhitecți din urmă, bunele metode de a da o dimensiune locală expresiei *community building*. Pentru că, în asemenea locuri, unde singurul magnet social este biserica, împrejurul ei se vor construi mila colectivă și caritatea și grija. Sustenabilitatea acestor proiecte depinde integral de această îngrijorare întreolaltă a semenilor pentru cei rămași în urmă.

O a doua direcție de preocupare edificabilă în umbra bisericilor o văd în arhitectura de urgență. Sub această sintagmă lucrează de multă vreme grupuri de caritate, care aleargă de la un tsunami la altul, de la un cutremur la altul și de la un exil la altul, spre a conferi adăpost. Adăpostirea de urgență are și ea, deja, o tradiție, o colecție de bune practici și nițică teorie care să o întemeieze. La noi, catastrofele naturale au evidențiat problema (n)udă. Statul nu este cel care să știe și să poată gestiona o criză instantanee. Nu o poate face în ditamai Statele Unite (vezi cazul Katrina), necum în România, unde nu are autoritate, resurse ori barem bunul simț de a recunoaște aceste carențe. Dar sunt ele carențe care i se datorează integral statului? Ecouri între arhitecți pentru o grupă de lucru în domeniu nu am găsit. Putem noi, cei de la masterul de spațiu sacru al UAUIM, publica deja un catalog cu cele mai bune scenarii post-catastrofă pe care, în cei opt ani de funcționare, mai tinerii mei colegi le-au elaborat sub îndrumarea prof. dr. arh. Florin Bicușcă și a mea. Pentru că, repet, nu e vorba despre proiecte de case, de containere, oricât de supra-proiectate vor fi fiind ele. Este vorba mai înainte despre un scenariu care se declanșează instantaneu și automat și care funcționează ceas tocmai pentru că a fost reglat și supra-repetat înainte. Cine este autoritatea coordonatoare? Unde se stochează kit-urile de adăposturi temporare? Cât de temporar este temporarul, dacă în locuri precum împrejurimile Istanbulului, imediatetea tinde să se cronicizeze, iar adăposturile de la Split au devenit case de lux, cu timpul? Cum se aduc kit-urile în zona de dezastru? Cine și cât de repede le assemblează/umflă/depliază etc. (procedeele sunt infinite)? Sunt adăposturile de la capătul acestui lanț lung și complicat din materiale evanescente și, deci, de unică folosință (precum casele din carton ale lui Shigeru Ban, din Nepal)? Sau, dimpotrivă, sunt ele din materiale rezistente și se vor refolosi în următoarele tragedii (caz în care trebuie găsită și o strategie de defazectare a taberelor, la o anumită perioadă de timp de după catastrofă)?

Nu știm. Adică statul nu știe. Nici arhitecții nu văd în arhitectura pentru caritate o temă palatabilă. Dar ar putea ști instituții de felul bisericii. Și ea, ca și statul, are dublă reprezentare: locală și națională. Spre deosebire de stat, are

credibilitate și poate mobiliza ajutorul. Este greșit ca statul să răsplătească lipsa de grijă a autorităților locale care, între două catastrofe, nu fac nimic pentru a le alunga pe următoarele. Este greșit ca statul să dea bani celor care nu și-au asigurat bunurile din lene, ignoranță sau, pur și simplu, din construire fără autorizație. Arhitectura de la sate este, în măsură covârșitoare, pur și simplu ilegală. Statul avea mijloace să pedepsească exemplar făptuitorii și autoritățile locale complice. Nu a făcut-o. E în căldășie cu ei. Statul este de-al celor ce ne speculează lacrimile și măhnirea în fața dezastrelor, cheltuind apoi din banii comuni spre a perpetua ilegalitatea.

Ajutorarea trebuie să fie dăruită de colectivitatea însăși și doar acelor care au început deja să se ajute singuri. Celor care deja (re)construiesc ei înșiși, să li se dea mâna de ajutor lipsă. Celor care își cerșesc viața și agoniseala de la stat, să nu li se mai dea pomană electorală din banii noștri de taxă. Să le dea politicienii din banii lor personali milogilor și puturoșilor, dacă chiar cred că e bine și să sisteze generozitatea din punga altora. Să nu mai facă armata diguri celor ce nu și le fac singuri. Să nu se mai risipească banii publici pentru cazuri televizabile, dar neclare. Pentru că, vai, nimeni dintre cei ce au tot strâns bani, din buget sau dincolo de buget (stat, televiziuni, biserici), nu a catadicsit vreodată să dea socoteală ce s-a făcut cu banii aceia strânși prin șantaj sentimental de la amărâți...

A dăruir din timpul tău și din grija ta semenilor este forma cea mai elegantă de a fi arhitect în cetate. Există și la noi o tradiție firavă în acest sens, una interbelică. Unii dintre cei ce am lucrat pentru biserici știm că nici aceasta nu a fost o sursă de îmbogățire instantanee. De regulă, proiectarea aceasta nu este aducătoare de cine știe ce profituri și adeseori arhitecții sunt rugați să lucreze pro bono. Dar ceva din rapacitatea și din ferocitatea cu care se fac astăzi arhitecturile de speculă imobiliară trebuie compensată, trebuie ispășită. Bine ar fi ca același arhitect să practice ambele ipostaze. De laudă ar fi să vedem cum, în ofertă colectivă, OAR sau filiale ale sale să facă, instituțional, oferte de travaliu pro-bono instituțiilor purtătoare de grijă. Bisericilor, spre pildă. Acest lucru, încă și încă, nu se întâmplă. Grijă nu este sistematică, generozitatea nu și-a găsit articulare colectivă și nici expresie edificabilă.

Încă nu rentează să fii bun pentru semenii tăi.

ARHITECȚII DINCOLO DE BINE ȘI DE RĂU

CAZUL CLĂDIRII FILARMONICII DIN CLUJ

I. Arhitecții

Cazul Filarmonicii din Cluj este foarte relevant pentru a discuta problema eticii la arhitecți. Faptul că Primăria a putut propune ea însăși să construiască o clădire nouă pentru filarmonică în mijlocul parcului monument istoric de secol XIX este cât se poate de *rău*, iar administrația publică locală poartă vina principală în acest caz. Însă faptul că un arhitect a ales să facă proiectul mai degrabă decât să-l pună sub semnul întrebării este de asemenea un subiect. Interesul cazului de față stă în măsura în care relevanța lui trece dincolo de persoana particulară a arhitectului, oferind un prilej de a sesiza câteva limite morale ale exercitării profesiei de arhitect.

Arhitectul respectiv era membru în comisia monumentelor, fusese pentru destul timp în comisia de urbanism a orașului și mai era în plus și cadru didactic la școala de arhitectură. Ar fi fost de așteptat să aibă ca repere ale alegerii sale și alte valori (de exemplu apărarea moștenirii culturale, respectul pentru calitatea unui bun public urban existent și responsabilitatea față de exemplaritatea gesturilor sale construite) decât doar interesul de a pune mâna pe o comandă interesantă. Când i-am reproșat (patetic) că întrupează tipul arhitectului român de azi, care nu știu cum se mai poate privi în oglindă, mi-a răspuns că arhitectul român nu are deloc vreo problemă specifică și că ar trebui să mă refer "pur și simplu la arhitecți", ba chiar la cei din "vârful ierarhiei profesionale". Altfel spus, el consideră că a acționat exact așa cum ar fi acționat orice alt arhitect, ba mai mult, că aceasta e chiar calea spre succes. Ceea ce, până la un punct, e adevărat.

Arhitecții sunt un corp profesional care este în general nu foarte bine înțeles. Există cel puțin trei lucruri care scapă imaginii curente despre această profesiune.

În primul rând este neînțelegerea că arhitecții ar face arhitectură ca să-i servească pe alții. Chiar dacă se întâmplă așa în mod curent, chiar dacă arhitecții fac proiecte utile care folosesc la ceva și cuiva, totuși orizontul profesiei – adică țelul cel mai înalt spre care visează să tindă un arhitect, spre care a fost educat să

tindă și spre care tind "vârfurile" domeniului, este de fapt cu totul dincolo de asta. Orice e cu adevărat "arhitectură" în prestația de arhitect este dincolo de servirea unui client. Realitatea e că o "comandă socială" concretă este un pretext, o situație, o circumstanță – foarte importantă, absolut necesară, dar nu suficientă pentru a atinge condiția de "arhitectură". Măsura valorii unei arhitecturi este chiar felul în care ea poate aduce ceva în plus față de răspunsul strict la nevoia formulată în acea comandă. Din acest motiv, orice arhitect care vrea să conteze în profesiune trebuie să facă ceva ce nu are nici o legătură cu serviciul care i-a fost plătit, ceva ce experimentează dincolo de ceea ce este evident, ceva ce ține în definitiv de un pariu personal. Arhitecții care vor să fie sus în "ierarhie" (și mă refer aici la un tip special de superioritate: la *recunoaștere*, într-un mediu profesional bazat în mod consistent pe prestigiu și autoritate, nu la succesul banal financiar sau la poziții administrative în instituții) trebuie să lucreze pur și simplu pentru ei înșiși, pentru propria lor creativitate, să-și impună o lume a lor. Arhitectul ajunge cu atât mai sus cu cât se servește pe sine.

A doua realitate insuficient înțeleasă este în ce fel "comanda socială" e pentru arhitect ceva existențial. Nu e vorba aici numai de faptul trivial că arhitectul trebuie să câștige și el o pâine – asta e evident, dar nerelevant: sunt mii de arhitecți în jurul nostru care fac proiecte și nu "există", adică nu contează pentru mediul profesional, decât cel mult ca o pânză de fond generică. A ieși în evidență pe această pânză de fond comună este absolut necesar într-o profesiune liberală bazată pe creativitate și *recunoaștere*. E adevărat, un arhitect ca Radu Mihailescu din Timișoara, de exemplu, a putut să-și aprindă steaua doar din comenzi mici și în principiu nespectaculoase. Sunt foarte rare însă cazurile unei astfel de genialități personale. Cu o comandă specială și vizibilă se poate scurt-circuita serios calea spre această strălucire individuală. Nu numai că arhitectul construiește pentru sine, dar ajunge până la punctul în care poate considera că până și "comanda socială" există cumva pentru el.

În fine, al treilea lucru care nu e suficient recunoscut – nici de arhitecții înșiși – este că în formația de arhitect se suprapun două domenii de competențe de fapt total opuse: arhitecturalul și urbanul. Aceasta este cu atât mai puțin clar cu cât arhitectura și orașul sunt fundamental legate în realitate, sunt două "niveluri" ale aceluiași "spațiu existențial". Felul care se *profesează* în ele însă este fundamental diferit. Pentru arhitect e greu într-adevăr să gestioneze ruptura radicală care se petrece prin trecerea perfect continuă între obiectul de arhitectură și spațiul urban. E greu să înțeleagă că dacă o comandă de arhitectură se tratează perfect cu reflexele de *profesiune liberală*, urbanul nu se poate, categoric, trata astfel. Arhitecții noștri și clienții lor înțeleg cu dificultate faptul că interesele private pe care le reprezintă ei nu au cum fi echivalate, alăturate, substituite

urbanului – deci interesului public. Interesul public¹ nu poate fi nicicum pus pe picior de egalitate în negocieri cu interesele particulare și personale pe care arhitectul le reprezintă. Căci urbanul nu este doar o simplă rezultată a unor negocieri între diverse interese, urbanul reprezintă, prin definiție, o sferă diferită de interese, superioară tuturor celorlalte interese: o sferă *publică*. Interesul urban este pur și simplu *intangibil* din interiorul sferei profesiei libere de arhitect, el trebuie abordat de persoane și domenii profesionale care îl servesc *exclusiv și explicit* – posibil și de arhitecți, dacă își asumă această poziție radical *altfel* decât cea de practician-arhitect. Arhitectul care servește anumite interese particulare, iar pe de altă parte pretinde că rezolvă o problemă urbană, nu face decât să oculteze un conflict de interese incompatibile, pe care îi e de fapt chiar imposibil, și să vrea cu toată onestitatea, să-l rezolve corect de pe poziția lui.

Toate acestea fac din arhitect o persoană care se află cu societatea în relații nici armonioase, nici conflictuale, ci doar *antinomice*. Trăiește în paradoxuri de nerezolvat și imperfecțiuni de neevitat. Arta arhitecturii, utilitatea ei socială și implicația ei urbană, puse împreună într-o aceeași "competență", se înecă în aporii. Arhitectul știe, sau intuiește, că oricum nu va putea face *bine* în mod absolut. El trebuie să facă neapărat mai mult decât i se cere, să ceară mereu mai mult decât i se dă, și în final controlul complet asupra ceea ce face îi e de fapt inaccesibil. În acest sens, arhitecții sunt dincolo de bine și de rău.

II. Cazul Filarmonicii²

Filarmonica din Cluj nu a avut niciodată o sală a ei. A funcționat zeci de ani în clădirea Casei Universitarilor (redenumită recent, ca în interbelic, "Colegiul Academic"), proprietate a Universității Babeș-Bolyai. Trăim însă într-o epocă cinică, în care instituțiile publice supraviețuiesc sau prosperă, după cum e în stare fiecare. Faptul că sunt publice, sau că operează cu ceva atât de vag generos și împărțit precum "cultura", nu are nici o legătură cu competiția instituțională. Lupta pentru supraviețuire a unei instituții nu trebuie să afecteze cu nimic succesul înfloritor al alteia. Universitatea e acum o industrie în dezvoltare exponențială, iar suportarea în propriul spațiu a unei alte instituții culturale mai sărace nu ar fi fost decât o gestiune inefficientă de resurse, o filantropie agasantă. Un rector care e și un bun manager nu putea face altceva. Universitatea Babeș-Bolyai a dat Filarmonica afară.

¹ Desigur, "respectarea interesului public" este menționată în Codul Deontologic al profesiei de arhitect, elaborat de Ordinul Arhitecților din România; ceea ce susțin aici este faptul că, în realitate, poziția arhitectului este din start problematică în fața acestei "obligații" și că nu o poate respecta perfect decât dacă iese din sfera lui strictă de profesionist liberal.

² Acest capitol reia și dezvoltă un articol publicat în revista "22" nr. 951/2008 cu titlul "Clujenii aleg: Filarmonică sau Parc".

Ea s-a mutat în Casa de Cultură a Studenților, într-o sală improprie, cu acustică și izolare proaste. Nu de puține ori, muzica simfonică se amesteca cu hei-hop-urile vreunui grup de dansatori populari ce se produceau într-o încăpere alăturată. Muzicienii și spectatorii au trăit aici o continuă umilință. Construirea unui sediu adecvat pentru Filarmonică chiar e un subiect la Cluj, nu un capriciu de primar ambițios.

Problema a fost însă că Primăria a decis s-o construiască în Parcul Central – cu toate că acesta e clasat monument istoric³, ca să nu mai vorbim de faptul că e pur și simplu *parc*. Cu adevărat uimitor a fost însă faptul că pentru mult timp opinia generală i-a fost favorabilă acestei scheme și mulți nu au văzut absolut nici o problemă în asta.

Bineînțeles, cel mai tare s-au bucurat oamenii Filarmonicii. Poate că ei ar fi trebuit să fie primii care să se simtă jigniți că în numele nevoii lor reale, în numele reparației care pe drept li se făcea, ei, care în condiții absolut umiltoare au servit totuși atâția ani cu generozitate arta lor – ei au fost puși acum în situația de a mutila cu o construcție cel mai important parc al orașului. Se gândeau poate la faptul plăcut că vor merge zilnic la locul lor de muncă printr-un parc frumos, fără să realizeze că tocmai datorită clădirii lor, acolo, Parcul Central nu ar mai fi fost niciodată frumos, ci ireversibil amputat. Căci, pentru oraș în general, nu se puneau totuși numai problema a ceea ce merita Filarmonica, ci și ce merita Parcul însuși. La Parc însă, puțini s-au gândit. Și bineînțeles, nu arhitecții, pentru care nu a părut să fie decât o resursă de exploatat și teren de sacrificat.

Dura lex, sed... legile tot de oameni sunt făcute

Când diverse ONG-uri s-au ridicat contra proiectului, i-au atacat legalitatea. Legalitatea nu era însă aici problema cheie, pentru că într-un stat de drept imatur ea se poate manipula fără mari probleme. Să construiești într-un parc monument istoric în România mai este încă o temă mai degrabă etică decât de legalitate.

Problema legalității este totuși, într-adevăr, mai urgentă în mediul construit decât ar fi problemele etice. Numai că legalitatea construcțiilor este exact ca și construcțiile într-o lume în șantier: în continuă facere și ea.

Așadar, a fost foarte posibil ca ridicarea unei construcții într-un parc urban monument istoric să nu întâmpine nici un impediment de legalitate – deși există o lege (recentă, desigur, semn de civilizație de import) care interzice să construiești în parcuri.

Există însă și o metodă verificată de a face o construcție pe un sit unde, conform legilor și regulamentelor urbane, ea ar fi interzisă. Metoda se numește "Urbanism Derogatoriu".

³ Cu numărul de cod LMI 2004: CJ-II-s-B-07243.

Să dăm un exemplu: avem, să zicem, un parc. În parcuri, spune legea, nu e voie să construiești. Pe Planul Urbanistic General (PUG), suprafața pe care o vizezi tu e marcată clar ca arie neconstruibilă de "parc". Nu e însă totul pierdut. Trebuie să faci un Plan de Urbanism Zonal (PUZ), prin care redesenezi zona, iar aria pe care o vrei tu pentru construcția ta n-o mai marchezi ca "parc", ci ca arie construibilă – termenul de specialitate e "schimbare de destinație". Desigur, acest proiect PUZ nu are nici o valoare dacă nu primește aviz de la Consiliul Local. Tocmai în asta constă frumusețea democrației urbane: legile ei se fac de la un punct încolo de mini-parlamentul locului, care e Consiliul Local, el e cu adevărat o "putere", puterea legislativă locală. Din clipa în care a fost aprobat, acel PUZ devine legea construcției pentru zona respectivă. Copacii se pot tăia legal.

Dacă tocmai Consiliul Local e cel care vrea acea construcție în parc, atunci schema se face, evident, fără probleme. E o realitate : Consiliul Local poate să facă cu orașul nostru ce vrea. El face trecerea alchimică de la *politică* urbană la *lege*. E dreptul lui, e mandatul lui, e fișa lui de post. L-am ales, ne reprezintă. De aceea, orașul ne arată așa cum suntem, fără greș.

În cazul Filarmonicii din Cluj, acrobațiile alchimice au fost însă și mai spectaculoase: textul legii a fost forțat să afirme că Filarmonica nici nu schimbă măcar destinația terenului respectiv. Oricât de masiv și violent, volumul nou rămâne tot "parc" – de fapt, clădirea sa nu ar schimba mare lucru, argumenta chiar arhitectul. "Dotarea culturală" ar fi fost așadar asimilabilă perfect culturii vegetale. Ceea ce e specific într-adevăr arhitecților români este, iată, că s-au obișnuit să profeseze într-o societate în care există doar șmecherii legale, nu o cultură a legalității.

Ar mai fi putut fi mica problemă a Comisiei Monumentelor, al cărei aviz era legal necesar. Mentalitatea curentă în comisia alcătuită dominant din arhitecți e însă că mai bine se taie un copac decât să nu se vadă o fațadă. E mai puțin evident cum niște copaci plantați fac parte din cultura istorică. Și la monumente, ca peste tot azi, contează doar ceea ce e evident. În cazul Parcului Central din Cluj, de exemplu, Comisia Monumentelor n-a reușit să vadă miza. Avizul în favoarea construcției în parcul monument istoric a fost semnat, de două ori, și de arhitecți. De altfel, arhitectul proiectului este membru în această comisie, ceea ce este un clar conflict de interese; fapt ce nu a deranjat însă pe nimeni.

În fine, oricum, chiar dacă Comisia s-ar fi opus, și cel mai modest businessman din Cluj știe deja că există și metoda obținerii avizului de la Comisia Națională a Monumentelor din București pestea capul celei din Cluj. Metoda aceasta e de asemenea de nenumărate ori verificată. Funcționează perfect.

Spațiul verde, spațiul public

În general, spațiile verzi au fost aproape sistematic exterminate la Cluj în ultimii 20 de ani. Faptul că ea însăși nu a fost în stare să le întrețină civilizat, i-a furnizat administrației publice argumentul sofisticat în favoarea sacrificării lor pentru construcții. Un mall, de exemplu, a acoperit pur și simplu în întregime un parc (Parcul de Est), din chiar inițiativa administrației publice județene de care aparținea acesta. Și Universitatea Babeș-Bolyai și-a abuzat prin construcții noi propriul parc sportiv "Victor Babeș", fără să-și pună problema că, fie și proprietate privată, un spațiu verde urban este mai mult decât doar rezervă de teren.

Spațiile verzi care sunt și clasate monumente istorice nu au făcut decât să demonstreze că tendința a fost mai puternică decât ipoteticul stat de drept. Cel mai clar exemplu este cazul deja consumat al spațiului verde din Ansamblul Clinicilor Universitare (amenajările peisagere dintre clinici sunt parte integrantă a Ansamblului clasat ca monument). O mulțime de construcții parazitare l-au distrus aproape complet, una din cele mai monstruoase fiind clădirea Rectoratului Universității de Medicină și Farmacie (clădirea respectivă e de altfel încă o dovadă că dezvoltarea instituțională universitară la Cluj chiar n-are nimic de-a face cu cultura.) Iar cea mai recentă – o "dezvoltare comercială mixtă" – tocmai a obținut un proaspăt aviz din capitală și își deschide șantierul pe spațiul verde aferent clinicii bolnavilor de plămâni.

Ajungi să te întrebi, într-adevăr: care este problema spațiilor verzi, de trezesc o asemenea o înverșunare împotriva lor? Și răspunsul e destul de clar. Problema spațiilor verzi nu e sanitară – "plămânii orașului" și alte asemenea poezii. Ghinionul lor e că sunt un spațiu cu beneficiu *exclusiv public*. Pe străzi se mai poate circula cu automobile, în piețe se pot monta corturi de târg, dar din parcuri nu se câștigă nimic. Așadar, în chestiunea noastră, Primăria a dat adevărata măsură a valorii a ceea ce e *public*: în numele unui interes public (Filarmonica) a trebuit sacrificat un alt interes public (Parcul). Interesele private sunt respectate cu sfințenie în dezvoltarea urbană, dar interesele publice trebuie să se sfâșie reciproc. De asta sunt în stare cei care administrează interesul public la noi, mai mult nu pot, mai mult nu văd.

Cel mai interesant este însă, totuși, să-i ascultăm din nou pe arhitecți. O declarație a Șefului Ordinului Arhitecților din România/ Filiala Transilvania (OART) a fost consemnată de un ziar local⁴: „Orașele ar putea crește spațiul verde pe cap de locuitor doar dacă îi împușcă pe cetățeni sau dacă vopsesc cu verde”. Ceea ce la drept

⁴ "Adevarul de Cluj" nr.5584 / vineri 27 iunie 2008, <http://www.adevarul.ro/articole/blocuri-turn-in-parcurile-clujene/349109>.

vorbind, înafară de a fi scandalos sau poate glumeț, este riguros fals. Legislația europeană în privința spațiului verde urban, care tocmai ni se impune acum cu forța, se poate totuși respecta și altfel decât prin metodele descrise mai sus: și anume printr-o politică urbană de creare a unor spații verzi noi. Este însă ceva ce nu avea cum să-i fie evident unui arhitect convins că orașul se judecă de pe poziția de "profesiune liberală" a meseriei sale. Arhitectul trebuie să servească interese particulare, iar interesul spațiilor verzi este public și, evident, nu-l reprezintă acum nimeni – nimeni înafară de cei desemnați politic, aleșii din funcțiile politice ale administrației publice locale. Arhitecții sunt însă pur și simplu din altă tabără. De altfel, chestionat de același ziar în legătură cu un precedent al său personal (un bloc de locuințe de lux construit pe o porțiune extrasă din Parcul Rozelor la Cluj), șeful OART a recurs la binecunoscutul sofism: „Spațiul verde este o zonă publică întreținută ca atare de municipalitate, în care se investește, se tunde și se greblează. Acel spațiu nu se încadra în acest concept.” Cu alte cuvinte, pentru că un spațiu verde nu a fost civilizat întreținut, este foarte bine că el a fost transformat (prin schimbare de destinație, privatizare sau alte metode mai mult ca sigur legale) în teren de construcție – în loc să fie păstrat ca un parc mai bine îngrijit spre beneficiu public. Există o mare probabilitate ca un arhitect să gândească astfel. Totuși, trebuie spus spre cinstea arhitecților în general, că au fost și unii care au refuzat acel proiect. În anumite situații, arhitecții pot refuza să construiască, din motive morale. Nu însă și arhitectul Filarmonicii, care a aplicat și el sofismul: avem un pavilion de parc în ruină, un fragment verde prost îngrijit – în loc să fie întreținut, mai bine să devină amplasament pentru o construcție nouă, pe care, bineînțeles, o va face el.

Confiscare

Unul din sofismele curente în chestiunea Filarmonicii din Parc a fost că ea s-ar justifica prin faptul că în destule orașe civilizate clădirile filarmonicilor sunt legate de spații verzi. Or acest adevăr evident nu l-a negat nimeni. Dar sofismul, ca orice sofism, ignoră contextul real al problemei: oriunde o astfel de relație exemplară există, ea a fost din start gândită așa. Clădirile respective au fost proiectate urban împreună cu acele spații verzi. Iar în parcurile care conțin construcții – cum este Stadtpark din Viena, de exemplu – construcțiile respective fac parte din chiar proiectul parcului. Parcul nostru din Cluj este și el un exemplu: el a fost gândit cu cele două pavilioane⁵, din care unul este folosit acum ca pretext pentru a porni din el, ca "extindere", noua clădire a Filarmonicii⁶.

⁵ Numite azi "Chios" și "Cazino"; chiar dacă construite efectiv abia în 1896, pavilioanele erau prevăzute încă din primul plan al parcului, al inginerului Hermann Samuel, din 1840;

Mai mult, pavilioanele existente sunt construcții prin programul lor facute *explicit pentru parc*. Chiar și pavilionul lui Kos Karoly, inserat jumătate de secol mai târziu – pe care arhitectul nostru a încercat să-l invoce ca "precedent" de inserție ulterioară posibilă – mai păstra măcar numele de "pavilion", deși el este o construcție constant închisă accesului public (aparține azi Universității de Arte), deci e de fapt neasimilat parcului, e un beneficiu privat; pavilionul lui Kos nu este deloc un precedent fericit și un argument în favoarea altor construcții de gen bloc închis, ci tocmai, o lecție care ar fi trebuit învățată și repetarea ei evitată. Oricum, rămâne și categorica diferență de scară: pavilioanele au dimensiuni asimilabile în parc, Filarmonica nu.

Așadar, în cazul nostru, situația este complet diferită. Avem un parc de peste o sută cincizeci de ani, coerent proiectat și destul de mic (prin dimensiune e de altfel, după normele urbanismului contemporan, o "grădină publică", mai redusă în dimensiuni ca un parc) și îi decupăm acum o Filarmonică. Ce oraș civilizată din lume, azi, își pune măcar problema unei astfel de construcții într-un parc *existent* – ca să nu mai vorbim că e și monument istoric? Unui vienez nici prin cap nu i-ar trece că în Stadtpark sau Volksgarten s-ar putea construi așa ceva. Sofismul, care este servit acum atât de des ca propagandă proiectului, eludează problema principală: Filarmonica nu lucrează *împreună cu Parcul*, ci neapărat în detrimentul lui.

Dar poate cel mai grav – și asta intră categoric sub incidența judecății etice – a fost că arhitectul s-a servit de poziția sa de membru în comisia monumentelor pentru a-și sprijini proiectul. Ba mai rău, a încercat să folosească însuși istoricul monumentului pentru a-și legitima construcția.

Arhitectul Filarmonicii a susținut că tocmai istoria parcului – existența unor etape succesive de-a lungul secolului XIX – ar justifica "etapa" contemporană a noii filarmonici. În plus, a apelat la principiul că pe monumente se mai poate interveni contemporan, că monumentele nu sunt intangibile. Or acest argument este evident încă o eroare de judecată, un sofism: pe monumente se poate interveni, într-adevăr, dar întotdeauna numai *în interesul lor*, nu din interese complet exterioare lor, ale unor politici de moment, circumstanțiale, interese particulare pe termen scurt. Arhitectul afirma și că e vorba acum de o oportunitate politică de care trebuie neapărat profitat. Dar monumentele sunt un domeniu în care oportunitățile pe termen scurt nu pot fi în nici un caz decisive, mai ales oportunitățile altora, nu ale lor (și de altfel arhitectul n-a avut dreptate: primarul care promitea Filarmonica a fost reales, ba încă într-un cadru de consilieri cu procentaj politic și mai

pavilionul Universității de Arte, de Kos Karoly, datând din 1942, a fost deja o inserție ulterioară, făcută în detrimentul Parcului.

⁶ Pavilionul Casino urma să fie preluat în construcția nouă, ca foaier al sălii Filarmonicii.

favorabil lui). Și în fine, faptul că Parcul Central s-a născut în etape succesive *nu are nici o relevanță* ca argument pentru alterarea lui acum, căci toate "etapele" au fost încheiate cu zeci de ani înainte de declararea lui ca monument. Realitatea e că Parcul Central ar fi fost, în cazul înserării Filarmonicii, un perdant absolut; el nu câștiga nimic din schemă, el era tratat exclusiv ca *amplasament* pentru un proiect de arhitectură circumstanțial.

Fără nici un dubiu: arhitectul a acționat pur și simplu *imoral* când s-a folosit de însuși studiul istoric asupra unui monument, de pe poziția oficială de apărător al monumentelor, pentru a-l mutila.

Aczându-l totuși pe arhitect – care vine dintr-o profesiune deja chinuită de aporii – nu arătăm însă cu degetul spre cel mai mare vinovat. Cel mai mare vinovat rămâne administrația publică, cea care are ca sarcină explicită, ca funcție desemnată, tocmai să apere interesul public. Ne putem întreba de ce, dacă dorea filarmonică în parc, ceva foarte frumos și de dorit de altfel, de ce nu și-a propus Primăria să investească într-un parc nou, proiectat împreună cu construcțiile culturale de care este nevoie în oraș? Clujul stă oricum catastrofal la orice fel de statistică de spații verzi⁷. De ce ar fi trebuit să fie mutilat un parc existent, în plus și monument istoric, pentru asta? De ce nu se uită un pic mai competent cei ce fac politica de dezvoltare urbană pe planul Clujului să identifice – de exemplu – terenul industrial cel mai apropiat de centru⁸, să-l exproprieze în interes public și să creeze pe el un parc de secol XXI (un fel de mic La Villette, ca la Paris), cu Filarmonica în cadrul lui? Există legi (tot de import, din lumi mai civilizate, desigur) prin care administrația unui oraș poate decide să dea domeniului public terenuri private, mai ales dacă acestea sunt inadecvate ca funcțiune urbană în locul respectiv – de ce nu se folosește Primăria de ele?

E clar de ce. Pentru că e mult mai simplu și rapid să mutilezi un parc care e acolo, la îndemână, un bun public care poate fi întotdeauna ușor batjocorit. Pentru că e de *neimaginat* să atingi un interes privat în politica urbană actuală, când e mult mai ușor să te bați cu pumnul în piept pentru realizări vizibile, rapide, făcute mereu pe scurtăturile planurilor pe termen scurt. Și nu în ultimul rând, pentru că politica locală reprezintă fidel nivelul *nostru* de civilizație urbană.

⁷ Pe site-ul Primăriei (<http://www.primariaclujnapoca.ro/>), în chiar "Proiectul de planificare strategică al Municipiului Cluj-Napoca" se admite că sunt "spații verzi/locuitor reduse, parcuri insuficiente". Iar în "Strategia de Dezvoltare a Municipiului Cluj-Napoca" se dau și cifrele a ceea ce e denumit chiar acolo "Deficit de spațiu verde": "7,18 mp/locuitor, inferior indicelui normal pentru orașele cu peste 100.000 locuitori (17-26 mp/locuitor)". Altfel spus, Clujul nu are nici jumătate din *minimul* de spații verzi pe care ar trebui să le aibă "normal" (adică după norme europene); are cam un sfert din cât au orașele civilizate.

⁸ De exemplu fabrica de bere – inadecvat de centrală, se poate muta, poate chiar și în interesul ei, într-unul din seria crescândă a parcurilor industriale "Tetaron"; există și mari spații ale armatei – mari suprafețe gri în zone foarte centrale ale orașului, care ar putea fi reconsiderate.

Cultura dezvoltării urbane, arhitectura

Deși minoră în raport cu ceea ce ar fi distrus, mai era desigur și problema a ceea ce propunea obiectul – "arhitectura" clădirii, adică. În mod normal, pentru așa o investiție ar fi trebuit organizat un *concurs de arhitectură*. Adică un concurs orientat nu în funcție de aspectul ieftin/costisitor al ofertelor (cum se atribuie la noi comenzile publice, prin "licitație"), ci de calitatea proiectului propus, de cine face mai bine. (Poate că dacă ar fi fost organizat un concurs transparent, cu desene și machete care să arate explicit, pentru un public mai larg, realitatea faptelor, să o facă vizibilă, poate atunci unii dintre cei care susțineau inocent proiectul ar fi început să aibă îndoieli.)

Cum nu a fost organizat nici un concurs, și cum din tot ce a produs mediul arhitectural clujean de aproape 20 de ani încoace absolut nimic nu depășește mediocritatea, îndrăznesc să afirm că și această producție nu ar fi putut fi decât una în cel mai bun caz mediocră. "Mai mult" – arhitectura ca act de cultură urbană – nu apare decât în contextul interferențelor, densității, dezbaterii, comparației, competiției.

Or, mediul arhitectural românesc, și cel clujean mai mult decât altele, este cel al unei frustrări "arhitecturale" endemice. E de ajuns să-l vezi pe arhitectul Filarmonicii ridicând din umeri și spunând că nu exista nicio altă soluție, că orașul are nevoie urgentă de Filarmonică, că dacă n-o face el o face altul și că acesta a fost compromisul cel mai puțin rău, ca să-ți dai seama că arhitectul român trăiește azi într-o cultură a neputinței, a compromisului și a disperării de a construi. Arhitectul român trebuie să profite acum de valul vremelnice de abundență, să capete și el puțină bunăstare. Arhitectul român nu-și poate permite să fie moral, nu mai are timp să apere cauze ce par oricum pierdute – cum ar fi spațiul public, spațiul verde, victima din oficiu. Arhitectul român nu-și permite să nu fie printre învingători, nu concepe să refuze comenzi, să refuze pur și simplu să construiască acolo unde nu trebuie construit (îmi cer scuze față de cei care o fac: merită tot respectul, dar ei nu reprezintă încă masa critică suficientă care să schimbe profilul profesional).

Și toate aceste *alegeri*, arhitectul român le consideră legitime. El e sincer convins că face bine chiar când face rău.

III. Morala

În final, proiectul a căzut. Că acest proiect era rău a fost pur și simplu evident pentru oricine ar fi pus pe prim plan valorile de care pomeneam la început. Construirea filarmonicii în parc distrugea ireversibil un fragment consistent de spațiu verde public, un fragment urban cu valoare istorică. Proiectul propunea o

calitate foarte ipotetică (căci nu fusese selectat prin concurs de arhitectură) în schimbul distrugerii sigure a unui loc cu calitate certă deja existentă.

Și totuși, au existat și alți arhitecți care i-au luat partea proiectantului. Organizația profesională – OART – a luat o poziție oficială *bună* mult prea târziu și dintr-o mișcare "democratică populară" de jos în sus, în contra tergiversărilor organelor sale de conducere, care n-au făcut în final decât să se supună presiunii "masei" de cetățeni-arhitecți. OART a intrat apoi într-o bătălie pe care diverse ONG-uri aproape o câștigaseră deja. Realitatea e că Parcul Central din Cluj a fost salvat de adunarea la un loc, pic cu pic, a pulverizatei societăți "civile". Arhitecții, ca organizație profesională, deși ar fi putut, nu au avut mare merit în asta.

Primarul – omul *politic* – a fost pentru un moment uimit că reprezentanții arhitecților, pe care se baza cu încredere, i-au dat semnalul negativ așa de târziu. El însuși nici nu-și pusese problema că o construcție publică pe spațiu public și finanțată public ar fi trebuit să aibă o dezbatere publică, de la bun început. Proiectul era acum deja aproape terminat, se cheltuiseră totuși mulți bani. Trebuia să iasă onorabil din asta. S-a agățat imediat de refuzul Agenției pentru Protecția Mediului de a-și da avizul (refuz influențat serios de presiunea civică – proteste scrise ale unor ONG-uri și mii de semnături individuale) și a anunțat abandonarea Filarmonicii în Parc, cerând arhitecților căutarea unui alt amplasament. A găsit destul de repede și o funcțiune pentru pavilionul monument din Parc despre care toți adepții proiectului susțineau că numai Filarmonica l-ar putea salva: ar putea fi Casa Căsătoriilor. Ceea ce ne poate uimi este cât de simplu și rapid se poate lucra totuși și cu *binele*.

Însă primarul nu i-a abandonat pe arhitecții care, într-un fel, l-au înșelat. În noua comisie de urbanism, mult mai mică și mai eficientă, a decis el, arhitecții vor fi majoritari. Primarul îi consideră o competență tehnică în rezolvarea problemelor dezvoltării urbane. Primarul își închipuie că va controla astfel politica de dezvoltare a acestui oraș, iar arhitecții îl vor ajuta în mod neutru. Se înșeală. Arhitecții vor fi întotdeauna actori cât se poate de activi în interiorul acestei lupte urbane cu miză mare. Arhitecții vor reprezenta interese particulare și vor urmări obiective precise. Deloc la coadă pe lista acestora se va afla propriul lor interes existențial, de a *construi vizibil*. Cu certitudine, primarul se va trezi foarte curând singur în a urmări o politică cu adevărat *urbană*. Căci numai el și aleșii din jurul lui sunt responsabili pentru acest sinonim al *urbanului*, care este spațiul *public*. Arhitecții nu sunt doar simple competente tehnice, sunt și ei persoane "politice" – numai că ei își fac politicile lor particulare, în paralelism cu tot ce e public, atâta tot. Politica publică le este pur și simplu inaccesibilă, chiar și să vrea, de pe poziția strictă a practicii lor profesionale.

Arhitecții vor susține întotdeauna că singura morală este morala profesiei lor liberale. Cazul Filarmonicii a demonstrat însă că atunci când ei încearcă să aplice responsabilitatea limitată a profesiei lor în prelungire naturală asupra spațiului public, ei pierd de fapt complet limitările sănătoase ale deontologiei lor precise și particulare. Aliați cu puterea administrației publice de pe poziții pretins apolitice, arhitecții pot deveni de-a dreptul *rău-făcători*.

Pot fi însă siliți să afle (iar în cazul nostru a fost prin forța intervenției civice) că orice manevră în spațiul public este în final și ea măsurabilă deontologic și că, nu în ultimul rând, așa cum spunea Lefebvre⁹, "*spațiul este politic*".

⁹ Henri Lefebvre, "Espace et politique", în: *Le droit à la ville, suivi de Espace et politique*, Éditions Anthropos, 1968 et 1972, p. 187.

CONTEXTUL ETIC AL ASISTENȚEI SOCIALE

Argument

Fundamentarea pluridisciplinară a asistenței sociale conferă acesteia o complexitate specifică, fara a-i prejudicia, însă, autonomia, nici ca domeniu de studiu și cercetare, nici ca practică profesională. Orientate înspre înțelegerea și optimizarea/schimbarea sistemelor individuale, grupale, organizaționale, comunitare și chiar societale, cunoștințele teoretice și metodologice subsumate asistenței sociale, generează un construct conceptual-acțional, întemeiat pe/și susținut de valori și principii democratice și umaniste. Altfel spus, asistența socială este o profesie întemeiată axiologic și etic, structurată în jurul valorilor: justiție socială, respectul integrității și al demnității persoanei, recunoașterea importanței interacțiunii umane, competență personală și profesională. Încercarea continuă de a menține un bun echilibru între constelația acestor valori și a principiilor emergente și, respectiv, contextul complexelor experiențe de viață, constituie specificitatea și provocarea profesiunilor ce aparțin asistenței sociale.

Codul etic

Din 1979, în Statele Unite ale Americii a fost elaborat de catre Asociația Națională a Asistenților Sociali (NASW), un cod etic devenit, între timp, de referință pe mapamond pentru majoritatea asociațiilor profesionale din domeniu. Etica profesională constituie esența asistenței sociale deoarece, în practica sa, profesionistul încearcă să articuleze optim valori, principii și standarde. Orientările codului etic al asistenței sociale sunt subsumate următoarelor scopuri:

1. Să identifice cele mai importante valori care orientează misiunea asistenței sociale.
2. Să ofere o sinteză a principiilor etice și a valorilor, să stabilească standarde profesionale care să orienteze practica asistenței sociale.
3. Să devină un instrument de lucru util în situații marcate de incertitudine sau conflictualitate.

4. Să ofere standarde la care publicul larg să poată raporta serviciile de care beneficiază.
5. Să ofere noilor practicieni repere profesionale.
6. Să permită raportarea la standarde articulate și proceduri formale pentru evaluarea conduitei profesionale. (Reamer, F.G., (1999).)

O fugară privire aruncată asupra codului etic ne arată că numai dezvoltarea asociată celor cinci valori fundamentale și celor șase standarde de referință, acoperă o listă ce se întinde pe câteva pagini de detalieri ale principiilor etice și conduitelor profesionale. Pe lângă această situație, de-a lungul timpului, s-a constatat că, deși există și este considerat esențial în formarea profesională, codul etic are prea puțină relevanță și eficiență în situații dilematice, iar dilemele etice, sunt extrem de frecvente într-o profesie a interacțiunii umane și a contextualizării, posibile din perspective foarte diferite. Se constată, așadar, o îndepărtare față de scopurile utilitare declarate în preambulul codului etic. Mai mult chiar, situațiile dilematice pot fi generate tocmai de aglomerarea de norme și principii: cu cât sunt mai numeroase, cu atât riscul ca două sau mai multe dintre ele să intre în conflict este mai mare. De fapt, tocmai am definit dilema etică: conflictul dintre două sau mai multe principii, norme sau valori.

Dilemele etice și reflecția etică

Codul etic profesional cumulează valori, principii, norme, reglementări considerate indispensabile pentru definirea identității profesionale: este un punct de pornire al oricărei analize profesionale. Însă, pluralitatea valorilor și principiilor face posibilă generarea dilemelor etice. Mai mult chiar, cu cât sunt mai numeroase, cu atât crește probabilitatea de a fi incongruente, contradictorii și de a genera dileme etice. La rândul lor, dilemele etice fac necesară reflecția, ca valoare intrinsecă a culturii profesionale și ca sursă a dezvoltării profesionale. Astfel considerată, reflecția etică permite înțelegerea faptului că nu se poate utiliza necritic codul etic profesional, deoarece acesta nu este un simplu "rețetar" al acțiunii sociale – nu funcționează "per se".

Codul etic nu are nuanțarea unui cod legislativ, nici normative de funcționare, așadar nici aplicabilitatea acestuia. Practicienii și teoreticienii, deopotrivă, avansează ideea că, de cele mai multe ori, nu găsesc suficiente repere orientative în codul etic (al asistenței sociale, în cazul de față), ceea ce revine la a spune că, în fapt, nu pot pune în act, în fiecare situație în parte, valorile și principiile la care, profesional, subscriu. Acționând frecvent în situații de criză, dar și sub presiunea nevoii de eficacitate și eficiență, asistenții sociali sunt constrânși, deseori, să ia decizii profesionale carente etic: fie că sunt orientate de bunul simț

(a nu se înțelege că bunul simț este lipsit de valoare etică, ci doar că, poate însemna, la limită, decredibilizarea profesională), fie de valorile personale, sau de normativele legislative, aplicate în litera și nu în spiritul lor. În oricare dintre situații, decizia abstrasă contextului și reflecției etice riscă să fie neprofesională. Dar, dacă prin prezenta argumentare am reușit să susținem valoarea intrinsecă a reflecției etice, nu înseamnă că nu riscăm, dacă nu o nouă dilemă, cel puțin un efect pervers: chiar dacă i se recunoaște valoarea constructivă, de cele mai multe ori, însă, rolul și efectele reflecției etice sunt minime: reflecția etică rămâne, în majoritatea cazurilor, o plăcută tensiune intelectuală, un dialog sau o dezbateră incitante sau o scriere de apreciat, într-un cerc restrâns, fără a genera, neapărat, soluții.

Dând curs imperativului pragmatic, avansăm ideea că, pentru practica profesională, este necesară o eficientizare a reflecției etice, prin transformarea ideilor generate în instrumente suple aplicabile situațiilor dilematice, în scopul facilitării procesului de luare a deciziilor.

Modele operaționale și modele filosofice

Necesitățile practice au impus soluții operaționale, nu lipsite de valoare, ba chiar devenite „clasice”, prin frecvența utilizării. Astfel, asistenții sociali practicieni utilizează:

- liste restrânse de principii și valori, consultarea acestora putând oferi reamintiri și clarificări rapide în situații de urgență.
- Alteori, o orientare rapidă se poate obține prin consultarea listelor de întrebări considerate esențiale.
- În condițiile dezvoltării computerizării, formarea bazelor de date cu situații dilematice soluționate și consultarea acestora, la nevoie, poate constitui un model operațional accesibil și eficace, conform principiului precedentei.
- În sfârșit, luarea deciziei prin consens, atunci când situația dilematică o cere, poate constitui o altă modalitate de soluționare, cu mențiunea că acest consens este oricând și oriunde atins de relativism, chiar dacă, în cadrul unei comunități profesionale relativismul este unul informat.

Modele filosofice

- Modelul teleologic sau relativist: conform acestui model, binele și răul sunt consecințe ale acțiunilor orientate de scop. Simplificând, se asumă consecințele acțiunii ca fiind bune dacă scopul este bun (procesul și mijloacele nefiind supuse judecăților de valoare). Raportarea la principii pare superfluă în cazul acestui model: acțiunile individuale se justifică prin simplul fapt de a avea consecințele pozitive scontate sau dorite de individ,

și tot așa, acțiunile de grup se justifică în cazul în care majoritatea este satisfăcută: furtul poate fi acceptat ca acțiune individuală dacă are scopul de a potoli foamea celui flămând, sau, subjugarea economică a unei minorități poate fi admisă ca întemeiată, ca acțiune de grup, dacă aduce beneficii majorității (chiar dacă se încalcă drepturile minorității).

- Modelul deontologic sau absolutist: binele și răul sunt inerente acțiunilor. Un bun rezultat nu se poate obține decât respectând principiile și parcurgând un proces acțional corect metodologic. Ce se întâmplă însă atunci când bunele principii orientează acțiunea dar consecințele sunt negative? A spune adevărul este un bun principiu, dar dacă prin a-l spune se periclitează viața unui individ sau a unui grup, atunci valoarea modelului deontologic pare destul de precară: principiul însuși poate fi pus sub semnul întrebării. Cu atât mai mult, atunci când două sau mai multe principii sunt conflictuale (dilema etică), comportamentul etic presupune consistența cu principiile. O soluție ar fi ierarhizarea principiilor în funcție de priorități, dar aceasta înseamnă relativizarea principiilor, și/sau introducerea unuia sau mai multor noi principii de ierarhizare, care la rândul lor cresc riscul de a fi incongruente și de a intra în conflict...

Ambele modele filosofice se pot constitui în repere ale comportamentului și acțiunilor etice în măsura în care își depășesc propriile limite: modelul teleologic prin definirea permanentă a binelui (relativism), iar modelul deontologic prin găsirea principiului universal (absolutism)...!

Model eficient pentru procesul deciziei etice

În cele ce urmează este prezentat un model simplu, ușor de înțeles, ușor de aplicat, model propus de Bruce D. Hartsell de la California State University Bakersfield. În primul rând, autorul propune circumscrierea contextului etic prin conjugarea a trei elemente considerate definitorii, necesare și suficiente și care au statut etic egal: viața-relația-alegere. Singurul principiu care orientează decizia etică este cel al maximizării.

Viața este cu necesitate parte a contextului etic deoarece numai ființele umane vii pot lua decizii. În afara vieții și a umanității nu are sens să se vorbească despre context și decizii etice.

Relațiile: în afara relațiilor interumane nu există problema etică.

Alegerea: deciziile etice presupun alegerea/opțiunea între comportamente în relațiile dintre persoane.

Maximizarea înseamnă a menține cât mai mult cu putință cele trei elemente, fără a compromite vreunul, deoarece schimbarea unui element generează propria-i disonanță.

Nici schimbarea priorităților nu este presupusă în cazul acestui model, deoarece chiar dacă se schimbă ordinea sau se ierarhizează elementele constitutive ale contextului etic astfel definit, disonanța rămâne, ceea ce conduce la acceptarea dilemei ca irezolvabile. *Maximizarea vieții* înseamnă a fi orientat înspre menținerea vieții și a proceselor sale. *Maximizarea relațiilor* presupune comunicarea continuă în cadrul relațiilor date. *Maximizarea alegerii*, presupune, la rândul său, conștientizarea variantelor de opțiune și alegerea liberă între acestea.

Decizia etică

Natura relației determină calitatea etică a acesteia, iar natura relației poate fi determinată, la rândul său, numai prin negociere voluntară, deschisă. Acestea (participarea voluntară la negociere și deschiderea) nu sunt ingrediente opționale ci, absolut necesare, pentru că ele conferă libertate alegerii. O alegere care nu e liberă, cu greu poate fi numită alegere. Deschiderea presupune expunerea onestă a informației, a gândurilor și trăirilor. Participarea voluntară înseamnă capacitatea de a fi într-o relație și consimțământul de a negocia.

În cazul relațiilor de ajutor, din cadrul asistenței sociale, indivizii intră voluntar în relații inegale: persoanele care au mai multă putere trebuie să accepte și mai multă responsabilitate pentru a menține contextul etic: viață-alegere-relație. Aceasta este situația profesionistului din asistența socială: relația profesională este inerent inegală: asistentul social are marea responsabilitate de a asigura contextul etic definit, conform acestui model, prin cele trei elemente: viață-alegere-relație. Dacă relația cu un client este compromisă, aceasta poate fi renegociată și încheiată în termeni onești. În această situație elementul contextual "alegere" trebuie maximizat prin explorarea alternativelor și facilitarea accesului la informații și servicii adecvate. (Robinson, W., Reeser, L.C., (2000)).

Concluzii

Viață-alegere-relație sunt elementele contextuale ale luării deciziei etice. Orice situație care pretinde sacrificarea unuia dintre aceste elemente nu poate fi soluționată etic. Cea mai bună situație este maximizarea fiecărui element.

Desigur, nici acest model nu poate fi absolutizat, având el însuși anumite limite, dar prezintă avantajul de a opera cu un număr redus de elemente-valori definitorii pentru contextul etic, ceea ce reduce substanțial riscul acestora de deveni conflictuale. Pe de altă parte, rămâne să acceptăm că orice problema etică este, în mod esențial, o problemă filosofică pentru care e dificil de găsit soluții cu caracter definitiv...

Rămâne, în cele din urmă, necesitatea unei constanțe a practicii și a teoretizării asistențiale: *reflecția etică*.

Bibliografie:

- Hartsell, Bruce D., (2006), *A model for Ethical decision-making: The context of Ethics*, in Journal of Social Work Values and ethics, volume3, No.1
- Reamer, F.G., (1999), *Social Work values and ethics*, NY, Columbia
- Robinson, W., Reeser, L.C., (2000), *Ethical decision making in social work*, llyn&Bacon, Boston

CRISTINA GAVRILOVICI

DIVERSITATEA CULTURALĂ ÎN CONTEXT MEDICAL

„Nu omul, ci oamenii sălășluiesc pe această planetă.

Pluralitatea este o lege a Pământului.”

(Hannah Arendt)

1. Semnificația diversității culturale în context medical

1.1. Aspecte generale

Într-o lume în care populația este în continuă ascensiune, iar procentul minorităților într-o creștere susținută, sensibilitatea culturală devine o valoare socială ce necesită o atenție cu totul specială. Cultura și etnia unei persoane se răsfrâng asupra modului în care aceasta percepe lumea, modificând uneori întreg sistemul de procesare a informațiilor, conturând exprimarea personalității și determinând reacțiile la diverși stimuli. Cultura reprezintă fundamentul proceselor intelectuale, o grupare sistematizată de răspunsuri cunoscute, un sistem de soluții preexistente la problemele cu care se confruntă individul, și care continuă să se dezvolte prin interacțiunea cu alți membri ai societății (1).

Astfel, nu este deloc surprinzător faptul că ea joacă un rol determinant și în procesul de vindecare, influențând răspunsul la boală și tratament, nivelul și evoluția remisiunii bolii (2). Practica medicală se confruntă în momentul actual cu provocările unei societăți multiculturale, în care nu există răspunsuri corecte sau greșite, ci doar unghiuri diferite de vedere. Intoleranța nu mai poate fi tolerată. Ceea ce într-o societate este perfect acceptabil moral, în altă societate poate deveni total condamnat. De aceea, este esențial a se lua în considerare elementul cultural când se planifică cel mai bun program de recuperare medicală dezvoltarea unei atitudini sensibile față de această valoare fiind întâia premiză a unui tratament de calitate.

Diverse sisteme culturale, religioase sau comunitare influențează semnificativ judecata clinică, iar preocuparea pentru protejarea drepturilor individului ia în considerație și identificarea acestor aspecte particulare. Într-o rețea extinsă de valori, concepții, prejudecăți oamenii își interpretează diferit

evenimentele, conferindu-le înțelesuri unice, la care alții nici măcar nu se gândesc, și deci, nu le iau în considerație. Această unicitate a ființei umane nu se referă la particularitățile fenotipice (de exemplu, o anumită culoare a ochilor, părului, pielii, etc), ci la experiențe profunde, cum ar fi confortul fizic, siguranța, starea generală de bine fizic, psihic și mental. Anumite grupuri religioase, de exemplu, sunt putătoarele unor credințe legate de sănătate, boală, suferință, îngrijiri medicale etc, care nu sunt întotdeauna familiare experților sau decidenților din sănătate.

Uneori aceste particularități culturale influențează preferințele pacienților într-un mod în care medicii îl consideră imprudent sau chiar periculos. Clinicienii presupun că pacientul a cărui gândire este aparent ieșită din comun, probabil este incompetent mental. Atenție: acest raționament este total nejustificat: atestă părtinire și ignoranță. Simpla adeziune la o concepție de viață mai puțin obișnuită nu este deloc sinonimă cu "lipsa de discernământ". În absența semnelor clinice de incapacitate mentală, o astfel de persoană este perfect capabilă de a-și alege și urma propria opțiune (3). În mod similar, exponenți ai anumitor minorități, sau adepți ai unor viziuni comunitare specifice pot percepe practica medicală a majorității nu doar incompatibilă cu propria viziune, dar chiar ciudată sau repudiantă. În ambele situații, soluția pentru a ajunge la o concluzie rezonabilă și acceptabilă pentru acești pacienți este ca medicul să își „ajusteze” interpretarea datelor clinice, prin prisma noilor informații, adică a valențelor culturale ale pacientului.

În prezent, în societatea medicală vestică, de tip liberal, autonomia și judecata morală a medicului nu sunt considerate la fel de importante ca și cele ale pacientului. În virtutea unei poziții „multiculturale” aproape dusă la extrem, autonomia pacientului trebuie respectată, nu pentru că pacientul este un individ cu drepturi aparte (eg dreptul la sănătate), ci datorită poziției pe care o deține, ca parte integrală a comunității. Viziunea și preferințele pacientului dețin supremația, tocmai datorită expresiei culturii sale, care îi definesc identitatea.

Totuși, preocuparea pentru respectul judecății individuale implică automat adoptarea unei poziții de toleranță și în societate și în politicile sociale. În acest sens, toleranța este strâns legată de concepția publică asupra dreptății (4). Ar fi nu doar imoral, ci și nedrept, inechitabil să ignori preferințele unei minorități, abordând fie o atitudine de tip paternalist – în care dominantă este autoritatea medicului, fie una de tip utilitar – care urmărește cea mai mare „cantitate de bine” pentru cea mai mare „cantitate de oameni” (ignorând deci minoritățile). Adesea această lipsă de respect față de diversitatea culturală poate părea ofensatoare într-o societate eminamente liberală, dar de fapt nu reflectă intenții răuvoitoare sau o atitudine ignorantă față de populația respectivă. Mai curând denotă o perspectivă politică diferită, bazată pe binele colectiv și nu pe cel individual, lipsa de consens semnificând faptul că nu există un singur răspuns corect.

1.2. Particularități ale amprentei culturale în diverse societăți medicale

Exemplul tipic al perspectivei colective în respectul pentru diversitatea culturală este cel al societății japoneze, care accentuează puternic prevalența drepturilor *comunității* asupra drepturilor individului (5). Respectul autorității familiale și folosirea relațiilor de familie ca și model pentru alte tipuri de relații sociale contrastează cu modelul individualist din SUA. Luarea deciziilor este un proces familial, în care pacienții insistă să consulte familia întreagă, să-și ajusteze opțiunea în funcție de preferințele familiei, sau chiar să-i translateze decizia în totalitate, pentru a asigura armonia familială (6). De asemenea, în multe societăți asiatice, a transmite pacientului vești proaste înseamnă a-i altera procesul recuperării, altfel spus ar fi nocive stării sale de bine. Nu numai procesul de decizie este amprentat cultural, ci și comunicarea rezultatelor medicale stă sub semnul particularității stilului de viață.

Japonezii sunt mult mai timizi și mai puțin expansivi decât americanii. În educația japoneză, un comportament atât de viu și plastic precum cel american ar fi considerat nepolitic și mult prea non conformist pentru regulile lor. Un pacient japonez este mult mai reticent și mai anxios în același timp dacă trebuie să se exprime în engleză. Japonezii naturalizați în America consideră că un nativ american nu ar avea suficientă răbdare să asculte sau să încerce să înțeleagă vorbitorii de limbi străine, ceea ar crește timiditatea străinilor și le-ar scădea încrederea în capacitatea lor de exprimare. Aceste aspecte sunt evident mult intensificate în context medical, când deciziile de viață și moarte intră în ecuația de supraviețuire (7).

În Anglia și America atât pacienții cât și doctorii tind să adopte o poziție total diferită și asupra unui tratament radical (de tip excizie de organ), atitudine care provine din faptul că fiecare tinde să perceapă boala ca pe o entitate cu punct de dezvoltare fie în exteriorul organismului, fie în interiorul său. Pe de altă parte în SUA medicii și pacienții percep boala ca pe o "slăbiciune" a unui anumit organ sau un dezechilibru între organe și sisteme. Într-un chestionar referitor la preferința de tratament în cancerul genito-urinar, 92% din specialiștii americani ar prefera chirurgie radicală, comparativ cu 30% din medicii britanici.

În Anglia, caracteristice sînt reticența în a interveni activ și fidelitatea față de medicina bazată pe dovezi. Datele sunt mult mai importante decât ipotezele, ceea ce explică de ce englezii sunt cei mai vehemenți apărători ai trialurilor controlate în cercetarea medicală. Tot un specific al medicinei britanice este aspectul economic. Englezii fac mult mai puțin din aproape orice: mai puține consulturi clinice de rutină, mai puține prescrieri de rețete (6,53 per capita) comparativ cu francezii (10,04 per capita) sau germanii (11,18 per capita). Pacientul

englez nu este prea frecvent categorisit drept „bolnav”. Medicii de familie englezi au mult mai puține restricții în recomandarea testelor de laborator sau medicamentelor comparativ cu colegii lor din Franța, Germania sau SUA, și cu toate acestea, recomandările terapeutice în Anglia conțin cel puțin cu jumătate mai puține medicamente decât în celelalte țări. De asemenea, Anglia este cu cel puțin 10-15 ani înaintea Americii în medicina geriatrică. Sistemul medical britanic nu acordă bătrânilor întotdeauna tratamente ultra performante, dar oferă pentru fiecare un specialist geriatriu și chiar un psihogeriatrician. Medicii acordă chiar și o atenție sporită efectelor adverse ușoare ale medicației la această vârstă.

În SUA accentul e pus pe viruși și alergii. Când doctorii nu știu încă despre ce este vorba, sau boala nu răspunde la tratament, aceasta se atribuie unui virus. Dar tipic americanilor este o componentă agresivă a culturii medicale („dacă ești în dubiu, trebuie să faci... cât mai multe”), o atitudine de tipul „poți să faci orice pentru a învinge boala, iar mai mult este mai bine!”. Aceasta este deviza medicilor americani care par a fi selectați și a selecta la rândul lor o tipologie particulară și pentru studentul american. Nu se prea vorbește despre aspectul negativ al unei proceduri intervenționiste. Și, în fine, pacientul american, acceptă cu aceeași ușurință tratamentele și chiar logica medicală ...agresivă (8).

În Franța, un spectru foarte larg de simptome (de la paloare, oboasă până la menstruație dureroasă) este atribuit ficatului și „terenului” fiecărui individ. Simptomele digestive nespecifice s-ar datora unei „crize de ficat”, în timp ce în SUA, ar numi-o „alergie alimentară”, pentru care nu i se va administra un tratament specific. Nouă din zece pacienți francezi consideră că durerile lor de cap se datorează unei disfuncții la ficat. Terenul, adică particularitatea genetică de răspuns a fiecărui organism este un parametru esențial în atitudinea terapeutică în fața bolii. Acest fapt explică de ce francezii folosesc proceduri mult mai puțin invazive în secțiile de terapie intensivă, comparativ cu americanii, cu rezultate similare în ambele țări.

În Germania, diagnosticele medicale se focalizează în special pe aparatul cardio-vascular, în această țară, medicii folosind aproximativ de șase ori mai mult medicație specifică pentru inimă, comparativ cu francezii și englezii. Orice inimă în vârstă de peste treizeci ani este considerată a funcționa deficitar prin definiție, iar frecvența prescrierii tratamentelor de cord peste această vârstă este foarte mare. De asemenea, tulburările de circulație a sângelui sunt considerate a sta la baza multor boli specifice a diferitelor alte organe. Tot în Germania s-a remarcat o utilizare foarte scăzută a antibioticelor și un accent deosebit pe medicina naturistă. Un medic este considerat incompetent dacă „administrează penicilină prea repede”. Dacă un pacient necesită antibiotice, asta înseamnă că probabil necesită spitalizare.

1.3. Modele de relație medic pacient structurate pe criteriu geografic

În Europa discutăm astăzi de codurile deontologice din sud estul Europei, de modelul liberal al vestului Europei, modelul cu accente sociale din nordul Europei și modelul fost „imperialist” din estul extrem al Europei (fosta Uniune Sovietică).

Tipic, în codurile deontologice din sudul Europei, pacientul are un drept pozitiv, deci o datorie, o responsabilitate de a urma instrucțiunile doctorului și de a-și maximiza starea de bine, aceste stipulări fiind întărite și prin Constituțiile în vigoare. În modelul vestului Europei, pacientul are un drept negativ de a trece peste opiniile expertului medical spre a-și urma propria viziune asupra stării de bine. Iar al treilea model, cel al nordului Europei este caracterizat printr-o relație medic pacient cu riscul cel mai mic de apariție a disputelor datorită unui sistem social bine pus la punct și funcțional. Dacă totuși acestea apar, sunt rezolvate într-un cadru administrativ, de către persoane specializate și abilitate în acest sens, nu printr-o invocare propriu-zisă a drepturilor pacienților sau a datoriilor profesionale ale medicului.

În codul deontologic italian, „deontologia medicală” este definită drept „disciplina pentru studiul normelor profesionale” (1), în timp ce în modelele din SUA și vestul Europei, etica medicală este percepută drept „o problemă de atitudine corectă precum și o proscriere a unui anumit comportament” (2). În Italia, unde codurile de etică medicală datează din perioada fascistă, există o datorie pozitivă a întregii comunități medicale de a maximiza starea de sănătate și a da libertate medicului în exercitarea unei acțiuni spre binele pacientului. În acest sens ar fi greșit moral și incert, chiar „dubios” din punct de vedere legal a te împotrivi deciziei medicului. Deși codul italian specifică exhaustiv dreptul pacientului la consimțământul informat, în practica reală medicul are toată libertatea de a se implica și rezolva potențialul conflict între autonomia pacientului și necesitatea de a fi compliant la recomandările medicale. Astfel, ultima versiune, din 1995 a codului deontologic italian promovează mai curând complianța pacientului și nu drepturile pacientului. În plus, codul nu dă clarificări asupra diverselor atitudini medicale în situații particulare, cum ar fi stările terminale; de asemenea, cu privire la noile tehnologii reproductive, contractele comerciale de „mamă-surogat” sunt în mod explicit prohibite (în contrast cu modelul neo-liberal american care accentuează „libertatea” acestor contracte).

În timp ce codul deontologic italian delimitează cât se poate de bine recomandările de conduită, de constrângerile de ordin legal, modelul vest European face un apel ferm la puterea legislativă menită să întărească drepturile pacientului (2). Acest sistem se referă în mod tipic la pacient ca și la un

„consumator de servicii”, considerând implicită existența competenței mentale, chiar și în situații extreme. Pentru a exemplifica acest lucru vom considera un caz celebru în justiția britanică (3), în care un pacient în vârstă de 68 ani cu schizofrenie paranoidă, cu halucinații în care el se considera un faimos chirurg vascular a fost considerat „competent mental” atunci când a refuzat tratamentul propus de un chirurg vascular real, care îl trata de gangrenă la unul din membrele inferioare.

Modelul britanic reprezintă forma „slabă” a abordării drepturilor pacientului în țările vestice. Standardul consimțământului în Marea Britanie se bazează pe informațiile pe care un „medic rezonabil” le-ar furniza și nu pe ceea ce un „pacient rezonabil” ar dori să știe. Versiunea forte a acestui model se întâlnește în Olanda, țară cu legislație specifică pentru sănătatea mentală, în care prezumția de autonomie totală a pacientului nu este afectată de existența incapacității mentale. Olanda însă merge mai departe, chiar până la acceptarea dreptului de refuz a tratamentului de către pacienții psihiatrici în detenție, ceea ce nu se întâmplă în Marea Britanie unde legislația (The Mental Health Act for England and Wales, 1983) face o distincție clară între refuzul tratamentului bolilor somatice (care este acceptat) și refuzul tratamentului pentru boli psihice (care nu este respectat). Legislația olandeză din 1994 conferă pacienților psihiatrici din detenție dreptul de a accepta sau refuza tratamentul recomandat, fără o distincție netă între drepturile și deciziile terapeutice ale unui pacient competent vs incompetent mintal. Tot în această versiune extremă a drepturilor pacientului consimțământul familiei nu trece peste refuzul pacientului, în timp ce în majoritatea sistemelor Europei de Sud consimțământul familiei este serios luat în considerație. Legea olandeză este foarte scrupuloasă și în cazul consimțământului pentru internarea pacienților autiști sau cu senilitate avansată (2). Toate acestea se explică printr-o veche tradiție a Olandei orientată spre pluralism și toleranță, și printr-o absență a unei moralități statale evidente (4).

Excepție de la modelul vestic prezentat face Irlanda, care deși nu este localizată în sudul Europei rejetează modelul liberal focalizat pe drepturile pacienților, argumentând datoria pozitivă de promovare a stării de sănătate, această țară nefiind confruntată nici cu experiența fascistă nici cu pluralismul social (2). Irlanda în prezent este dominată de o „continuă căutare a păcii”, constituția sa este marcată de un puternic respect față de demnitatea umană, în virtutea doctrinei de sanctitate a vieții. Populația fiind eminamente catolică, religia este bine inserată și respectată în viața publică. În particular, statul protejează viața ființei nenăscute, fapt considerat apogeul noțiunii de respect pentru demnitatea umană (4).

Acordând drepturi pacienților este doar o față a monedei. Ceea ce au ei nevoie este întreaga structură și facilitățile de exercitare a acestor drepturi. Cea mai completă

versiune tip „avocatul poporului” aparține țărilor nordice, exemplul tipic fiind Finlanda, în care drepturile pacientului sunt concepute și exprimate prin prisma contextului social. Resursele și structura socială sunt astfel concepute pentru a transforma dreptul dintr-o libertate negativă într-un suport pozitiv. De exemplu noțiunile legate de competența mentală sau dreptul minorilor de a refuza tratamentul au specificări vagi, de tipul „persoanele incompetente se vor trata într-o înțelegere mutuală”. Modelul de rezolvare a conflictelor nu face apel la puterea legislativă ci mai curând la o intervenție de tip administrativ, prin care conflictele pot fi rezolvate într-un sistem de sănătate publică bazat pe virtuțile universalității și solidarității (2).

2. Ilustrări ale diversității culturale în context medical

2.1. Respectul pentru minoritățile non-americane din Statele Unite

Pentru ilustrarea respectului față de minoritățile culturale vom lua în considerație două cazuri referitoare la implicarea minorităților americane în decizia medicală. Ambele implică pacienți cu leziuni cerebrale severe, inițial incapabili de a vorbi, fiind în stare comatoasă (2).

Primul caz se referă la un membru al tribului Paiute Shoshone, o femeie (să zicem Doamna M) implicată într-un accident de mașină ce a produs un traumatism cerebral sever. Pe parcursul primelor două săptămâni de terapie intensivă nu a primit nici un vizitator, cunoscându-se astfel foarte puțin despre istoricul ei. Evoluția clinică, deși lentă, părea favorabilă, dar totuși pacienta nu răspundea în nici un mod la stimulii externi sau la încercările de evaluare a stării de conștiență. Era în comă deși examenele imagistice cerebrale nu mai descriau leziuni care să explice această stare. La sfârșitul celei de-a treia săptămâni de terapie intensivă, a fost vizitată de mama și mătușa ei, de la care s-a aflat că pacienta aparținea unei familii foarte tradiționale, locuia într-o rezervație de indieni, cu prejudecăți particulare asupra rasei albe. Imediat, echipa medicală a format o legătură strânsă cu aparținătorii, care au cerut permisiunea medicilor de a derula un ritual de „sărbătorire a apei”, pentru a accelera însănătoșirea fetei. Medicii au acceptat, și unul dintre ei chiar a fost invitat să asiste la această ceremonie. La sfârșitul ritualului fata a mulțumit familiei în limba sa maternă pentru momentele produse, ceea ce evident a șocat echipa medicală.

Se pare că în toată această perioadă, pacienta nu a fost într-o comă adevărată, ci a folosit o stare modificată a conștienței, indusă printr-o tehnică proprie de numărare, pentru a-și preveni răspunsurile și comunicarea cu personalul medical. În acest mod evaluarea standard a stării clinice a eșuat în aprecierea corectă a conștienței. Viziunea Doamnei M asupra a „cine sunt

dușmanii” ei a interferat mult cu acordarea celei mai bune îngrijiri medicale. Odată ce a fost înțeleasă viziunea de viață a pacientei, personalul a fost capabil să îmbunătățească semnificativ îngrijirea medicală. Implicând familia în acest proces s-a creat un sistem tampon față de reacțiile emoționale ale pacientei, față de staff-ul non-indian american.

Este important de reținut că scopul actului medical a fost de a oferi cel mai bun standard de îngrijire, nu a de a schimba concepția pacientei asupra vieții. Nu au încercat să o facă să se răzgândească cu privire la „cine este dușmanul adevărat”, ci să folosească descifrarea valorilor personale în producerea celui mai bun sprijin psihologic.

Cel de-al doilea caz se referă la situația unui fermier emigrant mexican (Domnul J), care a suferit un traumatism cranian sever la locul de muncă. Familia sa era în Mexic, iar el înțelegea engleza foarte puțin, vorbind într-un dialect rural spaniol. Nu a primit nici un vizitator, iar recuperarea sa nu progresa la nivelul scontat. Domnul J nu părea complet interesat de vindecarea sa, nefăcând nici cel mai mic efort de a comunica sau participa la procesul de redobândire a sănătății. De fapt a întors spatele tuturor celor interesați să îl ajute, ajungând să se emacieze și să aibă un prognostic foarte sever. Când tatăl său a reușit în final să-l viziteze, după aproximativ 6 săptămâni, echipa medicală a aflat că Domnul J credea în tehnicile de vindecare tradițională mexicană și era convins că nu se va face bine niciodată fără practicarea lor. Odată cu încurajarea și implicarea tatălui său și a unui „vindecător” (curanderismo), care a lucrat la nivel mintal, spiritual și material, starea de sănătate s-a îmbunătățit considerabil.

2.2. Respectul față de comunitatea surzilor

Tot în sfera vulnerabilității produsă de apartenența la un grup populațional minoritar se înscriu și deciziile din comunitatea surzilor, care, spre deosebire de cea a persoanelor cu dizabilități este unită prin cultura lor și nu prin substratul medical.

Cultura surzilor. Acceptabilitatea morală a implantului cohlear

Marta și Geoff sunt amândoi surzi. Întotdeauna s-au descris pe ei înșiși drept „Surzi” (accentuând scrierea cu „S”), pentru a semnala mândria de a face parte din acest grup și a arăta că lipsa auzului nu este un handicap. Marta este singura persoană surdă din familie, iar părinții ei au avut o viață grea încercând să se adapteze nevoilor ei. Geoff însă provine dintr-o familie de surzi care utilizează fluent limbajul semnelor și face parte din comunitatea surzilor (merge la o biserică destinată surzilor, joacă fotbal în liga surzilor etc). Marta și Geoff s-au întâlnit la

Universitatea Gallaudet din America, singura instituție de învățământ superior destinată surzilor. S-au căsătorit în ultimul an de facultate, iar ea este acum însărcinată cu primul lor copil.

Cunoscându-le istoricul, medicul le-a propus efectuarea unui implant cohlear, dacă bebelușul se va naște surd. În 1990 FDA (Food and drug administration) a aprobat utilizarea implantelor cohleare la copii surzi cu vârste de peste 2 ani. Astfel Marta și Geoff trebuie să facă o alegere crucială: să își crească copilul ca un Surd, cu limbajul semnelor ca limbă primară, sau să accepte implantul cohlear pentru a-l scoate din comunitatea celor cu dizabilități (9).

Spre deosebire de concepția convențională, care consideră surditatea drept un handicap, comunitatea surzilor și-a dezvoltat propria concepție în problema surdității, considerând-o o stare cvasinormală (10). Susținătorii surzilor condamnă implantele cohleare, pe care le percep ca o armă de „epurare etnică”, menită să reducă populația surdă și să le distrugă cultura. În acest sens Roselyn Rosen, președinta Asociației Americane a Surzilor afirma: „Sunt fericită așa cum sunt, și nu doresc să fiu „reparată”. În societatea noastră fiecare este de acord că albilor le este mai ușor decât negrilor, și cu toate acestea credeți că un negru și-ar face o operație de transformare a culorii?” (9). În plus surzii au cerut medicilor să se abțină de la a recomanda aceste implante, din moment ce ei nu indică chirurgie cosmetică sugariilor urâți. Ce ar trebui să facă medicul în această situație?

Ce ar trebui să facă cei doi părinți? O societate care își acceptă și apără pluralismul ar trebui să apere și drepturile surzilor. O comunitate medicală care respectă valorile culturale ale pacienților ar trebui să respecte și preferințele lor terapeutice. Pe de altă parte este dificil să separăm interesul medical de a trata patologicul, adică orice modificare a unei funcții înafara normalului (în care normalul este definit statistic), de cel de a respecta pacientul ca individ autonom, cu conștiință, aspirații și idealuri proprii bine conturate și care dau sens vieții lui. Nici o decizie surogat, luată de părinți, printr-un standard de substituție a judecății nu ar putea produce o rezoluție morală satisfăcătoare. Surditatea nu este o deficiență mentală, deci părinților le va fi greu să hotărască în numele unui copil care va fi perfect capabil să raționeze singur la vârsta matură.

Pe de altă parte, a reda auzul unui copil surd nu este chiar același lucru cu transformarea pigmentului pielii din negru în alb. Noi considerăm că un copil care aude, dar care este educat și în cultura surzilor, va fi adaptabil ambelor lumi, care nu sunt paralele, ci incluse una în cealaltă. Deci medicul este dator să recomande un act terapeutic alternativ (evitam să spunem „corector”), respectând valorile pacientului, sprijinindu-l într-o alegere informată.

2.3. Libertatea religioasă

Cu toții operăm cu sisteme de credințe și valori, care dau sens vieții noastre. Problema se pune în ce măsură adoptarea sau respectarea lor în deciziile de zi cu zi nu depășește limitele acceptabilității morale. De cele mai multe ori, respectul pentru componenta spirituală nu ridică nici un conflict. Totuși există și situații în care ceea ce pacientul dorește sau nu dorește în mod expres, ba chiar refuză cu vehemență, în numele credinței, culturii sau religiei poate produce neînțelegeri serioase în rândurile corpului medical. În ce măsură sau în ce condiții respectul pentru autonomia pacientului, adică pentru drepturile legale și spirituale deopotrivă poate să fie atât de dominant, atât de important încât să dicteze în totalitate atitudinea medicului, sau să treacă peste valorile acestuia, peste demnitatea și credința lui? Maimonides se ruga spunând "Dă-mi puterea Doamne (...) pentru ca suferința pe care o ating să nu-mi atingă bucuria, pentru ca rana pe care o pansez să nu-mi facă rău".

Refuzul de acceptare a finalului vieții de către familia unui pacient penticostal

Domnul DW, în vârstă de 75 ani, de religie penticostală este internat de urgență, ca urmare a rupturii unui anevrism cerebral. Este operat imediat, dar, cu toate acestea, nu își mai recapătă starea de conștiință. Familia pacientului, soția și cei doi fii (căsătoriti și fiecare având copii la rândul lor) au rămas în permanență la capătul celui drag, odihnindu-se alături de el, cântând la chitară, discutând etc., activități destul de supărătoare pentru personalul spitalului și pentru ceilalți pacienți internați. Deși li s-a atras atenția în repetate rânduri asupra comportamentului necorespunzător pentru mediul spitalicesc, fiul pacientului replica vehement că nu li se respectă libertatea religioasă, ba chiar amenința cu acțiunea în justiție.

După trei săptămâni de comă profundă, medicii au discutat cu familia posibilitatea îndepărtării suportului artificial de menținere a vieții (ex: respirația asistată mecanic), având în vedere că majoritatea organelor se aflau într-o stare de deteriorare sistematică, întregul tratament fiind inutil. Dar familia a rămas fermă în refuzul de a nu accepta întreruperea tratamentului; sperând într-un miracol. Mai mult, și-au exprimat permanent nemulțumirea față de modul în care a fost tratat pacientul, amenințând mereu cu procesul litigios.

Dar exemplul tipic, frecvent dus până la extrem este cel al exponenților grupului „Martorii lui Iehovă”, care nu acceptă folosirea produselor de sânge, nici

măcar în momentul în care viața este în pericol, iar moartea este un proces iminent. Martorii lui Iehova nu se opun medicinei moderne, din contră, ei doresc îngrijiri medicale de calitate. Datorită refuzului lor susținut de a accepta produsele de sânge, întâmpină frecvent dificultăți în relația cu personalul medical, care își exprimă fâțiș dezaprobarea față de concepțiile lor. Când un pacient, sau părintele unui copil din acest cult refuză transfuzia de sânge, frustrarea medicului este atât de mare, încât pe lângă presiunile susținute pe lângă familie și administrația spitalului, se recurge frecvent la acțiunea în justiție, spre a obține un ordin legal de administrare a tratamentului împotriva voinței pacientului.

Martorii lui Iehova respectă darul vieții și consideră că este o obligație față de Dumnezeu să ai grijă de sănătatea ta și a copiilor tăi. Ei nu fumează, nu folosesc droguri ilicite, abuz de alcool, nu acceptă avortul. În caz de boală, solicită asistență medicală profesională, niciodată medicina alternativă. Totuși se simt obligați să respecte recomandarea biblică de a se abține de la folosirea sângelui, chiar și în scop terapeutic, această reticență dusă la extrem având o importanță supremă. Folosirea produselor de sânge este văzută ca un păcat la fel de imoral ca și violul (11).

„Martorii” consideră că Dumnezeu, creatorul omului și implicit al sângelui cunoaște înfinit mai mult despre folosul sângelui decât orice om ar putea cunoaște vreodată. În sprijinul acestei speculații teologice ei folosesc argumentele științifice legate de multiplele posibile complicații ale transfuziilor de sânge.

Medicii nu sunt pregătiți pentru a accepta drept valabile, pe de o parte incertitudinea utilității și riscul transfuziilor de sânge, iar pe de altă parte eficiența utilizării soluțiilor macromoleculare înlocuitoare de sânge, în cazul unor complicații hemoragice iminente, și acest fapt se regăsește în petițiile litigioase care implică aceste cazuri. În condițiile în care transfuzia de sânge este percepută drept salvatoare de viață, „Martorii lui Iehova” sunt văzuți ca și pacienți care refuză să salveze viața lor sau a copiilor lor, nicidecum ca și persoane raționale care fac o alegere informată între două opțiuni terapeutice. Ei sunt plasați în categoria celor care își revendică dreptul de a muri, aspecte cu greutate etică atât de mare, încât adesea instanțele ignoră complet aspectul religios subsidiar și argumentele științifice legate de riscurile și complicațiile transfuziilor, luând în considerație doar beneficiile.

În concluzie, apreciem faptul că cererile repetate și persistente, exprimate în virtutea unor credințe religioase ar trebui onorate în cea mai mare parte. Totuși astfel de solicitări nu sunt absolute. Considerăm că respectul pentru integritatea și conștiința profesiei medicale ar putea justifica refuzul ocazional al medicilor de a da curs unei anumite proceduri. Cu toate acestea ar fi extrem de dificil să compunem/creăm/realizăm un set de recomandări pentru situații în care o anumită decizie este profesional sau teologic justificabilă.

2.4. Mutilarea genitală la copil

Obiceiul circumciziei masculine datează de aproximativ 4000 de ani. Se realizează prin detașarea chirurgicală a prepuțului – un țesut subcutanat, retractabil, care acoperă "capului" penisului (glandul). Înlăturarea acestui țesut se numește "circumcizie". Motivele sunt diferite începând cu cele religioase, medicale și terminând cu cele de ordin cosmetic.

Circumcizia feminină (numită și mutilare genitală feminină) vizează îndepărtarea clitorisului și a labiilor mici (de obicei fără anestezie), la vârsta de aproape 3 ani. Uneori se face și excizia labiilor mari. Câteva luni mai târziu, organele genitale nu vor fi decât o mare cicatrice tare, ca de carton, străpunsă de o mică gaură care lasă să treacă sângele. Deschiderea este atât de strâmtă încât nu permite raporturi sexuale. Cicatricea va trebui deci desfăcută în momentul căsătoriei și va fi lărgită de naștere.

Acest tip de mutilare se practică în Sudan, Somalia și în Egipt, comunități în care circumcizia feminină se numește a-i da dreptul la rugăciune. Operația permite "purificarea" fetei. Într-una din etniile din Mali, acest tip de excizie este ultima etapă a unei tinere fete înainte de căsătorie. Tăindu-i o bucată din corp, adolescența se rupe de familia sa, se distanțează de copilărie, devine femeie. Acest obicei a fost mult timp prezentat ca fiind cea mai importantă ceremonie din viața adolescenței, o metodă de a controla sexualitatea femeilor prin insensibilizarea organelor genitale și, ca urmare, prin diminuarea riscului de infidelitate (12).

Aspectele etice invocate în derularea acestor proceduri tradiționale se referă în principal la discriminarea sexuală și la inacceptabilitatea consimțământului părinților pentru o procedură non-terapeutică.

Circumcizia feminină este în prezent proscrisă în majoritatea statelor lumii, în timp ce circumcizia masculină a scăpat cenzurii. În unele state (de exemplu, Canada, Australia), legea menționează o prohibiție fermă a discriminării pe bază de sex. Oponenții circumciziei susțin că prevederile Codului Penal Canadian se referă doar la interzicerea mutilării genitale feminine, nu și la cea masculină, ceea ce este discriminator, și ca urmare, neprotejarea intereselor copilului de sex masculin este neconstituțională (13).

Fundamentul dreptului părinților de a alege tratamentul pentru copii este dat de faptul că părinții sunt protectorii copiilor pe tot parcursul vieții. Acest lucru este privit ca un dat natural al părinților și universal recunoscut în codurile legale, fiind de la sine înțeles că un părinte îngrijește copilul și-l crește până la un punct în care acesta este capabil să ia propriile decizii. Dar, circumcizia copiilor efectuată fără dovezi clinice și investigată numai după ce a fost realizată de rutină se supune aceluiași considerente

etice ca și cercetarea non-terapeutică. Ideea potrivit căreia un adult (părinte sau tutore) va decide prin substituția judecării minorului, bazându-se pe supoziția că el este cel mai în măsură să cunoască interesul maxim al copilului, nu este în prezent acceptabilă, dacă nu există o motivație solidă din punct de vedere medical (de exemplu, certitudinea unui tratament curativ pentru o anumită afecțiune). Este încorect a aprecia că valorile morale ale copilului sunt identice cu cele ale adultului și lipsit de sens să decizi asupra unui fapt nu este de ordin terapeutic, ci cultural, tradițional. În Marea Britanie de exemplu, Consiliul Medical de Cercetare a stabilit că "părinții și tutorii nu pot da consimțământ în numele lor la orice procedură, care nu aduce nici un beneficiu minorilor și care reprezintă un risc sau le poate face rău" (12).

3. Recomandări pentru abordarea etică a diversității culturale în context medical

Credințele spirituale, practicile religioase și valorile culturale sunt subiective și individuale, încât orice încercare de a aduce argumente solide în favoarea uneia și în defavoarea alteia ar eșua de la început. Astfel, toate cerințele sau preferințele emise în numele culturii, sunt percepute drept la fel de credibile, în funcție de toleranța observatorului (sau ale celui care le judecă) (14).

Pe de altă parte, ele pot fi în mod rezonabil examinate, supuse dialogului și evaluării la fel ca orice altă convingere, decizie sau acțiune (15). Nu trebuie însă să greșim prin a confunda *convingerile personale* cu valoarea *identității personale*. A critica o cerință (pretenție) derivată dintr-o convingere personală este cu totul diferit de a critica persoana respectivă. De aceea, regula de aur pe care noi o propunem este: „respectă persoana, critică pretențiile ei”.

Pentru a ajunge la o rezoluție acceptabilă sau cel puțin satisfăcătoare pentru ambele părți trebuie să examinăm „greutatea” relativă a cerințelor exprimate în numele convingerilor culturale, spirituale sau religioase, ce pot intra în conflict cu alte cerințe/ pretenții, care au desigur propria lor ...greutate, derivată fie din îndemânarea, autoritatea sau judecata medicului, fie din drepturile sau preferințele altor părți implicate, din considerente legale sau economice (ex.: aspecte legate de alocarea de resurse).

În continuare, vom identifica o serie de întrebări-problemă, care ar trebui luate în considerație în pregătirea dialogului care implică valori diferite și potențial conflictuale.

1. *Cerința sau pretenția respectivă vine în conflict cu indicațiile clinice, legale sau de altă natură?* Cu alte cuvinte, pacientul dorește ceva ilegal, vătămător din punct de vedere clinic sau contraindicat din punctul de vedere al echipei medicale?

În aceste circumstanțe, principiile care intervin direct în problemă sunt respectul autonomiei pe de o parte, iar pe de altă parte concepțiile personalului medical cu privire la interesul maxim al pacientului, reunite în principiile beneficiului și al non vătămării. În mediul nostru cultural, în care libertatea personală este adecvat prețuită, considerațiile pentru autonomia pacientului trec de obicei peste cele legate de preferința medicului, exceptând situațiile în care legea menționează în mod explicit o altă variantă.

2. *Ar putea cerința pacientului să declanșeze un potențial conflict de conștiință pentru cei care oferă servicii medicale? Altfel spus, ar dori pacientul ca medicul să facă sau din contra, să omită să facă o anumită procedură față de care conștiința sa se opune?*

Această situație este descrisă drept una de autonomii competitive. Avortul sau suicidul asistat sunt exemplele prototip. Atât etica profesională, cât și dreptul medical fac referire adesea la astfel de circumstanțe, în care conștiința profesională se opune la a coopera cu dorințele pacientului.

3. *Aspectul cultural sau religios subsidiar este sprijinit de comunitatea pacientului sau reprezintă mai curând rezultatul propriei sensibilități?*

Anumite valori sau credințe își au rădăcina în tradițiile comunității, dar nu de puține ori, ele reprezintă rezultatul idiosincraziei, adică a hipersensibilității individuale. Este important a se certifica sprijinul comunității, având în vedere că aceasta ar putea contribui prin oferirea structurilor de sprijin psihologic sau material, ce ar putea face realist posibil implementarea unei decizii sau acțiuni dificile, care altfel ar depăși capacitatea individului sau familiei de a o pune în practică (este așadar și o problemă de alocare de resurse).

Există însă și discrepanțe între ceea ce pretinde pacientul în numele valorilor comunității din care provine și adevărul verificat al credinței acelei comunități. De exemplu, dacă în numele compasiunii pe care Biserica o propăvăduiește un pacient ar solicita ajutorul medicului în terminarea prematură a vieții, aceasta este evident o falsă interpretare a preceptelor bisericești, ceea ce evident ar îndreptăți medicul să nu onoreze astfel de preferințe de la finalul vieții.

4. *Persoana care emite acea cerință cu totul particulară este gată să sufere odată cu îndeplinirea ei?*

Răspunsul la această întrebare poate revela integritatea și sinceritatea individului. Dar noi nu intenționăm o verificare a acestor trăsături de caracter, ci conștientizarea pacientului în fața unor trăsături sociale existențiale, și anume: nici unul dintre noi nu îl poate mulțumi pe celălalt tot timpul; adesea există un preț ce trebuie plătit de către cei care sunt vizibil diferiți și care proclamă respectarea autonomiei lor personale.

În concluzie, respectarea diversității culturale este o problemă de dreptate și de responsabilitate, care se răsfrânge asupra actului medical în mai multe feluri: utilizarea resurselor (cât ne costă și cine plătește), consecințele pe termen lung (care sunt urmările deciziei, cine va fi afectat de ele, este fezabilă implementarea deciziei). Când responsabilitatea umană a fost însă demonstrată, atunci sentimentul dreptății este îndeplinit. Când este însă absentă, echipa medicală este afectată și chiar tulburată.

4. Recomandări pentru abordarea practică a diversității culturale în context medical

În esență, cei care au studiat problematica interferențelor culturale în practica medicală au conceput un set de zece reguli ce ar trebui cu precădere urmărite pentru succesul unei relații terapeutice de acest gen.

(1). Identificarea culturală

Este de dorit ca echipa medicală să determine cultura și originea pacientului și eventual să contacteze organizațiile specifice de suport și asistență. În măsura posibilităților se va proceda la o negociere a unei opțiuni terapeutice acceptabile pentru ambele părți. În primul rând este necesar să se descopere scopuri comune medicului și pacientului și să se contureze o strategie acceptabilă de atingere a obiectivelor. Răspunsul etic la un conflict real sau aparent depinde esențial de circumstanțele cazului.

În anumite centre universitare, se poate apela cu succes la o echipă de suport, compusă din membri ai diferitelor etnii și specializată în diferențele culturale populaționale. Dacă însă acest lucru nu se poate realiza, se recomandă implicarea unui membru al familiei, sau măcar identificarea unui exponent al etniei respective, care să facă cunoscute tradițiile și obiceiurile locale ce ar putea interfera cu procesul de vindecare a pacientului. La nevoie ei ar putea sugera soluții alternative, pentru a respecta credințele culturale. De exemplu, multe femei asiatice sau musulmane, cu viziuni particulare asupra portului veșmintelor, s-ar putea simți incomfortabil în hainele de spital, o chestiune simplă și aparent neimportantă, dar cu potențiale repercusiuni asupra calității vieții în spital. Așadar rolul echipei de sprijin este de a identifica problemele, de a facilita comunicarea familie – personal și a educa personalul spre a-și diminua prejudecățile sau chiar ignoranța culturală în cazul actelor medicale care implică minoritățile (2).

(2). Metoda de comunicare

Se recomandă o identificare a metodei preferate de comunicare a pacienților și, dacă este nevoie, abordarea unui interpret care să faciliteze comunicarea. Lipsa de comunicare apare frecvent între experții din medicină și

pacient, aspect ce se intensifică și prin barierele de limbă. Aproximativ 14% din populația Americii nu vorbește engleza în familie. Dintre cei care vorbesc o limbă străină acasă, 47% întâmpină dificultăți la limba engleză. De aceea, pentru a se asigura că informația este primită în mod adecvat se folosesc traducători destul de frecvent. O potențială problemă legată de folosirea acestor interpreți rezidă în faptul că responderii sunt angajați într-o comunicare mai curând de tip „sens unic” decât „dublu sens”. O verificare a modului în care informația a fost primită, înțeleasă și judecată este un deziderat important al oricărei relații medic – pacient, indiferent de diversitatea culturală. Relația „dublu sens”, deci nu un strict model informativ, ar contribui la calitatea actului medical, la succesul terapeutic și satisfacția pacientului (2).

(3). Barierele de limbă

În instituțiile cu un număr mare de pacienți aparținând unei anumite tradiții culturale sau religioase, personalul trebuie educat în spiritul toleranței față de diversitatea culturală, având eventual la dispoziție traducători sau mediatori față de acele minorități, cum ar fi preoții sau alți exponenți care ar putea explica baza credinței lor. Nu este vorba doar de cunoscători ai limbii sau simpli membri originari din comunitatea respectivă. Aceștia pot foarte bine să fie detașați de miezul culturii lor, locul de naștere sau deținerea unui dialect sau a unei limbi străine, ele nefiind un criteriu de implicare și apreciere a valorilor acelor comunități. Este nevoie de persoane care să dețină, să creadă în aceleași valori, să aibă aceleași preferințe și stil de viață.

Este important a se identifica potențialele bariere de limbă, verbale și non verbale. În orice schimb de informații la modul general, sau în medicină în particular, comunicarea non verbală joacă un rol esențial (16). Majoritatea ideilor, înțelegerea sau non-înțelegerea lor sunt exprimate și prin replici non verbale, menite să aducă clarificări suplimentare în situații complicate. Astfel, reușita comunicării se translatează de la ceea ce spunem la cum spunem. Cu toții ar trebui să învățăm cum să transformăm informația non verbală într-un mod în care să evităm speculațiile sau interpretările personale subiective.

(4). Înțelegerea

Ar fi bine să se verifice de două ori: pacientul sau familia acestuia înțeleg cu exactitate situația prezentă? Este indicat să se țină cont de faptul că gestica sau chiar o oarecare exprimare orală afirmativă nu garantează că pacientul a înțeles informația. De multe ori reluarea explicațiilor este utilă și ajută la dobândirea multiplelor sensuri ale informației, mai ales în cursul perioadele de stres. Extrem de multe conflicte sau divergențe de opinii sunt sursa de fapt a unei comunicări ineficiente, care a condus la o înțelegere eronată asupra subiectului. O modalitate

ușoară de a asigura calitatea înțelegerii informațiilor este de a cere respectuos pacientului să reproducă în propriile cuvinte și expresii noțiunile primite, înainte de a concluda dacă acestea au fost bine înțelese (16).

(5). Credințele și valorile implicate (religioase, spirituale etc).

A se realiza contactul cu persoanele cheie în acest sens este de importanță crucială. Observațiile și rezultatele studiilor de supraviețuire au identificat sistemul de credință (fie că este apanajul spiritualității pure sau expresia unor tradiții sau poate chiar superstiții) ca fiind un factor determinant al vitezei de recuperare după boală. De multe ori, pacienții și familia atribuie reușita actului terapeutic ajutorului divin, invocat prin intermediul ritualurilor sau ceremoniilor efectuate. De aceea este bine a se apela la resursele comunitare pentru înțelegerea acestui sistem paramedical, cu influențe semnificative asupra actului medical (2).

(6). Încrederea

Din nou se impune a se verifica de două ori: pacientul și/sau familia au încredere în personalul medical? Atenție la diversele indicii verbale sau non verbale. Un studiu realizat de către „Brain Injury Rehabilitation Unit”, Liverpool Hospital, Australia a demonstrat că o comunicare eficientă, care a indus încredere, a fost cea mai apreciată valoare de către pacienți, mai mult chiar decât profesionalismul medicului, în baza faptului că „medicul bun este acela în care ai încredere”. Lipsa încrederii alterează prognosticul bolii, pentru că pacientul și familia ar putea să nu furnizeze medicului anumite informații relevante pentru cursul bolii. Alt impediment ar consta în faptul că pacientul nu ar fi compliant la recomandările medicului tocmai în virtutea acestei neîncrederi (2).

(7). Însănătoșirea

Se ridică problema dacă pacientul și/sau familia au prejudecăți sau percepții nerealiste asupra echipei medicale, tratamentului sau procesului de recuperare. Dacă acestea într-adevăr există, este bine a se acorda timp pacientului (și celorlalți implicați) pentru procesarea informațiilor primite spre a se familiariza cu situația. Acordați timp eventualelor întrebări, nelămuriri pentru a clarifica circumstanțele. De multe ori pacientul își poate clădi așteptări nerealiste, poate nega evidența bolii, își poate crea propriul sistem de apărare, toate acestea interferând cu evoluția favorabilă.

(8). Dieta

Și în acest domeniu, trebuie luat în considerație specificul cultural. Anumite culturi sau grupuri etnice au diete cu totul particulare, de aceea nutriționiștii au accentuat întotdeauna rolul lor benefic în echipa medicală pentru o recuperare optimă. Modificarea dietei în acest sens este un act simplu și care poate

ajuta considerabil pacientul suferind, pe lângă faptul că se conferă respect etniei implicate, ceea ce atrage de la sine încrederea.

(9). Evaluarea

În final se va realiza o reevaluare a cazului ținând cont de sensibilitatea culturală: fiți conștienți la acest moment de diferențele culturale în exprimarea emoțională și verbalizarea informațiilor private. Chiar și evaluarea capacității mentale și cognitive poate fi influențată de diferențele culturale.

(10). Subiectivismul echipei medicale

Este evident pentru toată lumea că în viața de zi cu zi există prejudecăți, părtinire, favoritism. A le recunoaște și identifica sunt precondiții pentru controlul lor. Ele nu trebuie ignorate sau negate, ci abordate frontal pentru că finalul actului terapeutic este binele pacientului, nicidecum starea de bine sau egocentrismul medicului. Profesionistul din medicină trebuie să își înțeleagă în primul rând propriile valori și sisteme de credință pentru ca mai apoi să poată aborda cu claritate și fermitate caracteristicile populaționale ale pacienților săi.

În concluzie, a eticheta, clasa sau chiar generaliza pe cei care sunt "diferiți" în baza unor stereotipuri comune și ignorante înseamnă a fi needucat cultural (17). Fără înțelegerea contextului în care pacientul își clădește sistemul de percepție și înțelegere a informației, îngrijirile de sănătate nu vor avea succes. De aceea viitorii doctori și asistente trebuie educați în spiritul diversității și heterogenității culturale, fapt ce ar îmbunătăți considerabil relațiile terapeutice și satisfacția pacientului (18). Un sistem de sănătate competent și din punct de vedere al respectului cultural ar cere experților medicali să își exprime sensibilitatea față de diferențele implicite de comportament, față de atitudinile și semnificațiile atașate evenimentelor emoționale, cum ar fi durerea, depresia sau dizabilitatea. Rolul major al medicului va fi de sprijinire a implicării active a pacientului și familiei în procesul de recuperare a bolii, diminuând frica de necunoscut și întărind speranța de însănătoșire rapidă.

Bibliografie

- Amodeo M, Jones LK., *Viewing alcohol and other drug use cross culturally: a cultural framework for clinical practice*. Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services 1997;78:240-54.
- Buryksa JF., *Assesing the ethical weight of cultural religious and spiritual claims in the clinical context*, J. Med Ethics, 27 (2), 118-23, 2001
- Campbell A, Gillett G, Jones G., *Practical Medical Ethics*, Oxford University Press Auckland, 75-85, 1992
- Dickenson DL., *Cross cultural issues in european bioethics*, Bioethics, 13, 249-255, 1999

- Fetters M., *The family in medical decision making: Japanese perspectives*, Journal of clinical ethics, 9, 132-46, 1998
- Fineschi V., Turillazzi E., Cateni C., *The new italian code of medical ethics*, J of medical ethics, 23: 239-44, 1997
- Gavrilovici C., *Aspecte etice legate de diversitatea culturală*, În *Introducere în Bioetică*, Ed. Junimea, 183-205, 2007
- Hoshino K., *Autonomous decision making and Japanese tradition*, Cambridge quarterly of health care ethics. 4 (1), 71-74, 1995
- Ioan B., Gavilovici C., Astărăstoe V., *Relația medic – pacient*, În *Bioetica, cazuri celebre*, Ed. Junimea, 17 – 59, 2005
- Jonsen AR., Siegler M., Winslade WJ., *Beliefs due to religious and cultural diversity*, In *Clinical Ethics, A practical approach to ethical decisions in clinical medicine*, 6th ed Mc Graw Hill Medical Publishing decision, 65-66, 2006
- Mârțu D., Rădulescu L., *Implantul cohear, a fi sau a nu fi*, Rev. rom de bioetică, 1 (2), 46 – 52, 2003
- May T., *Introduction. The liberal framework*, In *Bioethics in a liberal society. The political framework of bioethics decision making*, The Johns Hopkins University Press 1-13, 2002
- Nakagawa H., *Cross cultural issues of a research program including language translations*. Paper presented at: Annual Symposium of the Idaho Neurological Institute. Boise, ID: 26 Oct 2000
- Newman J., *Managing cultural diversity: The art of communication*. Radiologic Technology, 69:231-46, 1998
- Payer L., *Medicine and culture*, Owlet, 1996.
- Re C (1994) 1 All, ER, 819
- Rendtorff JD., *Basic ethical principles in European bioethics and biolaw: autonomy, dignity, integrity and vulnerability – towards a foundation of bioethics and biolaw*, Medicine, health care and Philosophy, 5: 235-244, 2002
- Riddley DT., *Accommodating Jehovah's witnesses' choice of non blood management*, Perspectives in Health care risk management, 1-6, 1990
- Seibert PS, Stridh-Igo P., Zimmerman CG., *A checklist to facilitate cultural awareness and sensitivity*, J. Med. Ethics 2002;28:143-146
- Stîngă O., *Mutilarea genitală între indicație medicală și tradiție*, Rev. Rom de Bioetică, 3 (2), 82 – 90, 2005
- Sulmasi D., *Every ethos imply a mythos*, In: Davis D., Zoloth L., eds. *Notes from a narrow ridge: religion and bioethics*, Hagerstown, MD: University Publishing Group, 227-4, 1999
- Zweifler J, Gonzalez AM., *Teaching residents to care for culturally diverse populations*. Academic Medicine 73: 1056-61, 1998

OBSTACOLELE SCHIMBĂRII VALORILOR ÎN MUNCA DE ASISTENȚĂ SOCIALĂ

Abstract: The study of human values represents an ambivalent issue in socio-human sciences. It is arousing the researchers' interest and at the same time puzzling them: the role human values play in the daily life of individuals and the never-ending questions and issues they engender are opposite to the rejection and circumspection triggered by the high subjectivity that study methods involve, as well as the difficulty in catching their exact dominant features.

The performance of the employees in social agencies can be assessed depending on the organisation's general objectives, the social workers' professional skills and the extent to which clients' needs are met. Any poor results on each of these coordinates indicate the necessity of implementing changes on one of the three items of the axiology: the values of the organization (organizational culture), the professional's and the customer's values.

Individul nu poate exista ca ființă socială fără a avea și a se raporta la un sistem de valori. Cu referire doar la valorile personale, părerile cu o largă răspândire în rândul sociologilor și psihologilor le atribuie acestora rol central în viața individului, deoarece ele dictează termenii relaționării interumane, direcția și măsura angajării omului în autorealizare, mecanismele necesare adaptării sociale, fiind în ultimă instanță considerate vectori motivaționali ai acțiunilor prin intermediul cărora se realizează adaptarea individului (cu nevoile și interesele lui) la mediul social (cu constrângerile și prescripțiile comportamentale) (Iosifescu, 2004).

Cultura și societatea sunt mijloace prin care oamenii produc valori și totodată sunt produse ale oamenilor. Ele sunt factori determinanți ai structurii de personalitate ai fiecărui individ. În acest tablou este greu de identificat unde este punctul inițial și punctul terminus al influenței fiecăruia dintre acești trei factori în evoluția celorlalți.

Nevoia de schimbare a valorilor

Eficiența muncii de asistare socială este dificil de evaluat, deoarece, pe de o parte, munca se desfășoară într-un câmp în care gradul de subiectivism în aprecierea nivelului de satisfacție al beneficiarilor față de serviciile oferite este mare, iar pe de altă parte indicii succesului sunt variabili de la o organizație la alta, în funcție de nevoile populației deservite, de tipurile de servicii oferite, de standardele de muncă impuse, de nivelul de pregătire al angajaților. Mobilul principal al eficienței muncii angajaților este motivarea acestora și prezența unui climat de muncă favorizant stimulării angajaților. Astfel, măsura preocupării pentru existența în cadrul organizațiilor de profil a unei culturi organizaționale puternice și excluderea sau soluționarea conflictelor interne și externe organizației și din viața profesională a angajaților indică, în ultimă instanță, măsura eficienței organizației.

Conflictele de valori pot apărea în plan personal, când două valori antagonice sau concurente tind să aibă importanță la fel de mare pentru individ, sau în planul relațiilor dintre indivizi, când interacționează doi sau mai mulți indivizi cu valori contrastante, având tendința de a le impune, de a le considera de o importanță mai mare decât a celorlalți. Acestea din urmă pot apărea fie între angajați sau angajați și conducere, și atunci avem în vedere cultura organizațională, fie între angajați și clienți, și atunci vorbim de dileme etice sau impasuri rezolutive.

Direcții de schimbare

Performanțele angajaților din organizațiile de tip asistență socială pot fi evaluate după măsura realizării obiectivelor generale ale organizației, după nivelul de competență profesională al asistenților sociali sau după gradul de satisfacere al nevoilor clienților. Rezultatele scăzute apărute pe oricare din aceste dimensiuni indică necesitatea implementării unor schimbări pe cele trei direcții aferente din câmpul axiologic: valorile organizației (cultura organizațională), valorile profesionistului și valorile clientului.

Obstacolele implementării schimbărilor în sfera culturii organizaționale

Necesitatea schimbărilor în planul culturii organizaționale poate fi determinată de modificările ce apar în mediul economic, social, politic, valorile noi ce trebuie însușite. Este absolut necesar să se reflecte în politicile și deciziile organizației și să fie comunicate membrilor prin toate canalele, pentru a se evita în acest fel revenirea la comportamentele și elementele culturii organizaționale anterioare schimbării. Schimbarea are întotdeauna la bază o disfuncție produsă de un factor perturbator, însă direcția schimbării poate presupune îmbunătățirea stării

prezente, când factorul declanșator este intern, sau adaptarea la noi condiții, când factorul declanșator este extern. Nevoia de schimbare în planul culturii organizaționale poate avea ca factor declanșator apariția și persistența tensiunilor organizaționale, apărută ca urmare a inadvertențelor în planul valorilor, credințelor, convingerilor. Tensiunile pot genera conflicte, care la rândul lor să ducă la irosirea de energie umană și resurse.

Schimbarea culturii organizaționale poate fi definită ca fiind „inducerea unor moduri noi de acțiune, a unor modele noi de credințe și de atitudini la un segment reprezentativ din populație” (Bârsan, 1999, p. 185). Ea are un caracter situațional, extern, putând fi neprevăzută sau planificată. Ca și o consecință a evoluției poate apărea schimbarea spontană. Vorbim de o schimbare programată sau condusă atunci când intervenția este controlată de manager pe seama unei strategii.

Demararea procesului de schimbare planificată dintr-o organizație este determinată de apariția unor situații cauzatoare, cum ar fi: producerea de schimbări radicale în politică și în economie; disfuncționalitatea unor elemente culturale cu impact major asupra performanțelor organizației și cu risc de generalizare a lor; comasarea a două organizații (necesitatea compatibilizării culturale); apariția unor schimbări culturale în organizațiile din același câmp; producerea de schimbări la nivelul conducerii organizației (Vlăsceanu, 2003). Totodată modul de realizare al schimbărilor și eficiența lor poate fi influențată de modul de planificare și de evoluție culturală, modul de realizare al procesului de învățare, modul de realizare al organizării, ca structură și funcționare.

O astfel de schimbare apare și sub influența fenomenelor de transculturalitate, printre care se pot aminti: fenomenele de copiere – introducerea de practici și norme care au dat rezultat în cadrul altor organizații, dar care sunt total străine de mediul cultural organizațional; fenomenele de mutare – preluarea a unor caracteristici particulare aparținând unei alte culturi organizaționale; fenomenele de împrumut – modificarea unei culturi organizaționale cu valori și practici aparținând altei organizații; fenomenele de adaptare – modificarea culturii organizaționale proprii din inițiativă și modele proprii pentru a răspunde mai bine schimbărilor de mediu.

Unii cercetători (Bogathy, 2004) consideră că inducerea schimbării în planul culturii unei organizații este o acțiune extrem de dificilă a cărei durată se măsoară în ani, și care implică un grad de dificultate extrem de ridicat, fiind necesară ca premisă a declanșării unei situații de criză ce are la bază eșuarea sau inadecvarea vechilor prezumții și valori.

Schimbarea culturală ia forme și importanță variabilă în funcție de stadiul la care se produce în evoluția organizației (Chirică, 1996). Atunci când organizația se află în stadiul de formare culturală devine o sursă de identitate și forță și este

puțin probabil și ineficient să apară schimbări acum, ele luând forma clarificărilor, elaborărilor. Rolul schimbării în plan cultural poate fi demarat într-o organizație doar începând cu cel de-al doilea stadiu de dezvoltare al organizației. Când se dorește schimbarea se are în vedere identificarea surselor de stabilitate pentru îmbunătățirea deciziilor strategice și consolidarea unei culturi puternice. Schimbarea apare ca o necesitate în cel de-al treilea stadiu, al maturizării și declinului, datorat stabilității interne și/sau maturizării pieței.

Important în inițierea unei schimbări în planul culturii organizaționale este testarea impactului pe care aceasta l-ar putea avea asupra membrilor, deoarece poate apărea o rezistență la schimbare din partea personalului, care să facă imposibil de realizat acest proces. În plus, procesul trebuie realizat împreună cu membrii, cunoscut fiind faptul că oamenii sunt reticenți la ideile altora, preferând ideile proprii. Oamenii trebuie convingși că părerea lor contează iar fluxul de simboluri și inducerea unui nou spirit se va face în acord cu nevoile lor. În fața noului, membrii organizației se pot confrunta cu o teamă de eșec, pot deveni nesiguri în legătură cu modul în care vor fi recompensați, poate apărea frica de necunoscut și de a nu pierde controlul (Huțu, 2003). În fața schimbării, la nivel individual poate apărea o stare de șoc: senzația de amenințare, imobilism, nevoia de evitare a riscului, iar aceasta să fie urmată fie de retragere defensivă, recunoaștere și detașare, pentru ca în final să apară adaptarea și schimbarea. Atitudinile și comportamentele sunt cele care frânează cel mai tare procesul schimbării, deoarece sunt cele mai statornice elemente ale culturii organizației, considerate structuri de rezistență la schimbare.

De asemenea, producerea schimbării trebuie să fie precedată de existența unor condiții propice acesteia: membrii să sufere suficient de mult, astfel încât să fie dispuși pentru schimbare; să cunoască suficient de multe despre schimbare, astfel încât și-o dorească; să primească suficient de mult sprijin, astfel încât să fie în stare să se schimbe.

Schimbare culturii organizaționale devine cu atât mai dificilă cu cât se ține mai puțin cont de câteva pericole posibile la nivelul organizației:

- lipsa resurselor,
- subestimarea angajaților,
- subestimarea consecințelor schimbării în ochii celor afectați,
- urmărirea acțiunii fără o percepere corectă a realității,
- se doresc schimbări rapide,
- neabordarea schimbării procesual, ci ca acțiuni separate.

De asemenea, este necesară în inițierea procesului de schimbare o identificare prealabilă a momentului în care se află organizația în ciclul său de viață: nașterea și creșterea timpurie – când cultura reușește să țină oamenii legați;

viața de mijloc – când cultura slăbește și face posibilă apariția schimbării; sau maturizarea – cultura devine o constrângere pentru maturizare, fiind urmată, fie de transformare, fie de dezmembrare.

Pentru a asigura succesul planului de schimbare, trebuie ca inițiatorul acesteia, pe tot parcursul planificării și desfășurării, să respecte câteva reguli: să analizeze în prealabil organizația și necesitatea de schimbare, să creeze o viziune împărtășită de toți membrii, să sprijine rolul liderului, să creeze un sentiment de urgență, să creeze un plan de implementare, să dezvolte structuri care să permită schimbarea și ulterior să o instituționalizeze.

Obstacolele schimbării valorilor clientului

Valorile sunt cele care direcționează acțiunile indivizilor înspre satisfacerea nevoilor și funcționează ca reglator al acțiunii, deci își pun amprenta și asupra procesului decizional (Culic, 1988). Astfel, cunoașterea sistemului personal al valorilor ne ajută să ne apropiem de înțelegerea personalității indivizilor, a idealurilor acestora, ceea ce ne permite să facem predicții asupra traseului comportamental și de dezvoltare socială și psihică a oamenilor.

Unul din rolurile importante ale valorilor este cel de a asigura, alături de alte componente ale personalității, adaptarea socială. Individul adoptă diferite atitudini și comportamente la situațiile cu care se confruntă în funcție de sistemul propriu de valori, de idealurile sale, de capacitățile și deprinderile pe care le are, resursele personale, de motivație, precum și de termenii situației concrete cu care se confruntă. La rândul lor, capacitățile, comportamentele, deprinderile, motivația sunt formate și dictate în mare măsură de valorile pe care individul le are, iar acestea îl definesc, îi dau identitate (Iosifescu, 2004, p. 10). Omul învață să aprecieze și să se autoaprecieze, să intre în rezonanță cu părerile celorlalți, să adere la valorile generale, motivat de nevoia de a fi acceptat și de a se adapta la cerințele societății. Valorile sunt standarde adânc întipărite în structura personalității umane, care determină direcțiile viitoare de acțiune și justifică acțiunile trecute (Braithwaite și Scott, 1991), fiind postulate ca și constructe cheie în procesul socializării.

În activitatea de consiliere, ajungerea la cunoașterea sistemului axiologic al persoanei asistate este indispensabilă reușitei intervenției. Și dincolo de realizarea unui inventar al valorilor persoanei în munca de asistare socială este extrem de importantă cunoașterea dinamicii valorilor, a tensiunilor existente între valorile promovate de diferite medii în care individul își trăiește viața, a dilemelor cu care el se confruntă (Iosifescu, 2004).

Soluționarea problemei clientului pleacă de la identificarea și recunoașterea acesteia, stabilirea strategiei de schimbare, implementarea schimbării și evaluarea

practică a rezultatelor. Dacă sursa problemelor clientului pare a fi mobilul ce stă în spatele comportamentelor, adică sistemul de valori, atunci schimbarea priorităților în sistemul axiologic presupune o identificare prealabilă a acestora, găsirea valorilor subsidiare și alternative, construirea traseului de implementare și verificarea practică a funcționalității schimbării. Cu obstacole ne putem întâlni la oricare dintre aceste etape ale procesului de schimbare.

Prima piedică care se pune este la nivelul conceptualizării și viabilității empirice a constructului. Preocuparea pentru fragmentarea și diversitatea conceptuală au fost teme majore de studiu pentru mulți cercetători. Lipsa clarității definirii și dificultățile de identificare a acelor elemente comportamentale care determină cel mai bine valorile a îngreunat și mai mult cercetarea din domeniul valorilor.

Distincția între valoare ca *ceea ce este de dorit* (dezirabilitate) și valoare ca dorință, respectiv diferența între ce trebuie să facă și dorește să facă persoana este greu de realizat deoarece subiecții interogați au tendința de a oferi răspunsuri dezirabile social, iar relevanța în câmpul practicii revine nevoilor și dorințelor reale ale clienților.

Pe de o parte, sistemele de valori acționează automat, la nivel subconștient, ele constituind fondul, resortul care dictează comportamentul (Linton, 1968, p. 140), ceea ce îngreuiază de asemenea faza de identificare a lor, iar pe de altă parte, în identificarea valorilor personale se remarcă dependența situațională a acestora. Nimic nu e personal fără a fi în același timp și o reflectare a mediului fizic, social și cultural (Allport, 1991, p. 183). Însă, datorită acestei varietăți situaționale studierea valorilor devine mai dificilă, ea trebuind întotdeauna să analizeze în prealabil contextul practic. Orice evaluare trebuie să aibă în vedere atât valorile asumate, cât și pe cele manifeste.

Demersul de identificare a valorilor clienților se ciocnește încă de la început și de o altă problemă, aceea a imposibilității persoanei asistate de a realiza o introspecție și o autoanaliză, proces ce devine tot mai dificil cu cât nivelul de educație al persoanei este mai scăzut și cu cât este mai puțin prezentă preocuparea pentru autocunoaștere și dezvoltare personală. Beneficiarii serviciilor de asistență socială sunt în cea mai mare parte persoanele aflate în impas vizavi de rezolvarea problemelor personale sau de integrarea socială sau profesională, copii sau vârstnici aflați în situație de dificultate, bolnavi psihici sau persoane defavorizate social. Acest demers de identificare a valorilor personale ridică probleme serioase în munca cu categoriile de persoane cu capacitate redusă sau fără capacitate de discernământ.

O părere mai generală întâlnită la specialiștii care s-au ocupat cu studiul valorilor este aceea că ele nu sunt statice, și deci nu au momente clare în evoluția individului cu privire la geneza și finalizarea formării sistemului de valori. Sistemul de valori cunoaște o anumită dinamică, care în baza socializării secundare, proces care se desfășoară de-a lungul întregii vieți, cunoaște ajustări și

reorganizări. Important rămâne faptul ca aceste reorganizări ale sistemului de valori să urmărească aceeași finalitate: păstrarea armoniei interne a ființei, prin evitarea conflictului interior de valori.

Motivarea persoanei pentru angajarea unor schimbări în sfera axiologică personală este un demers anevoios, datorită atașamentului pe care deținătorii îl manifestă față de acestea, a temerilor față de consecințele aferente schimbărilor radicale apărute în viața lor, a fricii față de pierderea unor avantaje o dată cu renunțarea la anumite valori.

Analizând mai în profunzime felul în care valorile își pun amprenta asupra comportamentului clientului, putem vedea cum acestea stau la baza modului asistaților de a-și vedea situațiile, adeseori ele sunt cauza conflictelor interioare pe care aceștia le trăiesc și fondul problemelor lor, și totodată, ele stau în spatele modului de filtrare a soluțiilor pentru schimbare. Alternativele rezolutive identificate și aplicate trebuie să nu implice un conflict de valori, deci să fie în acord cu sistemul convingerilor personale al clienților. Astfel, în sarcina asistentului social intră cunoașterea sistemului de valori al clientului pentru a putea sugera soluțiile optime care să fie în acord cu valorile acestora, pentru a-i ajuta să își reanalizeze valorile astfel încât să se mărească numărul de soluții alternative valide la dilemele și problemele cu care ei se confruntă.

Aducerea de schimbări în sistemul valoric pe baza procesului de asistare trebuie să aibă la bază un proces decizional care îi revine exclusiv clientului, respectându-i-se astfel dreptul la autodeterminare, o valoare fundamentală a eticii profesionale în domeniul asistenței sociale. Uneori profesioniștii se ciocnesc de rezistența fățișă sau inconștientă a clientului la schimbare, rezistență ce poate genera apariția conflictului de valori dacă asistentul social nu reușește să ofere acceptanță clientului, suport, clarificare și autodeterminare (Adams, 2002). În absența acestora avem de-a face cu impunerea valorilor personale de către asistentul social (într-un mod mai mult sau mai puțin conștient) și cu atitudinea de retragere și reticență a clientului. Dezacordurile și blocajele astfel create determină treptat apariția unei atmosfere tensionate ce afectează comportamentul și confortul celor doi, dar mai ales rezultatul asistării. Conflict valoric dintre client și asistentul social are efect extrem de distructiv la nivelul relației de ajutor.

Schimbări în sfera valorilor personale ale profesionistului

Pentru a-și putea desfășura activitatea la standardele profesionale, asistentul social trebuie să beneficieze de o formare profesională ce include armonizarea valorilor personale cu cele impuse de deontologia profesională și cu cele promovate de organizația în care muncește. Procesul de formare profesională

trebui să includă o revizuire a valorilor personale, urmată de o modificare sau completare a acestora în acord cu etica profesională. În caz contrar, el se va confrunta cu un surplus de dileme profesionale și cu o serie de conflicte interne sau externe de intensitate variabilă, ducând la divergențe, autoexcludere, confuzie, frustrare, instabilitate valorică sau comportamentală.

Atunci când conștiința personală cere renunțarea la valorile comune unui anumit grup social în care individul trăiește apare riscul fie al excluderii din grup, fie al existenței duplicitate (ipocrizia) sau conflictuale a individului în acel grup. Existența duplicitară, divergența de valori nerecunoscută în mod public, crește nivelul tensiunii interioare, nivelul de frustrare și poate duce, în situații de mare intensitate, a acestora la dedublare. Individul trebuie adesea să facă o alegere în situații tensionate între „împăcarea” propriei conștiințe și păstrarea unei imagini bune în rândul opiniei publice. În funcție de alegerea pe care o face conflictul interior de valori poate să crească sau să scadă. Existența duplicitară poate fi considerată unul din mecanismele de apărare la aceste situații, însă ea menține tensiunea psihică dintre eu și sine. Ea este în esență rezultatul combinației nefericite între cei trei factori care contribuie la formarea sistemului de valori: ereditate-mediu-educație.

Modul în care individul reușește să rezolve aceste conflicte de valori este determinant pentru dezvoltarea și evoluția sa ulterioară. Este importantă însă parcurgerea unor etape în acest scop: de identificare și recunoaștere a valorilor proprii, de stabilire a priorităților în funcție de avantajele și dezavantajele susținerii uneia sau alteia dintre valori. Scopul final este acela de stabilire a unei armonii interne, în sistemul propriu de valori al persoanei, armonie ce este condiția indispensabilă pentru construirea unei atmosfere deschise între indivizii aparținând aceleiași colectivități.

O altă capcană în angajarea axiologică a asistenților sociali în munca cu clienții este centrarea exclusivă pe însușirea și angajarea tehnicilor, abilităților, cunoștințelor profesionale, în detrimentul expunerii valențelor și valorilor personale, care, mascate în relația de asistare, o sărăcesc pe aceasta și o transformă într-un proces pur formal. Astfel, personalitatea profesionistului se reflectă inerent în practica lui profesională, însă este necesar să nu lipsească o mare conștiință de sine.

Pentru a elimina riscul apariției unui conflict interior de valori pentru asistentul social între valorile personale și cele profesionale este necesară, pe de o parte, angajarea acestuia într-un proces amplu de formare și autocunoaștere, care să nu se limiteze la cunoașterea teoretică a valențelor asistentului social, ci să prevină și să soluționeze posibilele divergențe majore între cele două câmpuri axiologice. Ulterior angajării lui în practica profesională este definitorie relația cu

supervizorul și aplicarea teoriilor și principiilor eticii procesului decizional pentru reducerea gradului de perturbare al relației de asistare.

Conflictele se pot declanșa în planul derulării temporare (o valoare valabilă acum să își piardă valabilitatea în timp), cât și în planul desfășurării sincronice (valorile promovate de un sistem de referință nu sunt coextensive cu cele promovate de alt sistem/mediu). Conflictele apar doar atunci când sunt puse în discuție valori concrete, particulare, deoarece atâta timp cât sunt generale gradul de acceptabilitate este mai ridicat (Cucos, 1995, p. 66).

Bibliografie:

- Huțu, Aida Carmen (2003), *Cultură, schimbare, competiție. Cazul transferului de tehnologie în firmele românești*, Editura Economică, București.
- Chirică, Sofia (1996), „Cultura organizațională ca mod învățat de gândire” în *Psihologie organizațională. Modele de diagnoză și intervenție*, Casa de Editură și Consultanță „Studiul organizării”, Cluj Napoca.
- Bogathy, Zoltan (2004), *Manual de psihologia muncii și organizațională*, Editura Polirom, Iași.
- Bârsan, Silvia (1999), *Cultura organizațională și dezvoltarea organizațiilor*, Editura „Briliant”, București.
- Vlăsceanu, Mihaela (2003), „Cultura organizațională”, în *Organizații și comportament organizațional*, Editura Polirom, Iași.
- Adams, R., Dominelli, L., Malcolm, P. (2002), *Social Work. Themes, Issues and Critical Debates*, Palgrave and The Open University, New York.
- Iosifescu, Viorel (2004), *Duplicitate și educație morală*, Editura Aramis, București.
- Braithwaite, Valerie și Scott, William (1991), „Values”, în Robinson, J. (ed.), *Measures Personality and Social Psychological Attitudes*, vol. 1, Academic Press, San Diego (661).
- Allport, Gordon (1991), *Structura și dezvoltarea personalității*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Linton, Ralph (1968), *Fundamentul cultural al personalității*, Editura Științifică, București.
- Culic, Nicolae (1988), *Valoarea – dimensiune a existenței umane*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Cucos, Constantin (1995), *Pedagogie și axiologie*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

CONSIDERAȚII ETICE DESPRE TERAPIA PRIN RUGĂCIUNE

Bioetica reprezintă una din ramurile importante ale eticilor profesionale, aflată într-o expansiune vizibilă în ultima jumătate de secol. Potrivit lui Fr. Abel, bioetica este investită cu „ansamblul problemelor suscitade de progresul biologic și medical, afit la nivel microsocial, cît și la nivelul societății globale și al repercusiunilor asupra sistemelor noastre de valori, din trecut și din prezent”. Ea se ocupă de „recunoașterea și definirea ansamblului mișcător de condiții cerute de o gestionare responsabilă a vieții și a persoanei umane în cadrul progresului rapid și complex al științei și tehnicilor biomedicale, și al cercetărilor care le promovează”.

În contextul dezvoltărilor din etica medicală, specializarea și rafinarea tematicii a urmat un proces firesc în evoluția disciplinei. Dacă dezbaterile despre avort, eutanasiu sau clonare au intrat deja în repertoriul temelor „clasice” ale bioeticii, din ce în ce mai multe zone din specializările medicale, inclusiv cele controversate, sau „de graniță” suscită astăzi dezbaterile etice. În contextul unei discuții avizate între specialiști din domeniul eticii profesionale, consider că prezentarea unei tematici de la intersecția dintre bioetică și medicina alternativă va putea arăta mai bine caracterul deschis al reflecției etice și oportunitatea sa permanentă³⁹⁶.

Dezvoltarea medicinei complementare și alternative

Ultima jumătate a secolului trecut a înregistrat o spectaculoasă dezvoltare a unui domeniu mai puțin tradițional al medicinei: așa numita medicină complementară și alternativă (*complementary and alternative medicine* – prescurtat CAM) în spațiul occidental. Amploarea fenomenului i-a făcut pe specialiști să vorbească de o „cădere a cortinei de bambus” (Weeks 2001, 9), aluzia fiind, evident, la imaginarul belicos al războiului rece, respectiv la răspîndirea pe o scară tot mai largă a practicilor, terapiilor și medicamentelor ne-tradiționale.

³⁹⁶ O versiune mai extinsă pe marginea acestei teme poate fi găsită în articolul Mihaela Frunză, „Ethical Aspects of Spiritual Medicine. The Case of Intercessory Prayer Therapy”, în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, nr. 17, Summer 2007, pp. 101-115

Afirmate în contextul unor orientări tot mai atașate filosofiei holiste de tip New Age, răspîndirea acestor practici tip CAM în occident și în spațiul nord-american este subliniată de date statistice incontestabile. Astfel, diverse sondaje relevă faptul că între 35 și 50% dintre americani folosesc cel puțin o practică de tip CAM; termenii *religie, religiozitate, holism, spiritualitate* încep să urce în topul celor mai menționați termeni în baze de date prestigioase, gen Medline; o mare parte din instituțiile de învățămînt superior americane din domeniul medicinei oferă cursuri de medicină și spiritualitate (Makowski 2004, 4; Astin, Harkness and Ernst 2000: 903; Partridge 2005, 2; Dossey 2000). Exemplele din spațiul european sînt la fel de concludente: un francez din doi utilizează "medicina paralelă", și respectiv un medic din patru practică (exclusiv sau inclusiv) terapiile complementare, cifrele referitoare la terapeuții non-medici ridicîndu-se la 50000 în anul 1987 (Laplantine și Rabeyron 1987, 3-5).

În topul tratamentelor CAM practicate de publicul american, pe un onorant loc 5 se situează medicina spirituală. Aceasta grupează laolaltă tehnici de tipul terapiei prin rugăciune, atingerea terapeutică (*therapeutic touch*), medicina transpersonală, șamanism etc. O analiză a experimentelor referitoare la medicina spirituală întreprinsă în anul 2000 a evidențiat că în 57% din cazuri rezultatele erau benefice (Astin, Harkness and Ernst 2000, 903; Austin et al. 2000, 910). Dintre aceste tehnici, ne vom concentra atenția asupra terapiei prin rugăciune. Există mai multe tipuri ale terapiei prin rugăciune, în funcție de persoana pentru care se spune rugăciunea (directă – în cazul în care beneficiarul rugăciunii este același cu persoana care se roagă; respectiv de intermediere – în cazul în care persoana care se roagă diferă de beneficiarul rugăciunii) (Maier-Lorentz 2004, 25).

Pentru a preveni eventualele interpretări excesive ale acestui text, aș dori să precizez încă de la început că nu doresc să mă pronunț în favoarea sau împotriva acestui tip de terapie. În general, medicina complementară provoacă două tipuri de reacții extreme, fie de susținere absolută, fie de respingere absolută³⁹⁷. Ambele tipuri de reacții scapă din vedere posibilitatea ca să existe un minimum de validitate la nivelul poziției opuse; de asemenea, ambele tipuri de reacții produc confuzie la nivelul receptării. Am pornit în studierea acestor terapii – și în mod punctual a experimentelor despre care va fi vorba în continuare – cu un amestec de curiozitate și rezervă. M-au interesat în special consecințele etice care decurg din aceste experimente, indiferent dacă ele vor fi sau nu acceptate ca metode de tratament.

³⁹⁷ Prezentarea acestui text la conferința "etică și cultură profesională. O abordare multidisciplinară", Cluj-Napoca, 5-6 octombrie 2007, a determinat, de altfel, ambele tipuri de reacții.

Trei experimente privind terapia prin rugăciune

În 1988, medicul Randolph Byrd studiază efectul terapiei prin rugăciune asupra a 393 pacienți din spitalul din San Francisco (studiu ulterior publicat în *Southern Medical Journal*). Concret, pacienții dintr-o unitate de boli cardiovasculare au fost distribuiți conform unui algoritm aleator în două grupuri: unul pentru care, pe lângă tratamentele medicale normale au fost spuse rugăciuni, al doilea grup, de control, pentru care s-au aplicat exclusiv tratamentele medicale obișnuite. Ipoteza sa a fost că, în condițiile în care nu existau diferențe statistic semnificative între pacienți, eventualele diferențe dintre cele două grupuri ar fi reprezentat efectele rugăciunilor proferate pentru aceștia. Pacienților li s-a solicitat consimțământul pentru a lua parte la experiment, iar personalul medical a fost informat asupra derulării experimentului; totuși, nici medicii nici pacienții nu au știut componența efectivă a celor două grupuri (respectiv, dacă un pacient individual aparține grupului test sau grupului de control). Suplimentar, persoanelor însărcinate să spună rugăciuni li s-au comunicat doar prenumele pacienților din grupul test și li s-au furnizat indicii despre starea și evoluția bolii. La finalul studiului, s-a constatat că: "pacienții din grupul pentru care au fost spuse rugăciuni au suferit mai puține atacuri de cord, au necesitat mai puține diuretice și antibiotice, au avut mai puține episoade de pneumonie, au avut mai puțin frecvent stop cardiac și au necesitat mai puțin intubare și ventilare"; totuși, o variabilă semnificativă, durata șederii în spital, nu a înregistrat diferențe semnificative între cele două grupuri (Byrd 1988, 828-829). Mai mult, pentru că diverse variabile studiate se situau sub pragul de relevanță statistică, Byrd a combinat indicatorii referitori la starea pacienților la externare într-un "scor de severitate". Acesta a înregistrat valori mai scăzute pentru pacienții din grupul test, astfel că Byrd s-a simțit îndreptățit să certifice efectele pozitive ale terapiei prin rugăciune.

În 1999, Harris et al. au reluat studiul lui Byrd, folosind un număr mai mare de pacienți ($n=900$), tot cu referire la bolile cardiovasculare. Spre deosebire de Byrd, această echipă a preferat să desfășoare studiul fără știrea celor implicați – pacienți sau medici – în scopul declarat al neinfluențării rezultatului de către cunoașterea derulării unui experiment pe această temă. O altă diferență față de primul studiu a reprezentat-o faptul că persoanelor care au acceptat să se roage pentru pacienți au aparținut mai multor confesiuni. În privința rezultatelor, trebuie spus că autorii au încercat să calculeze scorul de severitate după formula lui Byrd, însă acel scor nu a diferențiat cele două grupuri. Totuși, un alt scor combinat, scorul MAHI-CCU, elaborat de autorii studiului, a evidențiat aceste diferențe dintre cele două grupuri, în favoarea grupului test. Astfel, și concluzia acestui

experiment a fost că rugăciunea intermediară poate influența în mod pozitiv evoluția pacienților cu boli cardiovasculare. Nici acest experiment însă nu a reușit să evidențieze diferențe la nivelul duratei șederii în spital (Harris et al. 1999, 2273-4).

Un ultim experiment pe care aș dori să-l trec în revistă iese din tiparul celor două menționate, și în general din tiparele experimentelor științifice obișnuite. El a fost realizat în 2001 de Leibovici și particularitatea cea mai izbitoare, pe lângă numărul foarte mare de subiecți implicați ($n=3393$) este faptul că a încercat să analizeze efectele retroactive ale rugăciunii. Motivul pentru această alegere, în conformitate cu propriile sale spuse, este că divinitatea, fiind atotputernică, nu este limitată temporal în modul în care sîntem limitați noi, oamenii, astfel că studiul poate fi unul retroactiv. În acest sens, el a studiat fișele unor pacienți internați în perioada 1990-1996, le-a împărțit aleator în două grupuri, pentru unul din grupuri au fost spuse rugăciuni în mod colectiv și retroactiv, iar pentru celălalt nu au fost. Comparînd situația pacienților la externare (în condițiile în care nu au existat diferențe semnificative între grupuri la internare), Leibovici a constatat existența unor diferențe semnificative la nivelul ratei mortalității, a duratei spitalizării, respectiv a severității infecției – toate în favoarea grupului test. Concluzia studiului său a fost că: "Rugăciunea retroactivă, la distanță, poate îmbunătăți starea pacienților" (Leibovici 2001, 1451).

Considerente metodologice și religioase

Voi trece relativ rapid peste diversele considerente de natură metodologică sau religioasă, pentru a insista asupra celor etice. Totuși, le voi menționa pe primele, deoarece o parte din ele prezintă importanță sau sînt reluate de cei care discută aspectele etice ale acestor terapii.

Problemele metodologice cel mai des menționate se referă la design-ul cercetării: imposibilitatea realizării a unui grup de control "pur" (în condițiile în care este de presupus că fie pacienții înșiși proveniți din acest grup, fie persoanele apropiate lor au putut spune rugăciuni în numele sau în favoarea acestora); imposibilitatea „măsurării” sau a cuantificării rugăciunii; probleme legate de variabilele măsurate de diversele experimente (de exemplu, o parte din variabilele măsurate în experimentul lui Byrd nu erau independente, deși ar fi trebuit să fie); irelevanța statistică a experimentelor, în condițiile în care probabilitatea lor este contestată de unii autori, etc. (Cohen et al. 2000, 41; Avalos 1997; Sloan and Bagiella 2002, 16; Stenger 2001).

În ceea ce privește implicațiile religioase, acestea nu sînt mai puțin contestabile, pentru unii autori. Astfel, deși autorii experimentelor își iau precauția de a afirma în repetate rînduri că ceea ce este testat nu este puterea sau bunăvoința divinității, ci funcția terapeutică a rugăciunii intermediare, totuși diverșii critici au

apreciat că aceste studii induc consecințe inacceptabile despre persoana divină. Faptul că divinitatea ar putea fi influențată de numărul persoanelor care se roagă, sau că divinitatea ar alege să-și reverse bunăvoința asupra celor pentru care se spun rugăciuni în detrimentul celor pentru care nu sînt spuse rugăciuni – reprezintă, în ochii criticilor, exagerări de prost gust care nu pot fi asociate divinității, cu riscul de a rata chiar esența acțiunii divine: “Prin rugăciune, Dumnezeu este *rugat*, nu controlat; relația este de încredere, nu de testare” (Cohen et al. 2000, 43).

Paradoxuri și dileme etice

Statutul paradoxal al terapiei prin rugăciune este precizat chiar de cei care sînt cei mai frecvenți adepți ai acesteia. În general, ei trebuie să dovedească oponenților eficacitatea acestor terapii, iar maniera cea mai potrivită este prin utilizarea unor experimente de genul celor realizate de Byrd, Harris sau Leibovici – respectiv, experimente ce se conformează modelului științific, cu alte cuvinte experimente ce pot fi, la o adică, replicate. Or, pentru cei care sînt realmente *convinși* de eficacitatea rugăciunii, a o supune la astfel de teste implică posibilitatea comparării reacțiilor grupului test cu cele ale grupului de control, ale grupului pentru care acest posibil tratament al bolii le este refuzat. Or, nu este acest lucru completamente non-etic? Este ceea ce crede Larry Dossey, un promotor neobosit al acestei terapii: “Am realizat că, dacă rugăciunea funcționa într-adevăr, suspendarea ei ar fi echivalentul refuzului oferirii unui medicament sau al unei proceduri chirurgicale” (Dossey 2000). Alternativa ar fi în acest caz, pentru Dossey, renunțarea la testele pe oameni, și realizarea de experimente doar pe creaturi non-umane, de tipul bacteriilor, germenilor, etc. Dar, continuînd această linie de raționament, ce relevanță ar avea niște experimente pe bacterii pentru o tehnică de pe urma căreia principalii beneficiari ar trebui să fie persoanele umane?

De același statut paradoxal se “bucură” și tema eventualelor efecte adverse ale terapiei prin rugăciune. Din experimentele discutate (ale lui Byrd, Harris și Leibovici), o asemenea posibilitate a existenței unor efecte adverse pare de la bun început eliminată. Pe de o parte, trebuie să recunoaștem faptul că un adept de talia lui Dossey este și unul din (puținii) care admit eventualitatea unor efecte negative, Dossey vorbind și despre latura “neagră” a rugăciunii. Totuși, de cealaltă parte, majoritatea covârșitoare a adepților terapiei prin rugăciune par să neglijeze acest aspect. Paradoxal, el este menționat ca argument exact de cei care se opun acestei terapii (paradoxul constă, desigur, în faptul că oponenții nu recunosc eficacitatea terapiei prin rugăciune, dar par să nu aibă nici o problemă în a contabiliza efectele adverse ale acesteia; însă cum ar putea produce rugăciunea orice fel de efecte – să spunem, negative – dacă ea este ineficace?).

Rezumînd aceste două prime paradoxuri, am putea spune că, pe de o parte, terapia prin rugăciune ar produce efecte benefice; dar aceste efecte benefice nu pot fi testate/dovedite în cazul oamenilor; sau, alternativ, că terapia prin rugăciune nu pare să producă efecte adverse, decît în ochii celor care oricum se îndoiesc de capacitatea sa de a avea orice fel de efect.

O temă de interes major în discuțiile referitoare la eticile medicale o reprezintă tema consimțămîntului. Față de această temă, cele trei experimente discutate prezintă divergențe importante, rezumate în tabelul de mai jos:

Byrd (1988)	Harris (1999)	Leibovici (2001)
Solicită consimțămîntul; Există pacienți care refuză să participe.	Nu solicită consimțămîntul; Experimentul nu este dezvăluit nici medicilor.	Nu are cum să ceară consimțămîntul.

În general, în stabilirea tratamentului pacienților și în particular în experimentele ce implică subiecți umani, constituie un loc comun specificarea obținerii consimțămîntului informat din partea acestora. În discuțiile despre tema consimțămîntului, se acceptă existența unor excepții de la regulă, care privește categorii de tipul minorilor sau a persoanelor fără discernămint, a persoanelor care nu își pot da consimțămîntul (aflate de exemplu în comă) sau a cazurilor de urgență (O'Neill 2003, 4-7). Totuși, pacienții implicați în aceste experimente nu se află în nici una din aceste situații și este un fapt remarcabil cît de mult diferă atitudinile cercetătorilor cu privire la obținerea consimțămîntului. Astfel, în primul experiment, condus de Byrd, consimțămîntul a fost solicitat în mod expres (pacienții primind la internare o fișă care preciza desfășurarea experimentului, natura lui și acceptul de a lua parte la el), existînd chiar subiecți care au refuzat să ia parte la acesta (Byrd 1988, 826). Oricum, motivația generală a acceptării este strîns legată de tema anterior discutată, și anume a inexistenței eventualelor "efecte adverse". În cazul experimentului desfășurat de Harris, nesolicitarea din start a consimțămîntului (pentru care a fost necesară obținerea acordului comitetului de etică al spitalului respectiv) este motivată de nevoia de a elimina posibilele interferențe negative în studiu. După cum explică autorul, un eventual accept la participarea la un astfel de studiu ar indica un subiect "receptiv la rugăciune" (Harris et. al 1999, 2275); or, în felul acesta experimentul nu ar mai fi măsurat eficacitatea rugăciunilor, ci ar fi intrat în categoria "profețiilor care se auto-

împlinesc" (*self-fulfilling prophecies*): subiecții știu că se desfășoară experimentul, știu cu alte cuvinte că este posibil ca o altă persoană să se roage pentru ei, iar acest lucru îi determină să se comporte în consecință, respectiv le accelerează vindecarea. În fine, în cazul experimentului controversat al lui Leibovici, date fiind particularitățile studiului (experiment care se desfășoară cu mult *după* tratamentele și intervențiile medicale propriu-zise), solicitarea consimțământului ar fi fost absurdă, dat fiind că existau cazuri când subiecții înșiși nu mai erau în viață la data derulării experimentului.

Deși motivele solicitării/ nesolicitării consimțământului diferă de la caz la caz, subscriem la observația lui Turner: existența subiecților care *refuză* să ia parte la un astfel de studiu (probată de cazul Byrd) indică, totuși, cât de importantă este problema consimțământului. Aceasta ne conduce la tema următoare a consecințelor etice, legată de oportunitatea derulării unor astfel de experimente.

O întrebare importantă, în condițiile în care se pornește de la acceptarea, chiar cu titlu provizoriu, a concluziilor experimentelor (altfel spus, a dovedirii eficacității terapiei prin rugăciune) este următoarea: în ce condiții este oportună aplicarea ei? Trebuie ca ea să fie luată în calcul în cazul tuturor afecțiunilor, a afecțiunilor ușoare, a afecțiunilor dificile, a celor incurabile? Paleta de încercare a experimentelor desfășurate pînă în prezent este destul de largă, deși rezultatele nu sînt totdeauna concludente: cazurile mai sus menționate, cu rezultate pozitive, testează terapia în cazul bolilor de inimă și a afecțiunilor septice (afecțiuni dificile, dar nu incurabile). Există menționate experimente în cazul cancerului sau a dependenței de tutun (dar cu rezultate incerte, dacă nu chiar negative). Unii autori recomandă folosirea acestor terapii în cazul afecțiunilor incurabile, sau pentru care nu există încă un tratament recunoscut, pretextînd că pentru afecțiunile "clasice" vor fi preferate remediile "clasice" (astfel, nimeni nu se va gîndi să recomande o astfel de terapie în cazul apendicitei). Alți autori, dimpotrivă, susțin că afecțiunile incurabile au adesea o evoluție foarte rapidă (de exemplu leucemia), iar încercarea unor terapii alternative a căror eficacitate nu e unanim recunoscută ar însemna pierderea unui timp foarte prețios pentru pacient. Totuși, în context merită amintită și observația lui Leibovici, care constată faptul că această terapie poate fi aplicată și retroactiv, și colectiv, avînd prin urmare costuri foarte scăzute în raport cu beneficiile anticipate, iar acest aspect ar recomanda-o pentru a fi practică pe scară cît mai extinsă (Leibovici 2001, 1451).

În fine, probabil că cea mai delicată problemă în materie de etică o reprezintă cea referitoare la *persoanele responsabile* care ar trebui să aplice această terapie. Sînt acestea doctorii, sînt asistentele – și în orice caz, cum ar trebui să procedeze? Ar trebui, așa cum susțin promotorii acestei terapii (Larry Dossey, MD,

care admite în mod deschis că practică rugăciunea în spital, împreună cu pacienții) ca ea să devină o rutină a programului medical? Ar trebui ca pacienților care sînt reticenți față de această terapie să li se permită să nu participe la ea – respectiv să fie marcați în genul “do not pray for”, similar cu ordinele de neresuscitare? Ar trebui ca spitalele să prevadă spații unde eventualii intermediari să poată să se roage pentru pacienți în mod organizat? Și cine ar fi acești intermediari, cum ar putea fi ei selectați? Ar trebui ca aceștia să fie remunerați? (în fond, ei oferă un serviciu medical în același fel ca doctorul care operează sau asistenta care înlocuiește un pansament).

O posibilă explicare a dilemelor etice

La final, aș dori să avansez o posibilă explicare a acestor controverse etice atît de acute în cazul terapiei prin rugăciune. Explicația se leagă de contextul problemei – în special cel american, dar cu unele precauții ar putea fi adaptată și pentru cel european. Așa cum se știe, aria problemelor religioase ține cu precădere de ceea ce se numește “sfera privată”, care este cu grijă separată de “sfera publică”. Or, prin încercarea de legitimare a terapiei prin rugăciune, în mod automat se realizează transferul acesteia din sfera privată în cea publică. Acest transfer nu este, cu siguranță, unul neproblematic, așa cum se poate observa, în contextul american, și pentru alte cazuri similare de transfer ale unor teme din domeniul privat în cel public. O dovedesc, de pildă, mișcările feministe sau mișcările pentru drepturile civile, care au întâmpinat dificultăți de recunoaștere tocmai datorită inerției în a admite că anumite chestiuni, resimțite ca “private” (aspecte legate de discriminare) pot fi în mod legitim privite ca “publice”. Aceasta pentru că, dacă unei teme i se recunoaște caracterul “public”, ea reclamă imediat un alt gen de tratament decît cel al unei chestiuni private. Din domeniul practicilor individuale, sancționabile eventual de moralitatea comună (cîtă a mai rămas), aceasta trece în domeniul chestiunilor publice, care necesită un cadru politic și măsuri legale.

Chiar dacă această explicație nu rezolvă problema, cred că are cel puțin meritul de a explica un paradox recurent: de ce, atîta vreme cît indivizii, chestionați în mod privat, admit fără probleme faptul că se roagă – pentru ei sau pentru cei apropiați – în cazul în care aceștia sînt bolnavi – și totuși, la nivel public, se arată reticenți față de beneficiile acestei terapii.

Dacă această comparație este relevantă, probabil că explică mai adecvat rezistențele pe care le va mai avea de întâmpinat această terapie, pînă la obținerea unei legitimități general împărtășite sau, mai realist probabil, includerea sa în rîndul terapiilor alternative a căror acceptabilitate este cît de cît stabilă – cum este cazul acupuncturii sau al homeopatiei.

Concluzie

Deși folosită adesea de cei aflați în suferință și de cei apropiați lor – sau poate tocmai din acest motiv – rugăciunea este încă departe de a fi acceptată în zona tehnicilor și procedurilor medicale. Experimentele științifice prin care s-a încercat să se demonstreze efectele terapiei prin rugăciune au provocat discuții aprinse, un loc central în dezbateri ocupându-l întrebările și dilemele etice. O ipoteză avansată de textul de față este aceea că întreaga discuție primește noi valențe, dacă este privită prin intermediul distincției public/privat.

Probabil că unul din motivele interesului de care se bucură terapia prin rugăciune și, mai general, terapiile complementare, este acela al promisiunii holistice pe care o transmite, al ameliorării stării de bine al persoanei ca întreg. Un adagiu cunoscut al acestei tendințe holistice în medicină este acela că “Boala este tratată dar persoana este vindecată”. Totuși, nu se poate face abstracție de întrebările de natură etică, a căror acuitate este cu atât mai mare cu cât promisiunea terapeutică e mai atractivă. Și aceasta deoarece, dacă accentul nu mai cade exclusiv pe maladie, care este un dat fizic, ci pe persoană, procesul vindecării sale nu se poate produce în răspăr față de nici unul din aspectele ce o constituie. Iar dimensiunea morală, chiar într-un timp al “amurgului datoriei” este mai prezentă ca oricând.

Bibliografie:

1. Astin, John A. 2000, The Efficacy of “Distant Healing”: A Systematic Review of Randomized Trials. *Annals of Internal Medicine*, 132: 903-910.
2. Avalos, Hector. 1997, Can Science Prove that Prayer Works? *Free Inquiry*, 17 (3). On-line available at: http://secularhumanism.org/library/fi/avalos_17_3.html Last accessed on July 30th, 2007.
3. Baker, Robert A. A Skeptic's Notebook. If Looks Could Kill and Words Could Heal (There'd be a lot more dead and a lot fewer sick people around). *Skeptical Briefs Newsletter*. September 1994. Online available at: <http://www.csicop.org/sb/9409/skeptic.html>. Last accessed on July 30th, 2007.
4. Bowman, Kerry. 2004, What are the limits of bioethics in a culturally pluralistic society? *Journal of Law, Medicine and Ethics* 32 (4): 664-669.
5. Byrd, Randolph C. 1988, Positive Therapeutic Effects of Intercessory Prayer in a Coronary Care Unit Population. *Southern Medical Journal* 81 (7): 826-829.
6. Champion, Francoise. 1996, “Spirit religios difuz, eclectism și sincretism” in Jean Delumeau (ed), *Religiile lumii*. București: Humanitas.
7. Cohen, Cynthia B., Sondr E. Wheeler, David A. Scott, Barbara Springer Edwards, Patricia Lusk, and the Anglican Working Group in Bioethics. 2000, Prayer as

- Therapy. A Challenge to Both Religious Belief and Professional Ethics. *Hastings Center Report*, May-June 2000: 40-47.
8. Dalmida, Safiya George. 2006, Spirituality, mental health, physical health, and health-related quality of life among women with HIV/AIDS: integrating spirituality into mental health care. *Issues in Mental Health Nursing*. 27: 185-198.
 9. Dossey, Larry. 1997, "Can Prayer Harm?" *Psychology Today*. March-April: 49-52, 75-77.
 10. Dossey, Larry. 2000, "An Interview with Larry Dossey", *Tikkun*, March/April 2000, 15 (2): 11-14.
 11. Dossey, Larry. 2001, "Nonlocal mind: The seminal experiments of Bernard Grad". *Advances in Mind-Body Medicine* 17 (1): 8-20.
 12. Dossey, Larry. 2002, "Measuring the Power of Prayer", *Whole Earth*, Spring 2002, 20-21.
 13. Edelberg, David. 1996, "Commentary: Into the heart of healing, *Making the Rounds in Health, Faith & Ethics*, 5/20/96, 1 (18): 6-7.
 14. Elshtain, Jean Bethke. 1993, *Public Man, Private Woman. Women in Social and Political Thought*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
 15. Gundersen, Linda. 2000, "Faith and Healing". *Annals of Internal Medicine*, 132 (2): 169-172.
 16. Harris, William S., Manohar Gowda, Jerry W. Kolb, Christopher P. Strychacz, James L. Vacek, Philip G. Jones, Alan Forker, James H. O'Keefe, Ben D. McCallister. 1999, A Randomized, Controlled Trial of the Effects of Remote, Intercessory Prayer on Outcomes in Patients Admitted to the Coronary Care Unit. *Archive of Internal Medicine*, 159: 2273-2278.
 17. Hodge, David R. 2007, A Systematic Review of the Empirical Literature on Intercessory Prayer. *Research on Social Work* 17: 174-187.
 18. Laplantine, Francois; Paul-Louis Rabeyron. 1987, *Les medicines paralleles*. Paris: Presses Universitaires de France.
 19. Lawlis, G. Frank. 2001, "Spiritual Medicine" in *Mosby's Complementary Alternative Medicine: A Research-Based Approach*, ed. Lyn W. Freeman, 473-492. St. Louis, MO: Mosby.
 20. Lawrence, Raymond J. 2002, "The Witches' Brew of Spirituality and Medicine" *Annals of Behavioral Medicine* 24 (1): 74-76.
 21. Leibovici, Leonard. 2001, Effects of remote, retroactive intercessory prayer on outcomes in patients with bloodstream infection: randomized controlled trial. *British Medical Journal* 323: 1450-1451.
 22. Maier-Lorentz, Madeline M. 2004, The Importance of Prayer for Mind/Body Healing. *Nursing Forum* 39 (3): 23-32.
 23. Makowski, Suzana K. E. 2004, Assessing local market and organizational readiness for the integration of complementary and alternative medicine into ambulatory care centers. *Journal of Ambulatory Care Management* 24 (1): 4-11.
 24. Mills, Paul J. 2002, Spirituality, Religiousness, and Health: From Research to Clinical Practice. *Annals of Behavioral Medicine* 24 (1): 1-2.
 25. Moberg, David O. 2002, Assessing and Measuring Spirituality: Confronting Dilemmas of Universal and Particular Evaluative Criteria. *Journal of Adult Development*. 9 (1): 47-60.

26. O'Neill, Onora. 2003, "Some limits of informed consent" *Journal of Medical Ethics* 29: 4-7.
27. Okin, Susan Moller. 1989, *Justice, Gender, and the Family*. New York: Basic Books.
28. Partridge, Christopher. 2005, *The Re-Enchantment of the West*. Volume 2. Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture and Occulture. London: T&T Clark International.
29. Posner, Gary P. 1990, God in the CCU? A critique of the San Francisco hospital study on intercessory prayer and healing. *Free Inquiry*, Spring 1990. On-line available at http://www.infidels.org/library/modern/gary_posner/godccu.html Last accessed on July 30th, 2007.
30. Sloan, Richard P. Emilia Bagiella. 2002, Claims About Religious Involvement and Health Outcomes. *Annals of Behavioral Medicine* 24 (1): 14-21.
31. Stenger, Victor J. 2001, Reality Check. The Science of Prayer. *Skeptical Briefs Newsletter*. December 2001, vol. 11, No. 4. Online available at: <http://www.csicop.org/sb/2001-12/reality-check.html>. Last accessed on July 30th, 2007.
32. Stuckey Jon C.; Stephen G. Post, Sally Ollerton, Stephanie J. Fallcreek, Peter J. Whitehouse. 2002, "Alzheimer's Disease, Religion, and the Ethics of Respect for Spirituality. A Community Dialogue". *Alzheimer's Care Quarterly* 3(3): 199-207.
33. Turner, Derek D. 2006, Just another drug? A philosophical assessment of randomized controlled studies on intercessory prayer. *Journal of Medical Ethics* 32: 487-490.
34. Thorensen, Carl E. and Alex H. S. Harris. 2002, Spirituality and Health: What's the Evidence and What's Needed? *Annals of Behavioral Medicine* 24 (1): 3-13.
35. Weeks, John. 2001, Foreword to *Mosby's Complementary Alternative Medicine: A Research-Based Approach*, ed. Lyn W. Freeman, IX-X. St. Louis, MO: Mosby.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1305/08

15

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ISBN 978-973-133-440-0

